תנ״ך · ראשונים · רש״י · תורה

רש"י על שמות

רש״י

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רש"י על שמות

רש״י

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רשי-על-שמות/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 6
פרק ג 10
פרק ד 12
פרק ה 16
פרק ו 19
פרק ז 23
פרק ח 25
פרק ט 28
פרק י 31
פרק יא 33
פרק יב 35
פרק יג 45
פרק יד 49
פרק טו 53
פרק טז 61
פרק יז 66
פרק יח 68
פרק יט 72
פרק כ 77
פרק כא 82
פרק כב 92
פרק כג 98
פרק כד 104
פרק כה 106
פרק כו 114
פרק כז 121
פרק כח 125
פרק כט 134
פרק ל 139
פרק לא 145
פרק לב 147
פרק לג 152
פרק לד 157
פרק לה 161
פרק לו 164
פרק לז 164
פרק לח 164
פרק לט 166
פרק מ 167

פרק א

פסוק א

ואלה שמות בני ישראל. אַע"פ שֶׁמָּנָאן בְּחַיֵּיהֶם בִּשְׁמוֹתָם, חָזַר וּמְנָאָם בְּמִיתָתָם, לְהוֹדִיעַ חִבָּתָם, שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְכוֹכָבִים, שֶׁמּוֹצִיאָם וּמַכְנִיסָם בְּמִסְפָּר וּבִשְׁמוֹתָם (שמות רבה), שֶׁנֶּ' "הַמּוֹצִיא בְמִסְפָּר צְבָאָם לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא" (ישעיהו מ'):

פסוק ה

ויוסף היה במצרים. וַהֲלֹא הוּא וּבָנָיו הָיוּ בְּכְלַל שִׁבְעִים, וּמַה בָּא לְלַמְּדֵנוּ? וְכִי לֹא הָיוּ יוֹדְעִים שֶׁהוּא הָיָה בְּמִצְרַיִם? אֶלָּא לְהוֹדִיעֲךָ צִדְקָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף, הוּא יוֹסֵף הָרוֹעֶה אֶת צֹאן אֲבִיו, הוּא יוֹסֵף שֶׁהָיָה בְּמִצְרַיִם, וְנַעֲשָׂה מֶלֶךְ, וְעוֹמֵד בְּצִדְקוֹ (שמות רבה):

פסוק ז

פרו. שלא הפילו נשותיהם ולא מתו כשהם קטנים:

וישרצו. שֶׁהָיוּ יוֹלְדוֹת שִׁשָּׁה בְּכֶרֶס אֶחָד (שם):

פסוק ח

ויקם מלך חדש. רַב וּשְׁמוּאֵל, חַד אָמַר חָדָשׁ מַמָּשׁ, וְחַד אָמַר שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ גְּזֵרוֹתָיו:

אשר לא ידע. עָשָׂה עַצְמוֹ כְּאִלּוּ לֹא יָדָעוֹ (סוטה י"א):

פסוק י

הבה נתחכמה. כָּל הָבָה לְשׁוֹן הֲכָנָה וְהַזְמָנָה לְדָבָר הוּא, כְּלוֹמַר, הַזְמִינוּ עַצְמְכֶם לְכָךְ:

נתחכמה לו. לְעָם; נִתְחַכְּמָה מַה לַּעֲשׂוֹת לוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ נִתְחַכֵּם לְמוֹשִׁיעָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל לְדוּנָם בַּמַּיִם, שֶׁכְּבָר נִשְׁבַּע שֶׁלֹּא יָבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם (שם):

ועלה מן הארץ. עַל כָּרְחֵנוּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ כְּאָדָם שֶׁמְּקַלֵּל עַצְמוֹ וְתוֹלֶה קִלְלָתוֹ בַּאֲחֵרִים (שם), וַהֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ כָּתַב וְעָלִינוּ מִן הָאָרֶץ – וְהֵם יְרָשׁוּהָ:

פסוק יא

עליו. עַל הָעָם:

מסים. לְשׁוֹן מַס, שָׂרִים שֶׁגּוֹבִין מֵהֶם הַמַּס, וּמַהוּ הַמַּס? שֶׁיִּבְנוּ עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפַרְעֹה:

למען ענתו בסבלתם. שֶׁל מִצְרַיִם:

ערי מסכנות. כְּתַרְגּוּמוֹ, וְכֵן "לֶךְ בֹּא אֶל הַסּוֹכֵן הַזֶּה" (ישעיהו כ"ב) – גִּזְבָּר הַמְמֻנֶּה עַל הָאוֹצָרוֹת:

את פתם ואת רעמסס. שֶׁלֹּא הָיוּ רְאוּיוֹת מִתְּחִלָּה לְכָךְ, וַעֲשָׂאוּם חֲזָקוֹת וּבְצוּרוֹת לְאוֹצָר:

פסוק יב

וכאשר יענו אתו. בְּכָל מַה שֶּׁהֵם נוֹתְנִין לֵב לְעַנּוֹת, כֵּן לֵב הַקָּבָ"ה לְהַרְבּוֹת וּלְהַפְרִיץ:

כן ירבה. כֵּן רָבָה וְכֵן פָּרַץ. וּמִדְרָשׁוֹ, רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אוֹמֶרֶת כֵּן, אַתֶּם אוֹמְרִים פֶּן יִרְבֶּה וַאֲנִי אוֹמֵר כֵּן יִרְבֶּה (סוטה י"א):

ויקצו. קָצוּ בְחַיֵּיהֶם. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ כְּקוֹצִים הָיוּ בְּעֵינֵיהֶם (שם):

פסוק יג

בפרך. בַּעֲבוֹדָה קָשָׁה, הַמְפָרֶכֶת אֶת הַגּוּף וּמְשַׁבַּרְתּוֹ (שם):

פסוק טו

למילדת. הוּא לְשׁוֹן מוֹלִידוֹת, אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ לְ' קַל וְיֵשׁ לָ' כָּבֵד, כְּמוֹ שׁוֹבֵר וּמְשַׁבֵּר, דּוֹבֵר וּמְדַבֵּר, כָּךְ מוֹלִיד וּמְיַלֵּד:

שפרה. יוֹכֶבֶד, עַל שֵׁם שֶׁמְּשַׁפֶּרֶת אֶת הַוָּלָד (שם):

פועה. זוֹ מִרְיָם, שֶׁפּוֹעָה וּמְדַבֶּרֶת וְהוֹגָה לַוָּלָד (שם), כְּדֶרֶךְ הַנָּשִׁים הַמְפַיְּסוֹת תִּינוֹק הַבּוֹכֶה.

פועה. לְשׁוֹן צְעָקָה, כְּמוֹ "כַּיּוֹלֵדָה אֶפְעֶה" (ישעיה מ"ב):

פסוק טז

בילדכן. כְּמוֹ בְּהוֹלִידְכֶן:

על האבנים. מוֹשֵׁב הָאִשָּׁה הַיּוֹלֶדֶת, בְּמָקוֹם אַחֵר (ישעיהו ל"ז), קוֹרְאוֹ מַשְׁבֵּר; וְכָמוֹהוּ "עוֹשָׁה מְלָאכָה עַל הָאָבְנַיִם" (ירמיהו י"ח), – מוֹשַׁב כְּלִי אֻמָּנוּת יוֹצֵר חָרֶשׂ:

אם בן הוא וגו'. לֹא הָיָה מַקְפִּיד אֶלָּא עַל הַזְּכָרִים, שֶׁאָמְרוּ לוֹ אִצְטַגְנִינָיו שֶׁעָתִיד לְהִוָּלֵד בֶּן הַמּוֹשִׁיעַ אוֹתָם:

וחיה. וְתִחְיֶה:

פסוק יז

ותחיין את הילדים. מְסַפְּקוֹת לָהֶם מַיִם וּמָזוֹן. תַּרְגּוּם הָרִאשׁוֹן וְקַיָּמָא, וְהַשֵּׁנִי וְקַיְּמָתָן, לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן עָבָר לִנְקֵבוֹת רַבּוֹת תֵּבָה זוֹ וְכַיּוֹצֵא בָהּ מְשַׁמֶּשֶׁת לְשׁוֹן פָּעֲלוּ וּלְשׁוֹן פְּעַלְתֶּם, כְּגוֹן "וַתֹּאמַרְן אִישׁ מִצְרִי" (שמות ב'), (לְשׁוֹן עָבָר) כְּמוֹ וַיֹּאמְרוּ לִזְכָרִים, "וַתְּדַבֵּרְנָה בְּפִיכֶם" (ירמיהו מ"ד), לְשׁוֹן דִּבַּרְתֶּן, כְּמוֹ וַתְּדַבְּרוּ לִזְכָרִים, וְכֵן "וַתְּחַלְּלֶנָה אֹתִי אֶל עַמִּי" (יחזקאל י"ג), לְשׁוֹן עָבָר חִלַּלְתֶּן, כְּמוֹ וַתְּחַלְּלוּ לִזְכָרִים:

פסוק יט

כי חיות הנה. בְּקִיאוֹת כַּמְיַלְּדוֹת, תַּרְגּוּם מְיַלְּדוֹת חַיָּתָא. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ הֲרֵי הֵן מְשׁוּלּוֹת כְּחַיּוֹת הַשָּׂדֶה (סוטה י"א), שֶׁאֵינָן צְרִיכוֹת מְיַלְּדוֹת. וְהֵיכָן מְשׁוּלּוֹת לְחַיּוֹת? גּוּר אַרְיֵה, זְאֵב יִטְרָף (בראשית מ"ט), בְּכוֹר שׁוֹרוֹ (דברים ל"ג), אַיָּלָה שְׁלֻחָה (בראשית מ"ט), וּמִי שֶׁלֹּא נִכְתַּב בּוֹ, הֲרֵי הַכְּתוּב כְּלָלָן וַיְבָרֶךְ אוֹתָם (שם), וְעוֹד כְּתִיב מָה אִמְּךָ לְבָיְא (יחזקאל י"ט):

פסוק כ

וייטב. הֵטִיב לָהֶן. וְזֶה חִלּוּק בְּתֵבָה שֶׁיִּסּוֹדָהּ שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת וְנָתַן לָהּ וְי"ו יו"ד בְּרֹאשָׁהּ, כְּשֶׁהִיא בָאָה לְדַבֵּר לְשׁוֹן וַיִּפְעֵיל הוּא נָקוּד הַיּוֹ"ד בְּצֵירֵי, שֶׁהוּא קָמָץ קָטָן, כְּגוֹן וַיִּיטֶב אֱלֹהִים לַמְיַלְּדֹת, "וַיֶּרֶב בְּבַת יְהוּדָה" (איכה ב'), – הִרְבָּה תַּאֲנִיָּה. וְכֵן "וַיְגֶל הַשְּׁאֵרִית" דִּנְבוּזַרְאֲדָן (דברי הימים ב' ל"ו), – הִגְלָה אֶת הַשְּׁאֵרִית, "וַיָּפֶן זָנָב אֶל זָנָב" (שופטים ט"ו) – הִפְנָה הַזְּנָבוֹת זוֹ לָזוֹ, כָּל אֵלּוּ לְשׁוֹן הִפְעִיל אֶת אֲחֵרִים; וּכְשֶׁהוּא מְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן וַיִּפְעַל, הוּא נָקוּד הַיּוֹ"ד בְּחִירִק, כְּגוֹן "וַיִּיטַב בְּעֵינָיו" (ויקרא י'), לְשׁוֹן הוּטַב, וְכֵן וַיֵּרֶב הָעָם, – נִתְרַבָּה הָעָם, "וַיִּגֶל יְהוּדָה" (מלכים ב כ"ה) – הָגְלָה יְהוּדָה, "וַיִּפֶן כֹּה וָכֹה" (שמות ב':י"ב) – הִפְנָה לְכָאן וּלְכָאן. וְאַל תְּשִׁיבֵנִי וַיֵּלֶךְ, וַיֵּשֶׁב, וַיֵּרֶד, וַיֵּצֵא, לְפִי שֶׁאֵינָן מִגִּזְרָתָן שֶׁל אֵלּוּ, שֶׁהֲרֵי הַיּוֹ"ד יְסוֹד בָּהֶן, יֵלֶךְ, יֵשֶׁב, יֵרֵד, יֵצֵא – י' אוֹת שְׁלִישִׁית בּוֹ:

וייטב אלהים למילדת. מַהוּ הַטּוֹבָה?:

פסוק כא

ויעש להם בתים. בָּתֵּי כְהֻנָּה וּלְוִיָּה וּמַלְכוּת שֶׁקְּרוּיִין בָּתִּים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: "לִבְנוֹת אֶת בֵּית ה' וְאֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ" (מלכים א ט':א'), כְּהֻנָּה וּלְוִיָּה מִיּוֹקֶבֶד וּמַלְכוּת מִמִּרְיָם. כְּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה:

פסוק כב

לכל עמו. אַף עֲלֵיהֶם גָּזַר (סוטה י"ב), יוֹם שֶׁנּוֹלַד מֹשֶׁה אָמְרוּ לוֹ אַצְטַגְנִינֶיהָ, הַיּוֹם נוֹלַד מוֹשִׁיעָן, וְאֵין אָנוּ יוֹדְעִים אִם מִמִּצְרַיִם אִם מִיִּשְׂרָאֵל, וְרוֹאִין אָנוּ שֶׁסּוֹפוֹ לִלְקוֹת בַּמַּיִם, לְפִיכָךְ גָּזַר אוֹתוֹ הַיּוֹם אַף עַל הַמִּצְרִיִּים, שֶׁנֶּאֱמַר כָּל הַבֵּן הַיִּלּוֹד, וְלֹא נֶאֱמַר הַיִּלּוֹד לָעִבְרִים; וְהֵם לֹא הָיוּ יוֹדְעִים שֶׁסּוֹפוֹ לִלְקוֹת עַל מֵי מְרִיבָה:

פרק ב

פסוק א

ויקח את בת לוי. פָּרוּשׁ הָיְתָה מִמֶּנָּה מִפְּנֵי גְּזֵרַת פַּרְעֹה, וְהֶחֱזִירָהּ וְעָשָׂה בָהּ לִקּוּחִין שְׁנִיִּים, וְאַף הִיא נֶהֶפְכָה לְהִיוֹת נַעֲרָה; וּבַת ק"ל שָׁנָה הָיְתָה, שֶׁנּוֹלְדָה בְּבוֹאָם לְמִצְרַיִם בֵּין הַחוֹמוֹת, וּמָאתַיִם וְעֶשֶׂר נִשְׁתַּהוּ שָׁם, וּכְשֶׁיָּצְאוּ הָיָה מֹשֶׁה בֶּן שְׁמוֹנִים שָׁנָה, אִם כֵּן כְּשֶׁנִּתְעַבְּרָה מִמֶּנּוּ הָיְתָה בַּת מֵאָה וּשְׁלוֹשִׁים וְקוֹרֵא אוֹתָהּ בַּת לֵוִי (עי' סוטה י"ב, בבא בתרא קי"ט ושמות רבה):

פסוק ב

כי טוב הוא. כְּשֶׁנּוֹלַד נִתְמַלֵּא הַבַּיִת כֻּלּוֹ אוֹרָה (סוטה י"ב):

פסוק ג

ולא יכלה עוד הצפינו. שֶׁמָּנוּ לָהּ הַמַּצְרִיִּים מִיּוֹם שֶׁהֶחֱזִירָהּ, וְהֵיא יְלָדַתּוּ לְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים וְיוֹם אֶחָד (שם), שֶׁהַיּוֹלֶדֶת לְשִׁבְעָה יוֹלֶדֶת לִמְקֻטָּעִין (נדה ל"ח), וְהֵם בָּדְקוּ אַחֲרֶיהָ לְסוֹף תִּשְׁעָה:

גמא. גְּמִי בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה (שבת ע"ח), וּבְלַעַז יונק"ו, וְדָבָר רַךְ הוּא וְעוֹמֵד בִּפְנֵי רַךְ וּבִפְנֵי קָשֶׁה (סוטה י"ב):

בחמר ובזפת. זֶפֶת מִבַּחוּץ וְטִיט מִבִּפְנִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יָרִיחַ אוֹתוֹ צַדִּיק רֵיחַ רַע שֶׁל זֶפֶת (שם):

ותשם בסוף. הוּא לְשׁוֹן אֲגַם, רושי"ל בְּלַעַז, וְדוֹמֶה לוֹ "קָנֶה וָסוּף קָמַלּוּ" (ישעיהו י"ט):

פסוק ה

לרחץ על היאר. סָרַס הַמִּקְרָא וּפָרְשֵׁהוּ: **ותרד בת פרעה על היאר לרחץ בו**:

על יד היאר. אֵצֶל הַיְאוֹר, כְּמוֹ "רְאוּ חֶלְקַת יוֹאָב אֶל יָדִי" (שמואל ב י"ד), וְהוּא לְשׁוֹן יָד מַמָּשׁ, שֶׁיַּד הָאָדָם סְמוּכָה לוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ, "הוֹלְכוֹת" לְשׁוֹן מִיתָה (סוטה י"ב), כְּמוֹ "הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת" (בראשית כ"ה) – הוֹלְכוֹת לָמוּת לְפִי שֶׁמִּחוּ בָהּ; וְהַכָּתוּב מְסַיְּעָן, כִּי לָמָּה לָנוּ לִכְתֹּב וְנַעֲרוֹתֶיהָ הוֹלְכוֹת:

את אמתה. אֶת שִׁפְחָתָהּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (סוטה שם), לְשׁוֹן יָד, אֲבָל לְפִי דִּקְדּוּק לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ הָיָה לוֹ לְהַנְקֵד אַמָּתָהּ, דִּגּוּשָׁה, וְהֵם דָּרְשׁוּ אֶת אֲמָתָהּ – אֶת יָדָהּ, וְנִשְׁתַּרְבְּבָה אַמָּתָהּ אַמּוֹת הַרְבֵּה:

פסוק ו

ותפתח ותראהו. אֶת מִי רָאָתָה? **את הילד**, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ (שם), שֶׁרָאֲתָה עִמּוֹ שְׁכִינָה:

והנה נער בכה. קוֹלוֹ כְּנַעַר (שם):

פסוק ז

מן העברית. שֶׁהֶחֱזִירַתּוּ עַל מִצְרִיּוֹת הַרְבֵּה לִינֹק וְלֹא יָנַק, לְפִי שֶׁהָיָה עָתִיד לְדַבֵּר עִם הַשְּׁכִינָה (שם):

פסוק ח

ותלך העלמה. הָלְכָה בְּזְרִיזוּת וְעַלְמוּת כְּעֶלֶם (שם):

פסוק ט

היליכי. נִתְנַבְּאָה וְלֹא יָדְעָה מַה נִּתְנַבְּאָה – הֵי שֶׁלִּיכִי:

פסוק י

משיתהו. שְׁחִלִּיתַהּ, הוּא לְשׁוֹן הוֹצָאָה בְּלָשׁוֹן אֲרַמִּי, "כְּמַשְׁחַל בֵּינָתָא מֵחֲלָבָא", וּבְלָשׁוֹן עִבְרִי **משיתיהו** לְשׁוֹן הֲסִירוֹתָיו, כְּמוֹ לֹא יָמוּשׁ, לֹא מָשׁוּ, כָּךְ חִבְּרוֹ מְנַחֵם. וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁאֵינוֹ מִמַּחְבֶּרֶת מָשׁ וְיָמוּשׁ אֶלָּא מִגִּזְרַת מָשָׁה, וּלְשׁוֹן הוֹצָאָה הוּא, וְכֵן "יְמָשֵׁנִי מִמַּיִם רַבִּים", (שמואל ב כ"ב), שֶׁאִלּוּ הָיָה מִמַּחְבֶּרֶת מָשׁ לֹא יִתָּכֵן לוֹמַר מְשִׁיתִיהוּ אֶלָּא הֲמִישׁוֹתִיהוּ, כַּאֲשֶׁר יֵאָמֵר מִן קָם הֲקִימוֹתִי, וּמִן שָׁב הֲשִׁיבוֹתִי, וּמִן בָּא הֲבִיאוֹתִי, אוֹ מַשְׁתִּיהוּ, כְּמוֹ "וּמַשְׁתִּי אֶת עֲוֹן הָאָרֶץ" (זכריה ג'), אֲבָל מָשִׁיתִי אֵינוֹ אֶלָּא מִגִּזְרַת תֵּבָה שֶׁפֹּעַל שֶׁלָּהּ מְיֻסָּד בְּהֵ"א בְּסוֹף הַתֵּבָה, כְּגוֹן מָשָׁה, בָּנָה, עָשָׂה, צָוָה, פָּנָה, כְּשֶׁיָּבֹא לוֹמַר בָּהֶם פָּעַלְתִּי, תִּבֹא הַיּוֹ"ד בְּמָקוֹם הֵ"א, כְּמוֹ בָּנִיתִי, עָשִׂיתִי, צִוִּיתִי:

פסוק יא

ויגדל משה. וַהֲלֹא כְּבָר כָּתַב וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד? אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי אִלְעַאי, הָרִאשׁוֹן לְקוֹמָה וְהַשֵּׁנִי לִגְדֻלָּה, שֶׁמִּנָּהוּ פַּרְעֹה עַל בֵּיתוֹ (ילקוט שמעוני):

וירא בסבלתם. נָתַן עֵינָיו וְלִבּוֹ לִהְיוֹת מֵצֵר עֲלֵיהֶם (שמות רבה א'):

איש מצרי. נוֹגֵשׂ הָיָה מְמֻנֶּה עַל שׁוֹטְרֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיָה מַעֲמִידָם מִקְרוֹת הַגָּבֶר לִמְלַאכְתָּם (שם):

מכה איש עברי. מַלְקֵהוּ וְרוֹדֵהוּ. וּבַעֲלָהּ שֶׁל שְׁלוֹמִית בַּת דִּבְרִי הָיָה וְנָתַן עֵינָיו בָּהּ, וּבַלַּיְלָה הֶעֱמִידוֹ וְהוֹצִיאוֹ מִבֵּיתוֹ, וְהוּא חָזַר וְנִכְנַס לַבַּיִת וּבָא עַל אִשְׁתּוֹ, כִּסְבוּרָה שֶׁהוּא בַּעֲלָהּ, וְחָזַר הָאִישׁ לְבֵיתוֹ וְהִרְגִּישׁ בַּדָּבָר, וּכְשֶׁרָאָה אוֹתוֹ מִצְרִי שֶׁהִרְגִּישׁ בַּדָּבָר, הָיָה מַכֵּהוּ וְרוֹדֵהוּ כָּל הַיּוֹם (שם):

פסוק יב

ויפן כה וכה. רָאָה מָה עָשָׂה לוֹ בַּבַּיִת וּמָה עָשָׂה לוֹ בַּשָּׂדֶה (שם). וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ כְּמַשְׁמָעוֹ:

וירא כי אין איש. עָתִיד לָצֵאת מִמֶּנּוּ שֶׁיִּתְגַּיֵּר (ת"י):

פסוק יג

שני אנשים עברים. דָּתָן וַאֲבִירָם, הֵם שֶׁהוֹתִירוּ מִן הַמָּן (נדרים ס"ד):

נצים. מְרִיבִים:

למה תכה. אַע"פִּ שֶׁלֹּא הִכָּהוּ נִקְרָא רָשָׁע בַּהֲרָמַת יָד (סנהדרין נ"ח):

רעך. רָשָׁע כְּמוֹתְךָ (תנחומא):

פסוק יד

מי שמך לאיש. וְהִנֵּה עוֹדְךָ נַעַר:

הלהרגני אתה אמר. מִכָּאן אָנוּ לְמֵדִים שֶׁהָרְגוּ בַּשֵּׁם הַמְפֹרָשׁ (שמות רבה א'):

ויירא משה. כִּפְשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ: דָּאַג לוֹ עַל שֶׁרָאָה בְיִשְׂרָאֵל רְשָׁעִים דְּלָטוֹרִין, אָמַר, מֵעַתָּה שֶׁמָּא אֵינָם רְאוּיִין לְהִגָּאֵל (שמות רבה א'):

אכן נודע הדבר. כְּמַשְׁמָעוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ, נוֹדַע לִי הַדָּבָר שֶׁהָיִיתִי תָּמֵהַּ עָלָיו, מֶה חָטְאוּ יִשְׂרָאֵל מִכָּל שִׁבְעִים אֻמּוֹת לִהְיוֹת נִרְדִּים בַּעֲבוֹדַת פֶּרֶךְ, אֲבָל רוֹאֶה אֲנִי שֶׁהֵם רְאוּיִים לְכָךְ (שמות רבה א'):

פסוק טו

וישמע פרעה. הֵם הִלְשִׁינוּ עָלָיו (שמות רבה א'):

ויבקש להרג את משה. מְסָרוֹ לַקּוּסְטִינָר לְהָרְגוֹ וְלֹא שָׁלְטָה בּוֹ הַחֶרֶב (שם), הוּא שֶׁאָמַר מֹשֶׁה "וַיַּצִּלֵנִי מֵחֶרֶב פַּרְעֹה" (שמות י"ח:ד'):

(**וישב בארץ מדין**. נִתְעַכֵּב שָׁם; כְּמוֹ: "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב" (בראשית ל"ז):)

וישב על הבאר. לְשׁוֹן יְשִׁיבָה. לָמַד מִיַּעֲקֹב שֶׁנִּזְדַּוֵּג לוֹ זִוּוּגוֹ מִן הַבְּאֵר (שמות רבה א'):

פסוק טז

ולכהן מדין. רַב שֶׁבָּהֶן; וּפַרַשׁ לוֹ מֵעָ"ז וְנִדְוּהוּ מֵאֶצְלָם (שם):

את הרהטים. אֶת בְּרֵכוֹת מְרוּצוֹת הַמַּיִם הָעֲשׂוּיוֹת בָּאָרֶץ:

פסוק יז

ויגרשום. מִפְּנֵי הַנִּדּוּי (שם):

פסוק כ

למה זה עזבתן. הִכִּיר בּוֹ שֶׁהוּא מִזַּרְעוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, שֶׁהַמַּיִם עוֹלִים לִקְרָאתוֹ (שמות רבה א'):

ויאכל לחם. שֶׁמָּא יֶשְׁ אַחַת מִכֶּם; כְּמָה דְאַתְּ אָמַר: "כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל" (בראשית ל"ט):

פסוק כא

ויואל. כְּתַרְגּוּמוֹ, וְדוֹמֶה לוֹ "הוֹאֶל נָא וְלִין" (שופטים י"ט), "וְלוּ הוֹאַלְנוּ" (יהושע ז'), "הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר" (בראשית י"ח). וּמִדְרָשׁוֹ: לְשׁוֹן אָלָה – נִשְׁבַּע לוֹ שֶׁלֹּא יָזוּז מִמְּדְיָן כִּי אִם בִּרְשׁוּתוֹ (נדרים ס"ה):

פסוק כג

ויהי בימים הרבים ההם. שֶׁהָיָה מֹשֶׁה גָּר בְּמִדְיָן, **וימת מלך מצרים**, וְהֻצְרְכוּ יִשְׂרָאֵל לְתְשׁוּעָה, **ומשה היה רעה** (שמות ג':א'), וּבָאת תְּשׁוּעָה עַל יָדוֹ, לְכָךְ נִסְמְכוּ פָּרָשִׁיּוֹת הַלָּלוּ:

וימת מלך מצרים. נִצְטָרַע וְהָיָה שׁוֹחֵט תִּינוֹקוֹת יִשְׂרָאֵל וְרוֹחֵץ בְּדָמָם (שמות רבה א'):

פסוק כד
נאקתם. צַעֲקָתָם, וְכֵן "מֵעִיר מְתִים יִנְאָקוּ" (איוב כ"ד):
את בריתו את אברהם. עִם אַבְרָהָם:

פסוק כה
וידע אלהים. נָתַן עֲלֵיהֶם לֵב וְלֹא הֶעֱלִים עֵינָיו:

פרק ג

פסוק א
אחר המדבר. לְהִתְרַחֵק מִן הַגֶּזֶל, שֶׁלֹּא יִרְעוּ בִּשְׂדוֹת אֲחֵרִים (שמות רבה ב'):
אל הר האלהים. עַל שֵׁם הֶעָתִיד:

פסוק ב
בלבת אש. בְּשַׁלְהֶבֶת אֵשׁ – לְבוּשׁ שֶׁל אֵשׁ, כְּמוֹ "לֵב הַשָּׁמַיִם" (דברים ד'), "בְּלֵב הָאֵלָה" (שמואל ב י"ח); וְאַל תִּתְמַהּ עַל הַתָּי"ו, שֶׁיֵּשׁ לָנוּ כַּיּוֹצֵא בּוֹ, "מָה אֲמָלָה לִבָּתֵךְ" (יחזקאל ט"ז):
מתוך הסנה. וְלֹא אִילָן אַחֵר, מִשּׁוּם "עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה" (תהילים צא טו):
אכל. נֶאֱכָל, כְּמוֹ "לֹא עֲבַד בָּהּ" (דברים כ"א), "אֲשֶׁר לֶקַח מִשָּׁם" (בראשית ג'):

פסוק ג
אסרה נא. אָסוּרָה מִכָּאן לְהִתְקָרֵב שָׁם:

פסוק ה
של. שְׁלֹף וְהוֹצֵא, כְּמוֹ "וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל" (דברים י"ט), "כִּי יִשַּׁל זֵיתֶךָ" (שם כ"ח):
אדמת קדש הוא. הַמָּקוֹם:

פסוק ז
כי ידעתי את מכאביו. כְּמוֹ "וַיֵּדַע אֱלֹהִים" (שמות ב'), כְּלוֹמַר כִּי שַׂמְתִּי לֵב לְהִתְבּוֹנֵן וְלָדַעַת אֶת מַכְאוֹבָיו וְלֹא הֶעֱלַמְתִּי עֵינַי לֵאמֹר אָזְנַי מִצַּעֲקָתָם:

פסוק י
ועתה לכה ואשלחך אל פרעה. וְאִם תֹּאמַר מַה תּוֹעִיל? **והוצא את עמי**. יוֹעִילוּ דְּבָרֶיךָ וְתוֹצִיאֵם מִשָּׁם:

פסוק יא
מי אנכי. מָה אֲנִי חָשׁוּב לְדַבֵּר עִם הַמְּלָכִים?

וכי אוציא את בני ישראל. וְאַף אִם חָשׁוּב אֲנִי, מַה זְּכוּ יִשְׂרָאֵל שֶׁיֵּעָשֶׂה לָהֶם נֵס וְאוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם?:

פסוק יב

ויאמר כי אהיה עמך. הֱשִׁיבוֹ עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן וְעַל אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן; שֶׁאָמַרְתָּ מִי אָנֹכִי כִּי אֵלֵךְ אֶל פַּרְעֹה – לֹא שֶׁלְּךָ הִיא כִּי אִם מִשֶּׁלִּי, כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ – **וזה** הַמַּרְאֶה אֲשֶׁר רָאִיתָ בַּסְּנֶה **לך האות כי אנכי שלחתיך**, וּכְדַאי אֲנִי לְהַצִּיל, כַּאֲשֶׁר רָאִיתָ הַסְּנֶה עוֹשֶׂה שְׁלִיחוּתִי וְאֵינֶנּוּ אֻכָּל, כָּךְ תֵּלֵךְ בְּשְׁלִיחוּתִי וְאֵינְךָ נִזּוֹק; וְשֶׁשָּׁאַלְתָּ מַה זְּכוּת יֵשׁ לְיִשְׂרָאֵל שֶׁיֵּצְאוּ מִמִּצְרַיִם? דָּבָר גָּדוֹל יֵשׁ לִי עַל הוֹצָאָה זוֹ, שֶׁהֲרֵי עֲתִידִים לְקַבֵּל הַתּוֹרָה עַל הָהָר הַזֶּה לְסוֹף ג' חֳדָשִׁים שֶׁיֵּצְאוּ מִמִּצְרַיִם. דְּ"אַ: **כי אהיה עמך**, **וזה** שֶׁתַּצְלִיחַ בִּשְׁלִיחוּתְךָ **לך האות** עַל הַבְטָחָה אַחֶרֶת, שֶׁאֲנִי מַבְטִיחֲךָ שֶׁכְּשֶׁתּוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם תַּעַבְדוּן אוֹתִי עַל הָהָר הַזֶּה, שֶׁתִּתְקַבְּלוּ הַתּוֹרָה עָלָיו, וְהִיא הַזְּכוּת הָעוֹמֶדֶת לְיִשְׂרָאֵל. וְדֶגְמַת לָשׁוֹן זֶה מָצִינוּ: "וְזֶה לְךָ הָאוֹת אָכוֹל הַשָּׁנָה סָפִיחַ וְגוֹ'" (ישעיהו ל"ז), מַפֹּלֶת סַנְחֵרִיב תִּהְיֶה לְךָ אוֹת עַל הַבְטָחָה אַחֶרֶת, שֶׁאַרְצְכֶם חֳרֵבָה מִפְּרוֹת וַאֲנִי אֲבָרֵךְ הַסְּפִיחִים:

פסוק יד

אהיה אשר אהיה. אֶהְיֶה עִמָּם בְּצָרָה זוֹ אֲשֶׁר אֶהְיֶה עִמָּם בְּשִׁעְבּוּד שְׁאָר מַלְכֻיּוֹת. אָמַר לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, מָה אֲנִי מַזְכִּיר לָהֶם צָרָה אַחֶרֶת? דַּיָּם בְּצָרָה זוֹ, אָמַר לוֹ יָפֶה אָמַרְתָּ, **כה תאמר וגו'** (ברכות ט'):

פסוק טו

זה שמי לעלם. חָסֵר וי"ו, לוֹמַר, הַעֲלִימֵהוּ – שֶׁלֹּא יִקָּרֵא כִּכְתָבוֹ (פסחים נ'):
וזה זכרי. לִמְּדוֹ הֵיאַךְ נִקְרָא. וְכֵן דָּוִד הוּא אוֹמֵר, "ה' שִׁמְךָ לְעוֹלָם ה' זִכְרְךָ לְדֹר וָדֹר" (תהלים קל"ה):

פסוק טז

את זקני ישראל. מְיֻחָדִים לִישִׁיבָה. וְאִם תֹּאמַר זְקֵנִים סְתָם, הֵיאַךְ אֶפְשָׁר לוֹ לֶאֱסֹף זְקֵנִים שֶׁל שִׁשִּׁים רִבּוֹא? (יומא כ"ח)

פסוק יח

ושמעו לקלך. מִכָּיוָן שֶׁתֹּאמַר לָהֶם לְשׁוֹן זֶה, יִשְׁמְעוּ לְקוֹלְךָ, שֶׁכְּבָר סִימָן זֶה מָסוּר בְּיָדָם מִיַּעֲקֹב וּמִיוֹסֵף, שֶׁבְּלָשׁוֹן זֶה הֵם נִגְאָלִים, יַעֲקֹב אָמַר לָהֶם "וֵאלֹהִים פָּקֹד יִפְקֹד אֶתְכֶם" (בראשית נ'), יוֹסֵף אָמַר לָהֶם "פָּקֹד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם" (שם):
נקרה עלינו. לְשׁוֹן מִקְרֶה; וְכֵן "וַיִּקַּר אֱלֹהִים", "וְאָנֹכִי אִקָּרֶה כֹּה" (במדבר כ"ג) – אֶהֱא נִקְרֶה מֵאִתּוֹ הֲלֹם:

(**אלהי העבריים**. יו"ד יתירה, רמז לי' מכות. ברש"י ישן):

פסוק יט

לא יתן אתכם מלך מצרים להלך. אִם אֵין אֲנִי מַרְאֶה לוֹ יָדִי הַחֲזָקָה; כְּלוֹמַר, כָּל עוֹד שֶׁאֵין אֲנִי מוֹדִיעוֹ יָדִי הַחֲזָקָה, לֹא יִתֵּן אֶתְכֶם לַהֲלֹךְ:

לא יתן. לְא יִשְׁבֹּק כְּמוֹ: "עַל כֵּן לֹא נְתַתִּיךָ" (בראשית כ'), "וְלֹא נְתָנוֹ אֱלֹהִים לְהָרַע עִמָּדִי" (שם ל"א), וְכֵן לְשׁוֹן נְתִינָה הֵם. וְיֵ"מ **ולא ביד חזקה** — וְלֹא בְּשִׁבְיל שֶׁיָּדוֹ חֲזָקָה, "כִּי מֵאָז אֶשְׁלַח אֶת יָדִי וְהִכֵּיתִי אֶת מִצְרַיִם וְגוֹ'", וּמְתַרְגְּמִין אוֹתוֹ "וְלָא מִן קֳדָם דְּחֵילֵהּ תַּקִּיף". מִשְּׁמוֹ שֶׁל רַבִּי יַעֲקֹב בְּרַבִּי מְנַחֵם נֶאֱמַר לִי:

פסוק כב

ומגרת ביתה. מֵאוֹתָהּ שֶׁהִיא גָּרָה אִתָּהּ בַּבַּיִת:

ונצלתם. כְּתַרְגּוּמוֹ "וּתְרוֹקְנוּן", וְכֵן "וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרָיִם" (שמות י"ב), "וַיִּתְנַצְּלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֶדְיָם" (שם ל"ג), וְהַנּוּ"ן בּוֹ יְסוֹד; וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ בְּמַחְבֶּרֶת צָד"י עִם "וַיַּצֵּל אֱלֹהִים אֶת מִקְנֵה אֲבִיכֶם", "אֲשֶׁר הִצִּיל אֱלֹהִים מֵאָבִינוּ" (בראשית ל"א), וְלֹא יֵאָמְנוּ דְּבָרָיו, כִּי אִם לֹא הָיְתָה הַנּוּ"ן יְסוֹד וְהִיא נְקוּדָה בְּחִירִק, לֹא תְהֵא מְשַׁמֶּשֶׁת בִּלְשׁוֹן וּפְעַלְתֶּם אֶלָּא בִּלְשׁוֹן וְנִפְעַלְתֶּם, כְּמוֹ "וְנִסְחְתֶּם מֵעַל הָאֲדָמָה" (דברים כ"ח), "וְנִתַּתֶּם בְּיַד אוֹיֵב", וְנִנָּפְתֶּם לִפְנֵי אוֹיְבֵיכֶם (ויקרא כ"ו), "וְנִתַּכְתֶּם בְּתוֹכָהּ" (יחזקאל כ"ב), "וַאֲמַרְתֶּם נִצַּלְנוּ" (ירמיהו ז'), לְשׁוֹן נִפְעַלְנוּ, וְכָל נו"ן שֶׁהִיא בָּאָה בְּתֵיבָה לְפָרָקִים וְנוֹפֶלֶת מִמֶּנָּה – כְּנוּ"ן שֶׁל נוֹגֵף, נוֹשֵׂא, נוֹתֵן, נוֹשֵׁךְ – כְּשֶׁהִיא מְדַבֶּרֶת לְשׁוֹן וּפְעַלְתֶּם תִּנָּקֵד בַּחֲטָף, כְּגוֹן "וּנְשָׂאתֶם אֶת אֲבִיכֶם" (בראשית מ"ה), "וּנְתַתֶּם לָהֶם אֶת אֶרֶץ הַגִּלְעָד" (במדבר ל"ב), "וּנְמַלְתֶּם אֵת בְּשַׂר עָרְלַתְכֶם" (בראשית י"ז), לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר שֶׁזֹּאת הַנְּקוּדָה בְּחִירִק מִן הַיְסוֹד הִיא, וְיסוֹד שֵׁם דָּבָר נִצּוּל, וְהוּא מִן הַלְּשׁוֹנוֹת הַכְּבֵדִים, כְּמוֹ דִּבּוּר, כִּפּוּר, לְמוּד, כְּשֶׁיְּדַבֵּר בִּלְשׁוֹן וּפְעַלְתֶּם, יִנָּקֵד בְּחִירִק כְּמוֹ "וְדִבַּרְתֶּם אֶל הַסֶּלַע" (במדבר כ'), "וְכִפַּרְתֶּם אֶת הַבַּיִת" (יחזקאל מ"ה), "וְלִמַּדְתֶּם אוֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם" (דברים י"א):

פרק ד

פסוק ב

מזה בידך. לְכָךְ נִכְתַּב תֵּבָה אַחַת, לִדְרֹשׁ: מִזֶּה שֶׁבְּיָדְךָ אַתָּה חַיָּב לִלְקוֹת, שֶׁחִשַּׁדְתָּ בְכִשֵּׁרִים; וּפְשׁוּטוֹ: כְּאָדָם שֶׁאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ מוֹדֶה אַתָּה שֶׁזּוֹ שֶׁלְּפָנֶיךָ אֵבֶן הִיא? אוֹמֵר לוֹ הֵן; אָמַר לוֹ הֲרֵינִי עוֹשֶׂה אוֹתָהּ עֵץ:

פסוק ג

ויהי לנחש. רְמַז לוֹ שֶׁסִּפֵּר לְשׁוֹן הָרַע עַל יִשְׂרָאֵל וְתָפַשׂ אֻמָּנוּתוֹ שֶׁל נָחָשׁ (שמות רבה):

פסוק ד

ויחזק בו. לְשׁוֹן אֲחִיזָה הוּא; וְהַרְבֵּה יֵשׁ בַּמִּקְרָא, "וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ" (בראשית י"ט), "וְהֶחֱזִיקָה בִּמְבֻשָׁיו" (דברים כ"ה), "וְהֶחֱזַקְתִּי בְּזִקְנוֹ" (שמואל א י"ז), (כָּל לְשׁוֹן חִזּוּק הַדָּבוּק לְבֵי"ת לְשׁוֹן אֲחִיזָה הוּא):

פסוק ו

מצרעת כשלג. דֶּרֶךְ צָרַעַת לִהְיוֹת לְבָנָה – "וְאִם בַּהֶרֶת לְבָנָה הִיא" (ויקרא י"ג); אַף בְּאוֹת זֶה רָמַז לוֹ שֶׁלְּשׁוֹן הָרַע סִפֵּר בְּאָמְרוֹ לֹא יַאֲמִינוּ לִי, לְפִיכָךְ הִלְקָהוּ בְּצָרַעַת, כְּמוֹ שֶׁלָּקְתָה מִרְיָם עַל לְשׁוֹן הָרַע (שבת צ"ז):

פסוק ז

ויוצאה מחיקו והנה שבה כבשרו. מִכָּאן שֶׁמִּדָּה טוֹבָה מְמַהֶרֶת לָבֹא מִמִּדַּת פֻּרְעָנוּת, שֶׁהֲרֵי בָּרְאשׁוֹנָה לֹא נֶאֱמַר "מֵחֵיקוֹ" (שם):

פסוק ח

והאמינו לקל האת האחרון. מִשֶּׁתֹּאמַר לָהֶם בְּשִׁבִילְכֶם לָקִיתִי, עַל שֶׁסִּפַּרְתִּי עֲלֵיכֶם לְשׁוֹן הָרַע, יַאֲמִינוּ לְךָ, שֶׁכְּבָר לָמְדוּ בְכָךְ שֶׁהַמְזַוְּגִין לְהַרַע לָהֶם לוֹקִים בְּנָגָעִים, כְּגוֹן פַּרְעֹה וַאֲבִימֶלֶךְ בִּשְׁבִיל שָׂרָה:

פסוק ט

ולקחת ממימי היאור. רמז להם שבמכה ראשונה נפרע מאלהותם, (פירוש, כשהקב"ה נפרע מן האומות, נפרע מאלהותם תחלה, שהיו עובדים לנילוס המחיה אותם, והפכם לדם. ברש"י ישן):

והיו המים וגו'. "וְהָיוּ" "וְהָיוּ", ב' פְּעָמִים נִרְאֶה בְעֵינַי, אִלּוּ נֶאֱמַר וְהָיוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר תִּקַּח מִן הַיְאוֹר לְדָם בַּיַּבָּשֶׁת, שׁוֹמֵעַ אֲנִי, שֶׁבְּיָדוֹ הֵם נֶהְפָּכִים לְדָם – וְאַף כְּשֶׁיֵּרְדוּ לָאָרֶץ יִהְיוּ בַּהֲוָיָתָן, אֶבֶל עַכְשָׁו מְלַמְּדֵנוּ שֶׁלֹּא יִהְיוּ דָם עַד שֶׁיִּהְיוּ בַיַּבָּשֶׁת:

פסוק י

גם מתמול וגו'. לְמַדְנוּ שֶׁכָּל ז' יָמִים הָיָה הַקָּבָ"ה מְפַתֶּה אֶת מֹשֶׁה בַּסְּנֶה לֵילֵךְ בִּשְׁלִיחוּתוֹ, "מִתְּמוֹל", "שִׁלְשֹׁם", "מֵאָז דַּבֶּרְךָ" הֲרֵי ג' וּשְׁלוֹשָׁה גַּמִּין רִבּוּיִין הֵם, הֲרֵי שִׁשָּׁה, וְהוּא הָיָה עוֹמֵד בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי כְּשֶׁאָמַר לוֹ זֹאת עוֹד שְׁלַח נָא בְּיַד תִּשְׁלָח, עַד שֶׁחָרָה בּוֹ וְקִבֵּל עָלָיו (שמות רבה); וְכָל זֶה שֶׁלֹּא הָיָה רוֹצֶה לִטֹּל גְּדֻלָּה עַל אַהֲרֹן אָחִיו שֶׁהָיָה גָּדוֹל הֵימֶנּוּ וְנָבִיא הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר "הֲנִגְלֹה נִגְלֵיתִי אֶל בֵּית אָבִיךָ בִּהְיוֹתָם בְּמִצְרַיִם" (שמואל א ב') – הוּא אַהֲרֹן,

וְכֵן "וְאוֹדַע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם ... וָאמַר אֲלֵיהֶם אִישׁ שִׁקּוּצֵי עֵינָיו הַשְׁלִיכוּ" (יחזקאל כ'), וְאוֹתָהּ נְבוּאָה לְאַהֲרֹן נֶאֱמְרָה (תנחומא):

כבד פה. בִּכְבֵדוּת אֲנִי מְדַבֵּר. וּבִלְשׁוֹן לַעַז בלב"ו:

פסוק יא

מי שם פה וגו'. מִי לִמְּדָךְ לְדַבֵּר, כְּשֶׁהָיִיתָ נִדּוֹן לִפְנֵי פַּרְעֹה עַל הַמִּצְרִי?

או מי ישום אלם. מִי עָשָׂה פַּרְעֹה אִלֵּם, שֶׁלֹּא נִתְאַמֵּץ בְּמִצְוַת הֲרִיגָתְךָ, וְאֶת מְשָׁרְתָיו חֵרְשִׁים שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ בְּצַוּוֹתוֹ עָלֶיךָ, וְאֶת אֶסְפַּקְלָטוֹרִין הַהוֹרְגִים מִי עָשָׂאם עִוְרִים שֶׁלֹּא רָאוּ כְּשֶׁבָּרַחְתָּ מִן הַבֵּימָה וְנִמְלַטְתָּ?

הלא אנכי. שֶׁשָּׁמַי ה' עָשִׂיתִי כָּל זֹאת (שם):

פסוק יג

ביד תשלח. בְּיַד מִי שֶׁאַתָּה רָגִיל לִשְׁלֹחַ, וְהוּא אַהֲרֹן. דְּ"אַ: בְּיַד אַחֵר שֶׁתִּרְצֶה לִשְׁלֹחַ, אֵין סוֹפִי לְהַכְנִיסָם לָאָרֶץ וְלִהְיוֹת גּוֹאֲלָם לֶעָתִיד, יֵשׁ לְךָ שְׁלוּחִים הַרְבֵּה:

פסוק יד

ויחר אף. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה אוֹמֵר כָּל חָרוֹן אַף שֶׁבַּתּוֹרָה עוֹשֶׂה רֹשֶׁם וְזֶה לֹא נֶאֱמַר בּוֹ רֹשֶׁם וְלֹא מָצִינוּ שֶׁבָּא עֹנֶשׁ עַ"י אוֹתוֹ חָרוֹן; אָמַר לוֹ רַבִּי יוֹסֵי אַף בְּזוֹ נֶאֱמַר בּוֹ רֹשֶׁם – **הלא אהרן אחיך הלוי** – שֶׁהָיָה עָתִיד לִהְיוֹת לֵוִי וְלֹא כֹּהֵן, וְהַכְּהֻנָּה הָיִיתִי אוֹמֵר לָצֵאת מִמְּךָ, מֵעַתָּה לֹא יִהְיֶה כֵּן אֶלָּא הוּא יִהְיֶה כֹּהֵן וְאַתָּה הַלֵּוִי, שֶׁנֶּאֱמַר "וּמֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים בָּנָיו יִקָּרְאוּ עַל שֵׁבֶט הַלֵּוִי" (דהי"א כ"ג) (זבחים ק"ב):

הנה הוא יצא לקראתך. כְּשֶׁתֵּלֵךְ לְמִצְרַיִם:

וראך ושמח בלבו. לֹא כְשֶׁאַתָּה סָבוּר, שֶׁיִּהְיֶה מַקְפִּיד עָלֶיךָ שֶׁאַתָּה עוֹלֶה לִגְדֻלָּה; וּמִשָּׁם זָכָה אַהֲרֹן לַעֲדִי הַחֹשֶׁן הַנָּתוּן עַל הַלֵּב (שבת קל"ט):

פסוק טז

ודבר הוא לך. בִּשְׁבִילְךָ יְדַבֵּר אֶל הָעָם. וְזֶה יוֹכִיחַ עַל כָּל לְךָ וְלִי וְלוֹ וְלָכֶם וְלָהֶם הַסְּמוּכִים לְדִבּוּר שֶׁכֻּלָּם לְשׁוֹן עַל הֵם:

יהיה לך לפה. לְמֵלִיץ, לְפִי שֶׁאַתָּה כְּבַד פֶּה:

לאלהים. לְרַב וּלְשַׂר:

פסוק יח

וישב אל יתר חתנו. לִטֹּל רְשׁוּת, שֶׁהֲרֵי נִשְׁבַּע לוֹ (נדרים ס"ה). וְז' שֵׁמוֹת הָיוּ לוֹ, רְעוּאֵל, יֶתֶר, יִתְרוֹ, קֵינִי, חוֹבָב, חֶבֶר, פּוּטִיאֵל:

פסוק יט

כי מתו כל האנשים. מִי הֵם? דָּתָן וַאֲבִירָם; חַיִּים הָיוּ, אֶלָּא שֶׁיָּרְדוּ מִנִּכְסֵיהֶם וְהֶעֱנִי חָשׁוּב כַּמֵּת:

פסוק כ

על החמר. חֲמוֹר הַמְיֻחָד, הוּא הַחֲמוֹר שֶׁחָבַשׁ אַבְרָהָם לַעֲקֵדַת יִצְחָק, וְהוּא שֶׁעָתִיד מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ לְהִגָּלוֹת עָלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר "עָנִי וְרֹכֵב עַל חֲמוֹר" (זכריה ט') (פרקי דרבי אליעזר ל"א):

וישב ארצה מצרים, ויקח משה את מטה. אֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר מְדֻקְדָּקִים בַּמִּקְרָא:

פסוק כא

בלכתך לשוב מצרימה וגו'. דַּע שֶׁעַל מְנָת כֵּן תֵּלֵךְ שֶׁתְּהֵא גְּבוּר בִּשְׁלִיחוּתִי לַעֲשׂוֹת כָּל מוֹפְתַי לִפְנֵי פַרְעֹה וְלֹא תִירָא מִמֶּנּוּ:

אשר שמתי בידך. לֹא עַל שְׁלוֹשׁ אוֹתוֹת הָאֲמוּרוֹת לְמַעְלָה, שֶׁהֲרֵי לֹא לִפְנֵי פַּרְעֹה צִוָּה לַעֲשׂוֹתָם אֶלָּא לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיַּאֲמִינוּ לוֹ, וְלֹא מָצִינוּ שֶׁעָשָׂאם לִפָנָיו, אֶלָּא מוֹפְתִים שֶׁאֲנִי עָתִיד לָשׂוּם בְּיָדְךָ בְּמִצְרַיִם, כְּמוֹ "כִּי יְדַבֵּר אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה וְגוֹ'" (שמות ז'); וְאַל תִּתְמַהּ עַל אֲשֶׁר כְּתִיב "אֲשֶׁר שַׂמְתִּי", שֶׁכֵּן מַשְׁמָעוֹ, כְּשֶׁתְּדַבֵּר עִמּוֹ כְּבָר שַׂמְתִּים בְּיָדְךָ:

פסוק כב

ואמרת אל פרעה. כְּשֶׁתִּשְׁמַע שֶׁלִּבּוֹ חָזָק וִימָאֵן לְשַׁלֵּחַ אֱמֹר לוֹ כֵּן:

בני בכרי. לְשׁוֹן גְּדֻלָּה; כְּמוֹ: "אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ" (תהלים פ"ט), זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ: כָּאן חָתַם הַקָּבָ"ה עַל מְכִירַת הַבְּכוֹרָה שֶׁלְּעֵשָׂו (בראשית רבה ס"ג):

פסוק כג

ואמר אליך. בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם **שלח את בני**:

הנה אנכי הרג וגו'. הֵיא מַכָּה אַחֲרוֹנָה, וּבָהּ הִתְרָהוּ תְּחִלָּה מִפְּנֵי שֶׁהִיא קָשָׁה; וְזֶה הוּא שֶׁאָמַר "הֵן אֵל יַשְׁגִּיב בְּכֹחוֹ" – לְפִיכָךְ "מִי כָמֹהוּ מוֹרֶה" (איוב ל"ו); בָּשָׂר וָדָם הַמְבַקֵּשׁ לְהִנָּקֵם מֵחֲבֵרוֹ, מַעֲלִים אֶת דְּבָרָיו, שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ הַצָּלָה, אֲבָל הַקָּבָ"ה יַשְׁגִּיב בְּכֹחוֹ וְאֵין יְכֹלֶת לְהִמָּלֵט מִיָּדוֹ כִּי אִם בְּשׁוּבוֹ אֵלָיו, לְפִיכָךְ הוּא מוֹרֵהוּ וּמַתְרֶה בּוֹ לָשׁוּב:

פסוק כד

ויהי משה **בדרך במלון**:

ויבקש המיתו. (המלאך ל)מֹשֶׁה: לְפִי שֶׁלֹּא מָל אֶת אֱלִיעֶזֶר בְּנוֹ, וְעַל שֶׁנִּתְרַשֵּׁל נֶעֱנַשׁ מִיתָה. תַּנְיָא אָמַר רַבִּי יוֹסֵי: חַס וְשָׁלוֹם, לֹא נִתְרַשֵּׁל אֶלָּא אָמַר, אָמוּל וְאֵצֵא לַדֶּרֶךְ, סַכָּנָה הִיא לַתִּינוֹק עַד שְׁלוֹשֶׁת יָמִים, אָמוּל וְאֶשְׁהֶה ג' יָמִים, הַקָּבָ"ה צִוַּנִי לֵךְ שֵׁב מִצְרַיִם וּמִפְּנֵי מָה נֶעֱנַשׁ? לְפִי שֶׁנִּתְעַסֵּק בַּמָּלוֹן תְּחִלָּה (מכילתא). בְּמַסֶּכֶת נְדָרִים: וְהָיָה הַמַּלְאָךְ נַעֲשֶׂה

כְּמִין נָחָשׁ וּבוֹלְעוֹ מֵרֹאשׁוֹ וְעַד יֶרֶכָיו וְחוֹזֵר וּבוֹלְעוֹ מֵרַגְלָיו וְעַד אוֹתוֹ מָקוֹם, הֲבִינָה צְפוֹרָה שֶׁבִּשְׁבִיל הַמִּילָה הוּא (נדרים ל"ב):

פסוק כה

ותגע לרגליו. הִשְׁלִיכַתּוּ לִפְנֵי רַגְלָיו שֶׁל מֹשֶׁה:

ותאמר. עַל בְּנָהּ:

כי חתן דמים אתה לי. אַתָּה הָיִיתָה גּוֹרֵם לִהְיוֹת הֶחָתָן שֶׁלִּי נִרְצָח עָלֶיךָ – הוֹרֵג אִישִׁי אַתָּה לִי:

פסוק כו

וירף. הַמַּלְאָךְ **ממנו**, **אז** הֲבִינָה שֶׁעַל הַמִּילָה בָּא לְהָרְגוֹ:

אמרה חתן דמים למולת. חֲתָנִי הָיָה נִרְצָח עַל דְּבַר הַמִּילָה:

למולת. עַל דְּבַר הַמּוּלוֹת. שֵׁם דָּבָר הוּא, וְהַלָּמֶ"ד מְשַׁמֶּשֶׁת בְּלְשׁוֹן עַל, כְּמוֹ "וְאָמַר פַּרְעֹה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות י"ד), וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם דָּמִים עַל דַּם הַמִּילָה:

פרק ה

פסוק א

ואחר באו משה ואהרן וגו'. אֲבָל הַזְּקֵנִים נִשְׁמְטוּ אֶחָד אֶחָד מֵאַחַר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, עַד שֶׁנִּשְׁמְטוּ כֻּלָּם קֹדֶם שֶׁהִגִּיעוּ לַפַּלְטִין, לְפִי שֶׁיָּרְאוּ לָלֶכֶת; וּבְסִינַי נִפְרַע לָהֶם, "וְנִגַּשׁ מֹשֶׁה לְבַדּוֹ אֶל ה' וְהֵם לֹא יִגָּשׁוּ" (שמות כ"ד) – הֶחֱזִירָם לְאַחוֹרֵיהֶם (שמות רבה):

פסוק ג

פן יפגענו. פֶּן יִפָּגְעֲךָ הֵיזִּיקִים לוֹמַר, אֶלָּא שֶׁחָלְקוּ כָּבוֹד לַמַּלְכוּת. פְּגִיעָה זוֹ לְשׁוֹן מִקְרֶה מָוֶת הִיא (שם):

פסוק ד

תפריעו את העם ממעשיו. תַּבְדִּילוּ וְתַרְחִיקוּ אוֹתָם מִמְּלַאכְתָּם, שֶׁשּׁוֹמְעִין לָכֶם וּסְבוּרִים לָנוּחַ מִן הַמְּלָאכָה; וְכֵן "פְּרֹעֵהוּ אַל תַּעֲבֹר בּוֹ" (משלי ד') – רַחֲקֵהוּ, וְכֵן "וַתִּפְרְעוּ כָל עֲצָתִי" (שם א'), "כִּי פָרֻעַ הוּא" (שמות ל"ב) – נִרְחָק וְנִתְעָב:

לכו לסבלתיכם. לְכוּ לִמְלַאכְתְּכֶם שֶׁיֵּשׁ לָכֶם לַעֲשׂוֹת בְּבָתֵּיכֶם, אֲבָל מְלֶאכֶת שִׁעְבּוּד מִצְרַיִם לֹא הָיְתָה עַל שִׁבְטוֹ שֶׁל לֵוִי; תֵּדַע לְךָ, שֶׁהֲרֵי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן יוֹצְאִים וּבָאִים (שמות רבה):

פסוק ה

הן רבים עתה עם הארץ. שֶׁהָעֲבוֹדָה מֻטֶלֶת עֲלֵיהֶם, וְאַתֶּם מַשְׁבִּיתִים אוֹתָם מִסִּבְלוֹתָם, הֶפְסֵד גָּדוֹל הוּא זֶה:

פסוק ו

הנגשים. מִצְרִיִּים הָיוּ וְהַשּׁוֹטְרִים הָיוּ יִשְׂרְאֵלִים; הַנּוֹגֵשׂ מְמֻנֶּה עַל כַּמָּה שׁוֹטְרִים וְהַשּׁוֹטֵר מְמֻנֶּה לְרְדוֹת בְּעוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה (שמות רבה):

פסוק ז

תבן. אשטו"בלא, הָיוּ גּוֹבְלִין אוֹתוֹ עִם הַטִּיט:

לבנים. טיוול"ש בְּלַעַז, שֶׁעוֹשִׂים מִטִּיט וּמְיַבְּשִׁין אוֹתָן בַּחַמָּה; וְיֵשׁ שֶׁשּׁוֹרְפִין אוֹתָן בַּכִּבְשָׁן:

כתמול שלשום. כַּאֲשֶׁר הֱיִיתֶם עוֹשִׂים עַד הֵנָּה;

וקששו. וְלִקְטוּ:

פסוק ח

ואת מתכנת הלבנים. סְכוּם חֶשְׁבּוֹן הַלְּבֵנִים שֶׁהָיָה כָּל אֶחָד עוֹשֶׂה לַיּוֹם כְּשֶׁהָיָה הַתֶּבֶן נִתָּן לָהֶם, אוֹתוֹ סְכוּם תְּשִׂימוּ עֲלֵיהֶם גַּם עַתָּה, לְמַעַן תִּכְבַּד הָעֲבוֹדָה עֲלֵיהֶם:

כי נרפים. מִן הָעֲבוֹדָה הֵם, לְכָךְ לִבָּם פּוֹנֶה אֶל הַבַּטָּלָה וְצוֹעֲקִים לֵאמֹר **נלכה וגו'**:

מתכנת. וְתֹכֶן לְבֵנִים, "וְלוֹ נִתְכְּנוּ עֲלִילוֹת" (שמואל א ב'), "אֶת הַכֶּסֶף הַמְתֻכָּן" (מלכים ב י"ב), כֻּלָּם לְשׁוֹן חֶשְׁבּוֹן הֵם:

נרפים. הַמְּלָאכָה רְפוּיָה בְיָדָם וַעֲזוּבָה מֵהֶם וְהֵם נִרְפִּים מִמֶּנָּה; רטרייי"ט בְּלַעַז:

פסוק ט

ואל ישעו בדברי שקר. וְאַל יֶהֱגוּ וִידַבְּרוּ תָּמִיד בְּדִבְרֵי רוּחַ לֵאמֹר, נַלְכָה נִזְבְּחָה; וְדוֹמֶה לוֹ "וְאָשִׂיחָה בְחֻקֶּיךָ תָּמִיד" (תהילים קי"ט); "לְמָשָׁל וְלִשְׁנִינָה" (דברים כ"ח), מְתַרְגְּמִינָן "וּלְשׁוֹעִי"; וַיְסַפֵּר – "וְאִשְׁתָּעִי"; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר **ישעו** לְשׁוֹן "וַיִּשַׁע ה' אֶל הֶבֶל", "וְאֶל קַיִן וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה" (בראשית ד'), וּלְפָרֵשׁ אַל יִשְׁעוּ – אַל יִפְנוּ, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב וְאַל יִשְׁעוּ אֶל דִּבְרֵי שָׁקֶר אוֹ לִדְבְרֵי שָׁקֶר, כִּי כֵן גְּזֵרַת כֻּלָּם, "יִשְׁעֶה הָאָדָם עַל עוֹשֵׂהוּ" (ישעיהו י"ז), "וְלֹא יִשְׁעֶה אֶל הַמִּזְבְּחוֹת", (שם), "וְלֹא שָׁעוּ עַל קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל" (שם ל"א), וְלֹא מָצָאתִי שִׁמּוּשׁ שֶׁל בֵּי"ת סְמוּכָה לְאַחֲרֵיהֶם, אֶבָל אַחַר לְשׁוֹן דִּבּוּר – כְּמִתְעַסֵּק לְדַבֵּר בְּדָבָר – נוֹפֵל לְשׁוֹן שִׁמּוּשׁ בֵּי"ת, כְּגוֹן: "הַנִּדְבָּרִים בְּךָ" (יחזקאל ל"ג), "וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמֹשֶׁה" (במדבר י"ב), "הַמַּלְאָךְ הַדּוֹבֵר בִּי" (זכריה ד'), "לְדַבֵּר בָּם" (דברים י"א), "וַאֲדַבְּרָה בְעֵדוֹתֶיךָ" (תהילים קי"ט), אַף כָּאן – **אל ישעו בדברי שקר** – אַל יִהְיוּ נִדְבָּרִים בְּדִבְרֵי שָׁוְא וַהֲבַאי:

פסוק יא
אתם לכו קחו לכם תבן. וּצְרִיכִים אַתֶּם לֵילֵךְ בִּזְרִיזוּת,
כי אין נגרע מעבדתכם דבר, מִכָּל סְכוּם לְבֵנִים שֶׁהֱיִיתֶם עוֹשִׂים לַיּוֹם בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן נִתָּן לָכֶם מְזֻמָּן מִבֵּית הַמֶּלֶךְ:

פסוק יב
לקשש קש לתבן. לֶאֱסֹף אֲסִיפָה, לִלְקֹט לֶקֶט, לְצֹרֶךְ תֶּבֶן הַטִּיט:
קש. לְשׁוֹן לִקּוּט, עַל שֵׁם שֶׁדָּבָר הַמִּתְפַּזֵּר הוּא וְצָרִיךְ לְקוֹשְׁשׁוֹ קָרוּי קַשׁ בִּשְׁאָר מְקוֹמוֹת:

פסוק יג
אצים. דּוֹחֲקִים:
דבר יום ביומו. חֶשְׁבּוֹן שֶׁל כָּל יוֹם כַּלּוּ בְּיוֹמוֹ, כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן מוּכָן:

פסוק יד
ויכו שטרי בני ישראל. הַשּׁוֹטְרִים יִשְׂרְאֵלִים הָיוּ וְחָסִים עַל חַבְרֵיהֶם מִלְּדָחְקָם, וּכְשֶׁהָיוּ מַשְׁלִימִים הַלְּבֵנִים לַנּוֹגְשִׂים שֶׁהֵם מִצְרִיִּים, וְהָיָה חָסֵר מִן הַסְּכוּם, הָיוּ מַלְקִין אוֹתָם עַל שֶׁלֹּא דָּחֲקוּ אֶת עוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה; לְפִיכָךְ זָכוּ אוֹתָם שׁוֹטְרִים לִהְיוֹת סַנְהֶדְרִין וְנֶאֱצַל מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עַל מֹשֶׁה וְהוּשַׂם עֲלֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֶסְפָּה לִּי שִׁבְעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'" – מֵאוֹתָן שֶׁיָּדַעְתָּ הַטּוֹבָה שֶׁעָשׂוּ בְּמִצְרַיִם – כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשׁוֹטְרָיו (במדבר י"א), (שמות רבה):
ויכו שטרי בני ישראל אשר שמו נגשי פרעה אוֹתָם לְשׁוֹטְרִים **עליהם, לאמר מדוע וגו'**.
לָמָּה **ויכו**? שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים לָהֶם **מדוע לא כליתם גם תמול גם היום** חֹק הַקָּצוּב עֲלֵיכֶם **ללבן** כְּתָמוֹל הַשִּׁלְשִׁי, שֶׁהוּא יוֹם שֶׁלִּפָּנַי אֶתְמוֹל; וְהוּא הָיָה בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן נִתָּן לָהֶם:
ויכו. לְשׁוֹן וַיַּפְעֲלוּ, הֲכּוּ מִיָּד אֲחֵרִים – הַנּוֹגְשִׂים הִכּוּם:

פסוק טז
ולבנים אומרים לנו. הַנּוֹגְשִׂים **עשו**, כַּמִּנְיָן הָרִאשׁוֹן:
וחטאת עמך. אִלּוּ הָיָה נָקוּד פַּתָּח, הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁהוּא דָבוּק, וְדָבָר זֶה חַטַּאת עַמְּךָ הוּא, עַכְשָׁו שֶׁהוּא קָמָץ, שֵׁם דָּבָר הוּא, וְכָךְ פֵּרוּשׁוֹ: וְדָבָר זֶה מֵבִיא חַטָּאת עַל עַמְּךָ, כְּאִלּוּ כָּתוּב וְחַטָּאת לְעַמֶּךָ; כְּמוֹ "כְּבֹאָנָה בֵּית לֶחֶם" (רות א'), שֶׁהוּא כְּמוֹ לְבֵית לֶחֶם, וְכֵן הַרְבֵּה:

פסוק יח
ותכן לבנים. חֶשְׁבּוֹן הַלְּבֵנִים; וְכֵן "אֶת הַכֶּסֶף הַמְתֻכָּן" (מלכים ב י"ב) – הַמָּנוּי, כְּמוֹ שֶׁאָמוּר בָּעִנְיָן "וַיְצַוּוּ וַיִּמְנוּ אֶת הַכֶּסֶף":

פסוק יט
ויראו שטרי בני ישראל. אֶת חַבְרֵיהֶם הַנִּרְדִּים עַל יָדָם,

ברע. רָאוּ אוֹתָם בְּרָעָה וְצָרָה הַמּוֹצִיאִים אוֹתָם, בְּהַכְבִּידָם הָעֲבוֹדָה עֲלֵיהֶם **לאמר לא תגרעו וגו'**:

פסוק כ

ויפגעו. אֲנָשִׁים מִיִּשְׂרָאֵל **את משה ואת אהרן וגו'**. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ: כָּל "נִצִּים" "וְנִצָּבִים" דָּתָן וַאֲבִירָם הָיוּ, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם "יָצְאוּ נִצָּבִים" (במדבר ט"ז:כ"ד), (נדרים ס"ד):

פסוק כב

למה הרעתה לעם הזה. וְאִם תֹּאמַר מָה אִכְפַּת לְךָ? קוֹבֵל אֲנִי עַל שֶׁשִּׁלַּחְתַּנִי (שמות רבה):

פסוק כג

הרע. לְשׁוֹן הִפְעִיל הוּא – הִרְבָּה רָעָה עֲלֵיהֶם, וְתַרְגּוּמוֹ "אַבְאֵישׁ":

פרק ו

פסוק א

עתה תראה וגו'. הִרְהַרְתָּ עַל מִדּוֹתַי, לֹא כְאַבְרָהָם שֶׁאָמַרְתִּי לוֹ "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע" (בראשית כ"א), וְאַחַר כָּךְ אָמַרְתִּי לוֹ "הַעֲלֵהוּ לְעוֹלָה" וְלֹא הִרְהֵר אַחֲרַי; לְפִיכָךְ **עתה תראה**. הֶעָשׂוּי לִפְרֹעָה תִּרְאֶה, וְלֹא הֶעָשׂוּי לְמַלְכֵי שִׁבְעָה אֻמּוֹת כְּשֶׁאֲבִיאֵם לָאָרֶץ (סנהדרין קי"א):

כי ביד חזקה ישלחם. מִפְּנֵי יַד הַחֲזָקָה שֶׁתֶּחֱזַק עָלָיו יְשַׁלְּחֵם:

וביד חזקה יגרשם מארצו. עַל כָּרְחָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל יְגָרְשֵׁם, לֹא יַסְפִּיקוּ לַעֲשׂוֹת לָהֶם צֵדָה; וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל הָעָם וְגוֹ'" (שמות י"ב):

פסוק ב

וידבר אלהים אל משה. דִּבֵּר אִתּוֹ מִשְׁפָּט, עַל שֶׁהִקְשָׁה לְדַבֵּר וְלוֹמַר "לָמָּה הֲרֵעוֹתָה לָעָם הַזֶּה":

ויאמר אליו אני ה'. נֶאֱמָן לְשַׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לַמִּתְהַלְּכִים לְפָנַי, וְלֹא לְחִנָּם שִׁלַּחְתִּיךָ כִּי אִם לְקַיֵּם דְּבָרַי שֶׁדִּבַּרְתִּי לָאָבוֹת הָרִאשׁוֹנִים. וּבַלָּשׁוֹן הַזֶּה מָצִינוּ שֶׁהוּא נִדְרָשׁ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת אֲנִי ה' נֶאֱמָן לְהַפְרַע – כְּשֶׁהוּא אָמוּר אֵצֶל עֹנֶשׁ – כְּגוֹן "וְחִלַּלְתָּ אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ אֲנִי ה'" (ויקרא י"ט:י"ב), וּכְשֶׁהוּא אוֹמֵר אֵצֶל קִיּוּם מִצְוֹות – כְּגוֹן "וּשְׁמַרְתֶּם מִצְוֹתַי וַעֲשִׂיתֶם אוֹתָם אֲנִי ה'" (שם כ"ב) – נֶאֱמָן לִתֵּן שָׂכָר:

פסוק ג

וארא. אֶל הָאָבוֹת:

באל שדי. הִבְטַחְתִּים הַבְטָחוֹת וּבְכֻלָּן אָמַרְתִּי לָהֶם אֲנִי אֵל שַׁדַּי:

ושמי ה' לא נודעתי להם. לֹא הוֹדַעְתִּי אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא לֹא נוֹדַעְתִּי, לֹא נִכַּרְתִּי לָהֶם בְּמִדַּת אֱמִתּוּת שֶׁלִּי, שֶׁעָלֶיהָ נִקְרָא שְׁמִי ה', נֶאֱמָן לְאַמֵּת דְּבָרַי, שֶׁהֲרֵי הִבְטַחְתִּים וְלֹא קִיַּמְתִּי:

פסוק ד

וגם הקמתי את בריתי וגו'. וְגַם כְּשֶׁנִּרְאֵיתִי לָהֶם בְּאֵל שַׁדַּי הִצַּבְתִּי וְהֶעֱמַדְתִּי בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֵיהֶם,

לתת להם ארץ כנען. לְאַבְרָהָם בְּפָרָשַׁת מִילָה נֶאֱמַר "אֲנִי אֵל שַׁדַּי וְגוֹ' וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ" (בראשית י"ז), לְיִצְחָק "כִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת כָּל הָאֲרָצֹת הָאֵל וַהֲקִמֹתִי אֶת הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם" (שם כ"ו), וְאוֹתָהּ שְׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם בְּאֵל שַׁדַּי אָמַרְתִּי לְיַעֲקֹב – "אֲנִי אֵל שַׁדַּי פְּרֵה וּרְבֵה וְגוֹ' וְאֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר וְגוֹ'" (שם ל"ה), הֲרֵי שֶׁנָּדַרְתִּי לָהֶם וְלֹא קִיַּמְתִּי:

פסוק ה

וגם אני. כְּמוֹ שֶׁהִצַּבְתִּי וְהֶעֱמַדְתִּי הַבְּרִית יֵשׁ עָלַי לְקַיֵּם, לְפִיכָךְ **שמעתי את נאקת בני ישראל** הַנּוֹאָקִים, **אשר מצרים מעבדים אתם ואזכר** אוֹתוֹ הַבְּרִית, כִּי בִּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים אָמַרְתִּי לוֹ "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי" (בראשית ט"ו):

פסוק ו

לכן. עַל פִּי אוֹתָהּ הַשְּׁבוּעָה:

אמר לבני ישראל אני ה'. הַנֶּאֱמָן בְּהַבְטָחָתִי:

והוצאתי אתכם. כִּי כֵן הִבְטַחְתִּי: "וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל" (שם):

סבלת. טֹרַח מַשָּׂא מִצְרַיִם:

פסוק ח

נשאתי את ידי. הֲרִימוֹתִיהָ לְהִשָּׁבַע בִּכְסִאִי:

פסוק ט

ולא שמעו אל משה. לֹא קִבְּלוּ תַּנְחוּמִין:

מקצר רוח. כָּל מִי שֶׁהוּא מֵצֵר, רוּחוֹ וּנְשִׁימָתוֹ קְצָרָה, וְאֵינוֹ יָכוֹל לְהַאֲרִיךְ בִּנְשִׁימָתוֹ: קָרוֹב לְעִנְיָן זֶה שָׁמַעְתִּי בְּפָרָשָׁה זוֹ מֹרַבִּי בָּרוּךְ בָּרַבִּי אֶלִיעֶזֶר, וְהֵבִיא לִי רְאָיָה מִמִּקְרָא זֶה, "בַּפַּעַם הַזֹּאת אוֹדִיעֵם אֶת יָדִי וְאֶת גְּבוּרָתִי וְיָדְעוּ כִּי שְׁמִי ה'" (ירמיהו ט"ז) – לְמַדְנוּ כְּשֶׁהַקָּבָ"ה מְאַמֵּן אֶת דְּבָרָיו אֲפִלּוּ לְפֻרְעָנוּת מוֹדִיעַ שֶׁשְּׁמוֹ ה', וְכָל שֶׁכֵּן הָאֲמָנָה לְטוֹבָה. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ לְעִנְיָן שֶׁל מַעְלָה, שֶׁאָמַר מֹשֶׁה לָמָּה הֲרֵעוֹתָה, אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה "חֲבַל עַל דְּאָבְדִין

וְלֹא מִשְׁתַּכְּחִין" – יֵשׁ לִי לְהִתְאוֹנֵן עַל מִיתַת הָאָבוֹת, הַרְבֵּה פְּעָמִים נִגְלֵיתִי אֲלֵיהֶם בְּאֵל שַׁדַּי וְלֹא אָמְרוּ לִי מַה שְּׁמֶךָ, וְאַתָּה אָמַרְתָּ מַה שְּׁמוֹ, מָה אֹמַר אֲלֵיהֶם:

וגם הקמתי וגו'. וּכְשֶׁבִּקֵּשׁ אַבְרָהָם לִקְבֹּר אֶת שָׂרָה לֹא מָצָא קֶבֶר עַד שֶׁקָּנָה בְּדָמִים מְרֻבִּים, וְכֵן בְּיִצְחָק עָרְעֲרוּ עָלָיו עַל הַבְּאֵרוֹת אֲשֶׁר חָפַר, וְכֵן יַעֲקֹב וַיִּקֶן אֶת חֶלְקַת הַשָּׂדֶה, לִנְטוֹת אָהֳלוֹ, וְלֹא הִרְהֲרוּ אַחַר מִדּוֹתַי, וְאַתָּה אָמַרְתָּ לָמָּה הֲרֵעֹתָה? וְאֵין הַמִּדְרָשׁ מִתְיַשֵּׁב אַחַר הַמִּקְרָא מִפְּנֵי כַּמָּה דְבָרִים, אַחַת, שֶׁלֹּא נֶאֱמַר וּשְׁמִי ה' לֹא שָׁאֲלוּ לִי, וְאִם תֹּאמַר לֹא הוֹדִיעָם שֶׁכָּךְ שְׁמוֹ, הֲרֵי תְּחִלָּה כְּשֶׁנִּגְלָה לְאַבְרָהָם בֵּין הַבְּתָרִים נֶאֱמַר "אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים" (בראשית ט"ו), וְעוֹד הֵיאַךְ הַסְּמִיכָה נִמְשֶׁכֶת בִּדְבָרִים שֶׁהוּא סוֹמֵךְ לְכָאן **וגם אני שמעתי וגו' לכן אמר לבני ישראל**? לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר יִתְיַשֵּׁב הַמִּקְרָא עַל פְּשׁוּטוֹ, דִּבּוּר דִּבּוּר עַל אָפְנָיו, וְהַדְּרָשָׁה תִּדָּרֵשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר "הֲלוֹא כֹה דְבָרִי כָּאֵשׁ נְאֻם ה' וּכְפַטִּישׁ יְפוֹצֵץ סָלַע" (ירמיהו כ"ג) – מִתְחַלֵּק לְכַמָּה נִיצוֹצוֹת (סנהדרין ל"ד):

פסוק יב

ואיך ישמעני פרעה. זֶה אֶחָד מֵעֲשָׂרָה קַל וָחֹמֶר שֶׁבַּתּוֹרָה (בראשית רבה צ"ב):

ערל שפתים. אֲטוּם שִׂפָתַיִם; וְכֵן כָּל לְשׁוֹן עָרְלָה אֲנִי אוֹמֵר שֶׁהוּא אָטוּם, "עֲרֵלָה אָזְנָם" (ירמיהו ו') – אָטוּמָה מִשְּׁמֹעַ, "עַרְלֵי לֵב" (שם ט') – אֲטוּמִים מֵהָבִין, "שְׁתֵה גַּם אַתָּה וְהֵעָרֵל" (חבקוק ב') – וְהֵאָטֵם מִשִּׁכְרוּת כּוֹס הַקְּלָלָה, "עָרְלַת בָּשָׂר" – שֶׁהַגִּיד אָטוּם וּמְכֻסֶּה בָּהּ, "וַעֲרַלְתֶּם עָרְלָתוֹ" (ויקרא י"ט) – עֲשׂוּ לוֹ אֹטֶם וּכְסוּי אִסּוּר שֶׁיִּבָּדֵיל בִּפְנֵי אֲכִילָתוֹ, "שָׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֲרֵלִים" (שם) – אָטוּם וּמְכֻסֶּה וּמֻבְדָּל מִלְּאָכְלוֹ:

פסוק יג

וידבר ה' אל משה ואל אהרן. לְפִי שֶׁאָמַר מֹשֶׁה אֲנִי עֲרַל שְׂפָתַיִם, צֵרַף לוֹ הַקָּבָ"ה אֶת אַהֲרֹן לִהְיוֹת לוֹ לְפֶה וּלְמַלִּיץ:

ויצום אל בני ישראל. צִוָּם עֲלֵיהֶם לְהַנְהִיגָם בְּנַחַת וְלִסְבֹּל אוֹתָם (שמות רבה):

ואל פרעה מלך מצרים. צִוָּם עָלָיו לַחֲלֹק לוֹ כָּבוֹד בְּדִבְרֵיהֶם, זֶה מִדְרָשׁוֹ (שם); וּפְשׁוּטוֹ, צִוָּם עַל דְּבַר יִשְׂרָאֵל וְעַל שְׁלִיחוּתוֹ אֶל פַּרְעֹה; וּדְבַר הַצִּוּוּי מַהוּ, מְפֹרָשׁ בְּפָרָשָׁה שְׁנִיָּה לְאַחַר סֵדֶר הַיִּחַס, אֶלָּא מִתּוֹךְ שֶׁהִזְכִּיר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, הִפְסִיק הָעִנְיָן **בְּאֵלֶּה ראשי בית אבתם** לְלַמְּדֵנוּ הֵיאַךְ נוֹלְדוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּבְמִי נִתְיַחֲסוּ:

פסוק יד

אלה ראשי בית אבתם. מִתּוֹךְ שֶׁהֶזְקֵק לְיַחֵס שִׁבְטוֹ שֶׁל לֵוִי עַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בַּשְּׁבִיל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, הִתְחִיל לְיַחֵסָם דֶּרֶךְ תּוֹלְדוֹתָם מֵרְאוּבֵן. וּבְפִסְקִתָּא רַבְּתִי רָאִיתִי, לְפִי שֶׁקִּנְטְרָם

יַעֲקֹב אָבִינוּ לִשְׁלוֹשָׁה שְׁבָטִים הַלָּלוּ בִּשְׁעַת מוֹתוֹ, חָזַר הַכָּתוּב וְיִחֲסָם כָּאן לְבַדָּם, לוֹמַר שֶׁחֲשׁוּבִים הֵם:

פסוק טז

ושני חיי לוי וגו'. לָמָּה נִמְנוּ שְׁנוֹתָיו שֶׁל לֵוִי? לְהוֹדִיעַ כַּמָּה יְמֵי הַשִּׁעְבּוּד; שֶׁכָּל זְמַן שֶׁאֶחָד מִן הַשְּׁבָטִים קַיָּם לֹא הָיָה שִׁעְבּוּד (שמות רבה א'), שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אֶחָיו" (שמות א), וְאַחַר כָּךְ "וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ", וְלֵוִי הֶאֱרִיךְ יָמִים עַל כֻּלָּם:

פסוק יח

ושני חיי קהת, ושני חיי עמרם וגו'. מֵחֶשְׁבּוֹן זֶה אָנוּ לְמֵדִים עַל מוֹשַׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (בראשית ט"ו:י"ג), שֶׁלֹּא בְאֶרֶץ מִצְרַיִם לְבַדָּהּ הָיוּ, אֶלָּא מִיּוֹם שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק; שֶׁהֲרֵי קְהָת מִיּוֹרְדֵי מִצְרַיִם הָיָה, וְחֶשְׁבּוֹן כָּל שְׁנוֹתָיו וּשְׁנוֹת עַמְרָם וּשְׁמוֹנִים שֶׁל מֹשֶׁה, לֹא תִמְצָאֵם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה, וְהַרְבֵּה שָׁנִים נִבְלָעִים לַבָּנִים בִּשְׁנֵי הָאָבוֹת:

פסוק כ

יוכבד דודתו. אַחַת אֲבוּהִי, בַּת לֵוִי אֲחוֹת קְהָת:

פסוק כג

אחות נחשון. מִכָּאן לְמִדּוּ, הַנּוֹשֵׂא אִשָּׁה צָרִיךְ לְבָדֹק בְּאַחֶיהָ (בבא בתרא ק"י):

פסוק כה

מבנות פוטיאל. מִזֶּרַע יִתְרוֹ שֶׁפִּשְּׁטָם עֲגָלִים לַעֲ"ז, וּמִזֶּרַע יוֹסֵף שֶׁפִּטְפֵּט בִּיצְרוֹ (סוטה מ"ג):

פסוק כו

הוא אהרן ומשה. אֵלּוּ שֶׁהֻזְכְּרוּ לְמַעְלָה, שֶׁיָּלְדָה יוֹכֶבֶד לְעַמְרָם. **הוא אהרן ומשה**. יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁמַּקְדִּים אַהֲרֹן לְמֹשֶׁה וְיֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁמַּקְדִּים מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן, לוֹמַר לְךָ שֶׁשְּׁקוּלִין כְּאֶחָד:

על צבאתם. בְּצִבְאוֹתָם, כָּל צְבָאָם לְשִׁבְטֵיהֶם; יֵשׁ עַל שֶׁאֵינוֹ אֶלָּא בְּמָקוֹם אוֹת אַחַת, "וְעַל חַרְבְּךָ תִחְיֶה" (בראשית כ"ז), כְּמוֹ בְּחַרְבְּךָ, "עֲמַדְתֶּם עַל חַרְבְּכֶם" (יחזקאל ל"ג) – בְּחַרְבְּכֶם:

פסוק כז

הם המדברים וגו'. הֵם שֶׁנִּצְטַוּוּ, הֵם שֶׁקִּיְּמוּ:

הוא משה ואהרן. הֵם בִּשְׁלִיחוּתָם וּבְצִדְקָתָם מִתְּחִלָּה וְעַד סוֹף (מגילה י"א):

פסוק כח

ויהי ביום דבר וגו'. מְחֻבָּר לַמִּקְרָא שֶׁלְּאַחֲרָיו:

פסוק כט
וידבר ה'. הוּא הַדִּבּוּר עַצְמוֹ הָאָמוּר לְמַעְלָה **בא דבר אל פרעה מלך מצרים**, אֶלָּא מִתּוֹךְ שֶׁהִפְסִיק הָעִנְיָן כְּדֵי לְיַחֵסָם, חָזַר עָלָיו לְהַתְחִיל בּוֹ:
אני ה'. כְּדַאי אֲנִי לְשָׁלְחֲךָ וּלְקַיֵּם דִּבְרֵי שְׁלִיחוּתִי:

פסוק ל
ויאמר משה לפני ה'. הֵיא הָאֲמִירָה שֶׁאָמַר לְמַעְלָה **הן בני ישראל לא שמעו אלי**, וְשָׁנָה הַכָּתוּב כָּאן, כֵּיוָן שֶׁהִפְסִיק הָעִנְיָן; וְכֵן הִיא הַשִּׁיטָה, כְּאָדָם הָאוֹמֵר "נַחֲזֹר עַל הָרִאשׁוֹנוֹת":

פרק ז

פסוק א
נתתיך אלהים לפרעה. שׁוֹפֵט וְרוֹדֶה, לְרַדּוֹתוֹ בְּמַכּוֹת וְיִסּוּרִין:
יהיה נביאך. כְּתַרְגּוּמוֹ – "מְתָרְגְּמָנָךְ". וְכֵן כָּל לָשׁוֹן נְבוּאָה אָדָם הַמַּכְרִיז וּמַשְׁמִיעַ לָעָם דִּבְרֵי תוֹכָחוֹת, וְהוּא מִגְזָרַת "נִיב שְׂפָתַיִם" (ישעיהו נ"ז), "יָנוּב חָכְמָה" (משלי י'), "וַיְכַל מֵהִתְנַבּוֹת" דִּשְׁמוּאֵל (א' י'); וּבְלַעַז קוֹרְאִין לוֹ פרידיכ"ר:

פסוק ב
אתה תדבר. פַּעַם אַחַת כָּל שְׁלִיחוּת וּשְׁלִיחוּת כְּפִי שֶׁשְּׁמַעְתּוֹ מִפִּי, וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יַמְלִיצֶנּוּ וַיְטָעִימֶנּוּ בְּאָזְנֵי פַרְעֹה:

פסוק ג
ואני אקשה. מֵאַחַר שֶׁהִרְשִׁיעַ וְהִתְרִיס כְּנֶגְדִּי, וְגָלוּי לְפָנַי שֶׁאֵין נַחַת רוּחַ בָּאֻמּוֹת לָתֵת לֵב שָׁלֵם לָשׁוּב, טוֹב שֶׁיִּתְקַשֶּׁה לִבּוֹ, לְמַעַן הַרְבּוֹת בּוֹ אוֹתוֹתַי, וְתַכִּירוּ אַתֶּם אֶת גְּבוּרָתִי. וְכֵן מִדָּתוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה, מֵבִיא פֻּרְעָנוּת עַל הָאֻמּוֹת כְּדֵי שֶׁיִּשְׁמְעוּ יִשְׂרָאֵל וְיִירְאוּ, שֶׁנֶּאֱ' "הִכְרַתִּי גּוֹיִם נָשַׁמּוּ פִּנּוֹתָם ... אָמַרְתִּי אַךְ תִּירְאִי אוֹתִי תִּקְחִי מוּסָר" (צפניה ג'); וְאַעַפ"כֵ בְּחָמֵשׁ מַכּוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת לֹא נֶאֱמַר וַיְחַזֵּק ה' אֶת לֵב פַּרְעֹה, אֶלָּא וַיֶּחֱזַק לֵב פַּרְעֹה (תנחומא):

פסוק ד
את ידי. יָד מַמָּשׁ, לְהַכּוֹת בָּהֶם:

פסוק ט
מופת. אוֹת, לְהוֹדִיעַ שֶׁיֵּשׁ צָרוֹךְ בְּמִי שֶׁשּׁוֹלֵחַ אֶתְכֶם:

פסוק י
לתנין. נָחָשׁ:

פסוק יא

בלהטיהם. בְּלַחֲשֵׁיהוֹן; וְאֵין לוֹ דִּמְיוֹן בַּמִּקְרָא; וְיֵשׁ לְדַמּוֹת לוֹ "לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת" (בראשית ג') – דּוֹמֶה שֶׁהִיא מִתְהַפֶּכֶת עַל יְדֵי לַחַשׁ:

פסוק יב

ויבלע מטה אהרן. מֵאַחַר שֶׁחָזַר וְנַעֲשָׂה מַטֶּה, בָּלַע אֶת כֻּלָּן (שבת צ"ז):

פסוק יד

כבד. תַּרְגּוּמוֹ יַקִּיר וְלֹא אִתְיַקַּר, מִפְּנֵי שֶׁהוּא שֵׁם דָּבָר, כְּמוֹ "כִּי כָבֵד מִמְּךָ הַדָּבָר" (שמות י"ח):

פסוק טו

הנה יצא המימה. לִנְקָבָיו; שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה עַצְמוֹ אֱלוֹהַּ וְאוֹמֵר שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ לִנְקָבָיו, וּמַשְׁכִּים וְיוֹצֵא לַנִּילוּס וְעוֹשֶׂה שָׁם צָרְכָיו (תנחומא):

פסוק טז

עד כה. עַד הֵנָּה; וּמִדָּרְשׁוֹ: עַד שֶׁתִּשְׁמַע מִמֶּנִּי מַכַּת בְּכוֹרוֹת שֶׁאֶפְתַּח בָּהּ בְּ"כֹּה" אָמַר ה' כַּחֲצוֹת הַלַּיְלָה (שמות י"א:ד'):

פסוק יז

ונהפכו לדם. לְפִי שֶׁאֵין גְּשָׁמִים יוֹרְדִים בְּמִצְרַיִם וְנִילוּס עוֹלֶה וּמַשְׁקֶה אֶת הָאָרֶץ וּמְצָרִים עוֹבְדִים לַנִּילוּס, לְפִיכָךְ הִלְקָה אֶת יְרֹאָתָם וְאַחַ"כָּ הִלְקָה אוֹתָם (תנחומא):

פסוק יח

ונלאו מצרים. לְבַקֵּשׁ רְפוּאָה לְמֵי הַיְאוֹר שֶׁיִּהְיוּ רְאוּיִין לִשְׁתּוֹת:

פסוק יט

אמר אל אהרן. לְפִי שֶׁהַגֶּן הַיְאוֹר עַל מֹשֶׁה כְּשֶׁנִּשְׁלַךְ לְתוֹכוֹ, לְפִיכָךְ לֹא לָקָה עַל יָדוֹ לֹא בַדָּם וְלֹא בַצְּפַרְדְּעִים, וְלָקָה עַל יְדֵי אַהֲרֹן (שמות רבה):

נהרתם. הֵם נְהָרוֹת הַמּוֹשְׁכִים, כְּעֵין נְהָרוֹת שֶׁלָּנוּ:

יאריהם. הֵם בְּרֵכוֹת נְגָרִים, הָעֲשׂוּיוֹת בִּידֵי אָדָם מִשְׁפַּת הַנָּהָר לַשָּׂדוֹת, וְנִילוּס מֵימָיו מִתְבָּרְכִים וְעוֹלֶה דֶּרֶךְ הַיְאוֹרִים וּמַשְׁקֶה הַשָּׂדוֹת:

אגמיהם. קִבּוּצַת מַיִם שֶׁאֵינָן נוֹבְעִין וְאֵין מוֹשְׁכִין, אֶלָּא עוֹמְדִין בְּמָקוֹם אֶחָד, וְקוֹרִין לוֹ אשטנ"ק:

בכל ארץ מצרים. אַף בַּמֶּרְחָצָאוֹת וּבָאַמְבַּטָּאוֹת שֶׁבַּבָּתִּים:

ובעצים ובאבנים. מַיִם שֶׁבִּכְלֵי עֵץ וּבִכְלֵי אֶבֶן:

פסוק כב

בלטיהם. לַחַשׁ שֶׁאוֹמְרִין אוֹתוֹ בַּלָּט וּבַחֲשַׁאי; וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ, "בְּלָטֵיהֶם" מַעֲשֶׂה שֵׁדִים, "בְּלַהֲטֵיהֶם" מַעֲשֶׂה כְּשָׁפִים (סנהדרין ס"ז):

ויחזק לב פרעה. לוֹמַר עַל יְדֵי מְכַשְּׁפוּת אַתֶּם עוֹשִׂים כֵּן; "תֶּבֶן אַתֶּם מַכְנִיסִים לְעָפְרַיִם", עִיר שֶׁכֻּלָּהּ תֶּבֶן, אַף אַתֶּם מְבִיאִין מְכַשְּׁפוּת לְמִצְרַיִם שֶׁכֻּלָּהּ כְּשָׁפִים:

פסוק כג

גם לזאת. לְמוֹפֵת הַמַּטֶּה שֶׁנֶּהְפַּךְ לְתַנִּין, וְלֹא לְזֶה שֶׁל דָּם:

פסוק כה

וימלא. מִנַּיִן **שבעת ימים**, שֶׁלֹּא שָׁב הַיְאוֹר לְקִדְמוּתוֹ, שֶׁהָיְתָה הַמַּכָּה מְשַׁמֶּשֶׁת רְבִיעַ חֹדֶשׁ, וג' חֳלָקִים הָיָה מֵעִיד וּמַתְרֶה בָּהֶם (תנחומא):

פסוק כז

ואם מאן אתה. וְאִם סָרָבָן אַתָּה: **מאן**. כְּמוֹ מָמֵאן, מְסָרֵב, אֶלָּא כִּנּוּי הָאָדָם עַל שֵׁם הַמִּפְעָל, כְּמוֹ "שָׁלֵו" (איוב ט"ז), "שָׁקֵט" (שופטים י"ח), "סַר וְזָעֵף" (מלכים א כ'):

נגף את כל גבולך. מַכָּה, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן מַגֵּפָה אֵינוֹ לְשׁוֹן מִיתָה אֶלָּא לְשׁוֹן מַכָּה, וְכֵן "וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה" (שמות כ"א), אֵינוֹ לְשׁוֹן מִיתָה, וְכֵן "וּבְטֶרֶם יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם" (ירמיהו י"ג), "פֶּן תִּגֹּף בָּאֶבֶן רַגְלֶךָ" (תהילים צ"א), "וּלְאֶבֶן נֶגֶף" (ישעיהו ח'):

פסוק כח

ועלו. מִן הַיְאוֹר:

בביתך. וְאַחַר כָּךְ **בבית עבדיך**. הוּא הִתְחִיל בָּעֵצָה תְּחִלָּה, "וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ" (שמות א'), וּמִמֶּנּוּ הִתְחִילָה הַפֶּרְעָנוּת:

פסוק כט

ובכה ובעמך. בְּתוֹךְ מְעֵיהֶם נִכְנָסִין וּמְקַרְקְרִין (סוטה י"א):

פרק ח

פסוק ב

ותעל הצפרדע. צְפַרְדֵּעַ אַחַת הָיְתָה וְהָיוּ מַכִּין אוֹתָהּ וְהִיא מַתָּזֶת נְחִילִים נְחִילִים, זֶהוּ מִדְרָשׁוֹ (סנהדרין ס"ז). וּפְשׁוּטוֹ יֵשׁ לוֹמַר, שֵׁרוּץ הַצְּפַרְדְּעִים קוֹרֵא לְשׁוֹן יְחִידוּת; וְכֵן וְתִהְיֶ הַכִּנָּם – הָרְחִישָׁה, פדולייר"א בְּלַעַז, וְאַף **ותעל הצפרדע** – גרינולייר"א בְּלַעַז:

פסוק ה

התפאר עלי. כְּמוֹ "הֵיִתְפָּאֵר הַגַּרְזֶן עַל הַחֹצֵב בּוֹ" (ישעיהו י') – מִשְׁתַּבֵּחַ לוֹמַר אֲנִי גָּדוֹל מִמְּךָ, ונטי"ר בְּלַעַז. וְכֵן הִתְפָּאֵר עָלַי – הִשְׁתַּבֵּחַ לְהִתְחַכֵּם וְלִשְׁאֹל דָּבָר גָּדוֹל, וְלוֹמַר שֶׁלֹּא אוּכַל לַעֲשׂוֹתוֹ:

למתי אעתיר לך. אֶת אֲשֶׁר אַעְתִּיר לְךָ הַיּוֹם עַל הַכָּרְתַת הַצְּפַרְדְּעִים, לְמָתַי תִּרְצֶה שֶׁיִּכָּרְתוּ? וְתִרְאֶה אִם אַשְׁלִים דְּבָרַי לַמּוֹעֵד שֶׁתִּקְבַּע לִי. אִלּוּ נֶאֱמַר "מָתַי" אַעְתִּיר, הָיָה מַשְׁמָע מָתַי אֶתְפַּלֵּל, עַכְשָׁו שֶׁנֶּאֱמַר "לְמָתַי", מַשְׁמָע אֲנִי הַיּוֹם אֶתְפַּלֵּל עָלֶיךָ, שֶׁיִּכָּרְתוּ הַצְּפַרְדְּעִים לְזְמַן שֶׁתִּקְבַּע עָלַי; אֱמֹר לְאֵיזֶה יוֹם תִּרְצֶה שֶׁיִּכָּרְתוּ: **אעתיר**, **העתירו**, **והעתרתי**. וְלֹא נֶאֱמַר אֶעְתַּר, עִתְרוּ, וְעָתַרְתִּי, מִפְּנֵי שֶׁכָּל לְשׁוֹן עתר הַרְבּוֹת פֶּלֶל הוּא, וְכַאֲשֶׁר יֹאמַר אַרְבֶּה, הַרְבּוּ, וְהִרְבֵּיתִי, לְשׁוֹן מַפְעִיל, כָּךְ יֹאמַר אַעְתִּיר, הַעְתִּירוּ, וְהַעְתַּרְתִּי דְּבָרִים; וְאָב לְכֻלָּם "וְהַעְתַּרְתֶּם עָלַי דִּבְרֵיכֶם" (יחזקאל ל"ה) – הִרְבֵּיתֶם:

פסוק ו

ויאמר למחר. הִתְפַּלֵּל הַיּוֹם, שֶׁיִּכָּרְתוּ לְמָחָר:

פסוק ח

ויצא, **ויצעק**. מִיָּד, שֶׁיִּכָּרְתוּ לְמָחָר:

פסוק י

חמרם חמרם. צְבוּרִים צְבוּרִים, כְּתַרְגּוּמוֹ, דְּגוֹרִין – גַּלִּין:

פסוק יא

והכבד את לבו. לְשׁוֹן פָּעוֹל הוּא, כְּמוֹ "הַלּוֹךְ וְנָסוֹעַ" (בראשית י"ב), וְכֵן "וְהַכּוֹת אֶת מוֹאָב" (מלכים ב ג':כ"ד), "וְשָׁאוֹל לוֹ בֵּאלֹהִים" (שמואל א כ"ב:י"ג), "הַכֵּה וּפְצֹעַ" (מלכים א כ'):

כאשר דבר ה'. וְהֵיכָן דִּבֵּר? וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה:

פסוק יב

אמר אל אהרן. לֹא הָיָה הֶעָפָר כְּדַאי לִלְקוֹת עַ"י מֹשֶׁה, לְפִי שֶׁהֵגֵן עָלָיו כְּשֶׁהָרַג אֶת הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַּחוֹל, וְלָקָה עַל יְדֵי אַהֲרֹן (שמות רבה):

פסוק יג

ותהי הכנם. הָרְחִישָׁה, פדוליר"א בְּלַעַז:

פסוק יד

להוציא את הכנים. לְבָרֹאתָם וּלְהוֹצִיאָם מִמָּקוֹם אַחֵר:

ולא יכלו. שֶׁאֵין הַשֵּׁד שׁוֹלֵט עַל בְּרִיָּה פְּחוּתָה מִכַּשְּׁעוֹרָה (סנהדרין ס"ז):

פסוק טו
אצבע אלהים הוא. מַכָּה זוֹ אֵינָהּ עַל יְדֵי כְשָׁפִים, מֵאַת הַמָּקוֹם הִיא (שמות רבה):
כאשר דבר ה'. וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה:

פסוק יז
משליח בך. מְגֻרֶה בְךָ, וְכֵן "וְשֶׁן בְּהֵמוֹת אֲשַׁלַּח בָּם" (דברים ל"ב), לְשׁוֹן שִׁסּוּי, אינציט"ר בְּלַעַז:
את הערב. כָּל מִינֵי הַחַיּוֹת רָעוֹת וּנְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים בְּעִרְבּוּבְיָא, וְהָיוּ מַשְׁחִיתִים בָּהֶם; וְיֵשׁ טַעַם בַּדָּבָר בָּאַגָּדָה בְּכָל מַכָּה וּמַכָּה לָמָּה זוֹ וְלָמָּה זוֹ; בְּטַכְסִיסֵי מִלְחֲמוֹת מְלָכִים בָּא עֲלֵיהֶם, כְּסֵדֶר מַלְכוּת כְּשֶׁצָּרָה עַל עִיר, בַּתְּחִלָּה מְקַלְקֵל מַעְיְנוֹתֶיהָ, וְאַחַר כָּךְ תּוֹקְעִין עֲלֵיהֶם וּמְרִיעִין בַּשּׁוֹפָרוֹת לְיָרְאָם וּלְבַהֲלָם, וְכֵן הַצְּפַרְדְּעִים מְקַרְקְרִים וְהוֹמִים וְכוּ', כִּדְאִיתָא בְּמִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא (פ' בא):

פסוק יח
והפליתי. וְהִפְרַשְׁתִּי, וְכֵן "וְהִפְלָה ה'" (שמות ט'), וְכֵן "לֹא נִפְלֵאת הִיא מִמְּךָ" (דברים ל') – לֹא מֻבְדֶּלֶת וּמֻפְרֶשֶׁת הִיא מִמְּךָ:
למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ. אַף עַל פִּי שֶׁשְּׁכִינָתִי בַּשָּׁמַיִם גְּזָרָתִי מִתְקַיֶּמֶת בַּתַּחְתּוֹנִים:

פסוק יט
ושמתי פדת. שְׁיַבְדִּיל בֵּין עַמִּי וּבֵין עַמְּךָ:

פסוק כ
תשחת הארץ. נִשְׁחֶתֶת הָאָרֶץ, אִתְחַבָּלַת אַרְעָא:

פסוק כא
זבחו לאלהיכם בארץ. בִּמְקוֹמְכֶם וְלֹא תֵלְכוּ בַּמִּדְבָּר:

פסוק כב
תועבת מצרים. יִרְאַת מִצְרַיִם, כְּמוֹ "וּלְמַלְכֹּם תּוֹעֲבַת בְּנֵי עַמּוֹן" (מלכים ב כ"ג:י"ג), וְאֵצֶל יִשְׂרָאֵל קוֹרֵא אוֹתָהּ תּוֹעֵבָה; וְעוֹד יֵשׁ לוֹמַר בְּלָשׁוֹן אַחֵר, **תועבת מצרים**, דָּבָר שָׁנָאוּי הוּא לְמִצְרַיִם זְבִיחָה שֶׁאָנוּ זוֹבְחִים, שֶׁהֲרֵי יִרְאָתָם אָנוּ זוֹבְחִים:
ולא יסקלנו. בְּתָמִיהָ:

פסוק כה
התל. כְּמוֹ לְהָתֵל:

פסוק כו
ויעתר אל ה'. נִתְאַמֵּץ בִּתְפִלָּה, וְכֵן אִם בָּא לוֹמַר וַיַּעְתִּיר, הָיָה יָכוֹל לוֹמַר, וּמַשְׁמָע וַיִּרְבֶּה בִּתְפִלָּה, וּכְשֶׁהוּא אוֹמֵר בִּלְשׁוֹן וַיִּפְעַל, מַשְׁמָע וַיִּרְבֶּה לְהִתְפַּלֵּל:

פסוק כז
ויסר הערב. וְלֹא מֵתוּ כְּמוֹ שֶׁמֵּתוּ הַצְּפַרְדְּעִים, שֶׁאִם מֵתוּ הָיָה לָהֶם הֲנָאָה בְּעוֹרוֹתָם (תנחומא):

פסוק כח
גם בפעם הזאת. אע"פ שאמר אנכי אשלח אתכם, לא קיים הבטחתו:

פרק ט

פסוק ב
מחזיק בם. אוֹחֵז בָּם, כְּמוֹ "וְהֶחֱזִיקָה בִּמְבֻשָּׁיו" (דברים כ"ה):

פסוק ג
הנה יד ה' הויה. לְשׁוֹן הֹוֶה, כִּי כֵן יֹאמַר בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה עַל שֶׁעָבַר הָיְתָה, וְעַל הֶעָתִיד תִּהְיֶה, וְעַל הָעוֹמֵד הוֹיָה, כְּמוֹ עוֹשָׂה, רוֹצָה, רוֹעָה:

פסוק ד
והפלה. וְהִבְדִּיל:

פסוק ח
מלא חפניכם. ילוי"ני"ש בְּלַעַז:
פיח כבשן. דָּבָר הַנִּפָּח מִן הַגֶּחָלִים עֲמוּמִים הַנִּשְׂרָפִים בַּכִּבְשָׁן, וּבְלַעַז אולבי"ש:
פיח. לְשׁוֹן הֶפָּחָה, שֶׁהָרוּחַ מְפִיחָן וּמַפְרִיחָן:
וזרקו משה. וְכָל דָּבָר הַנִּזְרָק בְּכֹחַ, אֵינוֹ נִזְרָק אֶלָּא בְּיַד אַחַת, הֲרֵי נִסִּים הַרְבֵּה – אֶחָד שֶׁהֶחֱזִיק קֶמְצוֹ שֶׁל מֹשֶׁה מָלֵא חָפְנַיִם שֶׁלּוֹ וְשֶׁל אַהֲרֹן, וְאֶחָד שֶׁהָלַךְ הָאָבָק עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם (תנחומא):

פסוק ט
לשחין פרח אבעבעת. כְּתַרְגּוּמוֹ, לְשִׁיחָנָא סָגֵי אֲבַעְבּוּעִין, שֶׁעַל יָדוֹ צוֹמְחִין בָּהֶן בּוּעוֹת:
שחין. לְשׁוֹן חֲמִימוּת; וְהַרְבֵּה יֵשׁ בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה, "שָׁנָה שְׁחוּנָה" (יומא נ"ג):

פסוק י
באדם ובבהמה. וְאִם תֹּאמַר מֵאַיִן הָיוּ לָהֶם הַבְּהֵמוֹת, וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר וַיָּמָת כֹּל מִקְנֵה מִצְרָיִם? לֹא נִגְזְרָה גְּזֵרָה אֶלָּא עַל אוֹתָן שֶׁבַּשָּׂדוֹת בִּלְבַד, שֶׁנֶּאֱמַר בְּמִקְנְךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה, וְהַיְרֵא

אֶת דְּבַר ה' הִכְנִיס אֶת מְקֻנֵהוּ אֶל הַבָּתִּים, כֵּן שְׁנוּיָה בִּמְכִילְתָּא אֲצָל "וַיִּקַּח שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב בָּחוּר" (שמות י"ד):

פסוק יד

את כל מגפתי. לְמַדְנוּ מִכָּאן שֶׁמַּכַּת בְּכוֹרוֹת שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמַּכּוֹת:

פסוק טו

כי עתה שלחתי את ידי וגו'. כִּי אִלּוּ רָצִיתִי, כְּשֶׁהָיְתָה יָדִי בְּמִקְנְךָ שֶׁהִכִּיתִים בַּדֶּבֶר, שִׁלַּחְתִּיהָ וְהִכֵּיתִי **אותך ואת עמך** עִם הַבְּהֵמוֹת, **ותכחד מן הארץ**, אֲבָל **בעבור זאת העמדתיך וגו'**:

פסוק יז

עודך מסתולל בעמי. כְּתַרְגּוּמוֹ, כְּבִישַׁת בֵּהּ בְּעַמִּי, וְהוּא מִגְּזֶרֶת מְסִלָּה, דִּמְתַרְגְּמִינָן אוֹרַח כְּבִישָׁא, וּבְלַעַז קלקי"ר; וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי בְּסוֹף וַיְהִי מִקֵּץ, כָּל תֵּבָה שֶׁתְּחִלַּת יְסוֹדָהּ סמ"ך וְהִיא בָּאָה לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן מִתְפַּעֵל, נוֹתֵן הַתֵּי"ו שֶׁל שִׁמּוּשׁ בְּאֶמְצַע אוֹתִיּוֹת שֶׁל עִקָּר, כְּגוֹן זוֹ, וּכְגוֹן "וְיִסְתַּבֵּל הֶחָגָב" (קה' י"ב), מִגְּזֶרֶת סבל, "כִּי תִשְׁתָּרֵר עָלֵינוּ" (במדבר ט"ז), מִגְּזֶרֶת נָגִיד וְשָׂר, "מִשְׁתַּכֵּל הֲוַיִת" (דניאל ז'):

פסוק יח

כעת מחר. כָּעֵת הַזֹּאת לְמָחָר; שָׂרַט לוֹ שִׂרְיטָה בַּכֹּתֶל – לְמָחָר כְּשֶׁתַּגִּיעַ חַמָּה לְכָאן, יֵרֵד הַבָּרָד:

הוסדה. שֶׁנִּתְיַסְּדָה; וְכָל תֵּבָה שֶׁתְּחִלַּת יְסוֹדָהּ יו"ד, כְּגוֹן יסד, ילד, ידע, יסר, כְּשֶׁהִיא מִתְפַּעֶלֶת, תָּבֹא הַוָּי"ו בְּמָקוֹם הַיו"ד, כְּמוֹ הִוָּסְדָה, הִוָּלְדָה (הושע ב'), וַיִּוָּדַע, "וַיִּוָּלֵד לְיוֹסֵף" (בראשית מ"ו), "בִּדְבָרִים לֹא יִוָּסֵר עָבֶד" (משלי כ"ט):

פסוק יט

שלח העז. כְּתַרְגּוּמוֹ, שְׁלַח כְּנוֹשׁ, וְכֵן "יוֹשְׁבֵי הַגֵּבִים הֵעִיזוּ" (ישעיה י'), "הָעִזוּ בְּנֵי בִנְיָמִן" (ירמיה ו'):

ולא יאסף הביתה. לְשׁוֹן הַכְנָסָה הוּא:

פסוק כ

הניס. הֵבְרִיחַ:

פסוק כב

על השמים. לְצַד הַשָּׁמַיִם. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: הִגְבִּיהוֹ הַקָּבָּ"ה לְמַשָּׂה לְמַעְלָה מִן הַשָּׁמַיִם:

פסוק כד

מתלקחת בתוך הברד. נֵס בְּתוֹךְ נֵס, הָאֵשׁ וְהַבָּרָד מְעֹרָבִין, וְהַבָּרָד מַיִם הוּא, וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנָם עָשׂוּ שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם:

פסוק כח

ורב. דַּי לוֹ בְּמַה שֶׁהוֹרִיד כְּבָר:

פסוק כט

כצאתי את העיר. מִן הָעִיר, אֲבָל בְּתוֹךְ הָעִיר לֹא הִתְפַּלֵּל לְפִי שֶׁהָיְתָה מְלֵאָה גִּלּוּלִים (שמות רבה):

פסוק ל

טרם תיראון. עֲדַיִן לֹא תִירְאוּן; וְכֵן כָּל טֶרֶם שֶׁבַּמִּקְרָא "עֲדַיִן לֹא" הוּא, וְאֵינוֹ לְשׁוֹן קֹדֶם, "טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ" (בראשית י"ט) – עַד לָא שְׁכִיבוּ, "טֶרֶם יִצְמָח" (שם ב') – עַד לָא צְמַח. אַף זֶה כֵּן הוּא – יָדַעְתִּי כִּי עֲדַיִן אֵינְכֶם יְרֵאִים, וּמִשֶּׁתִּהְיֶה הָרְוָחָה תַּעַמְדוּ בְּקִלְקוּלְכֶם:

פסוק לא

והפשתה והשערה נכתה. נִשְׁבְּרָה, לְשׁוֹן "פִּרְעֹה נְכֹה" (מלכים ב כ"ג), "נְכָאִים" (ישעיהו ט"ז), וְכֵן לֹא נָכוּ; וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ לְשׁוֹן הַכָּאָה, שֶׁאֵין נו"ן בְּמִקּוֹם ה"א לְפָרֵשׁ נָכָתָה כְּמוֹ הֻכָּתָה, נָכוּ כְּמוֹ הֻכּוּ, אֶלָּא הַנּו"ן שֹׁרֶשׁ בַּתֵּבָה וַהֲרֵי הוּא מִגִּזְרַת "וְשֻׁפּוּ עַצְמוֹתָיו" (איוב ל"ג):

כי השערה אביב. כְּבָר בִּכְּרָה וְעוֹמֶדֶת בְּקִשְׁיָהּ, וְנִשְׁתַּבְּרוּ וְנָפְלוּ, וְכֵן הַפִּשְׁתָּה גְּדֵלָה כְּבָר, וְהֻקְשָׁה לַעֲמֹד בְּגִבְעוֹלֶיהָ:

השערה אביב. עֻמְדָה בְּאִבֶּיהָ, לְשׁוֹן "בְּאִבֵּי הַנָּחַל" (שיר ו'):

פסוק לב

כי אפילת הנה. מְאֻחָרוֹת, וַעֲדַיִן הָיוּ רַכּוֹת וְיכוֹלוֹת לַעֲמֹד בִּפְנֵי קָשֶׁה; וְאַע"פ שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֵת כָּל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה הִכָּה הַבָּרָד", יֵשׁ לְפָרֵשׁ פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא בַּעֲשָׂבִים הָעוֹמְדִים בְּקִלְחָם, הָרְאוּיִם לִלְקוֹת בַּבָּרָד. וּבְמִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ שֶׁנֶּחְלְקוּ עַל זֹאת, וְדָרְשׁוּ **כי אפילת**, פְּלָאֵי פְּלָאוֹת נַעֲשׂוּ לָהֶם שֶׁלֹּא לָקוּ:

פסוק לג

לא נתך. לֹא הִגִּיעַ, וְאַף אוֹתָן שֶׁהָיוּ בָּאֲוִיר לֹא הִגִּיעוּ לָאָרֶץ; וְדוֹמֶה לוֹ: "וַתִּתַּךְ עָלֵינוּ הָאָלָה וְהַשִּׁבוּעָה" (דניאל ט') דְּעָזְרָא – וַתַּגִּיעַ עָלֵינוּ. וּמְנַחֵם בֶּן סָרוּק חִבְּרוֹ בְּחֵלֶק "כְּהִתּוּךְ כֶּסֶף" (יחזקאל כ"ב), לְשׁוֹן יְצִיקַת מַתֶּכֶת, וְרוֹאֶה אֲנִי אֶת דְּבָרָיו, כְּתַרְגּוּמוֹ וְיָצַק – וְאַתִּיךְ, לְצָקֶת – לְאַתָּכָא. אַף זֶה לֹא נִתַּךְ לָאָרֶץ – לֹא הוּצַק לָאָרֶץ:

פרק י

פסוק א

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה. וְהַתְרֵה בּוֹ:

שיתי. שׂוּמִי – שֶׁאָשִׁית אֲנִי:

פסוק ב

התעללתי. שָׂחַקְתִּי, כְּמוֹ "כִּי הִתְעַלַּלְתְּ בִּי" (במדבר כ"ב), "הֲלֹא כַּאֲשֶׁר הִתְעוֹלֵל בָּהֶם" (שמואל א' ו'), הָאָמוּר בְּמִצְרַיִם, וְאֵינוֹ לְשׁוֹן פּוֹעֵל וּמַעֲלִים, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב עוֹלַלְתִּי, כְּמוֹ "וְעוֹלֵל לָמוֹ כַּאֲשֶׁר עוֹלַלְתָּ לִי" (איכה א'), "אֲשֶׁר עוֹלַל לִי" (שם):

ולמען תספר. בתורה להודיע לדורות:

פסוק ג

לענת. כְּתַרְגּוּמוֹ, "לְאִתְכְּנָעָא", וְהוּא מִגִּזְרַת עֲנִי – מֵאֲנַתְּ לִהְיוֹת עָנִי וְשָׁפָל מִפָּנַי:

פסוק ה

את עין הארץ. אֶת מַרְאֵה הָאָרֶץ:

ולא יוכל. הָרוֹאֶה **לראת את הארץ**, וְלָשׁוֹן קְצָרָה דִּבֵּר:

פסוק ז

הטרם תדע. הַעוֹד לֹא יָדַעְתָּ כִּי אָבְדָה מִצְרַיִם:

פסוק ח

ויושב. הוּשְׁבוּ עַל יְדֵי שְׁלִיחַ, שֶׁשָּׁלְחוּ אַחֲרֵיהֶם וֶהֱשִׁיבוּם אֶל פַּרְעֹה:

פסוק י

כאשר אשלח אתכם ואת טפכם. אַף כִּי אֲשַׁלַּח גַּם אֶת הַצֹּאן וְאֶת הַבָּקָר כַּאֲשֶׁר אָמַרְתֶּם:

ראו כי רעה נגד פניכם. כְּתַרְגּוּמוֹ. וּמ"א שְׂמַעְתִּי, כּוֹכָב אֶחָד יֵשׁ שֶׁשְּׁמוֹ רָעָה, אָמַר לָהֶם פַּרְעֹה, רוֹאֶה אֲנִי בְּאִצְטַגְנִינוּת שֶׁלִּי אוֹתוֹ כוֹכָב עוֹלֶה לִקְרַאתְכֶם בַּמִּדְבָּר, וְהוּא סִימָן דָּם וַהֲרִיגָה; וּכְשֶׁחָטְאוּ יִשְׂרָאֵל בָּעֶגֶל וּבִקֵּשׁ הַקָּבָ"ה לְהָרְגָם, אָמַר מֹשֶׁה בִּתְפִלָּתוֹ, לָמָּה יֹאמְרוּ מִצְרַיִם לֵאמֹר "בְּרָעָה" הוֹצִיאָם (שמות ל"ב), זוֹ הִיא שֶׁאָמַר לָהֶם, רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם; מִיָּד וַיִּנָּחֶם ה' עַל הָרָעָה וְהָפַךְ אֶת הַדָּם לְדָם מִילָה, שֶׁמָּל יְהוֹשֻׁעַ אוֹתָם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּ' "הַיּוֹם גַּלּוֹתִי אֶת חֶרְפַּת מִצְרַיִם מֵעֲלֵיכֶם" (יהושע ה'), שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים לָכֶם, דָּם אָנוּ רוֹאִין עֲלֵיכֶם בַּמִּדְבָּר:

פסוק יא

לא כן. כַּאֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם לְהוֹלִיךְ הַטַּף עִמָּכֶם, אֶלָּא **לכו הגברים ועבדו את ה'**:

כי אתה אתם מבקשים. כִּי אוֹתָהּ בִּקַּשְׁתֶּם עַד הֵנָּה – נִזְבְּחָה לֵאלֹהֵינוּ, וְאֵין דֶּרֶךְ הַטַּף לִזְבֹּחַ:
ויגרש אותם. הֲרֵי זֶה לְשׁוֹן קָצָר וְלֹא פֵּרֵשׁ מִי הַמְגָרֵשׁ:

פסוק יב

בארבה. בִּשְׁבִיל מַכַּת הָאַרְבֶּה:

פסוק יג

ורוח הקדים. רוּחַ מִזְרָחִית נָשָׂא אֶת הָאַרְבֶּה, לְפִי שֶׁבָּא כְּנֶגְדּוֹ, שֶׁמִּצְרַיִם בִּדְרוֹמִית מַעֲרָבִית הָיְתָה, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּמָקוֹם אַחֵר:

פסוק יד

ואחריו לא יהיה כן. וְאוֹתוֹ שֶׁהָיָה בִּימֵי יוֹאֵל שֶׁנֶּ' "כָּמוֹהוּ לֹא נִהְיָה מִן הָעוֹלָם" (יואל ב'), לְמַדְנוּ שֶׁהָיָה כָּבֵד מִשֶּׁל מֹשֶׁה. (אוֹתוֹ שֶׁל יוֹאֵל הָיָה) עַ"יְ מִינִין הַרְבֵּה, שֶׁהָיוּ יַחַד אַרְבֶּה, יֶלֶק, חָסִיל, גָּזָם, אֲבָל שֶׁל מֹשֶׁה לֹא הָיָה אֶלָּא מִין אֶחָד, וְכָמוֹהוּ לֹא הָיָה וְלֹא יִהְיֶה:

פסוק טו

כל ירק. עֶלֶה יָרֹק, וירדו"רא בְּלַעַז:

פסוק יט

רוח ים. רוּחַ מַעֲרָבִי:
ימה סוף. אוֹמֵר אֲנִי שֶׁיָּם סוּף הָיָה מְקֻצָתוֹ בַּמַּעֲרָב, כְּנֶגֶד כָּל רוּחַ דְּרוֹמִית, וְגַם בְּמִזְרָחָה שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לְפִיכָךְ רוּחַ יָם תְּקָעוֹ לַאַרְבֶּה בְּיָמָּה סוּף כְּנֶגְדּוֹ. וְכֵן מְצִינוּ לְעָנָיַן תְּחוּמִין שֶׁהוּא פּוֹנֶה לְצַד מִזְרָח, שֶׁנֶּאֱמַר "מִיָּם סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים" (לקמן כג לא) מִמִּזְרָח לְמַעֲרָב, שֶׁיָּם פְּלִשְׁתִּים בַּמַּעֲרָב הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר בַּפְּלִשְׁתִּים "יוֹשְׁבֵי חֶבֶל הַיָּם גּוֹי כְּרֵתִים" (צפניה ב'):
לא נשאר ארבה אחד. אַף הַמְּלוּחִים שֶׁמָּלְחוּ מֵהֶם:

פסוק כא

וימש חשך. וַיֶּחְשַׁךְ עֲלֵיהֶם חֹשֶׁךְ יוֹתֵר מֵחֶשְׁכּוֹ שֶׁל לַיְלָה, חֹשֶׁךְ שֶׁל לַיְלָה יַאֲמִישׁ וַיֶּחְשַׁךְ עוֹד:
וימש. כְּמוֹ וַיַּאֲמֵשׁ; יֵשׁ לָנוּ תֵּבוֹת הַרְבֵּה חֲסֵרוֹת אל"ף, לְפִי שֶׁאֵין הֲבָרַת הָאָל"ף נִכֶּרֶת כָּל כָּךְ, אֵין הַכְּתוּב מַקְפִּיד עַל חֶסְרוֹנָהּ, כְּגוֹן "וְלֹא יַהֵל שָׁם עֲרָבִי" (ישעיהו י"ג), כְּמוֹ לֹא יַאֲהֵל – לֹא יַטֶּה אָהֳלוֹ, וְכֵן "וַתַּזְרֵנִי חַיִל" (שמואל ב' כ"ב), כְּמוֹ וַתַּאַזְרֵנִי; וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן הֲסָרָה, כְּמוֹ לֹא יָמוּשׁ; "בְּתַר דְּיֶעְדֵּי קְבַל לֵילְיָא" – כְּשֶׁיִּגְיַע סְמוּךְ לְאוֹר הַיּוֹם; אֲבָל אֵין הַדִּבּוּר מְיֻשָּׁב עַל הַנִּי"ו שֶׁל וְיָמֵשׁ, לְפִי שֶׁהוּא כָּתוּב אַחַר וְיהִי חֹשֶׁךְ. וּמְ"אַ פּוֹתְרוֹ לְשׁוֹן "מְמַשֵּׁשׁ בַּצָּהֳרַיִם" (דברים כ"ח), שֶׁהָיָה כָּפוּל וּמְכֻפָּל וְעָב עַד שֶׁהָיָה בּוֹ מַמָּשׁ:

פסוק כב

שלשת ימים. שְׁלוּשׁ שֶׁל יָמִים, טרציינ"א בְּלַעַז, וְכֵן שִׁבְעַת יָמִים בְּכָל מָקוֹם שטיי"נא שֶׁל יָמִים:

ויהי חשך אפלה: **שלשת ימים**. חֹשֶׁךְ שֶׁל אֹפֶל, שֶׁלֹּא רָאוּ אִישׁ אֶת אָחִיו אוֹתָן ג' יָמִים. וְעוֹד שְׁלוֹשֶׁת יָמִים אֲחֵרִים חֹשֶׁךְ מְכֻפָּל עַל זֶה, שֶׁלֹּא קָמוּ אִישׁ מִמַּחֲתֶּיהוּ – יוֹשֵׁב אֵין יָכוֹל לַעֲמֹד, וְעוֹמֵד אֵין יָכוֹל לֵישֵׁב; וְלָמָּה הֵבִיא עֲלֵיהֶם חֹשֶׁךְ? שֶׁהָיוּ בְיִשְׂרָאֵל בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר רְשָׁעִים וְלֹא הָיוּ רוֹצִים לָצֵאת, וּמֵתוּ בְּשְׁלוֹשֶׁת יְמֵי אֲפֵלָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאוּ מִצְרִיִּים בְּמַפַּלְתָּם וְיֹאמְרוּ, אַף הֵם לוֹקִים כָּמוֹנוּ. וְעוֹד, שֶׁחִפְּשׂוּ יִשְׂרָאֵל וְרָאוּ אֶת כְּלֵיהֶם, וּכְשֶׁיָּצְאוּ וְהָיוּ שׁוֹאֲלִים מֵהֶן וְהָיוּ אוֹמְרִים אֵין בְּיָדֵנוּ כְלוּם, אוֹמֵר לוֹ, אֲנִי רְאִיתִיו בְּבֵיתְךָ, וּבְמָקוֹם פְּלוֹנִי הוּא (שמות רבה):

פסוק כד

יצג. יְהֵא מֻצָּג בִּמְקוֹמוֹ:

פסוק כה

גם אתה תתן. לֹא דַיְּךָ שֶׁמִּקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ אֶלָּא גַּם מִשֶּׁלְּךָ תִּתֵּן:

פסוק כו

פרסה. פַּרְסַת רֶגֶל, פלנ"טא בְּלַעַז:

לא נדע מה נעבד. כַּמָּה תִּכְבַּד הָעֲבוֹדָה, שֶׁמָּא יִשְׁאַל יוֹתֵר מִמַּה שֶׁיֵּשׁ בְּיָדֵנוּ:

פסוק כט

כן דברת. יָפֶה דִּבַּרְתָּ וּבְזַמָּנוֹ דִּבַּרְתָּ. אֱמֶת שֶׁלֹּא אוֹסִיף עוֹד רְאוֹת פָּנֶיךָ (מכילתא ושמות רבה):

פרק יא

פסוק א

כלה. גְּמִירָא; כְּלִיל, כֻּלְּכֶם יְשַׁלַּח:

פסוק ב

דבר נא. אֵין נָא אֶלָּא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה, בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ הַזְהִירֵם עַל כָּךְ, שֶׁלֹּא יֹאמַר אוֹתוֹ צַדִּיק אַבְרָהָם "וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אוֹתָם" (בראשית ט"ו), קַיֵּם בָּהֶם, "וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל" (שם), לֹא קַיֵּם בָּהֶם:

פסוק ד

ויאמר משה כה אמר ה'. בְּעָמְדוֹ לִפְנֵי פַּרְעֹה נֶאֱמְרָה לוֹ נְבוּאָה זוֹ, שֶׁהֲרֵי מִשֶּׁיָּצָא מִלְּפָנָיו לֹא הוֹסִיף רְאוֹת פָּנָיו:

כחצת הלילה. כְּהֶחָלֵק הַלַּיְלָה: **כחצת**. כְּמוֹ "בַּעֲלוֹת" (מלכים א י"ח), "בַּחֲרוֹת אַפִּם בָּנוּ" (תהילים קכ"ד), זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ לְיֵשְׁבוּ עַל אָפְנָיו, שֶׁאֵין חֲצוֹת שָׁם דָּבָר שֶׁל חֲצִי. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ כְּמוֹ כַּחֲצִי הַלַּיְלָה, וְאָמְרוּ שֶׁאָמַר מֹשֶׁה "כַּחֲצוֹת", שֶׁמַּשְׁמַע סָמוּךְ לוֹ, אוֹ לְפָנָיו אוֹ לְאַחָרָיו, וְלֹא אָמַר "בַּחֲצוֹת", שֶׁמָּא יִטְעוּ אִצְטַגְנִינֵי פַּרְעֹה וְיֹאמְרוּ מֹשֶׁה בַּדַּאי הוּא (ברכות ד'):

פסוק ה

עד בכור השבי. לָמָּה לָקוּ הַשְּׁבוּיִים? כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ, יִרְאָתָם תְּבָעָה עֲלֵיבוֹנָם וְהֵבִיאָה פֻּרְעָנוּת עַל מְצָרִים:

מבכור פרעה עד בכור השפחה. כָּל הַפְּחוּתִים מִבְּכוֹר פַּרְעֹה וַחֲשׁוּבִים מִבְּכוֹר הַשִּׁפְחָה הָיוּ בְּכֻלָּל; וְלָמָּה לָקוּ בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת? שֶׁאַף הֵם הָיוּ מְשֻׁעְבָּדִים בָּהֶם וּשְׁמֵחִים בְּצָרָתָם:

וכל בכור בהמה. לְפִי שֶׁהָיוּ עוֹבְדִין לָהּ. כְּשֶׁהַקָּבָ"ה נִפְרָע מִן הָאֵמָה, נִפְרָע מֵאֱלֹהֶיהָ:

פסוק ז

לא יחרץ כלב לשונו. אוֹמֵר אֲנִי שֶׁהוּא לְשׁוֹן שִׁנּוּן – לֹא יְשַׁנֵּן, וְכֵן "לֹא חָרַץ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְאִישׁ אֶת לְשׁוֹנוֹ" (יהושע י') – לֹא שִׁנֵּן, "אָז תֶּחֱרַץ" (שמואל ב ה':כ"ד) – תִּשְׁתַּנֵּן, "לְמוֹרֵג חָרוּץ" (ישעיהו מ"א) – שָׁנוּן, "מַחְשְׁבוֹת חָרוּץ" (משלי כ"א) – אָדָם חָרִיף וְשָׁנוּן, "וְיַד חֲרוּצִים תַּעֲשִׁיר" (שם י') – חֲרִיפִים, סוֹחֲרִים שְׁנוּנִים:

אשר יפלה. יַבְדִּיל:

פסוק ח

וירדו כל עבדיך. חָלַק כָּבוֹד לַמַּלְכוּת, שֶׁהֲרֵי בַּסּוֹף יָרַד פַּרְעֹה בְּעַצְמוֹ אֵלָיו בַּלַּיְלָה "וַיֹּאמֶר קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי" (שמות י"ב), וְלֹא אָמַר לוֹ מֹשֶׁה מִתְּחִלָּה וְיָרַדְתָּ אֵלַי וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִי:

אשר ברגליך. הַהוֹלְכִים אַחַר עֲצָתְךָ וְהַלּוּכְךָ:

ואחרי כן אצא. עִם כָּל הָעָם מֵאַרְצֶךָ:

ויצא מעם פרעה. כְּשֶׁגָּמַר דְּבָרָיו, יָצָא מִלְּפָנָיו:

בחרי אף. עַל שֶׁאָמַר לוֹ "אַל תֹּסֶף רְאוֹת פָּנַי" (שמות י'):

פסוק ט

למען רבות מופתי. מַכַּת בְּכוֹרוֹת וּקְרִיעַת יַם סוּף וּלְנַעֵר אֶת מִצְרַיִם:

פסוק י

משה ואהרן עשו וגו'. כְּבָר כָּתַב לָנוּ זֹאת בְּכָל הַמּוֹפְתִים, וְלֹא שְׁנָאָהּ כָּאן אֶלָּא בִּשְׁבִיל לְסָמְכָהּ לַפָּרָשָׁה שֶׁלְּאַחֲרֶיהָ:

פרק יב

פסוק א

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. בִּשְׁבִיל שֶׁאַהֲרֹן עָשָׂה וְטָרַח בַּמּוֹפְתִים כְּמשֶׁה, חָלַק לוֹ כָּבוֹד זֶה בְּמִצְוָה רִאשׁוֹנָה, שֶׁכְּלָלוֹ עִם משֶׁה בַּדִּבּוּר:

בארץ מצרים. חוּץ לַכְּרַךְ, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּתוֹךְ הַכְּרַךְ? תַּ"ל (לעיל ט כט) "כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר וְגוֹ'", וּמַה תְּפִלָּה קַלָּה לֹא הִתְפַּלֵּל בְּתוֹךְ הַכְּרַךְ, דִּבּוּר חָמוּר לֹא כָּל שֶׁכֵּן. וּמִפְּנֵי מָה לֹא נְדַבֵּר עִמּוֹ בְּתוֹךְ הַכְּרַךְ? לְפִי שֶׁהָיְתָה מְלֵאָה גִלּוּלִים:

פסוק ב

החדש הזה. הֶרְאָהוּ לְבָנָה בְּחִדּוּשָׁהּ וְאָמַר לוֹ כְּשֶׁהַיֶּרַח מִתְחַדֵּשׁ יִהְיֶה לְךָ רֹאשׁ חֹדֶשׁ (מכילתא). וְאֵין מִקְרָא יוֹצֵא מִידֵי פְּשׁוּטוֹ, עַל חֹדֶשׁ נִיסָן אָמַר לוֹ, זֶה יִהְיֶה רֹאשׁ לְסֵדֶר מִנְיַן הֶחֳדָשִׁים, שֶׁיִּהֵא אִיָּר קָרוּי שֵׁנִי, סִיוָן שְׁלִישִׁי:

הזה. נִתְקַשָּׁה משֶׁה עַל מוֹלַד הַלְּבָנָה, בְּאֵיזוֹ שִׁעוּר תֵּרָאֶה וְתִהְיֶה רְאוּיָה לְקַדֵּשׁ, וְהֶרְאָה לוֹ בְּאֶצְבַּע אֶת הַלְּבָנָה בָּרָקִיעַ וְאָמַר לוֹ כָּזֶה רְאֵה וְקַדֵּשׁ (שם). וְכִי צַד הֶרְאָהוּ? וַהֲלֹא לֹא הָיָה נִדְבָּר עִמּוֹ אֶלָּא בַּיּוֹם? שֶׁנֶּ' "וַיְהִי בְּיוֹם דִּבֶּר ה'" (שמות ו'), "בְּיוֹם צַוּתוֹ" (ויקרא ז'), "מִן הַיּוֹם אֲשֶׁר צִוָּה ה' וָהָלְאָה" (במדבר ט"ו)? אֶלָּא סָמוּךְ לִשְׁקִיעַת הַחַמָּה נֶאֱמְרָה לוֹ פָּרָשָׁה זוֹ וְהֶרְאָהוּ עִם חֲשֵׁכָה:

פסוק ג

דברו אל כל עדת. וְכִי אַהֲרֹן מְדַבֵּר? וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר אַתָּה תְדַבֵּר? אֶלָּא חוֹלְקִין כָּבוֹד זֶה לָזֶה, וְאוֹמְרִים זֶה לָזֶה לַמְּדֵנִי, וְהַדִּבּוּר יוֹצֵא מִבֵּין שְׁנֵיהֶם כְּאִלּוּ שְׁנֵיהֶם מְדַבְּרִים (מכילתא):

דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש. דַּבְּרוּ הַיּוֹם, בְּרֹאשׁ חֹדֶשׁ שֶׁיִּקָּחוּהוּ בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ:

הזה. פֶּסַח מִצְרַיִם מִקָּחוֹ בֶּעָשׂוֹר, וְלֹא פֶּסַח דּוֹרוֹת (פסחים צ"ו):

שה לבית אבת. לְמִשְׁפָּחָה אַחַת; הֲרֵי שֶׁהָיוּ מְרֻבִּין, יָכוֹל שֶׂה אֶחָד לְכֻלָּן? תַּ"ל "שֶׂה לַבָּיִת" (מכילתא):

פסוק ד

ואם ימעט הבית מהיות משה. וְאִם יִהְיוּ מוּעָטִים מִהְיוֹת מִשֶּׁה אֶחָד, שֶׁאֵין יְכוֹלִין לֶאֱכֹלוֹ וְיָבֹא לִידֵי נוֹתָר: **ולקח הוא ושכנו וגו'**. זֶהוּ מַשְׁמָעוֹ לְפִי פְּשׁוּטוֹ. וְעוֹד יֵשׁ בּוֹ מִדְרָשׁ: לְלַמֵּד, שֶׁאַחַר שֶׁנִּמְנוּ עָלָיו, יְכוֹלִין לְהִתְמַעֵט וְלִמְשֹׁךְ יְדֵיהֶם הֵימֶנּוּ וּלְהַמְנוֹת עַל שֶׂה אַחֵר; אַךְ אִם בָּאוּ לִמְשֹׁךְ יְדֵיהֶם וּלְהִתְמַעֵט, **מהיות משה**, יִתְמַעֲטוּ בְּעוֹד הַשֶּׂה קַיָּם, בִּהְיוֹתוֹ בַּחַיִּים וְלֹא מְשֻׁנְּשְׁחַט (פסחים פ"ט):

במכסת. חֶשְׁבּוֹן, וְכֵן "מִכְסַת הָעֶרְכְּךָ" (ויקרא כ"ז):

לפי אכלו. הָרָאוּי לַאֲכִילָה, פְּרָט לְחוֹלֶה וּלְזָקֵן שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לֶאֱכֹל כַּזַּיִת (מכילתא):

תכסו. "תִּתְמַנּוּן":

פסוק ה

תמים. בְּלֹא מוּם:

בן שנה. כָּל שְׁנָתוֹ קְרוּי בֶּן שָׁנָה, כְּלוֹמַר שֶׁנּוֹלַד בְּשָׁנָה זוֹ:

מן הכבשים ומן העזים. אוֹ מִזֶּה אוֹ מִזֶּה, שֶׁאַף עֵז קְרוּי שֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְשֵׂה עִזִּים" (דברים י"ד):

פסוק ו

והיה לכם למשמרת. זֶהוּ לְשׁוֹן בִּקּוּר, שֶׁטָּעוּן בִּקּוּר מִמּוּם אַרְבָּעָה יָמִים קֹדֶם שְׁחִיטָה (פסחים צ"ו). וּמִפְּנֵי מָה הִקְדִּים לְקִיחָתוֹ לִשְׁחִיטָתוֹ אַרְבָּעָה יָמִים, מַה שֶּׁלֹּא צִוָּה כֵּן בְּפֶסַח דּוֹרוֹת? הָיָה רַ' מַתְיָא בֶּן חָרָשׁ אוֹמֵר, הֲרֵי הוּא אוֹמֵר "וֶאֱעֶבֹר עָלַיִךְ וְאֶרְאֵךְ וְהִנֵּה עִתֵּךְ עֵת דּוֹדִים" (יחזקאל ט"ז) – הִגִּיעָה שְׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם שֶׁאֶנְאַל אֶת בָּנָיו, וְלֹא הָיוּ בְיָדָם מִצְוֹות לְהִתְעַסֵּק בָּהֶם כְּדֵי שֶׁיִּגָּאֲלוּ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֵת עֵרוֹם וְעֶרְיָה" (שם), וְנָתַן לָהֶם שְׁתֵּי מִצְוֹות, דַּם פֶּסַח וְדַם מִילָה, שֶׁמָּלוּ בְאוֹתוֹ הַלַּיְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר "מְתְבּוֹסֶסֶת בְּדָמַיִךְ" (שם) – בִּשְׁנֵי דָמִים, וְאוֹמֵר "גַּם אֹתְּ בְּדַם בְּרִיתֵךְ שִׁלַּחְתִּי אֲסִירַיִךְ מִבּוֹר אֵין מַיִם בּוֹ" (זכריה ט'); וּלְפִי שֶׁהָיוּ שְׁטוּפִין בֶּאֱלִילִים אָמַר לָהֶם **משכו וקחו לכם**, מִשְׁכוּ יְדֵיכֶם מֵאֱלִילִים, וּקְחוּ לָכֶם צֹאן שֶׁל מִצְוָה (מכילתא):

ושחטו אתו וגו'. וְכִי כֻּלָּן שׁוֹחֲטִין? אֶלָּא מִכָּאן שֶׁשְּׁלוּחוֹ שֶׁל אָדָם כְּמוֹתוֹ (קידושין מ"א):

קהל עדת ישראל. קָהָל וְעֵדָה וְיִשְׂרָאֵל; מִכָּאן אָמְרוּ, פִּסְחֵי צִבּוּר נִשְׁחָטִין בְּשָׁלוֹשׁ כִּתּוֹת זוֹ אַחַר זוֹ, נִכְנָסָה כַּת רִאשׁוֹנָה נִנְעֲלוּ דַּלְתוֹת הָעֲזָרָה וְכוּ'. כִּדְאִיתָא בִּפְסָחִים (דף ס"ד):

בין הערבים. מִשֵּׁשׁ שָׁעוֹת וּלְמַעְלָה קְרוּי בֵּין הָעַרְבַּיִם, שֶׁהַשֶּׁמֶשׁ נוֹטָה לְבֵית מְבוֹאוֹ לַעֲרֹב; וּלְשׁוֹן **בין הערבים** נִרְאֶה בְּעֵינַי אוֹתָן שָׁעוֹת שֶׁבֵּין עֲרִיבַת הַיּוֹם לַעֲרִיבַת הַלַּיְלָה, עֲרִיבַת

הַיּוֹם בְּתְחִלַּת ז' שָׁעוֹת מִכִּי יִנָּטוּ צִלְלֵי עֶרֶב, וַעֲרִיבַת הַלַּיְלָה בְּתְחִלַּת הַלַּיְלָה. עֹרֶב לְשׁוֹן נָשֶׁף וְחשֶׁךְ, כְּמוֹ "עָרְבָה כָּל שִׂמְחָה" (ישעיהו כ"ד):

פסוק ז

ולקחו מן הדם. זוֹ קַבָּלַת הַדָּם, יָכוֹל בַּיָּד? תַּ"ל **אשר בסף** (מכילתא):

המזוזת. הֵם הַזְּקוּפוֹת אַחַת מִכָּאן לַפֶּתַח וְאַחַת מִכָּאן:

המשקוף. הָעֶלְיוֹן שֶׁהַדֶּלֶת שׁוֹקֶקֶת עָלָיו כְּשֶׁסּוֹגְרִין אוֹתוֹ, לינטי"ל בְּלַעַז; וּלְשׁוֹן שְׁקִיפָה חֲבָטָה, כְּמוֹ "קוֹל עָלֶה נִדָּף" (ויקרא כ"ו) – דְּשָׁקִיף, חַבּוּרָה – מַשְׁקוֹפֵי:

על הבתים אשר יאכלו אתו בהם. וְלֹא עַל מַשְׁקוֹף וּמְזוּזוֹת שֶׁבְּבֵית הַתֶּבֶן וּבֵית הַבָּקָר, שֶׁאֵין דָּרִין בְּתוֹכוֹ (ע' מכילתא):

פסוק ח

את הבשר. וְלֹא גִּידִים וַעֲצָמוֹת (שם):

ומצות על מררים. כָּל עֵשֶׂב מַר נִקְרָא מָרוֹר; וְצוָּם לֶאֱכֹל מַר זֵכֶר לְ"וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם" (שמות א'):

פסוק ט

אל תאכלו ממנו נא. שֶׁאֵינוֹ צָלוּי כָּל צָרְכּוֹ קוֹרְאוֹ נָא בְּלְשׁוֹן עֶרֶבִי:

ובשל מבשל. כָּל זֶה בְּאַזְהָרַת **אל תאכלו**:

במים. מִנַּיִן לִשְׁאָר מַשְׁקִין? תַּ"ל וּבָשֹׁל מְבֻשָּׁל, מִכָּל מָקוֹם (פסחים מ"א):

כי אם צלי אש. לְמַעְלָה גָּזַר עָלָיו בְּמִצְוַת עֲשֵׂה, וְכָאן הוֹסִיף עָלָיו לֹא תַעֲשֶׂה, **אל תאכלו ממנו** ... **כי אם צלי אש**:

ראשו על כרעיו. צוֹלֶהוּ כֻּלּוֹ כְּאֶחָד עִם רֹאשׁוֹ וְעִם כְּרָעָיו וְעִם קִרְבּוֹ, וּבְנֵי מֵעָיו נוֹתֵן לְתוֹכוֹ אַחַר הֲדָחָתָן (שם ע"ד); וּלְשׁוֹן **על קרבו** כִּלְשׁוֹן "עַל צִבְאוֹתָם" (שמות ו'), כְּמוֹ בְּצִבְאוֹתָם – כְּמוֹת שֶׁהֵן, אַף זֶה כְּמוֹת שֶׁהוּא – כָּל בְּשָׂרוֹ מְשֻׁלָּם:

פסוק י

והנתר ממנו עד בקר. מַה תַּ"ל **עד בקר** פַּעַם שְׁנִיָּה? לִתֵּן בֹּקֶר עַל בֹּקֶר, שֶׁהַבֹּקֶר מַשְׁמִעוֹ מִשְּׁעַת הָנֵץ הַחַמָּה, וּבָא הַכָּתוּב לְהַקְדִּים שְׁאִסּוּר בַּאֲכִילָה מֵעֲלוֹת הַשַּׁחַר, זֶהוּ לְפִי מַשְׁמָעוֹ. וְעוֹד מִדָּרָשׁ אַחֵר, לְמֵד שֶׁאֵינוֹ נִשְׂרָף בְּיוֹם טוֹב אֶלָּא מִמָּחֳרָת, וְכָךְ תִּדְרְשֻׁנּוּ: וְהַנּוֹתָר מִמֶּנּוּ בְּבֹקֶר רִאשׁוֹן, עַד בֹּקֶר שֵׁנִי תַּעֲמֹד וְתִשָּׂרְפֶנּוּ (מכילתא):

פסוק יא

מתניכם חגרים. מְזֻמָּנִים לַדֶּרֶךְ:

בחפזון. לְשׁוֹן בֶּהָלָה וּמְהִירוּת, כְּמוֹ "וַיְהִי דָּוִד נֶחְפָּז לָלֶכֶת" (שמואל א' כ"ג), "אֲשֶׁר הִשְׁלִיכוּ אֲרָם בְּחָפְזָם" (מלכים ב' ז'):

פסח הוא לה'. הַקָּרְבָּן קָרוּי פֶּסַח עַל שֵׁם הַדִּלּוּג וְהַפְּסִיחָה, שֶׁהַקָּבָ"ה הָיָה מְדַלֵּג בֶּתֵּי יִשְׂרָאֵל מִבֵּין בָּתֵּי מִצְרִיִם וְקוֹפֵץ מִמִּצְרִי לְמִצְרִי וְיִשְׂרָאֵל אֶמְצָעִי נִמְלָט; וְאוֹתָם עָשׂוּ כָּל עֲבוֹדוֹתָיו לְשֵׁם שָׁמַיִם, דֶּרֶךְ דִּלּוּג וּקְפִיצָה, זֵכֶר לְשֵׁמוֹ שֶׁקָּרוּי פֶּסַח; וְגַם פשק"א לְשׁוֹן פְּסִיעָה:

פסוק יב

ועברתי. כְּמֶלֶךְ הָעוֹבֵר מִמָּקוֹם לְמָקוֹם (מכילתא), וּבְהַעֲבָרָה אַחַת וּבְרֶגַע אֶחָד כֻּלָּן לוֹקִים:

כל בכור בארץ מצרים. אַף בְּכוֹרוֹת אֲחֵרִים וְהֵם בִּמְצָרִים. וּמִנַּיִן אַף בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם שֶׁבִּמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים? תַּ"ל "לְמַכֵּה מִצְרַיִם בִּבְכוֹרֵיהֶם" (תהלים קל"ו):

מאדם ועד בהמה. מִי שֶׁהִתְחִיל בַּעֲבֵרָה מִמֶּנּוּ מַתְחֶלֶת הַפֻּרְעָנוּת (מכילתא):

ובכל אלהי מצרים. שֶׁל עֵץ נִרְקֶבֶת וְשֶׁל מַתֶּכֶת נִמְסֶת וְנִתֶּכֶת לָאָרֶץ (שם):

אעשה שפטים אני ה'. אֲנִי בְעַצְמִי, וְלֹא עַל יְדֵי שָׁלִיחַ:

פסוק יג

והיה הדם לכם לאת. לָכֶם לְאוֹת וְלֹא לַאֲחֵרִים לְאוֹת (שם). מִכָּאן שֶׁלֹּא נִתְנוּ הַדָּם אֶלָּא מִבִּפְנִים:

וראיתי את הדם. הַכֹּל גָּלוּי לְפָנָיו, אֶלָּא אָמַר הַקָּבָ"ה, נוֹתֵן אֲנִי אֶת עֵינַי לִרְאוֹת שֶׁאַתֶּם עֲסוּקִים בְּמִצְוֹתַי, וּפוֹסֵחַ אֲנִי עֲלֵיכֶם (שם):

ופסחתי. וְחָמַלְתִּי, וְדוֹמֶה לוֹ "פָּסֹחַ וְהַמְלִיט" (ישעיהו ל"א). וַאֲנִי אוֹמֵר, כָּל פְּסִיחָה לְשׁוֹן דִּלּוּג וּקְפִיצָה. **ופסחתי**, מְדַלֵּג הָיָה מִבָּתֵּי יִשְׂרָאֵל לְבָתֵּי מִצְרִיִים, שֶׁהָיוּ שְׁרוּיִים זֶה בְּתוֹךְ זֶה, וְכֵן "פּוֹסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסְּעִפִּים" (מלכים א י"ח), וְכֵן כָּל הַפִּסְחִים – הוֹלְכִים כְּקוֹפְצִים, וְכֵן "פָּסֹחַ וְהַמְלִיט" – מְדַלְּגוֹ וּמַמְלְטוֹ מִבֵּין הַמּוּמָתִים:

ולא יהיה בכם נגף. אֲבָל הַוָּה הוּא בַּמִּצְרִים. הֲרֵי שֶׁהָיָה מִצְרִי בְּבֵיתוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל, יָכוֹל יִמָּלֵט? תַּ"ל "וְלֹא יִהְיֶה בָכֶם נֶגֶף", אֲבָל הַוָּה בַּמִּצְרִים שֶׁבְּבָתֵּיכֶם. הֲרֵי שֶׁהָיָה יִשְׂרָאֵל בְּבֵיתוֹ שֶׁל מִצְרִי, שׁוֹמֵעַ אֲנִי יִלְקֶה כְּמוֹתוֹ, תַּ"ל "וְלֹא יִהְיֶה בָכֶם נֶגֶף" (מכילתא):

פסוק יד

לזכרון. לְדוֹרוֹת:

וחגתם אתו. יוֹם שֶׁהוּא לְךָ לְזִכָּרוֹן אַתָּה חוֹגְגוֹ. וְעַדַיִן לֹא שָׁמַעְנוּ אֵיזֶהוּ יוֹם הַזִּכָּרוֹן, תַּ"ל "זָכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם" (שמות י"ג), לִמְּדָנוּ, שֶׁיּוֹם הַיְצִיאָה הוּא יוֹם שֶׁל זִכָּרוֹן.

וְאֵי זֶה יוֹם יָצְאוּ? תַּ"לְ "מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ" (במדבר ל"ג), הֱוֵי אוֹמֵר יוֹם חֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּנִיסָן הוּא שֶׁל יוֹם טוֹב, שֶׁהֲרֵי לֵיל חֲמִשָּׁה עָשָׂר אָכְלוּ אֶת הַפֶּסַח וְלַבֹּקֶר יָצְאוּ (מכילתא):

לדרתיכם וגו'. שׁוֹמֵעַ אֲנִי מִעוּט דּוֹרוֹת שְׁנַיִם, תַּ"לְ "חֻקַּת עוֹלָם תְּחָגֻּהוּ" (שם):

פסוק טו

שבעת ימים. שטיינ"א שֶׁל יָמִים:

שבעת ימים מצות תאכלו. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר "שִׁשֶּׁת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת" (דברים ט"ז) לְמַד עַל שְׁבִיעִי שֶׁל פֶּסַח שֶׁאֵינוֹ חוֹבָה לֶאֱכֹל מַצָּה, וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יֹאכַל חָמֵץ; מִנַּיִן אַף שִׁשָּׁה רִאשׁוֹנִים? תַּ"לְ "שִׁשֶּׁת יָמִים". זוֹ מִדָּה בַּתּוֹרָה, דָּבָר שֶׁהָיָה בִּכְלָל וְיָצָא מִן הַכְּלָל לְלַמֵּד, לֹא לְלַמֵּד עַל עַצְמוֹ בִּלְבַד יָצָא, אֶלָּא לְלַמֵּד עַל הַכְּלָל כֻּלּוֹ יָצָא, מַה שְׁבִיעִי רִאשׁוֹן אַף שִׁשָּׁה רִאשׁוֹנִים; יָכוֹל אַף הַלַּיְלָה הָרִאשׁוֹן רִאשׁוֹן, תַּ"לְ "בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת" – הַכָּתוּב קְבָעוֹ חוֹבָה (פסחים ק"כ):

אך ביום הראשון תשביתו שאור. מֵעֶרֶב יוֹם טוֹב, וְקָרוּי רִאשׁוֹן לְפִי שֶׁהוּא לִפְנֵי הַשִּׁבְעָה; וּמְצִינוּ מֻקְדָּם קָרוּי רִאשׁוֹן, "הֶרְאִישׁוֹן אָדָם תִּוָּלֵד" (איוב ט"ו) – הֲלִפְנֵי אָדָם נוֹלַדְתָּ; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא רִאשׁוֹן שֶׁל שִׁבְעָה? תַּ"לְ "לֹא תִשְׁחַט עַל חָמֵץ וְגוֹ'" (שמות ל"ד) – לֹא תִשְׁחַט הַפֶּסַח וְעַדַיִן חָמֵץ קַיָּם (פסחים ה'):

הנפש ההוא. כְּשֶׁהִיא בְנַפְשָׁהּ וּבְדַעְתָּהּ – פְּרָט לְאָנוּס (מכילתא):

מישראל. שׁוֹמֵעַ אֲנִי תִּכְרֵת מִיִּשְׂרָאֵל וְתֵלֵךְ לָהּ לְעַם אַחֵר, תַּ"לְ בְּמָקוֹם אַחֵר "מִלְּפָנַי" (ויקרא כ"ב) – בְּכָל מָקוֹם שֶׁהוּא רִשׁוּתִי:

פסוק טז

מקרא קדש. מקרא שֵׁם דָּבָר; קְרָא אוֹתוֹ **קדש** לַאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וּכְסוּת (מכילתא):

לא יעשה בהם. אֲפִלּוּ עַל יְדֵי אֲחֵרִים (שם):

הוא לבדו. "הוּא" וְלֹא מַכְשִׁירָיו שֶׁאֲפִשָּׁר לַעֲשׂוֹתָן מֵעֶרֶב יוֹם טוֹב (ביצה כ"ח):

לכל נפש. אֲפִלּוּ לִבְהֵמָה; יָכוֹל אַף לַגּוֹיִם, תַּלְמוּד לוֹמַר לָכֶם (מכילתא):

פסוק יז

ושמרתם את המצות. שֶׁלֹּא יָבֹאוּ לִידֵי חִמּוּץ; מִכָּאן אָמְרוּ תָּפַח תִּלְטֹשׁ בְּצוֹנֵן, רַבִּי יֹאשִׁיָּה אוֹמֵר אַל תְּהִי קוֹרֵא אֶת הַמַּצּוֹת, אֶלָּא אֶת הַמִּצְוֹוֹת – כְּדֶרֶךְ שֶׁאֵין מַחֲמִיצִין אֶת הַמַּצָּה, כָּךְ אֵין מַחֲמִיצִין אֶת הַמִּצְוָה, אֶלָּא אִם בָּאָה לְיָדְךָ, עֲשֵׂה אוֹתָהּ מִיָּד (שם):

ושמרתם את היום הזה. מִמְּלֹאכָה:

לדרתיכם חקת עולם. לְפִי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר **דורות וחקת עולם** עַל הַמְּלָאכָה אֶלָּא עַל הַחֲגִיגָה, לְכָךְ חָזַר וּשְׁנָאוֹ כָּאן, שֶׁלֹּא תֹּאמַר אַזְהָרַת **כל מלאכה לא יעשה** לֹא לְדוֹרוֹת נֶאֱמְרָה אֶלָּא לְאוֹתוֹ הַדּוֹר:

פסוק יח

עד יום האחד ועשרים. לְמָה נֶאֱמַר? וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר "שִׁבְעַת יָמִים"? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר יָמִים, לֵילוֹת מְנַיִן? תַּ"ל **עד יום האחד ועשרים וגו'** (מכילתא):

פסוק יט

לא ימצא בבתיכם. מְנַיִן לַגְּבוּלִין? תַּלְמוּד לוֹמַר "בְּכָל גְּבוּלֶךָ" (שמות י"ג); מַה תַּ"ל בְּבָתֵּיכֶם? מַה בֵּיתְךָ בִּרְשׁוּתְךָ, אַף גְּבוּלְךָ שֶׁבִּרְשׁוּתְךָ, יָצָא חָמֵצוֹ שֶׁל נָכְרִי שֶׁהוּא אֵצֶל יִשְׂרָאֵל וְלֹא קִבֵּל עָלָיו אַחֲרָיוּת (מכילתא):

כי כל אכל מחמצת. לַעֲנֹשׁ כָּרֵת עַל הַשְּׁאוֹר, וַהֲלֹא כְּבָר עָנַשׁ עַל הֶחָמֵץ? אֶלָּא שֶׁלֹּא תֹּאמַר חָמֵץ שֶׁרָאוּי לַאֲכִילָה עָנַשׁ עָלָיו, שְׁאוֹר שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לַאֲכִילָה לֹא יֵעָנֵשׁ עָלָיו; וְאִם עָנַשׁ עַל הַשְּׁאוֹר וְלֹא עָנַשׁ עַל הֶחָמֵץ, הָיִיתִי אוֹמֵר, שְׁאוֹר שֶׁהוּא מְחַמֵּץ אֲחֵרִים עָנַשׁ עָלָיו, חָמֵץ שֶׁאֵינוֹ מְחַמֵּץ אֲחֵרִים לֹא יֵעָנֵשׁ עָלָיו, לְכָךְ נֶאֱמְרוּ שְׁנֵיהֶם (מכילתא):

בגר ובאזרח הארץ. לְפִי שֶׁהַנֵּס נַעֲשָׂה לְיִשְׂרָאֵל, הֻצְרַךְ לְרַבּוֹת אֶת הַגֵּרִים (שם):

פסוק כ

מחמצת לא תאכלו. אַזְהָרָה עַל אֲכִילַת שְׁאוֹר:

כל מחמצת. לְהָבִיא אֶת תַּעֲרֹבְתּוֹ:

בכל מושבתיכם תאכלו מצות. זֶה בָּא לְלַמֵּד שֶׁתְּהֵא רְאוּיָה לְהֵאָכֵל בְּכָל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם, פָּרַט לְמַעֲשֵׂר שֵׁנִי וְחַלּוֹת תּוֹדָה (מכילתא):

פסוק כא

משכו. מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ צֹאן יִמְשֹׁךְ מִשָּׁלוֹ:

וקחו. מִי שֶׁאֵין לוֹ יִקַּח מִן הַשּׁוּק (שם):

למשפחתיכם. שֶׁה לְבֵית אָבוֹת:

פסוק כב

אזוב. מִין יָרָק שֶׁיֵּשׁ לוֹ גִּבְעוֹלִין:

אגדת אזוב. שְׁלוֹשָׁה קְלָחִין קְרוּיִין אֲגֻדָּה (שבת ק"ט):

אשר בסף. בַּכְּלִי, כְּמוֹ סִפּוֹת כֶּסֶף:

מן הדם אשר בסף. לָמָּה חָזַר וּשְׁנָאוֹ? שֶׁלֹּא תֹּאמַר טְבִילָה אַחַת לִשְׁלוֹשׁ הַמַּתָּנוֹת, לְכָךְ נֶאֱמַר עוֹד אֲשֶׁר בַּסַּף, וְשֶׁתְּהֵא כָּל נְתִינָה וּנְתִינָה מִן הַדָּם אֲשֶׁר בַּסַּף, עַל כָּל הַנָּעָה טְבִילָה (מכילתא):

ואתם לא תצאו וגו'. מַגִּיד, שֶׁמֵּאַחַר שֶׁנִּתְּנָה רְשׁוּת לַמַּשְׁחִית לְחַבֵּל, אֵינוֹ מַבְחִין בֵּין צַדִּיק לָרָשָׁע (שם); וְלַיְלָה רְשׁוּת לַמְחַבְּלִים הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר "בּוֹ תִרְמֹשׂ כָּל חַיְתוֹ יָעַר" (תהלים ק"ד):

פסוק כג

ופסח. וְחָמַל, וְיֵשׁ לוֹמַר וְדִלֵּג:

ולא יתן המשחית. וְלֹא יִתֵּן לוֹ יְכֹלֶת לָבֹא, כְּמוֹ "וְלֹא נְתָנוֹ אֱלֹהִים לְהָרַע עִמָּדִי" (בראשית ל"א):

פסוק כה

והיה כי תבאו אל הארץ. תְּלָה הַכָּתוּב עֲבוֹדָה זוֹ בִּבְיאָתָם לָאָרֶץ, וְלֹא נִתְחַיְּבוּ בַּמִּדְבָּר אֶלָּא פֶּסַח אֶחָד שֶׁעָשׂוּ בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית עַל פִּי הַדִּבּוּר:

כאשר דבר. וְהֵיכָן דִּבֵּר? "וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ וְגוֹ'" (שמות ו'):

פסוק כז

ויקד העם. עַל בְּשׂוֹרַת הַגְּאֻלָּה וּבִיאַת הָאָרֶץ וּבְשׂוֹרַת הַבָּנִים שֶׁיִּהְיוּ לָהֶם:

פסוק כח

וילכו ויעשו בני ישראל. וְכִי כְּבָר עָשׂוּ, וַהֲלֹא מֵרֹאשׁ חֹדֶשׁ נֶאֱמַר לָהֶם? אֶלָּא מִכַּיָּן שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם מַעֲלֶה עֲלֵיהֶם הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עָשׂוּ (מכילתא):

וילכו ויעשו. אַף הַהֲלִיכָה מָנָה הַכָּתוּב, לִתֵּן שָׂכָר לַהֲלִיכָה וְשָׂכָר לַעֲשִׂיָּה (שם):

כאשר צוה ה' את משה ואהרן. לְהַגִּיד שִׁבְחָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא הִפִּילוּ דָּבָר מִכָּל מִצְוֹות מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, וּמַהוּ **כן עשו**? אַף מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כֵּן עָשׂוּ (שם):

פסוק כט

וה'. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "וַה'" הוּא וּבֵית דִּינוֹ, שֶׁהַוָּי"ו לְשׁוֹן תּוֹסֶפֶת הוּא, כְּמוֹ פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי:

הכה כל בכור. אַף שֶׁל אֲמָה אַחֶרֶת וְהוּא בְּמִצְרַיִם (מכילתא):

מבכר פרעה. אַף פַּרְעֹה בְּכוֹר הָיָה, וְנִשְׁתַּיֵּר מִן הַבְּכוֹרוֹת, וְעָלָיו הוּא אוֹמֵר "בַּעֲבוּר הַרְאוֹתְךָ אֶת כֹּחִי" (שמות ט') – בְּיָם סוּף (מכילתא):

עד בכור השבי. שֶׁהָיוּ שְׁמֵחִין לְאֵידָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל; וְעוֹד, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ יִרְאָתֵנוּ הֵבִיאָה הַפֶּרְעָנוּת; וּבְכוֹר הַשִּׁפְחָה בִּכְלָל הָיָה, שֶׁהָרֵי מָנָה מִן הֶחָשׁוּב שֶׁבְּכֻלָּן עַד הַפָּחוּת, וּבְכוֹר הַשִּׁפְחָה חָשׁוּב מִבְּכוֹר הַשְּׁבִי:

פסוק ל

ויקם פרעה. מִמִּטָּתוֹ:

לילה. וְלֹא כְּדֶרֶךְ הַמְּלָכִים בְּשָׁלוֹשׁ שָׁעוֹת בַּיּוֹם (שם):

הוא. תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ **עבדיו**, מְלַמֵּד שֶׁהָיָה הוּא מְחַזֵּר עַל בָּתֵּי עֲבָדָיו וּמַעֲמִידָן (שם):

כי אין בית אשר אין שם מת. יֵשׁ שָׁם בְּכוֹר, מֵת, אֵין שָׁם בְּכוֹר, גָּדוֹל שֶׁבַּבַּיִת קָרוּי בְּכוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר "אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ" (תהילים פ"ט). דָּבָר אַחֵר, מִצְרִיּוֹת מְזַנּוֹת תַּחַת בַּעְלֵיהֶן וְיוֹלְדוֹת מַרְוָקִים פְּנוּיִים, וְהָיוּ לָהֶם בְּכוֹרוֹת הַרְבֵּה, פְּעָמִים חֲמִשָּׁה לְאִשָּׁה אַחַת, כָּל אֶחָד בְּכוֹר לְאָבִיו:

פסוק לא

ויקרא למשה ולאהרן לילה. מַגִּיד שֶׁהָיָה מְחַזֵּר עַל פִּתְחֵי הָעִיר וְצוֹעֵק, הֵיכָן מֹשֶׁה שָׁרוּי? הֵיכָן אַהֲרֹן שָׁרוּי? (מכילתא):

גם אתם. הַגְּבָרִים:

גם בני ישראל. הַטַּף:

ולכו עבדו את ה' כדברכם. הַכֹּל כְּמוֹ שֶׁאָמַרְתֶּם וְלֹא כְּשֶׁאָמַרְתִּי אֲנִי; בָּטֵל "לֹא אֲשַׁלֵּחַ", בָּטֵל "מִי וְמִי הַהוֹלְכִים", בָּטֵל "רַק צֹאנְכֶם וּבְקָרְכֶם יֻצָּג":

פסוק לב

גם צאנכם גם בקרכם קחו. וּמַהוּ **כאשר דברתם**? "גַּם אַתָּה תִּתֵּן בְּיָדֵנוּ זְבָחִים וְעֹלֹת" (שמות י'), קְחוּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם:

וברכתם גם אתי. הִתְפַּלְלוּ עָלַי שֶׁלֹּא אָמוּת, שֶׁאֲנִי בְּכוֹר:

פסוק לג

כלנו מתים. אָמְרוּ לֹא כְּגֶזֶרֶת מֹשֶׁה הוּא, שֶׁהֲרֵי אָמַר "וּמֵת כָּל בְּכוֹר", וְכָאן אַף הַפְּשׁוּטִים מֵתִים, חֲמִשָּׁה אוֹ עֲשָׂרָה בְּבַיִת אֶחָד:

פסוק לד

טרם יחמץ. הַמְּצָרִים לֹא הִנִּיחוּם לִשְׁהוֹת כְּדֵי חֲמוּץ:

משארתם. שְׁיָרֵי מַצָּה וּמָרוֹר.

על שכמם. אַע"פִּ שֶׁבְּהֵמוֹת הַרְבֵּה הוֹלִיכוּ עִמָּהֶם, מְחַבְּבִים הָיוּ אֶת הַמִּצְוָה:

פסוק לה

כדבר משה. שֶׁאָמַר לָהֶם בְּמִצְרַיִם, "וְיִשְׁאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ":

ושמלת. אַף הֵן הָיוּ חֲשׁוּבוֹת לָהֶם מִן הַכֶּסֶף וּמִן הַזָּהָב, וְהַמְאַחֵר בַּפְּסוּק חָשׁוּב:

פסוק לו

וישאלום. אַף מַה שֶּׁלֹּא הָיוּ שׁוֹאֲלִים מֵהֶם הָיוּ נוֹתְנִים לָהֶם, אַתָּה אוֹמֵר אֶחָד? טוֹל שְׁנַיִם וְלֵךְ.

וינצלו. וְרוֹקִינוּ:

פסוק לז

מרעמסס סכתה. מֵאָה וְעֶשְׂרִים מִיל הָיוּ, וּבָאוּ שָׁם לִפְנֵי שָׁעָה, שֶׁנֶּאֱמַר "וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים" (שמות י"ט):

הגברים. מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה (שה"ש רבה ג, ו):

פסוק לח

ערב רב. תַּעֲרֹבֶת אֻמּוֹת שֶׁל גֵּרִים:

פסוק לט

עגת מצות. חֲרָרָה שֶׁל מַצָּה; בָּצֵק שֶׁלֹּא הֶחֱמִיץ קָרוּי מַצָּה:

וגם צדה לא עשו להם. לַדֶּרֶךְ. מַגִּיד שִׁבְחָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁלֹּא אָמְרוּ הֵיאַךְ נֵצֵא לַמִּדְבָּר בְּלֹא צֵידָה? אֶלָּא הֶאֱמִינוּ וְהָלְכוּ; הוּא שֶׁמְּפֹרָשׁ בַּקַּבָּלָה, "זָכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ אַהֲבַת כְּלוּלֹתָיִךְ לֶכְתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה" (ירמיהו ב'), מַה שָּׂכָר מְפֹרָשׁ אַחֲרָיו? "קֹדֶשׁ יִשְׂרָאֵל לַה' וְגוֹ'":

פסוק מ

אשר ישבו במצרים. אַחַר שֶׁאַר הַיְשִׁיבוֹת שֶׁיָּשְׁבוּ גֵּרִים בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם:

שלשים שנה וארבע מאות שנה. בֵּין הַכֹּל, מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק עַד עַכְשָׁו, הָיוּ אַרְבַּע מֵאוֹת, מִשֶּׁהָיָה לוֹ זֶרַע לְאַבְרָהָם נִתְקַיֵּם כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ, וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה הָיוּ מִשֶּׁנִּגְזְרָה גְּזֵרַת בֵּין הַבְּתָרִים עַד שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְבַדָּהּ, שֶׁהֲרֵי קְהָת מִן הַבָּאִים עִם יַעֲקֹב הָיָה, צֵא וַחֲשֹׁב כָּל שְׁנוֹתָיו וְכָל שְׁנוֹת עַמְרָם בְּנוֹ וּשְׁמוֹנִים שֶׁל מֹשֶׁה, לֹא תִמְצָאֵם כָּל כָּךְ, וְעַל כָּרְחֲךָ הַרְבֵּה שָׁנִים הָיוּ לִקְהָת עַד שֶׁלֹּא יָרַד לְמִצְרַיִם, וְהַרְבֵּה מִשְּׁנוֹת עַמְרָם נִבְלָעִים בִּשְׁנוֹת קְהָת, וְהַרְבֵּה מִשְּׁמוֹנִים שֶׁל מֹשֶׁה נִבְלָעִים בִּשְׁנוֹת עַמְרָם, הֲרֵי שֶׁלֹּא תִמְצָא אַרְבַּע מֵאוֹת לְבֵיאַת מִצְרַיִם, וְהַזַּקְקָתָהּ לוֹמַר עַל כָּרְחֲךָ, שֶׁאַף שְׁאָר הַיְשִׁיבוֹת נִקְרְאוּ גֵּרוּת וַאֲפִלּוּ בְּחֶבְרוֹן שֶׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר גָּר שָׁם אַבְרָהָם וְיִצְחָק" (בראשית ל"ה), וְאוֹמֵר "אֶת אֶרֶץ מְגֻרֵיהֶם אֲשֶׁר גָּרוּ בָהּ" (שמות ו'), לְפִיכָךְ אַתָּה צָרִיךְ לוֹמַר "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" מִשֶּׁהָיָה לוֹ זֶרַע, וּכְשֶׁתִּמְנֶה ת' שָׁנָה מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק, תִּמְצָא מִבֵּיאָתָן לְמִצְרַיִם עַד יְצִיאָתָן ר"י, וְזֶה אֶחָד מִן הַדְּבָרִים שֶׁשִּׁנּוּ לְתַלְמֵי הַמֶּלֶךְ (מגילה ט'):

פסוק מא

ויהי מקץ שלשים שנה וגו' ויהי בעצם היום הזה. מַגִּיד, שֶׁכֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ הַקֵּץ לֹא עִכְּבָן הַמָּקוֹם כְּהֶרֶף עַיִן – בְּט"ו בְּנִיסָן בָּאוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת אֵצֶל אַבְרָהָם לְבַשְּׂרוֹ, וּבְט"ו בְּנִיסָן נוֹלַד יִצְחָק, וּבְט"ו בְּנִיסָן נִגְזְרָה גְּזֵרַת בֵּין הַבְּתָרִים:

פסוק מב

ליל שמרים. שֶׁהָיָה הַקָּבָ"ה שׁוֹמֵר וּמְצַפֶּה לוֹ, לְקַיֵּם הַבְטָחָתוֹ **להוציאם מארץ מצרים**:
הוא הלילה הזה לה'. הוּא הַלַּיְלָה שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם, בַּלַּיְלָה הַזֶּה אֲנִי גּוֹאֵל אֶת בָּנֶיךָ (מכילתא):
שמרים לכל בני ישראל לדרתם. מְשֻׁמָּר וּבָא מִן הַמַּזִּיקִין, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וְלֹא יִתֵּן הַמַּשְׁחִית וְגוֹ'" (פסחים ק"ט):

פסוק מג

זאת חקת הפסח. בְּי"ד בְּנִיסָן נֶאֱמְרָה לָהֶם פָּרָשָׁה זוֹ:
כל בן נכר. שֶׁנִּתְנַכְּרוּ מַעֲשָׂיו לְאָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם, וְאֶחָד הַגּוֹי וְאֶחָד יִשְׂרָאֵל מְשֻׁמָּד בְּמַשְׁמָע (מכילתא):

פסוק מד

ומלתה אתו אז יאכל בו. רַבּוֹ, מַגִּיד שֶׁמִּילַת עֲבָדָיו מְעַכַּבְתּוֹ מִלֶּאֱכֹל בַּפֶּסַח, דִּבְרֵי רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, אֵין מִילַת עֲבָדָיו מְעַכַּבְתּוֹ מִלֶּאֱכֹל בַּפֶּסַח, אִם כֵּן מַה תַּ"ל **אז יאכל בו**? הָעֶבֶד:

פסוק מה

תושב. זֶה גֵּר תּוֹשָׁב:
ושכיר. זֶה גּוֹי, וּמַה תַּ"ל, וַהֲלֹא עֲרֵלִים הֵם, וְנֶאֱמַר **וכל ערל לא יאכל בו**? אֶלָּא כְּגוֹן עֲרֵבִי מָהוּל וְגִבְעוֹנִי מָהוּל וְהוּא תּוֹשָׁב אוֹ שָׂכִיר (שם):

פסוק מו

בבית אחד יאכל. בַּחֲבוּרָה אַחַת, שֶׁלֹּא יֵעָשׂוּ הַנִּמְנִין עָלָיו שְׁתֵּי חֲבוּרוֹת וְיִתְחַלְּקוּהוּ. אַתָּה אוֹמֵר בַּחֲבוּרָה אַחַת אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּבַיִת אֶחָד כְּמַשְׁמָעוֹ, וּלְלַמֵּד שֶׁאִם הִתְחִילוּ וְהָיוּ אוֹכְלִים בֶּחָצֵר וְיָרְדוּ גְּשָׁמִים שֶׁלֹּא יִכָּנְסוּ לַבַּיִת? תַּלְמוּד לוֹמַר, "עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר יֹאכְלוּ אֹתוֹ בָּהֶם", מִכָּאן שֶׁהָאוֹכֵל אוֹכֵל בִּשְׁנֵי מְקוֹמוֹת:
לא תוציא מן הבית. מִן הַחֲבוּרָה:
ועצם לא תשברו בו. הָרָאוּי לַאֲכִילָה, כְּגוֹן שֶׁיֵּשׁ עָלָיו כַּזַּיִת בָּשָׂר, יֵשׁ בּוֹ מִשּׁוּם שְׁבִירַת עֶצֶם, אֵין עָלָיו כַּזַּיִת בָּשָׂר אֵין בּוֹ מִשּׁוּם שְׁבִירַת עֶצֶם:

פסוק מז
כל עדת ישראל יעשו אתו. לְמָה נֶאֱמַר, לְפִי שֶׁהוּא אוֹמֵר בְּפֶסַח מִצְרַיִם "שֶׂה לְבֵית אָבוֹת", שֶׁנִּמְנוּ עָלָיו לַמִּשְׁפָּחוֹת, יָכוֹל אַף פֶּסַח דּוֹרוֹת כֵּן? תַּ"ל **כל עדת ישראל יעשו אתו**:

פסוק מח
ועשה פסח. יָכוֹל כָּל הַמִּתְגַּיֵּר יַעֲשֶׂה פֶּסַח מִיָּד, תַּלְמוּד לוֹמַר **והיה כאזרח הארץ**, מָה אֶזְרָח בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר אַף גֵּר בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר (שם):
וכל ערל לא יאכל בו. לְהָבִיא אֶת שֶׁמֻּתּוּ אֶחָיו מֵחֲמַת מִילָה, שֶׁאֵינוֹ מוּמָר לַעֲרֵלוּת וְאֵינוֹ לָמֵד מִ"בֶּן נֵכָר לֹא יֹאכַל בּוֹ" (שם):

פסוק מט
תורה אחת וגו'. לְהַשְׁווֹת גֵּר לְאֶזְרָח אַף לִשְׁאָר מִצְווֹת שֶׁבַּתּוֹרָה (שם):

פרק יג

פסוק ב
פטר כל רחם. שֶׁפָּתַח הָרֶחֶם תְּחִלָּה, כְּמוֹ: "פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית מָדוֹן" (משלי י"ז), וְכֵן "יַפְטִירוּ בְשָׂפָה" (תהלים כ"ב) – יִפְתְּחוּ שְׂפָתַיִם:
לי הוא. לְעַצְמִי קָנִיתִי, עַ"כְּ שֶׁהִכֵּיתִי בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם:

פסוק ג
זכור את היום הזה. לְמַד, שֶׁמַּזְכִּירִין יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּכָל יוֹם:

פסוק ד
בחדש האביב. וְכִי לֹא הָיִינוּ יוֹדְעִין בְּאֵיזֶה חֹדֶשׁ? אֶלָּא כָּךְ אָמַר לָהֶם, רְאוּ חֶסֶד שֶׁגְּמַלְכֶם, שֶׁהוֹצִיא אֶתְכֶם בְּחֹדֶשׁ שֶׁהוּא כָּשֵׁר לָצֵאת, לֹא חַמָּה וְלֹא צִנָּה וְלֹא גְּשָׁמִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר, "מוֹצִיא אֲסִירִים בַּכּוֹשָׁרוֹת" (תהלים ס"ח) – חֹדֶשׁ שֶׁהוּא כָּשֵׁר לָצֵאת (מכילתא):

פסוק ה
אל ארץ הכנעני וגו'. וְאַע"פִּ שֶׁלֹּא מָנָה אֶלָּא חֲמִשָּׁה עַמְמִין, כָּל ז' גּוֹיִם בְּמַשְׁמָע, שֶׁכֻּלָּן בִּכְלַל כְּנַעֲנִי הֵם וְאַחַת מִמִּשְׁפָּחוֹת כְּנַעַן הָיְתָה שֶׁלֹּא נִקְרָא לָהּ שֵׁם אֶלָּא כְּנַעֲנִי:
נשבע לאבתיך. בְּאַבְרָהָם הוּא אוֹמֵר "בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם וְגוֹ'" (בראשית ט"ו), וּבְיִצְחָק הוּא אוֹמֵר "גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת" (שם כ"ו), וּבְיַעֲקֹב הוּא אוֹמֵר "הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שׁוֹכֵב עָלֶיהָ" (שם כ"ח):
זבת חלב ודבש. חָלָב זָב מִן הָעִזִּים, וְהַדְּבַשׁ זָב מִן הַתְּמָרִים וּמִן הַתְּאֵנִים:

את העבדה הזאת. שֶׁל פֶּסַח; וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר לְמַעְלָה "וְהָיָה כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וְגוֹ'", וְלָמָּה חָזַר וּשְׁנָאָהּ? בִּשְׁבִיל דָּבָר שֶׁנִּתְחַדֵּשׁ בָּהּ, בְּפָרָשָׁה רִאשׁוֹנָה נֶאֱמַר "וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם" — בְּבֵן רָשָׁע הַכָּתוּב מְדַבֵּר שֶׁהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַכְּלָל, וְכָאן "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ" — בְּבֵן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאֹל, וְהַכָּתוּב מְלַמֶּדְךָ, שֶׁתִּפְתַּח לוֹ אַתָּה בְּדִבְרֵי אַגָּדָה הַמּוֹשְׁכִין אֶת הַלֵּב (מכילתא):

פסוק ח

בעבור זה. בַּעֲבוּר שֶׁאָקַיֵּם מִצְוֹותָיו, כְּגוֹן פֶּסַח מַצָּה וּמָרוֹר הַלָּלוּ:

עשה ה' לי. רָמַז תְּשׁוּבָה לְבֶן רָשָׁע, לוֹמַר עָשָׂה ה' לִי, וְלֹא לְךָ, שֶׁאִלּוּ הָיִיתָ שָׁם לֹא הָיִיתָ כְּדַאי לְגָאֳלֵנִי (מכילתא):

פסוק ט

והיה לך לאות. יְצִיאַת מִצְרַיִם תִּהְיֶה לְךָ **לאות**:

על ידך ולזכרון בית עיניך. שֶׁתִּכְתֹּב הַפָּרָשִׁיוֹת הַלָּלוּ וְתִקְשְׁרֵם בָּרֹאשׁ וּבַזְּרוֹעַ:

על ידך. עַל יַד שְׂמֹאל, לְפִיכָךְ יָדְכָה מָלֵא בְּפָרָשָׁה שְׁנִיָּה, לִדְרֹשׁ בָּהּ יָד שֶׁהִיא כֵּהָה (מנחות ל"ו):

פסוק י

מימים ימימה. מִשָּׁנָה לְשָׁנָה (שם):

פסוק יא

(**והיה כי יבאך.** יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ שֶׁלָּמְדוּ מִכָּאן שֶׁלֹּא קָדְשׁוּ בְּכוֹרוֹת הַנּוֹלָדִים בַּמִּדְבָּר, וְהָאוֹמֵר קָדְשׁוּ, מְפָרֵשׁ בִּיאָה זוֹ אִם תְּקִימוּהוּ בַּמִּדְבָּר תִּזְכּוּ לְכָנֵס לָאָרֶץ וּתְקַיְּמוּהוּ שָׁם):

נשבע לך. וְהֵיכָן נִשְׁבַּע לְךָ? "וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׂאתִי וְגוֹ'" (שמות ו'):

ונתנה לך. תְּהֵא בְעֵינֶיךָ כְּאִלּוּ נִתְּנָה לְךָ בּוֹ בַּיּוֹם, וְאַל תְּהִי בְעֵינֶיךָ כִּירֻשַּׁת אֲבוֹת:

פסוק יב

והעברת. אֵין וְהַעֲבַרְתָּ אֶלָּא לְשׁוֹן הַפְרָשָׁה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְהַעֲבַרְתָּ אֶת נַחֲלָתוֹ לְבִתּוֹ" (במדבר כ"ז) (מכילתא):

שגר בהמה. נֵפֶל שֶׁשִּׁגְּרוּתוּ אִמּוֹ וְשִׁלְּחַתּוּ בְּלֹא עִתּוֹ; וְלִמְּדְךָ הַכָּתוּב שֶׁהוּא קָדוֹשׁ בִּבְכוֹרָה לִפְטֹר אֶת הַבָּא אַחֲרָיו וְאַף שֶׁאֵין נֵפֶל קָרוּי שֶׁגֶר, כְּמוֹ "שְׁגַר אֲלָפֶיךָ" (דברים ז'), אֲבָל זֶה לֹא בָא אֶלָּא לְלַמֵּד עַל הַנֵּפֶל שֶׁהֲרֵי כְּבָר כָּתַב כָּל פֶּטֶר רֶחֶם. וְאִ"תּ אַף בְּכוֹר בְּהֵמָה טְמֵאָה בְּמַשְׁמָע, בָּא וּפֵרֵשׁ בְּמָקוֹם אַחֵר "בִּבְקָרְךָ וּבְצֹאנְךָ" (דברים ט"ו). לְשׁוֹן אַחֵר יֵשׁ לְפָרֵשׁ, "וְהַעֲבַרְתָּ כָּל פֶּטֶר רֶחֶם" — בִּבְכוֹר אָדָם הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

פסוק יג

פטר חמור. וְלֹא פֶּטֶר שְׂאֹר בְּהֵמָה טְמֵאָה; וּגְזֵרַת הַכָּתוּב הִיא לְפִי שֶׁנִּמְשְׁלוּ בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם לַחֲמוֹרִים; וְעוֹד, שֶׁסִּיְּעוּ אֶת יִשְׂרָאֵל בִּיצִיאָתָן, שֶׁאֵין לְךָ אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא נָטַל הַרְבֵּה חֲמוֹרִים מִמִּצְרִים טְעוּנִים מִכַּסְפָּם וּמִזְהָבָם שֶׁל מִצְרִים:

תפדה בשה. נוֹתֵן שֶׂה לַכֹּהֵן וּפֶטֶר חֲמוֹר מֻתָּר בַּהֲנָאָה וְהַשֶּׂה חֻלִּין בְּיַד כֹּהֵן (בכורות ט'):

וערפתו. עוֹרְפוֹ בְּקוֹפִיץ מֵאֲחוֹרָיו וְהוֹרְגוֹ; הוּא הִפְסִיד מָמוֹנוֹ שֶׁל כֹּהֵן, לְפִיכָךְ יַפְסִיד מָמוֹנוֹ (שם י'):

וכל בכור אדם בבניך תפדה. חָמֵשׁ סְלָעִים פִּדְיוֹנוֹ קָצוּב בְּמָקוֹם אַחֵר (במדבר י"ח):

פסוק יד

כי ישאלך בנך מחר. יֵשׁ מָחָר שֶׁהוּא עַכְשָׁיו וְיֵשׁ מָחָר שֶׁהוּא לְאַחַר זְמַן, כְּגוֹן זֶה, וּכְגוֹן "וְלֹא יֹאמְרוּ בְנֵיכֶם מָחָר לְבָנֵינוּ" (יהושע כ"ב), דִּבְנֵי גָד וְדִבְנֵי רְאוּבֵן:

מה זאת. זֶה תִּינוֹק טִפֵּשׁ שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לְהַעֲמִיק שְׁאֵלָתוֹ וְסוֹתֵם וְשׁוֹאֵל "מַה זֹּאת?", וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר "מָה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְגוֹ'" (דברים ו'), הֲרֵי זֹאת שְׁאֵלַת בֵּן חָכָם; דִּבְּרָה תוֹרָה כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה בָנִים — רָשָׁע, וְשֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאֹל, וְהַשּׁוֹאֵל דֶּרֶךְ סְתוּמָה, וְהַשּׁוֹאֵל דֶּרֶךְ חָכְמָה (מכילתא):

פסוק טז

ולטוטפת. תְּפִלִּין; וְעַל שֵׁם שֶׁהֵם אַרְבָּעָה בָּתִּים קְרוּיִין **טטפת** – "טט" בְּכַתְפֵּי שְׁתַּיִם, "פת" בְּאַפְרִיקֵי שְׁתַּיִם (סנהדרין ד'). וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ עִם "וְהַטֵּף אֶל דָּרוֹם" (יחזקאל כ"א), "אַל תַּטִּיפוּ" (מיכה ב'), לְשׁוֹן דִּבּוּר, כְּמוֹ וּלְזִכָּרוֹן, שֶׁהָרוֹאֶה אוֹתָם קָשׁוּר בֵּין הָעֵינַיִם, יִזְכֹּר הַנֵּס וְיִדַּבֵּר בּוֹ:

פסוק יז

ויהי בשלח פרעה, ולא נחם. נִהֲגָם, כְּמוֹ "לֵךְ נְחֵה אֶת הָעָם" (שמות ל"ב), "בְּהִתְהַלֶּכְךָ תַּנְחֶה אוֹתָךְ" (משלי ו'):

כי קרוב הוא. וְנֹחַ לָשׁוּב בְּאוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ לְמִצְרַיִם; וּמִדְרְשֵׁי אַגָּדָה יֵשׁ הַרְבֵּה:

בראתם מלחמה. כְּגוֹן מִלְחֶמֶת "וַיֵּרֶד הָעֲמָלֵקִי וְהַכְּנַעֲנִי וְגוֹ'" (במדבר י"ד), אִם הָלְכוּ דֶּרֶךְ יָשָׁר הָיוּ חוֹזְרִים, וּמָה אִם כְּשֶׁהִקִּיפָם דֶּרֶךְ מְעֻקָּם אָמְרוּ "נִתְּנָה רֹאשׁ וְנָשׁוּבָה מִצְרַיְמָה" (שם), אִם הוֹלִיכָם בִּפְשׁוּטָה עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה:

פן ינחם. יַחְשְׁבוּ מַחֲשָׁבָה עַל שֶׁיָּצְאוּ וְיִתְּנוּ לֵב לָשׁוּב:

פסוק יח

ויסב. הֶסֵבָּם מִן הַדֶּרֶךְ הַפְּשׁוּטָה לַדֶּרֶךְ הָעֲקוּמָה:

ים סוף. כְּמוֹ לְיַם סוּף, וְסוּף הוּא לְשׁוֹן אֲגַם שֶׁגְּדֵלִים בּוֹ קָנִים, כְּמוֹ "וַתְּשֻׂם בַּסּוּף" (שמות ב'), "קָנָה וְסוּף קָמַלּוּ" (ישעיהו י"ט):

וחמשים. אֵין חֲמוּשִׁים אֶלָּא מְזֻיָּנִים; (לְפִי שֶׁהֶסְבֵּן בַּמִּדְבָּר הוּא גָּרַם לָהֶם שֶׁעָלוּ חֲמוּשִׁים, שֶׁאִלּוּ הֶסְבֵּן דֶּרֶךְ יְשׁוּב, לֹא הָיוּ מְחֻמָּשִׁים לָהֶם כָּל מַה שֶּׁצְּרִיכִין, אֶלָּא כְּאָדָם שֶׁעוֹבֵר מִמָּקוֹם לְמָקוֹם וּבְדַעְתּוֹ לְקָנוֹת שָׁם מַה שֶּׁיִּצְטָרֵךְ, אֲבָל כְּשֶׁהוּא פּוֹרֵשׁ לַמִּדְבָּר צָרִיךְ לְזַמֵּן לוֹ כָּל הַצָּרְכִּי; וּמִקְרָא זֶה לֹא נִכְתַּב כִּי אִם לְשַׁבֵּר אֶת הָאָזֶן, שֶׁלֹּא תִתְמַהּ בְּמִלְחֶמֶת עֲמָלֵק וּבְמִלְחֶמֶת סִיחוֹן וְעוֹג וּמִדְיָן מֵהֵיכָן הָיוּ לָהֶם כְּלֵי זַיִן שֶׁהִכּוּ אוֹתָם בַּחֶרֶב) וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְאַתֶּם תַּעַבְרוּ חֲמֻשִׁים" (יהושע א'), וְכֵן תִּרְגְּמוֹ אֻנְקְלוֹס "מְזָרְזִין", כְּמוֹ "וַיְיָרֶק אֶת חֲנִיכָיו" (בראשית י"ד) – וְזָרִיז. דָּבָר אַחֵר, חֲמֻשִּׁים אֶחָד מֵחֲמִשָּׁה יָצְאוּ וְאַרְבָּעָה חֲלָקִים מֵתוּ בִּשְׁלֹשֶׁת יְמֵי אֲפֵלָה (מכילתא):

פסוק יט

השבע השביע. הִשְׁבִּיעָם שֶׁיַּשְׁבִּיעוּ לִבְנֵיהֶם. וְלָמָּה לֹא הִשְׁבִּיעַ בָּנָיו שֶׁיִּשָּׂאוּהוּ לְאֶרֶץ כְּנַעַן מִיָּד כְּמוֹ שֶׁהִשְׁבִּיעַ יַעֲקֹב? אָמַר יוֹסֵף, אֲנִי שַׁלִּיט הָיִיתִי בְּמִצְרַיִם וְהָיָה סֵפֶק בְּיָדִי לַעֲשׂוֹת, אֲבָל בָּנַי לֹא יַנִּיחוּם מִצְרִים לַעֲשׂוֹת, לְכָךְ הִשְׁבִּיעָם לְכְשֶׁיִּגָּאֲלוּ וְיֵצְאוּ מִשָּׁם שֶׁיִּשָּׂאוּהוּ:

והעליתם את עצמתי מזה אתכם. לְאֶחָיו הִשְׁבִּיעַ כֵּן, לְמָדְנוּ שֶׁאַף עַצְמוֹת כָּל הַשְּׁבָטִים הֶעֱלוּ עִמָּהֶם שֶׁנֶּאֱמַר אִתְּכֶם (מכילתא):

פסוק כ

ויסעו מסכת. בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי, שֶׁהֲרֵי בָּרִאשׁוֹן בָּאוּ מֵרַעְמְסֵס לְסֻכּוֹת:

פסוק כא

לנחתם הדרך. נָקוּד פַּתָּח שֶׁהוּא כְּמוֹ לְהַנְחוֹתָם, "לְרַאוֹתְכֶם בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָהּ" (דברים א') שֶׁהוּא כְּמוֹ לְהַרְאוֹתְכֶם, אַף כָּאן לְהַנְחוֹתָם עַ"י שְׁלִיחַ, וּמִי הוּא הַשְּׁלִיחַ? עַמּוּד הֶעָנָן; וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּכְבוֹדוֹ מוֹלִיכוֹ לִפְנֵיהֶם, וּמִכָּל מָקוֹם אֶת עַמּוּד הֶעָנָן הַכִּין לְהַנְחוֹתָם עַל יָדוֹ, שֶׁהֲרֵי עַ"י עַמּוּד הֶעָנָן הֵם הוֹלְכִים; עַמּוּד הֶעָנָן אֵינוֹ לְאוֹרָה אֶלָּא לְהוֹרוֹתָם הַדֶּרֶךְ:

פסוק כב

לא ימיש. הַקָּבָ"ה אֶת **עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה**; מַגִּיד שֶׁעַמּוּד הֶעָנָן מַשְׁלִים לְעַמּוּד הָאֵשׁ וְעַמּוּד הָאֵשׁ מַשְׁלִים לְעַמּוּד הֶעָנָן, שֶׁעַד שֶׁלֹּא יִשְׁקַע זֶה עוֹלֶה זֶה:

פרק יד

פסוק ב

וישבו. לַאֲחוֹרֵיהֶם, לְצַד מִצְרַיִם הָיוּ מְקֹרָבִין כָּל יוֹם הַשְּׁלִישִׁי, כְּדֵי לְהַטְעוֹת אֶת פַּרְעֹה שֶׁיֹּאמַר תּוֹעִים הֵם בַּדָּרָךְ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וְאָמַר פַּרְעֹה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'":

ויחנו לפני פי החירת. הוּא פִּיתוֹם, וְעַכְשָׁו נִקְרָא פִּי הַחִירֹת עַל שֵׁם שֶׁנַּעֲשׂוּ שָׁם בְּנֵי חוֹרִין;

וְהֵם שְׁנֵי סְלָעִים גְּבוֹהִים זְקוּפִים וְהַגַּיְא שֶׁבֵּינֵיהֶם קָרוּי פִּי הַסְּלָעִים:

לפני בעל צפן. הוּא נִשְׁאַר מִכָּל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם כְּדֵי לְהַטְעוֹתָן, שֶׁיֹּאמְרוּ קָשָׁה יִרְאָתָן, וְעָלָיו פֵּרֵשׁ אִיּוֹב "מַשְׁגִּיא לַגּוֹיִם וַיְאַבְּדֵם" (איוב י"ב):

פסוק ג

ואמר פרעה. כְּשֶׁיִּשְׁמַע שֶׁהֵם שָׁבִים לַאֲחוֹרֵיהֶם:

לבני ישראל. עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְכֵן (פסוק יד) "ה' יִלָּחֶם לָכֶם" – עֲלֵיכֶם, (בראשית כ יג) "אִמְרִי לִי אָחִי הוּא" – אִמְרִי עָלַי:

נבכים הם. כְּלוּאִים וּמְשֻׁקָּעִים, וּבְלַעַז שירי"ר, כְּמוֹ "נִבְכֵי יָם" (איוב ל"ח), "בְּעֻמָּק הַבָּכָא" (תהילים פ"ד) "מִבְּכִי נְהָרוֹת" (איוב כ"ח).

נבכים הם, כְּלוּאִים הֵם בַּמִּדְבָּר, שֶׁאֵינָן יוֹדְעִין לָצֵאת מִמֶּנּוּ וּלְהֵיכָן יֵלֵכוּ:

פסוק ד

ואכבדה בפרעה. כְּשֶׁהַקָּבָ"ה מִתְנַקֵּם בָּרָשָׁעִים שְׁמוֹ מִתְגַּדֵּל וּמִתְכַּבֵּד, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְנִשְׁפַּטְתִּי אִתּוֹ וְגוֹ'" וְאַחַר כָּךְ "וְהִתְגַּדְלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי וְנוֹדַעְתִּי וְגוֹ'" (יחזקאל ל"ח), וְאוֹמֵר "שָׁמָה שִׁבַּר רִשְׁפֵּי קָשֶׁת", וְאַחַר כָּךְ "נוֹדָע בִּיהוּדָה אֱלֹהִים" (תהלים ע"ו), וְאוֹמֵר "נוֹדַע ה' מִשְׁפָּט עָשָׂה" (שם ט'):

בפרעה ובכל חילו. הוּא הַתְּחִיל בַּעֲבֵרָה וּמִמֶּנּוּ הַתְּחִילָה הַפְּרָעָנוּת:

ויעשו כן. לְהַגִּיד שִׁבְחָן, שֶׁשָּׁמְעוּ לְקוֹל מֹשֶׁה, וְלֹא אָמְרוּ הַאֵיךְ נִתְקָרֵב אֶל רוֹדְפֵינוּ? אָנוּ צְרִיכִים לִבְרֹחַ אֶלָּא אָמְרוּ אֵין לָנוּ לְקַיֵּם אֶלָּא דִּבְרֵי בֶן עַמְרָם (מכילתא):

פסוק ה

ויגד למלך מצרים. אִיקְטוֹרִין שִׁלַּח עִמָּהֶם, וְכֵיוָן שֶׁהִגִּיעוּ לִשְׁלֹשֶׁת יָמִים שֶׁקִּבְּעוּ לֵילֵךְ וְלָשׁוּב וְרָאוּ שֶׁאֵינָן חוֹזְרִין לְמִצְרַיִם, בָּאוּ וְהִגִּידוּ לְפַרְעֹה בַּיּוֹם הָרְבִיעִי, בַּחֲמִישִׁי וּבַשִּׁשִּׁי רָדְפוּ אַחֲרֵיהֶם, לֵיל שְׁבִיעִי יָרְדוּ לַיָּם, בַּשַּׁחֲרִית אָמְרוּ שִׁירָה וְהוּא יוֹם שְׁבִיעִי שֶׁל פֶּסַח; לְכָךְ אָנוּ קוֹרִין הַשִּׁירָה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי:

ויהפך. נֶהְפַּךְ מִמַּה שֶּׁהָיָה, שֶׁהָרֵי אָמַר לָהֶם "קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי" (שמות י"ב), וְנֶהְפַּךְ לֵב עֲבָדָיו, שֶׁהָרֵי לְשֶׁעָבַר הָיוּ אוֹמְרִים לוֹ "עַד מָתַי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ" (שמות י'), וְעַכְשָׁיו נֶהֶפְכוּ לִרְדֹּף אַחֲרֵיהֶם בִּשְׁבִיל מָמוֹנָם שֶׁהִשְׁאִילוּם:

מעבדנו. מֵעֲבֹד אוֹתָנוּ:

פסוק ו

ויאסר את רכבו. הוּא בְּעַצְמוֹ (מכילתא):

ואת עמו לקח עמו. מְשָׁכָם בִּדְבָרִים, לְקִינוּ וְנָטְלוּ מָמוֹנֵנוּ וְשִׁלְּחָנוּם, בֹּאוּ עִמִּי וַאֲנִי לֹא אֶתְנַהֵג עִמָּכֶם כְּשֹׁאָר מְלָכִים, דֶּרֶךּ שְׁאָר מְלָכִים עֲבָדָיו קוֹדְמִין לוֹ בַּמִּלְחָמָה, וַאֲנִי אֵקְדִּים לִפְנֵיכֶם, שֶׁנֶּאֱמַר וּפַרְעֹה הִקְרִיב – הִקְרִיב עַצְמוֹ וּמֵהֵר לִפְנֵי חֵילוֹתָיו –, דֶּרֶךְ שְׁאָר מְלָכִים לִטֹּל בִּזָּה בָּרֹאשׁ כְּמוֹ שֶׁיִּבְחַר, אֲנִי אֶשְׁוֶה עִמָּכֶם בַּחֵלֶק שֶׁנֶּאֱמַר "אֲחַלֵּק שָׁלָל" (שמות ט"ו):

פסוק ז

בחור. נִבְחָרִים, בָּחוּר לְשׁוֹן יָחִיד, כָּל רֶכֶב וֶרֶכֶב שֶׁבְּמִנְיָן זֶה הָיָה בָּחוּר:

וכל רכב מצרים. וְעִמָּהֶם כָּל שְׁאָר הָרֶכֶב; וּמֵהֵיכָן הָיוּ הַבְּהֵמוֹת הַלָּלוּ? אִם תֹּאמַר מִשֶּׁל מִצְרַיִם, הֲרֵי נֶאֱמַר "וַיָּמָת כֹּל מִקְנֵה מִצְרָיִם" (שמות ט'), וְאִם מִשֶּׁל יִשְׂרָאֵל, וַהֲלֹא נֶאֱמַר "וְגַם מִקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ", מִשֶּׁל מִי הָיוּ? מִן הַיְּרֵא אֶת דְּבַר ה'. מִכָּאן הָיָה רַ' שִׁמְעוֹן אוֹמֵר, כְּשֵׁר שֶׁבַּמִּצְרִים הָרֹג, טוֹב שֶׁבַּנְּחָשִׁים רְצֹץ אֶת מֹחוֹ (מכילתא):

ושלשם על כלו. שָׂרֵי צְבָאוֹת, כְּתַרְגּוּמוֹ:

פסוק ח

ויחזק ה' את לב פרעה. שֶׁהָיָה תּוֹלֶה אִם לְרִדְּף אִם לָאו, וְחִזֵּק אֶת לִבּוֹ לִרְדֹּף (שם):

ביד רמה. בְּגִבּוּרָה גְּבוֹהָה וּמְפֹרְסֶמֶת:

פסוק י

ופרעה הקריב. הָיָה לוֹ לִכְתֹּב וּפַרְעֹה קָרַב, מַהוּ הִקְרִיב? הִקְרִיב עַצְמוֹ וְנִתְאַמֵּץ לְקַדֵּם לִפְנֵיהֶם כְּמוֹ שֶׁהִתְנָה עִמָּהֶם:

נסע אחריהם. בְּלֵב אֶחָד כְּאִישׁ אֶחָד. דָּבָר אַחֵר – וְהִנֵּה מִצְרַיִם נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם, רָאוּ שֹׂר שֶׁל מִצְרַיִם נוֹסֵעַ מִן הַשָּׁמַיִם לַעְזֹר לַמִּצְרִים; – תנחומא:

ויצעקו. תִּפְשׁוּ אֱמְנוּת אֲבוֹתָם – בְּאַבְרָהָם הוּא אוֹמֵר "אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם" (בראשית י"ט), בְּיִצְחָק "לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה", (שם כ"ד), בְּיַעֲקֹב "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם" (שם כ"ח):

פסוק יא

המבלי אין קברים. וְכִי מֵחֲמַת חֶסְרוֹן קְבָרִים – שֶׁאֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לִקְבֹּר שָׁם – לְקָחְתָּנוּ מִשָּׁם. ש"י פו"ר פלינ"צא ד"י נו"ן פוש"יש בְּלַעֲזָ:

פסוק יב

אשר דברנו אליך בארץ מצרים. וְהֵיכָן דִּבְּרוּ? "יֵרָא ה' עֲלֵיכֶם וְיִשְׁפֹּט" (שמות ה') (מכילתא):

ממתנו. מֵאֲשֶׁר נָמוּת, וְאִם הָיָה נָקוּד מְלֵאפוּם הָיָה נִבְאָר מִמִּיתָתֵנוּ, עַכְשָׁיו שֶׁנָּקוּד בְּשׁוּרֶק נִבְאָר מֵאֲשֶׁר נָמוּת וְכֵן "מִי יִתֵּן מוּתֵנוּ" (שמות ט"ז) – שֶׁנָּמוּת, וְכֵן "מִי יִתֵּן מוּתִי" דְּאַבְשָׁלוֹם (שמואל ב' י"ט) – שֶׁאָמוּת. כְּמוֹ "לְיוֹם קוּמִי לְעַד" (צפניה ג'), "עַד יוֹם שׁוּבִי בְשָׁלוֹם" (דברי הימים ב' י"ח) – שֶׁאָקוּם, שֶׁאָשׁוּב:

פסוק יג

כי אשר ראיתם את מצרים וגו'. מַה שֶּׁרְאִיתֶם אוֹתָם אֵינוֹ אֶלָּא **היום**, הַיּוֹם הוּא שֶׁרְאִיתֶם אוֹתָם וְלֹא תוֹסִיפוּ עוֹד:

פסוק יד

ילחם לכם. בִּשְׁבִילְכֶם; וְכֵן "כִּי ה' נִלְחָם לָהֶם", וְכֵן "אִם לָאֵל תְּרִיבוּן" (איוב י"ג), וְכֵן "וַאֲשֶׁר דִּבֶּר לִי" (בראשית כ"ד), וְכֵן "הַאַתֶּם תְּרִיבוּן לַבַּעַל" (שופטים ו'):

פסוק טו

מה תצעק אלי. לְמָדְנוּ שֶׁהָיָה מֹשֶׁה עוֹמֵד וּמִתְפַּלֵּל, אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה, לֹא עֵת עַתָּה לְהַאֲרִיךְ בִּתְפִלָּה, שֶׁיִּשְׂרָאֵל נְתוּנִין בְּצָרָה (מכילתא). דָּ"א – מַה תִּצְעַק אֵלַי, עָלַי הַדָּבָר תָּלוּי וְלֹא עָלֶיךָ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר לְהַלָּן "עַל בָּנַי וְעַל פֹּעַל יָדַי תְּצַוֻּנִי" (ישעיהו מ"ה):

דבר אל בני ישראל ויסעו. אֵין לָהֶם אֶלָּא לִסַּע, שֶׁאֵין הַיָּם עוֹמֵד בִּפְנֵיהֶם, כְּדַאי הוּא זְכוּת אֲבוֹתֵיהֶם וְהָאֱמוּנָה שֶׁהֶאֱמִינוּ בִּי וְיֵצְאוּ, לִקְרֹעַ לָהֶם הַיָּם (מכילתא):

פסוק יט

וילך מאחריהם. לְהַבְדִּיל בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וּלְקַבֵּל חִצִּים וּבָלִיסְטְרָאוֹת שֶׁל מִצְרַיִם. בְּכָל מָקוֹם הוּא אוֹמֵר מַלְאַךְ ה' וְכָאן מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים, אֵין אֱלֹהִים בְּכָל מָקוֹם אֶלָּא דַּיָּן, מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל נְתוּנִין בַּדִּין בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אִם לְהִנָּצֵל אִם לְהֵאָבֵד עִם מִצְרַיִם (שם):

ויסע עמוד הענן. כְּשֶׁחָשְׁכָה וְהִשְׁלִים עַמּוּד הֶעָנָן אֶת הַמַּחֲנָה לְעַמּוּד הָאֵשׁ, לֹא נִסְתַּלֵּק הֶעָנָן כְּמוֹ שֶׁהָיָה רָגִיל לְהִסְתַּלֵּק עַרְבִית לְגַמְרֵי, אֶלָּא נָסַע וְהָלַךְ לוֹ מֵאַחֲרֵיהֶם לְהַחֲשִׁיךְ לְמִצְרַיִם:

פסוק כ

ויבא בין מחנה מצרים. מָשָׁל לְמֶהֱלֵךְ בַּדֶּרֶךְ וּבָנוֹ מְהַלֵּךְ לְפָנָיו, בָּאוּ לִסְטִים לִשְׁבּוֹתוֹ, נְטָלוֹ מִלְּפָנָיו וּנְתָנוֹ לְאַחֲרָיו, בָּא זְאֵב מֵאַחֲרָיו, נְתָנוֹ לְפָנָיו, בָּאוּ לִסְטִים לְפָנָיו וּזְאֵבִים מֵאַחֲרָיו,

נְתָנוֹ עַל זְרוֹעוֹ וְנִלְחַם בָּהֶם, כָּךְ "וְאָנֹכִי תִּרְגַּלְתִּי לְאֶפְרַיִם קָחָם עַל זְרוֹעֹתָיו" (הושע י"א) (מכילתא):

ויהי הענן והחשך. לְמִצְרַיִם:

ויאר עַמּוּד הָאֵשׁ **את הלילה** לְיִשְׂרָאֵל, וְהוֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם כְּדַרְכּוֹ לָלֶכֶת כָּל הַלַּיְלָה וְהַחֹשֶׁךְ שֶׁל עֲרָפֶל לְצַד מִצְרַיִם:

ולא קרב זה אל זה. מַחֲנֶה אֶל מַחֲנֶה (שם):

פסוק כא

ברוח קדים עזה. בְּרוּחַ קָדִים שֶׁהִיא עַזָּה שֶׁבָּרוּחוֹת, הִיא הָרוּחַ שֶׁהַקָּבָ"ה נִפְרָע בָּהּ מִן הָרְשָׁעִים, שֶׁנֶּאֱמַר, "כְּרוּחַ קָדִים אָפִיצֵם" (ירמיה י"ח), "יָבוֹא קָדִים רוּחַ ה'" (הושע י"ג), "רוּחַ הַקָּדִים שְׁבָרֵךְ בְּלֵב יַמִּים" (יחזקאל כ"ז), "הָגָה בְּרוּחוֹ הַקָּשָׁה בְּיוֹם קָדִים" (ישעיה כ"ז):

ויבקעו המים. כָּל מַיִם שֶׁבָּעוֹלָם:

פסוק כג

כל סוס פרעה. וְכִי סוּס אֶחָד הָיָה? מַגִּיד שֶׁאֵין כֻּלָּם חֲשׁוּבִין לִפְנֵי הַמָּקוֹם אֶלָּא כְּסוּס אֶחָד (מכילתא):

פסוק כד

באשמרת הבקר. שְׁלֹשֶׁת חֶלְקֵי הַלַּיְלָה קְרוּיִין אַשְׁמוּרָה, וְאוֹתָהּ שֶׁלִּפְנֵי הַבֹּקֶר קוֹרֵא אַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר. וְאוֹמֵר אֲנִי, לְפִי שֶׁהַלַּיְלָה חָלוּק לְמִשְׁמָרוֹת שִׁיר שֶׁל מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, כַּת אַחַר כַּת, לִשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים, לְכָךְ קָרוּי אַשְׁמֹרֶת, וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס "מַטָּרַת":

וישקף. וַיַּבֵּט, כְּלוֹמַר פָּנָה אֲלֵיהֶם לְהַשְׁחִיתָם. וְתַרְגּוּמוֹ "וְאִסְתְּכִי" אַף הוּא לְשׁוֹן הַבָּטָה, כְּמוֹ "שְׁדֵה צוֹפִים", (במדבר כ"ג) – חֲקַל סָכוּתָא:

בעמוד אש וענן. עַמּוּד עָנָן יוֹרֵד וְעוֹשֶׂה אוֹתוֹ כְּטִיט וְעַמּוּד אֵשׁ מַרְתִּיחוֹ, וְטַלְפֵּי סוּסֵיהֶם מִשְׁתַּמְּטוֹת (מכילתא):

ויהם. לְשׁוֹן מְהוּמָה, אשדורד"ישון בְּלַעַז, עֵרְבְּבָם, נָטַל סַנְגִּיוֹת שֶׁלָּהֶם. וְשָׁנִינוּ בְּפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי: כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ מְהוּמָה הַרְעָמַת קוֹל הוּא, וְזֶה אָב לְכָלָן "וַיַּרְעֵם ה' בְּקוֹל גָּדוֹל וְגוֹ' עַל פְּלִשְׁתִּים וַיְהֻמֵּם" (שמואל א ז'):

פסוק כה

ויסר את אפן מרכבתיו. מִכֹּחַ הָאֵשׁ נִשְׂרְפוּ הַגַּלְגַּלִּים, וְהַמֶּרְכָּבוֹת נִגְרָרוֹת, וְהַיּוֹשְׁבִים בָּהֶם נָעִים וְאֵבָרֵיהֶן מִתְפָּרְקִין (מכילתא):

וינהגהו בכבדת. בְּהַנְהָגָה שֶׁהִיא כְּבֵדָה וְקָשָׁה לָהֶם; בַּמִּדָּה שֶׁמָּדְדוּ: "וַיַּכְבֵּד" לִבּוֹ הוּא וַעֲבָדָיו (שמות ט'), אַף כָּאן וַיְנַהֲגֵהוּ "בַּכְבֵדָת":

נלחם להם במצרים. בַּמִּצְרִיִּים. דָּבָר אַחֵר בְּמִצְרָיִם – בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, שֶׁכְּשֵׁם שֶׁאֵלּוּ לוֹקִים עַל הַיָּם כָּךְ לוֹקִים אוֹתָם שֶׁנִּשְׁאֲרוּ בְּמִצְרַיִם (מכילתא):

פסוק כו

וישבו המים. שֶׁזְּקוּפִין וְעוֹמְדִים כְּחוֹמָה, יָשׁוּבוּ לִמְקוֹמָם וְיכַסּוּ עַל מִצְרַיִם:

פסוק כז

לפנות בקר. לְעֵת שֶׁהַבֹּקֶר פּוֹנֶה לָבֹא:

לאיתנו. לְתָקְפּוֹ הָרִאשׁוֹן (מכילתא):

נסים לקראתו. שֶׁהָיוּ מְהֻמָּמִים וּמְטֹרָפִים וְרָצִין לִקְרַאת הַמַּיִם:

וינער ה'. כְּאָדָם שֶׁמְּנַעֵר אֶת הַקְּדֵרָה וְהוֹפֵךְ הָעֶלְיוֹן לְמַטָּה וְהַתַּחְתּוֹן לְמַעְלָה, כָּךְ הָיוּ עוֹלִין וְיוֹרְדִין וּמִשְׁתַּבְּרִין בַּיָּם, וְנָתַן הַקָּבָ"ה בָּהֶם חֲיוּת לְקַבֵּל הַיְסוּרִין (שם):

וינער. "וְשַׁנֵּיק", וְהוּא לְשׁוֹן טֵרוּף בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי, וְהָרְבֵּה יֵשׁ בְּמ"א:

פסוק כח

ויכסו את הרכב, לכל חיל פרעה. כְּךְ דֶּרֶךְ הַמִּקְרָאוֹת לִכְתֹּב לָמֶ"ד יְתֵרָה, כְּמוֹ "לְכָל כֵּלָיו תֵּעָשֶׂה נְחֹשֶׁת" (שמות כ"ז), וְכֵן "לְכֹל כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן בְּכֹל עֲבֹדָתוֹ" (במדבר ד'), "וּיתֵדוֹתָם וּמֵיתְרֵיהֶם לְכָל כְּלֵיהֶם" (שם), וְאֵינָהּ אֶלָּא תִּקּוּן לָשׁוֹן:

פסוק ל

וירא ישראל את מצרים מת. שֶׁפְּלָטָן הַיָּם עַל שְׂפָתוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ יִשְׂרָאֵל, כְּשֵׁם שֶׁאָנוּ עוֹלִים מִצַּד זֶה כָּךְ הֵם עוֹלִין מִצַּד אַחֵר, רָחוֹק מִמֶּנּוּ, וְיִרְדְּפוּ אַחֲרֵינוּ (פסחים קי"ח):

פסוק לא

את היד הגדולה. אֶת הַגְּבוּרָה הַגְּדוֹלָה שֶׁעָשְׂתָה יָדוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה. וְהַרְבֵּה לְשׁוֹנוֹת נוֹפְלִין עַל לְשׁוֹן יָד וְכֻלָּן לְשׁוֹן יָד מַמָּשׁ הֵן, וְהַמְפָרְשׁוֹ יְתַקֵּן הַלָּשׁוֹן אַחַר עִנְיַן הַדִּבּוּר:

פרק טו

פסוק א

אז ישיר משה. אָז כְּשֶׁרָאָה הַנֵּס עָלָה בִלְבּוֹ שֶׁיְּשִׁיר שִׁירָה. וְכֵן "אָז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ" (יהושע י'), וְכֵן "וּבַיִת יַעֲשֶׂה לְבַת פַּרְעֹה" (מלכים א ז') – חָשַׁב בְּלִבּוֹ שֶׁיַּעֲשֶׂה לָהּ, אַף כָּאן יָשִׁיר אָמַר לוֹ לִבּוֹ שֶׁיְּשִׁיר וְכֵן עָשָׂה – וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר אָשִׁירָה לַה', וְכֵן בִּיהוֹשֻׁעַ כְּשֶׁרָאָה הַנֵּס אָמַר לוֹ לִבּוֹ שֶׁיְּדַבֵּר וְכֵן עָשָׂה – "וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל" (יהושע י'), וְכֵן שִׁירַת הַבְּאֵר, שֶׁפָּתַח בָּהּ אָז יָשִׁיר

יִשְׂרָאֵל, פֵּרֵשׁ אַחֲרָיו "עָלַי בְּאֵר עֲנוּ לָהּ" (במדבר י"א), "אָז יִבְנֶה שְׁלֹמֹה בָּמָה" (מלכים א י"א), פֵּרְשׁוּ בוֹ חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁבִּקֵּשׁ לִבְנוֹת וְלֹא בָנָה, לְמָדְנוּ שֶׁהָיוּ"ד עַל שֵׁם הַמַּחֲשָׁבָה נֶאֱמְרָה, זֶהוּ לְיַשֵּׁב פְּשׁוּטוֹ. אֲבָל מִדְרָשׁוֹ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל "מִכָּאן רֶמֶז לְתְחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה" וְכֵן בְּכָלָן, חוּץ מִשֶּׁל שְׁלֹמֹה, שֶׁפֵּרְשׁוּהוּ בְּקֵשׁ לִבְנוֹת וְלֹא בָנָה. וְאֵין לוֹמַר וּלְיַשֵּׁב לָשׁוֹן הַזֶּה כִּשְׁאָר דְּבָרִים הַנִּכְתָּבִים בְּלָשׁוֹן עָתִיד וְהֵן מִיָּד, כְּגוֹן "כָּכָה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב" (איוב א'), "עַ"פּ ה' יַחֲנוּ" (במדבר ט'), "וְיֵשׁ אֲשֶׁר יִהְיֶה הֶעָנָן" (שם), לְפִי שֶׁהֵן דָּבָר הַהוֹוֶה תָּמִיד וְנוֹפֵל בּוֹ בֵּין לָשׁוֹן עָתִיד וּבֵין לָשׁוֹן עָבָר, אֲבָל זֶה שֶׁלֹּא הָיָה אֶלָּא לְשָׁעָה, אֵינִי יָכוֹל לְיַשְּׁבוֹ בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה:

כי גאה גאה. כְּתַרְגּוּמוֹ. (דִּ"אַ – בָּא הַכֹּפֶל לוֹמַר שֶׁעָשָׂה דָּבָר שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְבָשָׂר וָדָם לַעֲשׂוֹת; כְּשֶׁהוּא נִלְחָם בַּחֲבֵרוֹ וּמִתְגַּבֵּר עָלָיו, מַפִּילוֹ מִן הַסּוּס, וְכָאן הַסּוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם, וְכָל שֶׁאִי אֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹת עַל יְדֵי זוּלָתוֹ נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן גֵּאוּת, כְּמוֹ "כִּי גֵאוּת עָשָׂה" (ישעיהו י"ב), וְכֵן כָּל הַשִּׁירָה תִּמְצָא כְּפוּלָה, עֻזִּי וְזִמְרָת יָהּ וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה, ה' אִישׁ מִלְחָמָה ה' שְׁמוֹ, וְכֵן כֻּלָּם). דָּבָר אַחֵר – **כי גאה גאה**, עַל כָּל הַשִּׁירוֹת וְכָל מַה שֶּׁאֲקַלֵּס בּוֹ, עוֹד יֵשׁ בּוֹ תּוֹסֶפֶת, וְלֹא כְמִדַּת מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁמְּקַלְּסִין אוֹתוֹ וְאֵין בּוֹ:

סוס ורכבו. שְׁנֵיהֶם קְשׁוּרִים זֶה בָּזֶה וְהַמַּיִם מַעֲלִין אוֹתָן וְיוֹרְדִין לָעֹמֶק וְאֵינָן נִפְרָדִין (מכילתא):

רמה. הִשְׁלִיךְ, וְכֵן "וּרְמִיו לְגוֹא אַתּוּן נוּרָא" (דניאל ג'). וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: כָּתוּב אֶחָד אוֹמֵר רָמָה, וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר יָרָה, מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ עוֹלִין לְרוּם וְיוֹרְדִין לַתְּהוֹם, כְּמוֹ "מִי יָרָה אֶבֶן פִּנָּתָהּ" (איוב ל"ח), מִלְמַעְלָה לְמַטָּה:

פסוק ב

עזי וזמרת יה. אֲנָקְלוֹס תִּרְגֵּם "תָּקְפִּי וְתֻשְׁבַּחְתִּי", עֻזִּי כְּמוֹ עֻזִּי, וְזִמְרָת כְּמוֹ וְזִמְרָתִי, וַאֲנִי תְּמַהּ עַל לָשׁוֹן הַמִּקְרָא, שֶׁאֵין לְךָ כָּמוֹהוּ בִּנְקֻדָּתוֹ בַּמִּקְרָא אֶלָּא בִּשְׁלֹשָׁה מְקוֹמוֹת שֶׁהוּא סָמוּךְ אֵצֶל וְזִמְרָת, וְכָל שְׁאָר מְקוֹמוֹת נָקוּד שׁוּרֶ"ק, "ה' עֻזִּי וּמָעֻזִּי" (ירמיהו ט"ז), "עֻזְּךָ אֵלֶיךָ אֶשְׁמֹרָה" (תהילים נ"ט). וְכֵן כָּל תֵּבָה בַּת שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת הַנְּקוּדָה מִלְּאפוּם כְּשֶׁהִיא מַאֲרֶכֶת בְּאוֹת שְׁלִישִׁית וְאֵין הַשֵּׁנִיָּה בַּחֲטָף, הָרִאשׁוֹנָה נְקוּדָה בְּשׁוּרֶק, כְּגוֹן עֹז עֻזִּי, רֹק רֻקִּי, חֹק חֻקִּי, עֹל עֻלּוֹ – "וְסָר מֵעֲלֵיהֶם עֻלּוֹ" (ישעיהו י"ד), כֹּל כֻּלּוֹ – "וְשָׁלְשֹׁם עַל כֻּלּוֹ" (שמות י"ד), וְאֵלּוּ ג' עֻזִּי וְזִמְרָת שֶׁל כָּאן, וְשֶׁל יְשַׁעְיָה, וְשֶׁל תְּהִלִּים, נְקוּדִים בַּחֲטָף קָמָץ, וְעוֹד אֵין בְּאֶחָד מֵהֶם כָּתוּב וְזִמְרָתִי אֶלָּא וְזִמְרָת, וְכֻלָּם סָמוּךְ לָהֶם "וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה". לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר, לְיַשֵּׁב לָשׁוֹן הַמִּקְרָא, שֶׁאֵין עֻזִּי כְּמוֹ עֻזִּי וְלֹא וְזִמְרָת כְּמוֹ וְזִמְרָתִי, אֶלָּא עֻזִּי שֵׁם דָּבָר הוּא כְּמוֹ "הַיֹּשְׁבִי בַּשָּׁמָיִם" (תהילים קכ"ג), "שֹׁכְנִי בְחַגְוֵי סֶלַע" (עובדיה א'), "שֹׁכְנִי סְנֶה" (דברים

ל"ג), וְזֶהוּ הַשֶּׁבַח עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ הוּא הָיָה לִי לִישׁוּעָה. וְזִמְרָת דָּבוּק הוּא לְתֵבַת הַשֵּׁם, כְּמוֹ "לְעֶזְרַת ה'" (שופטים ה'), "בְּעָבְרַת ה'" (ישעיהו ט'), "עַל דִּבְרַת בְּנֵי הָאָדָם" (קהלת ג'). וּלְשׁוֹן וְזִמְרָת לְשׁוֹן "לֹא תִזְמֹר" (ויקרא כ"ה), "וְזָמִיר עָרִיצִים" (ישעיהו כ"ה), לְשׁוֹן כְּסוּחַ וּכְרִיתָה – עֻזִּי וְנִקְמָתוֹ שֶׁל אֱלֹהֵינוּ הָיָה לָנוּ לִישׁוּעָה. וְאַל תִּתְמַהּ עַל לְשׁוֹן וַיְהִי, שֶׁלֹּא נֶאֱמַר הָיָה, שֶׁיֵּשׁ לָנוּ מִקְרָאוֹת מְדַבְּרִים בְּלָשׁוֹן זֶה, וְזֶה דֻּגְמָתוֹ: "אֶת קִירוֹת הַבַּיִת סָבִיב לַהֵיכָל וְלַדְּבִיר וַיַּעַשׂ צְלָעוֹת סָבִיב" (מלכים א ו'), הָיָה לוֹ לוֹמַר עָשָׂה צְלָעוֹת סָבִיב. וְכֵן בְּדִבְרֵי הַיָּמִים: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הַיּוֹשְׁבִים בְּעָרֵי יְהוּדָה וַיִּמְלֹךְ עֲלֵיהֶם רְחַבְעָם" (דברי הימים ב' י'), הָיָה לוֹ לוֹמַר מָלַךְ עֲלֵיהֶם רְחַבְעָם. "מִבַּלְתִּי יְכֹלֶת ה' וְגוֹ' וַיִּשְׁחָטֵם" (במדבר י"ד), הָיָה לוֹ לוֹמַר שְׁחָטָם. "וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שָׁלַח מֹשֶׁה וְגוֹ' וַיָּמֻתוּ" (שם) מֵתוּ הָיָה לוֹ לוֹמַר, "וַאֲשֶׁר לֹא שָׂם לִבּוֹ אֶל דְּבַר ה' וַיַּעֲזֹב" (שמות ט'), הָיָה לוֹ לוֹמַר עָזַב:

זה אלי. בְּכְבוֹדוֹ נִגְלָה עֲלֵיהֶם וְהָיוּ מַרְאִין אוֹתוֹ בְּאֶצְבַּע, רָאֲתָה שִׁפְחָה עַל הַיָּם מַה שֶּׁלֹּא רָאוּ נְבִיאִים (מכילתא):

ואנוהו. אֲנָקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן נָוֶה – "נָוֶה שַׁאֲנָן" (ישעיהו ל"ג), "לִנְוֵה צֹאן" (שם ס"ה). דָּבָר אַחֵר – וְאַנְוֵהוּ לְשׁוֹן נוֹי, אֲסַפֵּר נוֹיוֹ וְשִׁבְחוֹ לְבָאֵי עוֹלָם, כְּגוֹן "מַה דּוֹדֵךְ מִדּוֹד וְגוֹ' דּוֹדִי צַח וְאָדוֹם" (שיר השירים ה'), וְכָל הָעִנְיָן:

אלהי אבי. הוּא זֶה **וארממנהו**: **אלהי אבי**. לֹא אֲנִי תְּחִלַּת הַקְּדֻשָּׁה אֶלָּא מֻחְזֶקֶת וְעוֹמֶדֶת לִי הַקְּדֻשָּׁה וֵאלֹהוּתוֹ עָלַי מִימֵי אֲבוֹתַי:

פסוק ג

ה' איש מלחמה. בַּעַל מִלְחָמוֹת, כְּמוֹ "אִישׁ נָעֳמִי" (רות א'), וְכָל אִישׁ וְאִישֵׁךְ מְתֻרְגָּמִין בַּעַל, וְכֵן "וְחָזַקְתָּ וְהָיִיתָ לְאִישׁ" (מלכים א ב') – לְגִבּוֹר:

ה' שמו. מִלְחָמוֹתָיו לֹא בִּכְלֵי זַיִן אֶלָּא בְּשִׁמּוֹ הוּא נִלְחָם; כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד "וְאָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּשֵׁם ה' צְבָאוֹת" (שמואל א י"ז). דָּבָר אַחֵר, **ה' שמו** – אַף בְּשָׁעָה שֶׁהוּא נִלְחָם וְנוֹקֵם מֵאוֹיְבָיו, אוֹחֵז הוּא בְּמִדָּתוֹ לְרַחֵם עַל בְּרוּאָיו וְלָזוּן אֶת כָּל בָּאֵי עוֹלָם; וְלֹא כְּמִדַּת מַלְכֵי אֲדָמָה כְּשֶׁהוּא עוֹסֵק בְּמִלְחָמָה פּוֹנֶה עַצְמוֹ מִכָּל עֲסָקִים וְאֵין בּוֹ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת זוֹ וְזוֹ (מכילתא):

פסוק ד

ירה בים. "שְׁדִי בְיַמָּא", שְׁדִי לְשׁוֹן יְרִיָּה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "אוֹ יָרֹה יִיָּרֶה" (שמות י"ט) – אוֹ אִשְׁתְּדָאָה יִשְׁתְּדֵי, וְהַתָּי"ו מְשַׁמֵּשׁ בְּאֵלּוּ בִּמְקוֹם יִתְפַּעֵל:

ומבחר. שֵׁם דָּבָר. כְּמוֹ מֶרְכָּב, מִשְׁכָּב, מִקְרָא קֹדֶשׁ:

טבעו. אֵין טְבִיעָה אֶלָּא בְּמָקוֹם טִיט, כְּמוֹ "טָבַעְתִּי בִּיוֵן מְצוּלָה" (תהילים ס"ט), "וַיִּטְבַּע יִרְמְיָהוּ בַּטִּיט" (ירמיהו ל"ח), מְלַמֵּד, שֶׁנַּעֲשָׂה הַיָּם טִיט, לִגְמֹל לָהֶם כְּמִדָּתָם שֶׁשִּׁעְבְּדוּ אֶת יִשְׂרָאֵל בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים (מכילתא):

פסוק ה

יכסימו. כְּמוֹ יְכַסּוּם, וְהַיּוֹ"ד הָאֶמְצָעִית יְתֵרָה בוֹ; וְדֶרֶךְ מִקְרָאוֹת בְּכָךְ, כְּמוֹ "וְצֹאנְךָ יִרְבְּיֶן" (דברים ח'), "יְרוְיֶן מְדֶשֶׁן בֵּיתֶךָ" (תהלים ל"ו), וְהַיּוֹ"ד רִאשׁוֹנָה שֶׁמַּשְׁמָעָהּ לְשׁוֹן עָתִיד, כָּךְ פָּרְשׁוּהוּ: טָבְעוּ בְיָם סוּף כְּדֵי שֶׁיַּחְזְרוּ הַמַּיִם וְיכַסּוּ אוֹתָן. יְכַסֶּימוּ אֵין דּוֹמֶה לוֹ בַּמִּקְרָא בִּנְקֻדָּתוֹ, וְדַרְכּוֹ לִהְיוֹת נָקוּד יְכַסֶּימוּ מְלֵאפוּם:

כמו אבן. וּבְמָקוֹם אַחֵר "צָלְלוּ כַּעוֹפֶרֶת", וּבְמָקוֹם אַחֵר "יֹאכְלֵמוֹ כַּקַּשׁ", הָרְשָׁעִים כַּקַּשׁ, הוֹלְכִים וּמִטָּרְפִין עוֹלִין וְיוֹרְדִין, בֵּינוֹנִים כָּאֶבֶן, וְהַכְּשֵׁרִים כַּעוֹפֶרֶת שֶׁנָּחוּ מִיָּד (מכילתא):

פסוק ו

ימינך ימינך. שְׁנֵי פְּעָמִים, כְּשֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂין אֶת רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם הַשְּׂמאל נַעֲשֵׂית יָמִין (שם):

ימינך ה' נאדרי בכח. לְהַצִּיל אֶת יִשְׂרָאֵל וִימִינְךָ הַשֵּׁנִית תִּרְעַץ אוֹיֵב. וְלִי נִרְאֶה אוֹתָהּ יָמִין עַצְמָהּ תִּרְעַץ אוֹיֵב, מַה שְּׁאִי אֶפְשָׁר לְאָדָם – לַעֲשׂוֹת שְׁתֵּי מְלָאכוֹת בְּיָד אַחַת; וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא יְמִינְךָ הַנֶּאְדֶּרֶת בַּכֹּחַ מַה מְּלַאכְתָּהּ? יְמִינְךָ ה' תִּרְעַץ אוֹיֵב; וְכַמָּה מִקְרָאוֹת דָּגְמָתוֹ, "כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ ה' כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ יֹאבֵדוּ" (תהלים צ"ב), וְדוֹמֵיהֶם:

נאדרי. הַיּוֹ"ד יְתֵרָה, כְּמוֹ "רַבָּתִי עָם, שָׂרָתִי בַּמְּדִינוֹת" (איכה א'), "גְּנַבְתִּי יוֹם" (בראשית ל"א):

תרעץ אויב. תָּמִיד הִיא רוֹעֶצֶת וּמְשַׁבֶּרֶת הָאוֹיֵב; וְדוֹמֶה לוֹ "וַיִּרְעֲצוּ וַיְרוֹצְצוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", בְּשׁוֹפְטִים (י', ח). (דְּ"אַ – יְמִינְךָ הַנֶּאְדֶּרֶת בַּכֹּחַ הִיא מְשַׁבֶּרֶת וּמַלְקָה אוֹיֵב):

פסוק ז

וברב גאונך. זֹאת הַיָּד בִּלְבָד רוֹעֶצֶת הָאוֹיֵב – כְּשֶׁהוּא מְרִימָהּ בְּרֹב גְּאוֹנוֹ אָז יַהֲרֹס קָמָיו – וְאִם בְּרֹב גְּאוֹנוֹ לְבַד אוֹיְבָיו נֶהֱרָסִים קַל וָחֹמֶר כְּשֶׁשִּׁלַּח בָּם חָרוֹן אַף יֹאכְלֵמוֹ):

תהרס. תָּמִיד אַתָּה הוֹרֵס קָמֶיךָ הַקָּמִים נֶגְדֶּךָ, וּמִי הֵם הַקָּמִים כְּנֶגְדּוֹ? אֵלּוּ הַקָּמִים עַל יִשְׂרָאֵל; וְכֵן הוּא אוֹמֵר "כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ יֶהֱמָיוּן" (תהלים פ"ג), וּמַה הִיא הֲהֶמְיָה? "עַל עַמְּךָ יַעֲרִימוּ סוֹד" (שם), וְעַל זֶה קוֹרֵא אוֹתָם אוֹיְבָיו שֶׁל מָקוֹם:

פסוק ח

וברוח אפיך. הַיּוֹצֵא מִשְּׁנֵי נְחִירַיִם שֶׁל אַף. דִּבֵּר הַכָּתוּב כִּבְיָכוֹל בַּשְּׁכִינָה דֶּגְמַת מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם, כְּדֵי לְהַשְׁמִיעַ אָזֶן הַבְּרִיּוֹת כְּפִי הַהוֹוֶה, שֶׁיּוּכְלוּ לְהָבִין דָּבָר; כְּשֶׁאָדָם כּוֹעֵס יוֹצֵא רוּחַ

מִנְחִירָיו; וְכֵן "עָלָה עָשָׁן בְּאַפּוֹ" (תהלים י"ח), וְכֵן "וּמֵרוּחַ אַפּוֹ יִכְלוּ" (איוב ד'), וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "לְמַעַן שְׁמִי אַאֲרִיךְ אַפִּי", (ישעיהו מ"ח) – כְּשֶׁזָּעְפוֹ נָח, נְשִׁימָתוֹ אֶרֶכָּה, וּכְשֶׁהוּא כוֹעֵס נְשִׁימָתוֹ קְצָרָה, "וְתִהְלָתִי אֶחֱטָם לָךְ" (שם) – וּלְמַעַן תְּהִלָּתִי אָשִׂים חֹטֶם בְּאַפִּי לְסָתְמָם נְחִירַי בִּפְנֵי הָאַף וְהָרוּחַ שֶׁלֹּא יֵצְאוּ, לָךְ – בִּשְׁבִילְךָ, אֶחֱטָם, כְּמוֹ "נְאָקָה בְּחֹטֶם" בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת, כָּךְ נִרְאֶה בְּעֵינַי. וְכָל חָרוֹן אַף שֶׁבַּמִּקְרָא אֲנִי אוֹמֵר כֵּן; חָרָה אַף כְּמוֹ "וְעַצְמִי חָרָה מִנִּי חֹרֶב" (איוב ל'), לְשׁוֹן שְׂרֵפָה וּמוֹקֵד, שֶׁהַנְּחִירַיִם מִתְחַמְּמִים וְנֶחֱרִים בְּעֵת הַקֶּצֶף, וְחָרוֹן מִגְזֶרֶת חרה כְּמוֹ רָצוֹן מִגְזֶרֶת רצה, וְכֵן חֵמָה לְשׁוֹן חֲמִימוּת, עַל כֵּן הוּא אוֹמֵר "וַחֲמָתוֹ בָּעֲרָה בוֹ" (אסתר א'), וּבְנוֹחַ הַחֵמָה אוֹמֵר "נִתְקָרְרָה" דַּעְתּוֹ:

נערמו מים. אֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן עֲרֵמִיּוּת, וּלְשׁוֹן צַחוּת הַמִּקְרָא כְּמוֹ "עֲרֵמַת חִטִּים" (שיר השירים ז'), וְנִצְּבוּ כְּמוֹ נֵד יוֹכִיחַ: **נערמו**. מְמוֹקֵד רוּחַ שֶׁיָּצָא מֵאַפְּךָ יָבְשׁוּ הַמַּיִם, וְהֵם נַעֲשׂוּ כְּמִין גַּלִּים וּכְרִיּוֹת שֶׁל עֲרֵמָה, שֶׁהֵם גְּבוֹהִים:

כמו נד. כְּתַרְגּוּמוֹ "כְּשׁוּר" – כְּחוֹמָה:

נד. לְשׁוֹן צְבִיר וְכִנּוּס, כְּמוֹ "נֵד קָצִיר בְּיוֹם נַחֲלָה" (ישעיהו י"ז:י"א), "כּוֹנֵס כַּנֵּד" (תהילים ל"ג:ז'), לֹא כָתוּב כּוֹנֵס כַּנֹּאד אֶלָּא כַּנֵּד, וְאִלּוּ הָיָה כנד כְּמוֹ כנאד וְכוֹנֵס לְשׁוֹן הַכְנָסָה, הָיָה לוֹ לִכְתֹּב מַכְנִיס כִּבְנֹאד מֵי הַיָּם, אֶלָּא כּוֹנֵס לְשׁוֹן אוֹסֵף וְצוֹבֵר הוּא, וְכֵן "קָמוּ נֵד אֶחָד" (יהושע ג':י"ג), "וַיַּעַמְדוּ נֵד אֶחָד" (שם), וְאֵין לְשׁוֹן קִימָה וַעֲמִידָה בְּנֹאדוֹת אֶלָּא בְּחוֹמוֹת וְצִבּוּרִים, וְלֹא מָצִינוּ נֹאד נָקוּד אֶלָּא בְּמִלְאפוּם כְּמוֹ "שִׂימָה דִמְעָתִי בְנֹאדֶךָ" (תהילים נ"ו:ט'), "אֶת נֹאד הֶחָלָב" (שופטים ד':י"ט):

קפאו. כְּמוֹ "וְכַגִּבְנָה תַּקְפִּיאֵנִי" (איוב י':י'), שֶׁהֶקְשׁוּ וְנַעֲשׂוּ כַּאֲבָנִים וְהַמַּיִם זוֹרְקִים אֶת הַמִּצְרִיִּים עַל הָאֶבֶן בְּכֹחַ וְנִלְחָמִים בָּם בְּכָל מִינֵי קְשָׁי:

בלב ים. בְּחֹזֶק הַיָּם; וְדֶרֶךְ הַמִּקְרָאוֹת לְדַבֵּר כֵּן, "עַד לֵב הַשָּׁמַיִם" (דברים ד'), "בְּלֵב הָאֵלָה" (שמואל ב י"ח), לְשׁוֹן עִקָּרוֹ וְתִקְפּוֹ שֶׁל דָּבָר:

פסוק ט

אמר אויב. לְעַמּוֹ, כְּשֶׁפִּתָּם בִּדְבָרִים, אֶרְדֹּף וְאַשִּׂיגֵם וַאֲחַלֵּק שָׁלָל עִם שָׂרַי וַעֲבָדַי:

תמלאמו. תִּתְמַלֵּא מֵהֶם, נַפְשִׁי רוּחִי וּרְצוֹנִי. וְאַל תִּתְמַהּ עַל תֵּבָה הַמְדֻבֶּרֶת בִּשְׁתַּיִם, תִּמְלָאֵמוֹ – תִּמָּלֵא מֵהֶם, יֵשׁ הַרְבֵּה בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה "כִּי אֶרֶץ הַנֶּגֶב נְתַתָּנִי" (שופטים א':ט"ו), כְּמוֹ נָתַתָּ לִי, "וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשָׁלוֹם" (בראשית ל"ז:ד'), כְּמוֹ דַּבֵּר עִמּוֹ, "בָּנַי יְצָאוּנִי" (ירמיהו י':כ'), כְּמוֹ יָצְאוּ מִמֶּנִּי, "מִסְפַּר צְעָדַי אֲגִידֶנּוּ" (איוב ל"א:ל"ז), כְּמוֹ אַגִּיד לוֹ, אַף כָּאן "תִּמְלָאֵמוֹ" – תִּמָּלֵא נַפְשִׁי מֵהֶם:

אריק חרבי. אֶשְׁלֹף, וְעַל שֵׁם שֶׁהוּא מֵרִיק אֶת הַתַּעַר בְּשֶׁלִּיפָתוֹ וְנִשְׁאָר רֵיק, נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן הֲרָקָה, כְּמוֹ "מְרִיקִים שַׁקֵּיהֶם" (בראשית מ"ב:ל"ה), "וְכֵלָיו יָרִיקוּ" (ירמיהו מ"ח:י"ב). וְאַל תִּמַהּ אֵין לְשׁוֹן רֵיקוּת נוֹפֵל עַל הַיּוֹצֵא, אֶלָּא עַל הַתִּיק וְעַל הַשַּׁק וְעַל הַכְּלִי שֶׁיָּצָא מִמֶּנָּה, אֲבָל לֹא עַל הַחֶרֶב וְעַל הַיַּיִן, וְלִדְחֹק וּלְפָרֵשׁ "אָרִיק חַרְבִּי כִּלְשׁוֹן "וַיָּרֶק אֶת חֲנִיכָיו" (בראשית י"ד:י"ד), אֶזְדַּיֵּן בְּחַרְבִּי, מָצִינוּ הַלָּשׁוֹן מוּסָב אַף עַל הַיּוֹצֵא, "שֶׁמֶן תּוּרַק" (שיר השירים א':ג'), "וְלֹא הוּרַק מִכְּלִי אֶל כֶּלִי" (ירמיהו מ"ח:י"א), לֹא הוּרַק הַכְּלִי אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא לֹא הוּרַק הַיַּיִן מִכְּלִי אֶל כְּלִי, מָצִינוּ הַלָּשׁוֹן מוּסָב עַל הַיַּיִן, וְכֵן "וְהֵרִיקוּ חַרְבוֹתָם עַל יְפִי חָכְמָתֶךָ", דְּחֵירָם (יחזקאל כ"ח:ז'):

תורישמו. לְשׁוֹן רֵישׁוּת וְדַלּוּת, כְּמוֹ "מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׁיר" (שמואל א' ב'):

פסוק י

נשפת. לְשׁוֹן הֲפָחָה, וְכֵן "וְגַם נָשַׁף בָּהֶם" (ישעיה מ'):

צללו. שָׁקְעוּ, עָמְקוּ, לְשׁוֹן מְצוּלָה:

כעופרת. אֶבֶר, פלו"ם בְּלַעַז:

פסוק יא

באלם. בַּחֲזָקִים, כְּמוֹ "וְאֶת אֵילֵי הָאָרֶץ לָקָח" (יחזקאל י"ז). "אֱיָלוּתִי לְעֶזְרָתִי חוּשָׁה" (תהלים כ"ב):

נורא תהלת. יָרְאוּי מְלֻהָגִּיד תְּהִלּוֹתֶיךָ פֶּן יִמְעָטוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "לְךָ דוּמִיָּה תְהִלָּה" (תהילים ס"ה:ב'):

פסוק יב

נטית ימינך. כְּשֶׁהַקָּבָ"ה נוֹטֶה יָדוֹ, הָרְשָׁעִים כָּלִים וְנוֹפְלִים, לְפִי שֶׁהַכֹּל נָתוּן בְּיָדוֹ וְנוֹפְלִים בְּהַטָּיָתָהּ; וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וַה' יַטֶּה יָדוֹ וְכָשַׁל עוֹזֵר וְנָפַל עָזֻר" (ישעיהו ל"א), מָשָׁל לִכְלֵי זְכוּכִית הַנְּתוּנִים בְּיַד אָדָם, מַטֶּה יָדוֹ מְעַט וְהֵן נוֹפְלִים וּמִשְׁתַּבְּרִין (מכילתא):

תבלעמו ארץ. מִכָּאן שֶׁזָּכוּ לִקְבוּרָה בְּשָׂכָר שֶׁאָמְרוּ ה' הַצַּדִּיק (מכילתא):

פסוק יג

נהלת. לְשׁוֹן מְנַהֵל, וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן נוֹשֵׂא וְסוֹבֵל, וְלֹא דִּקְדֵּק לְפָרֵשׁ אַחַר לְשׁוֹן הָעִבְרִית:

פסוק יד

ירגזון. מִתְרַגְּזִין:

ישבי פלשת. מִפְּנֵי שֶׁהָרְגוּ אֶת בְּנֵי אֶפְרַיִם – שֶׁמִּהֲרוּ אֶת הַקֵּץ וְיָצְאוּ בְּחֻזְקָה כַּמְפֹרָשׁ בְּדִבְרֵי הַיָּמִים – וַהֲרָגוּם אַנְשֵׁי גַּת (מכילתא):

פסוק טו

אלופי אדום אילי מואב. וַהֲלֹא לֹא הָיָה לָהֶם לִירֹא כְלוּם, שֶׁהֲרֵי לֹא עָלֵיהֶם הוֹלְכִים? אֶלָּא מִפְּנֵי אֲנִינוּת שֶׁהָיוּ מִתְאוֹנְנִים וּמִצְטַעֲרִים עַל כְּבוֹדָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל (ילקוט שמעוני):

נמגו. נָמַסוּ, כְּמוֹ "בִּרְבִיבִים תְּמוֹגְגֶנָּה" (תהלים ס"ה), אָמְרוּ, עָלֵינוּ הֵם בָּאִים, לְכַלּוֹתֵינוּ וְלִירַשׁ אֶת אַרְצֵנוּ (מכילתא):

פסוק טז

תפל עליהם אימתה. עַל הָרְחוֹקִים:

ופחד. עַל הַקְּרוֹבִים, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי שָׁמַעְנוּ אֵת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ וְגוֹ'" (יהושע ב'):

עד יעבר, עד יעבר. כְּתַרְגּוּמוֹ:

קנית. חִבַּבְתָּ מִשְׁאָר אֻמּוֹת, כְּחֵפֶץ הַקָּנוּי בְּדָמִים יְקָרִים שֶׁחָבִיב עַל הָאָדָם:

פסוק יז

תבאמו. נִתְנַבֵּא מֹשֶׁה שֶׁלֹּא יִכָּנֵס לָאָרֶץ לְכָךְ לֹא נֶאֱמַר "תְּבִיאֵנוּ" (בבא בתרא קי"ט):

מכון לשבתך. מִקְדָּשׁ שֶׁל מַטָּה מְכָוָּן כְּנֶגֶד כִּסֵּא שֶׁל מַעְלָה אֲשֶׁר פָּעַלְתָּ (מכילתא):

מקדש ה'. הִסְתַּעֵם עָלָיו זֶקֶף גָּדוֹל, לְהַפְרִידוֹ מִתֵּבַת הַשֵּׁם שֶׁלְּאַחֲרָיו, הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ ה'. חָבִיב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא בְּיָד אַחַת, שֶׁנֶּאֱמַר "אַף יָדִי יָסְדָה אֶרֶץ" (ישעיהו מ"ח), וּמִקְדָּשׁ בִּשְׁתֵּי יָדַיִם, וְאֵימָתַי יִבָּנֶה בִּשְׁתֵּי יָדַיִם? בִּזְמַן שֶׁ"ה' יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד" – לֶעָתִיד לָבֹא שֶׁכָּל הַמְּלוּכָה שֶׁלּוֹ:

פסוק יח

לעלם ועד. לְשׁוֹן עוֹלְמוּת הוּא וְהַוִּי"ו בּוֹ יְסוֹד, לְפִיכָךְ הִיא פְּתוּחָה, אֲבָל "אָנֹכִי הַיּוֹדֵעַ וָעֵד" (ירמיהו כ"ט), שֶׁהַוִּי"ו בּוֹ שְׁמוּשׁ, קְמוּצָה הִיא:

פסוק יט

כי בא סוס פרעה. כַּאֲשֶׁר בָּא:

פסוק כ

ותקח מרים הנביאה. הֵיכָן נִתְנַבְּאָה? כְּשֶׁהָיְתָה אֲחוֹת אַהֲרֹן, קֹדֶם שֶׁנּוֹלַד מֹשֶׁה, אָמְרָה עָתִידָה אִמִּי שֶׁתֵּלֵד בֵּן וְכוּ' כִּדְאִיתָא בְּסוֹטָה. (דף י"ב). דְּ"א — אֲחוֹת אַהֲרֹן, לְפִי שֶׁמָּסַר נַפְשׁוֹ עָלֶיהָ כְּשֶׁנִּצְטָרְעָה נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ:

את התף. כְּלִי שֶׁל מִינֵי זֶמֶר:

בתפים ובמחלת. מֻבְטָחוֹת הָיוּ צְדָקָנִיּוֹת שֶׁבַּדּוֹר שֶׁהַקָּבָּ"ה עוֹשֶׂה לָהֶם נִסִּים וְהוֹצִיאוּ תֻּפִּים מִמִּצְרַיִם (מכילתא):

פסוק כא

ותען להם מרים. מֹשֶׁה אָמַר שִׁירָה לָאֲנָשִׁים – הוּא אוֹמֵר וְהֵם עוֹנִין אַחֲרָיו – וּמִרְיָם אָמְרָה שִׁירָה לַנָּשִׁים (סוטה ל'):

פסוק כב

ויסע משה. הִסִּיעָן בְּעַל כָּרְחָם, שֶׁעִטְּרוּ מִצְרַיִם אֶת סוּסֵיהֶם בְּתַכְשִׁיטֵי זָהָב וְכֶסֶף וַאֲבָנִים טוֹבוֹת, וְהָיוּ יִשְׂרָאֵל מוֹצְאִין אוֹתָן בַּיָּם – וּגְדוֹלָה הָיְתָה בִּזַּת הַיָּם מִבִּזַּת מִצְרַיִם שֶׁנֶּאֱמַר "תּוֹרֵי זָהָב נַעֲשֶׂה לָךְ עִם נְקֻדּוֹת הַכָּסֶף" (שיר השירים א') – לְפִיכָךְ הֻצְרַךְ לְהַסִּיעָן בְּעַל כָּרְחָם:

פסוק כג

ויבאו מרתה. כְּמוֹ לְמָרָה, ה"א בְּסוֹף תֵּבָה בְּמָקוֹם למ"ד בְּתְחִלָּתָהּ, וְהַתָּי"ו הִיא בְּמָקוֹם ה"א הַנִּשְׁרֶשֶׁת בְּתֵבַת מָרָה, וּבְסִמְיכָתָהּ, כְּשֶׁהִיא נִדְבֶּקֶת לַהֵ"א שֶׁהוּא מוֹסִיף בְּמָקוֹם הַלָּמֶ"ד, תֵּהָפֵךְ הַהֵ"א שֶׁל שֹׁרֶשׁ לְתָי"ו; וְכֵן כָּל הֵ"א שֶׁהִיא שֹׁרֶשׁ בַּתֵּבָה תִּתְהַפֵּךְ לְתָי"ו בִּסְמִיכָתָהּ, כְּמוֹ "חֲמָה אֵין לִי" (ישעיהו כ"ז), "וַחֲמָתוֹ בָּעֲרָה בוֹ" (אסתר א'), הֲרֵי הֵ"א שֶׁל שֹׁרֶשׁ נֶהְפֶּכֶת לְתָי"ו מִפְּנֵי שֶׁנִּסְמֶכֶת אֶל הַוָּי"ו הַנּוֹסֶפֶת, וְכֵן "עֶבֶד וְאָמָה" (ויקרא כ"ה), "הִנֵּה אֲמָתִי בִלְהָה" (בראשית ל'), "לְנֶפֶשׁ חַיָּה" (בראשית ב':ז'), "וְזֹהֲמַתּוּ חַיָּתוֹ לָחֶם" (איוב ל"ג), "בֵּין הָרְמָה" (שופטים ד'), "וּתְשֻׁבָתוֹ הָרָמָתָה" (שמואל א ז'):

פסוק כד

וילנו. לְשׁוֹן נִפְעָל הוּא, וְכֵן הַתַּרְגּוּם לְשׁוֹן נִפְעָל הוּא וְאִתְרַעֲמוּ, וְכֵן דֶּרֶךְ לְשׁוֹן תְּלוּנָה לְהָסֵב הַדִּבּוּר אֶל הָאָדָם – מִתְלוֹנְנִין, מִתְרוֹעֲמִים וְלֹא אָמַר לוֹנִין, רוֹעֵם, וְכֵן יֹאמַר הַלּוֹעֵז דקומפ"לישנ"ט ש"י בְּלַעַז, מֵסֵב הַדִּבּוּר אֵלָיו בְּאָמְרוֹ ש"י:

פסוק כה

שם שם לו. בְּמָרָה נָתַן לָהֶם מִקְצָת פָּרָשִׁיּוֹת שֶׁל תּוֹרָה שֶׁיִּתְעַסְּקוּ בָהֶם, שַׁבָּת וּפָרָה אֲדֻמָּה וְדִינִין (סנהדרין נ"ו):

ושם נסהו. לְעָם, וְרָאָה קְשֵׁי עָרְפּוֹ, שֶׁלֹּא נִמְלְכוּ בְּמֹשֶׁה בְּלָשׁוֹן יָפֶה "בַּקֵּשׁ עָלֵינוּ רַחֲמִים שֶׁיִּהְיֶה לָנוּ מַיִם לִשְׁתּוֹת" אֶלָּא נִתְלוֹנְנוּ:

פסוק כו

אם שמוע תשמע. זוֹ קַבָּלָה שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם:

תעשה. הִיא עֲשִׂיָּה:

והאזנת. תַּטֶּה אָזְנַיִם לְדַקְדֵּק בָּהֶם:

כל חקיו. דְּבָרִים שֶׁאֵינָן אֶלָּא גְּזֵרַת מֶלֶךְ, בְּלֹא שׁוּם טַעַם, וְיֵצֶר הָרָע מְקַנְטֵר עֲלֵיהֶם: מָה אִסּוּר בְּאֵלּוּ? לָמָּה נֶאֶסְרוּ? כְּגוֹן לְבִישַׁת כִּלְאַיִם וַאֲכִילַת חֲזִיר וּפָרָה אֲדֻמָּה וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם (יומא ס"ז):

לא אשים עליך. וְאִם אָשִׂים הֲרֵי הוּא כְּלֹא הוּשְׂמָה, **כי אני ה' רפאך** – זֶהוּ מִדָּרְשׁוֹ. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ כִּי אֲנִי ה' רֹפְאֶךָ וּמְלַמֶּדְךָ תּוֹרָה וּמִצְוֹות לְמַעַן תִּנָּצֵל מֵהֶם, כָּרוֹפֵא הַזֶּה הָאוֹמֵר לָאָדָם, אַל תֹּאכַל דָּבָר זֶה פֶּן יְבִיאֲךָ לִידֵי חֹלִי זֶה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶךָ" (משלי ג'):

פסוק כז

שתים עשרה עינת מים. כְּנֶגֶד י"ב שְׁבָטִים נִזְדַּמְּנוּ לָהֶם:

ושבעים תמרים. כְּנֶגֶד שִׁבְעִים זְקֵנִים (מכילתא):

פרק טז

פסוק א

בחמשה עשר יום. נִתְפָּרֵשׁ הַיּוֹם שֶׁל חֲנָיָה זוֹ, לְפִי שֶׁבּוֹ בַּיּוֹם כָּלְתָה הַחֲרָרָה שֶׁהוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם וְהֻצְרְכוּ לַמָּן, לְלַמֶּדְנוּ, שֶׁאָכְלוּ מִשְּׁיָרֵי הַבָּצֵק שִׁשִּׁים וְאַחַת סְעוּדוֹת וְיָרַד לָהֶם מָן בְּשִׁשָּׁה עָשָׂר בְּאִיָּר, וְיוֹם א' בְּשַׁבָּת הָיָה כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (פ"ז):

פסוק ב

וילונו. לְפִי שֶׁכָּלָה הַלֶּחֶם:

פסוק ג

מי יתן מותנו. שֶׁנְּמוּת; וְאֵינוֹ שֵׁם דָּבָר כְּמוֹ מִיתָתֵנוּ, אֶלָּא כְּמוֹ עֲשׂוֹתֵנוּ חֲנוֹתֵנוּ שׁוּבֵנוּ, לַעֲשׂוֹת אָנַחְנוּ, לַחֲנוֹת אָנַחְנוּ, לָמוּת אָנַחְנוּ. תַּרְגּוּמוֹ לְוַי דְּמִיתְנָא, "לוּ מַתְנוּ" (במדבר יד, ב) — הַלְוַאי וְהָיִינוּ מֵתִים:

פסוק ד

דבר יום ביומו. צָרֵךְ אֲכִילַת יוֹם יִלָּקְטוּ בְּיוֹמוֹ וְלֹא הַיּוֹם לְצֹרֶךְ מָחָר (מכילתא):

למען אנסנו הילך בתורתי. אִם יִשְׁמְרוּ מִצְוֹות הַתְּלוּיוֹת בּוֹ, שֶׁלֹּא יוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא יֵצְאוּ בַּשַּׁבָּת לְלַקֵּט:

פסוק ה

והיה משנה. לַיּוֹם וְלַמָּחָרת:

משנה. עַל שֶׁהָיוּ רְגִילִים לְלַקֵּט יוֹם יוֹם שֶׁל שְׁאָר יְמוֹת הַשָּׁבוּעַ; אוֹמֵר אֲנִי "אֲשֶׁר יָבִיאוּ וְהָיָה מִשְׁנֶה" – לְאַחַר שֶׁיָּבִיאוּ, יִמְצְאוּ מִשְׁנֶה בַּמִּדִּידָה עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ וְיָמְדוּ יוֹם יוֹם, וְזֶהוּ

לָקְטוּ לֶחֶם מִשְׁנֶה – בִּלְקִיטָתוֹ הָיָה נִמְצָא לֶחֶם מִשְׁנֶה. וְזֶהוּ עַל כֵּן הוּא נוֹתֵן לָכֶם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לֶחֶם יוֹמָיִם – נוֹתֵן לָכֶם בְּרָכָה, פוי"ש, בַּבַּיִת לְמַלֹּאת הָעֹמֶר פַּעֲמַיִם לְלֶחֶם יוֹמַיִם:

פסוק ו

ערב. כְּמוֹ לָעֶרֶב:

וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים. לְפִי שֶׁאָמַרְתֶּם לָנוּ כִּי הוֹצֵאתֶם אוֹתָנוּ, תֵּדְעוּ כִּי לֹא אֲנַחְנוּ הַמּוֹצִיאִים אֶלָּא ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם שֶׁיָּגִיז לָכֶם אֶת הַשְּׂלָו:

פסוק ז

ובקר וראיתם. לֹא עַל הַכָּבוֹד שֶׁנֶּאֱמַר "וְהִנֵּה כְּבוֹד ה' נִרְאָה בֶּעָנָן" נֶאֱמַר, אֶלָּא כָּךְ אָמַר לָהֶם, עֶרֶב וִידַעְתֶּם כִּי הַיְכֹלֶת בְּיָדוֹ לִתֵּן תַּאֲוָתְכֶם, וּבֹקֶר יִתֵּן, אַךְ לֹא בְּפָנִים מְאִירוֹת יִתְּנֶנָּה לָכֶם, כִּי שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן שְׁאֲלְתֶּם אוֹתוֹ וּמִכָּרֵס מְלֵאָה, וְהַלֶּחֶם שֶׁשְּׁאַלְתֶּם לְצֹרֶךְ, בִּירִידָתוֹ לַבֹּקֶר תִּרְאוּ אֶת כְּבוֹד אוֹר פָּנָיו – שֶׁיּוֹרִידֵהוּ לָכֶם דֶּרֶךְ חִבָּה, בַּבֹּקֶר, שֶׁיֵּשׁ שָׁעוֹת לַהֲכִינוֹ וְטַל מִלְמַעְלָה וְטַל מִלְמַטָּה, כְּמַנָּח בְּקַפְסָא (יומא ע"ה):

את תלנתיכם על ה'. כְּמוֹ אֲשֶׁר עַל ה':

ונחנו מה. מָה אֲנַחְנוּ חֲשׁוּבִין?

כי תלינו עלינו. שֶׁתַּרְעִימוּ עָלֵינוּ אֶת הַכֹּל, וְאֶת בְּנֵיכֶם וּנְשֵׁיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם וְעֵרֶב רַב. וְעַל כָּרְחִי אֲנִי זָקוּק לְפָרֵשׁ תְּלִינוּ בִּלְשׁוֹן תַּפְעִילוּ מִפְּנֵי דַּגְשׁוּתוֹ וּקְרִיָּתוֹ, שֶׁאִלּוּ הָיָה רָפֶה, הָיִיתִי מְפָרְשׁוֹ בִּלְשׁוֹן תִּפְעָלוּ, כְּמוֹ "וַיָּלֶן הָעָם עַל מֹשֶׁה" (שמות י"ז), אוֹ אִם הָיָה דָגוּשׁ וְאֵין בּוֹ יו"ד וְנִקְרָא תְּלוֹנוּ, הָיִיתִי מְפָרְשׁוֹ לְשׁוֹן תִּתְלוֹנְנוּ, עַכְשָׁיו הוּא מַשְׁמַע תַּלִּינוּ אֶת אֲחֵרִים, כְּמוֹ בַּמְרַגְּלִים "וַיַּלִּינוּ עָלָיו אֶת כָּל הָעֵדָה" (במדבר י"ד):

פסוק ח

בשר לאכל. וְלֹא לִשְׂבֹּעַ; לִמְּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁאֵין אוֹכְלִין בָּשָׂר לִשְׂבֹּעַ. וּמָה רָאָה לְהוֹרִיד לֶחֶם בַּבֹּקֶר וּבָשָׂר בָּעֶרֶב? לְפִי שֶׁהַלֶּחֶם שְׁאָלוּ כַּהֹגֶן, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ לְאָדָם בְּלֹא לֶחֶם, אֲבָל בָּשָׂר שְׁאָלוּ שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן, שֶׁהַרְבֵּה בְהֵמוֹת הָיוּ לָהֶם, וְעוֹד שֶׁהָיָה אֶפְשָׁר לָהֶם בְּלֹא בָשָׂר, לְפִיכָךְ נָתַן לָהֶם בִּשְׁעַת טֹרַח שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן (יומא ע"ה):

אשר אתם מלינם עליו. אֶת הָאֲחֵרִים הַשּׁוֹמְעִים אֶתְכֶם מִתְלוֹנְנִים:

פסוק ט

קרבו. לַמָּקוֹם שֶׁהֶעָנָן יֵרֵד:

פסוק יג

השלו. מִין עוֹף וְשָׁמַן מְאֹד (יומא ע"ה):

היתה שכבת הטל. הַטַּל שׁוֹכֵב עַל הַמָּן, וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (במדבר י"א) "וּבָרֶדֶת הַטַּל וְגוֹ'", הַטַּל יוֹרֵד עַל הָאָרֶץ, וְהַמָּן יוֹרֵד עָלָיו, וְחוֹזֵר וְיוֹרֵד טַל עָלָיו, הֲרֵי הוּא כְּמֻנָּח בְּקֻפְסָא (יומא שם):

פסוק יד

ותעל שכבת הטל וגו'. כְּשֶׁהַחַמָּה זוֹרַחַת, עוֹלֶה הַטַּל שֶׁעַל הַמָּן לְקִרַאת הַחַמָּה, כְּדֶרֶךְ טַל עוֹלֶה לְקִרַאת הַחַמָּה; אַף אִם תְּמַלֵּא שְׁפוֹפֶרֶת שֶׁל בֵּיצָה טַל וְתִסְתֹּם אֶת פִּיהָ וְתַנִּיחֶהּ בַּחַמָּה הֵיא עוֹלָה מֵאֵלֶיהָ בָּאֲוִיר. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ, שֶׁהַטַּל עוֹלֶה מִן הָאָרֶץ בָּאֲוִיר, וְכַעֲלוֹת שְׁכִבַת הַטָּל נִתְגַּלָּה הַמָּן וְרָאוּ **והנה על פני המדבר וגו'**:

דק – דָּבָר דַּק:

מחספס. מְגֻלָּה, וְאֵין דּוֹמֶה לוֹ בַּמִּקְרָא. וְיֵשׁ לוֹמַר מְחֻסְפָּס לְשׁוֹן חֲפִיסָה וּדְלוּסְקְמָא שֶׁבִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה, כְּשֶׁנִּתְגַּלָּה מִשִּׁכְבַת הַטָּל רָאוּ שֶׁהָיָה דָּבָר דַּק מְחֻסְפָּס בְּתוֹכוֹ בֵּין שְׁתֵּי שִׁכְבוֹת הַטָּל. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "מְקַלַּף", לְשׁוֹן מַחְשַׂף הַלָּבָן:

ככפר. כְּפוֹר יילי"דא בְּלַעַז, דַּיְעַדַק כְּגִיר, "כְּאַבְנֵי גִר" (ישעיהו כ"ז), וְהוּא מִין צֶבַע שָׂחֹר, כִּדְאָמְרִינַן גַּבֵּי כִּסּוּי הַדָּם "הַגִּיר וְהַזָּרְנִיךְ" (חולין פ"ח). "דַּעְדַק כְּגִיר כְּגִלִּידָא עַל אַרְעָא" – דַּק הָיָה כְּגִיר וְשׁוֹכֵב מָגְלָד כְּקֶרַח עַל הָאָרֶץ, וְכֵן פֵּרוּשׁוֹ: דַּק כַּכְּפֹר – שָׁטוּחַ, קָלוּשׁ וּמְחֻבָּר כְּגִלִּיד. דַּק טִינב"ש בְּלַעַז, שֶׁהָיָה מַגְלִיד גֶּלֶד דַּק מִלְמַעְלָה; "וּכְגִיר" שֶׁתִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס תּוֹסֶפֶת הוּא עַל לְשׁוֹן הָעִבְרִית וְאֵין לוֹ תֵּבָה בַּפָּסוּק:

פסוק טו

מן הוא. הֶכָּנַת מָזוֹן הוּא, כְּמוֹ "וַיְמַן לָהֶם הַמֶּלֶךְ" (דניאל א'):

כי לא ידעו מה הוא. שֶׁיִּקְרָאוּהוּ בִּשְׁמוֹ:

פסוק טז

עמר. שֵׁם מִדָּה:

מספר נפשתיכם. כְּפִי מִנְיַן נְפָשׁוֹת שֶׁיֵּשׁ לְאִישׁ בְּאָהֳלוֹ תִּקְחוּ עֹמֶר לְכָל גֻּלְגֹּלֶת:

פסוק יז

המרבה והממעיט. יֵשׁ שֶׁלָּקְטוּ הַרְבֵּה וְיֵשׁ שֶׁלָּקְטוּ מְעַט, וּכְשֶׁבָּאוּ לְבֵיתָם מָדְדוּ בָּעֹמֶר אִישׁ אִישׁ מַה שֶׁלָּקְטוּ, וּמָצְאוּ שֶׁהַמַּרְבֶּה לְלַקֵּט לֹא הֶעְדִּיף עַל עֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת אֲשֶׁר בְּאָהֳלוֹ, וְהַמַּמְעִיט לְלַקֵּט לֹא מָצָא חָסֵר מֵעֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת; וְזֶהוּ נֵס גָּדוֹל שֶׁנַּעֲשָׂה בּוֹ:

פסוק כ

ויותרו אנשים. דָּתָן וַאֲבִירָם:

וירם תולעים. לְשׁוֹן רִמָּה:

ויבאש. הֲרֵי זֶה מִקְרָא הָפוּךְ, שֶׁבַּתְּחִלָּה הִבְאִישׁ וּלְבַסּוֹף הִתְלִיעַ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וְלֹא הִבְאִישׁ וְרִמָּה לֹא הָיְתָה בּוֹ", וְכֵן דֶּרֶךְ כָּל הַמַּתְלִיעִים (מכילתא):

פסוק כא

וחם השמש ונמס. הַנִּשְׁאָר בַּשָּׂדֶה נַעֲשָׂה נְחָלִים וְשׁוֹתִין מִמֶּנּוּ אַיָּלִים וּצְבָאִים, וְאֻמּוֹת הָעוֹלָם צָדִין מֵהֶם וְטוֹעֲמִים בָּהֶם טַעַם מָן, וְיוֹדְעִים מַה שִּׁבְחָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל:

ונמס. פָּשַׁר, לְשׁוֹן פּוֹשְׁרִים, עַל יְדֵי הַשֶּׁמֶשׁ מִתְחַמֵּם וּמַפְשִׁיר, דישטנ"פריר בְּלַעַז, וְדֶגְמָתוֹ בְּסַנְהֶדְרִין בְּסוֹף ד' מִיתוֹת:

פסוק כב

לקטו לחם משנה. כְּשֶׁמָּדְדוּ אֶת לְקִיטָתָם בְּאָהֳלֵיהֶם מָצְאוּ כִפְלַיִם, שְׁנֵי הָעֹמֶר לָאֶחָד. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: לֶחֶם מִשְׁנֶה – מְשֻׁנֶּה, אוֹתוֹ הַיּוֹם נִשְׁתַּנָּה לְשֶׁבַח בְּרֵיחוֹ וְטַעְמוֹ (שם):

ויגידו למשה. שְׁאָלוּהוּ מַה הַיּוֹם מִיּוֹמַיִם; וּמִכָּאן יֵשׁ לִלְמֹד שֶׁעֲדַיִן לֹא הִגִּיד לָהֶם מֹשֶׁה פָּרָשַׁת שַׁבָּת שֶׁנִּצְטַוָּה לוֹמַר לָהֶם וְהָיָה בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי וְהֵכִינוּ וְגוֹ', עַד שֶׁשְּׁאָלוּ מַה זֹּאת, אָמַר לָהֶם הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' שֶׁנִּצְטַוֵּיתִי לוֹמַר לָכֶם, וְלָכֵךְ עָנְשׁוֹ הַכָּתוּב שֶׁאָמַר לוֹ עַד אָנָה מֵאַנְתֶּם, וְלֹא הוֹצִיאוֹ מִן הַכְּלָל:

פסוק כג

את אשר תאפו אפו. מַה שֶּׁאַתֶּם רוֹצִים לֶאֱפוֹת בַּתַּנּוּר, אֵפוּ הַיּוֹם הַכֹּל לִשְׁנֵי יָמִים, וּמַה שֶּׁאַתֶּם צְרִיכִים לְבַשֵּׁל מִמֶּנּוּ בַּמַּיִם, בַּשְּׁלוּ הַיּוֹם. לְשׁוֹן אֲפִיָּה נוֹפֵל בְּלֶחֶם וּלְשׁוֹן בִּשּׁוּל בְּתַבְשִׁיל:

למשמרת. לְגְנִיזָה:

פסוק כה

ויאמר משה אכלהו היום וגו'. שַׁחֲרִית שָׁהֲיוּ רְגִילִין לְצֵאת וְלִלְקֹט בָּאוּ לִשְׁאֹל: "אִם נֵצֵא אִם לָאוֹ", אָמַר לָהֶם אֶת שֶׁבְּיֶדְכֶם אִכְלוּ, לָעֶרֶב חָזְרוּ לְפָנָיו וּשְׁאָלוּהוּ מַהוּ לָצֵאת? אָמַר לָהֶם שַׁבָּת הַיּוֹם, רָאָה אוֹתָם דּוֹאֲגִים שֶׁמָּא פָּסַק הַמָּן וְלֹא יֵרֵד עוֹד, אָמַר לָהֶם הַיּוֹם לֹא תִמְצָאוּהוּ, מַה תַּ"ל הַיּוֹם? הַיּוֹם לֹא תִמְצָאוּהוּ אֲבָל מָחָר תִּמְצָאוּהוּ:

פסוק כו

וביום השביעי שבת. שַׁבָּת הוּא, הַמָּן **לֹא יִהְיֶה בּוֹ**; וְלֹא בָא הַכָּתוּב אֶלָּא לְרַבּוֹת יוֹם הַכִּפּוּרִים וְיָמִים טוֹבִים:

פסוק כח

עד אנה מאנתם. מְשַׁל הֶדְיוֹט הוּא "בַּהֲדֵי הוּצָא לָקֵי כְּרַבָּא" – עַל יְדֵי הָרְשָׁעִים מִתְגַּנִּין הַכְּשֵׁרִין:

פסוק כט

ראו. בְּעֵינֵיכֶם כִּי ה' בִּכְבוֹדוֹ מַזְהִיר אֶתְכֶם עַל הַשַּׁבָּת, שֶׁהֲרֵי נֵס נַעֲשָׂה בְּכָל עֶרֶב שַׁבָּת לְתֵת לָכֶם לֶחֶם יוֹמַיִם:

שבו איש תחתיו. מִכָּאן סָמְכוּ חֲכָמִים ד' אַמּוֹת לַיּוֹצֵא חוּץ לַתְּחוּם (ערובין נ"א):

אל יצא איש ממקמו. אֵלּוּ אַלְפַּיִם אַמָּה שֶׁל תְּחוּם שַׁבָּת (מכילתא), וְלֹא בְּמִפְרָשׁ – שֶׁאֵין תְּחוּמִין אֶלָּא מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים – וְעִקָּרוֹ שֶׁל מִקְרָא עַל לוֹקְטֵי הַמָּן נֶאֱמַר:

פסוק לא

והוא כזרע גד לבן. עֵשֶׂב שֶׁשְּׁמוֹ קול"יינדר, וְזֶרַע שֶׁלּוֹ עָגֹל וְאֵינוֹ לָבָן, וְהַמָּן הָיָה לָבָן, וְאֵינוֹ נִמְשָׁל לְזֶרַע גַּד אֶלָּא לְעִנְיַן הָעִגּוּל, כְּזֶרַע גַּד הָיָה – וְהוּא לָבָן:

כצפיחת. בָּצֵק שֶׁמְּטַגְּנִין אוֹתוֹ בְּדֶבַשׁ, וְקוֹרִין לוֹ אִסְקְרִיטִין בְּלָשׁוֹן מִשְׁנָה (פסחים ל"ז), וְהוּא תַּרְגּוּם שֶׁל אֲנָקְלוֹס:

פסוק לב

למשמרת. לִגְנִיזָה:

לדרתיכם. בִּימֵי יִרְמְיָהוּ; כְּשֶׁהָיָה יִרְמְיָהוּ מוֹכִיחָם לָמָּה אֵין אַתֶּם עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה? וְהֵם אוֹמְרִים נַנִּיחַ מְלַאכְתֵּנוּ וְנַעֲסֹק בַּתּוֹרָה, מֵהֵיכָן נִתְפַּרְנֵס? הוֹצִיא לָהֶם צִנְצֶנֶת הַמָּן אָמַר לָהֶם אַתֶּם רְאוּ דְּבַר ה', שִׁמְעוּ לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא רְאוּ, בָּזֶה נִתְפַּרְנְסוּ אֲבוֹתֵיכֶם, הַרְבֵּה שְׁלוּחִין יֵשׁ לוֹ לַמָּקוֹם לְהָכִין מָזוֹן לִירֵאָיו:

פסוק לג

צנצנת. צְלוֹחִית שֶׁל חֶרֶס, כְּתַרְגּוּמוֹ:

והנח אותו לפני ה'. לִפְנֵי הָאָרוֹן; וְלֹא נֶאֱמַר מִקְרָא זֶה עַד שֶׁנִּבְנָה אוֹהֶל מוֹעֵד, אֶלָּא שֶׁנִּכְתַּב כָּאן בְּפָרָשַׁת הַמָּן:

פסוק לה

ארבעים שנה. וַהֲלֹא חָסֵר שְׁלֹשִׁים יוֹם הֵם? שֶׁהֲרֵי בְּט"ו בְּאִיָּר יָרַד לָהֶם הַמָּן תְּחִלָּה וּבְט"ו בְּנִיסָן פָּסַק, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּשְׁבֹּת הַמָּן מִמָּחֳרָת" (יהושע ה')? אֶלָּא מַגִּיד, שֶׁהָעֲגוֹת שֶׁהוֹצִיאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם טָעֲמוּ בָהֶם טַעַם מָן (קידושין ל"ח):

אל ארץ נושבת. לְאַחַר שֶׁעָבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן (שֶׁאוֹתָהּ שֶׁבְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מְיֻשֶּׁבֶת וְטוֹבָה שֶׁנֶּאֱמַר "אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן", וְתַרְגּוּם שֶׁל נוֹשֶׁבֶת "יָתְבָתָא", רָצָה לוֹמַר — מְיֻשֶּׁבֶת):

אל קצה ארץ כנען. בִּתְחִלַּת הַגְּבוּל קֹדֶם שֶׁעָבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן, וְהוּא עַרְבוֹת מוֹאָב. נִמְצְאוּ מַכְחִישִׁין זֶה אֶת זֶה? אֶלָּא בְּעַרְבוֹת מוֹאָב כְּשֶׁמֵּת מֹשֶׁה בְּז' בַּאֲדָר פָּסַק הַמָּן מִלֵּירֵד,

וְנִסְתַּפְּקוּ מִמֶּן שֶׁלָּקְטוּ בוֹ בַיּוֹם עַד שֶׁהִקְרִיבוּ הָעֹמֶר בְּשִׁשָּׁה עָשָׂר בְּנִיסָן, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֹּאכְלוּ מֵעֲבוּר הָאָרֶץ מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח" (יהושע ה'):

פסוק לו

עשרית האיפה. הָאֵיפָה שָׁלֹשׁ סְאִין וְהַסְּאָה ו' קַבִּין וְהַקַּב ד' לֻגִּין וְהַלּוֹג ו' בֵּיצִים, נִמְצָא עֶשְׂירִית הָאֵיפָה מ"ג בֵּיצִים וְחֹמֶשׁ בֵּיצָה, וְהוּא שִׁעוּר לַחַלָּה וְלַמְּנָחוֹת:

פרק יז

פסוק ב

מה תנסון. לוֹמַר הֲיוּכַל לְהֵתֵת מַיִם בְּאֶרֶץ צִיָּה?:

פסוק ד

עוד מעט. אִם אַמְתִּין עוֹד מְעַט **וסקלני**:

פסוק ה

עבור לפני העם. וּרְאֵה אִם יִסְקְלוּךָ, לָמָּה הוֹצֵאתָ לַעֲז עַל בָּנַי? (שמות רבה):

וקח אתך מזקני ישראל. לְעֵדוּת, שֶׁיִּרְאוּ שֶׁעַל יָדְךָ מַיִם יוֹצְאִים מִן הַצּוּר, וְלֹא יֹאמְרוּ מַעְיָנוֹת הָיוּ שָׁם מִימֵי קֶדֶם:

ומטך אשר הכית בו את היאר. מַה תַּ"ל "אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיְאֹר"? אֶלָּא שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים עַל הַמַּטֶּה שֶׁאֵינוֹ מוּכָן אֶלָּא לְפֻרְעָנוּת – בּוֹ לָקָה פַּרְעֹה וּמִצְרַיִם כַּמָּה מַכּוֹת בְּמִצְרַיִם וְעַל הַיָּם – לְכָךְ נֶאֱמַר אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיְאֹר, יִרְאוּ עַתָּה שֶׁאַף לְטוֹבָה הוּא מוּכָן (מכילתא):

פסוק ו

והכית בצור. עַל הַצּוּר לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא בַצּוּר, מִכָּאן שֶׁהַמַּטֶּה הָיָה שֶׁל מִין דָּבָר חָזָק וּשְׁמוֹ סַנְפִּירִינוֹן, וְהַצּוּר נִבְקַע מִפָּנָיו (שם):

פסוק ח

ויבא עמלק וגו'. סָמַךְ פָּרָשָׁה זוֹ לִמְקָרָא זֶה, לוֹמַר, תָּמִיד אֲנִי בֵּינֵיכֶם וּמְזֻמָּן לְכָל צָרְכֵיכֶם וְאַתֶּם אוֹמְרִים הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבֵּנוּ אִם אָיִן, חַיֵּיכֶם שֶׁהַכֶּלֶב בָּא וְנוֹשֵׁךְ אֶתְכֶם וְאַתֶּם צוֹעֲקִים לִי וְתֵדְעוּ הֵיכָן אֲנִי? מָשָׁל לְאָדָם שֶׁהִרְכִּיב בְּנוֹ עַל כְּתֵפוֹ וְיָצָא לַדֶּרֶךְ, הָיָה אוֹתוֹ הַבֵּן רוֹאֶה חֵפֶץ וְאוֹמֵר, אַבָּא טֹל חֵפֶץ זֶה וְתֵן לִי וְהוּא נוֹתֵן לוֹ, וְכֵן שְׁנִיָּה, וְכֵן שְׁלִישִׁית, פָּגְעוּ בְּאָדָם אֶחָד אָמַר לוֹ אוֹתוֹ הַבֵּן, רָאִיתָ אֶת אַבָּא? אָמַר לוֹ אָבִיו, אֵינְךָ יוֹדֵעַ הֵיכָן אֲנִי? הִשְׁלִיכוֹ מֵעָלָיו וּבָא הַכֶּלֶב וּנְשָׁכוֹ (תנחומא יתרו):

פסוק ט

בחר לנו. לִי וּלְךָ – הִשָּׁוְוהוּ לוֹ; מִכָּאן אָמְרוּ חֲכָמִים יְהִי כְבוֹד תַּלְמִידְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלְּךָ; וּכְבוֹד חֲבֵרְךָ כְּמוֹרָא רַבְּךָ מִנַּיִן? שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֹּאמֶר אַהֲרֹן אֶל מֹשֶׁה בִּי אֲדֹנִי", וַהֲלֹא אַהֲרֹן גָּדוֹל מֵאֲחִיו הָיָה וְעוֹשֶׂה אֶת חֲבֵרוֹ כְּרַבּוֹ. וּמוֹרָא רַבְּךָ כְּמוֹרָא שָׁמַיִם מִנַּיִן? שֶׁנֶּאֱמַר "אֲדֹנִי מֹשֶׁה כְּלָאֵם" – כַּלֵּם מִן הָעוֹלָם, חַיָּבִין הֵם כְּלָיָה, הַמּוֹרְדִים בְּךָ כְּאִלּוּ מָרְדוּ בְּהַקָּבָ"ה:

וצא הלחם. צֵא מִן הֶעָנָן וְהִלָּחֵם בּוֹ:

מחר. בְּעֵת הַמִּלְחָמָה, אָנֹכִי נִצָּב:

בחר לנו אנשים. גִּבּוֹרִים וְיִרְאֵי חֵטְא שֶׁתְּהֵא זְכוּתָן מְסַיַּעְתָּן. דָּבָר אַחֵר – בְּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים שֶׁיּוֹדְעִין לְבַטֵּל כְּשָׁפִים, לְפִי שֶׁבְּנֵי עֲמָלֵק מְכַשְּׁפִין הָיוּ:

פסוק י

ומשה אהרן וחור. מִכָּאן לְתַעֲנִית שֶׁצְּרִיכִים שְׁלֹשָׁה לַעֲבֹר לִפְנֵי הַתֵּבָה, שֶׁבְּתַעֲנִית הָיוּ שְׁרוּיִים (מכילתא):

חור. בְּנָהּ שֶׁל מִרְיָם הָיָה וְכָלֵב בַּעְלָהּ (סוטה י"א):

פסוק יא

כאשר ירים משה ידו. וְכִי יָדָיו שֶׁל מֹשֶׁה נוֹצְחוֹת הָיוּ הַמִּלְחָמָה וְכוּ' כְּדְאִיתָא בְּר"הַ:

פסוק יב

וידי משה כבדים. בִּשְׁבִיל שֶׁנִּתְעַצֵּל בַּמִּצְוָה וּמִנָּה אַחֵר תַּחְתָּיו, נִתְיַקְּרוּ יָדָיו:

ויקחו. אַהֲרֹן וְחוּר:

אבן וישימו תחתיו. וְלֹא יָשַׁב לוֹ עַל כַּר וְכֶסֶת. אָמַר: יִשְׂרָאֵל שְׁרוּיִין בְּצַעַר, אַף אֲנִי אֶהְיֶה עִמָּהֶם בְּצַעַר (תענית י"א):

ויהי ידיו אמונה. וַיְהִי מֹשֶׁה יָדָיו בֶּאֱמוּנָה, פְּרוּשׁוֹת הַשָּׁמַיִם בִּתְפִלָּה נֶאֱמָנָה וּנְכוֹנָה:

עד בא השמש. שֶׁהָיוּ עֲמָלֵקִים מְחַשְּׁבִין אֶת הַשָּׁעוֹת בַּאִיצְטְרוּלוֹגִיאָה, בְּאֵיזוֹ שָׁעָה הֵם נוֹצְחִים, וְהֶעֱמִיד לָהֶם מֹשֶׁה חַמָּה וְעִרְבֵּב אֶת הַשָּׁעוֹת (תנחומא):

פסוק יג

ויחלש יהושע. חָתַךְ רָאשֵׁי גִּבּוֹרָיו וְלֹא הִשְׁאִיר אֶלָּא חַלָּשִׁים שֶׁבָּהֶם, וְלֹא הָרָגָם כֻּלָּם, מִכָּאן אָנוּ לְמֵדִים שֶׁעָשׂוּ עַ"פִּ הַדִּבּוּר שֶׁל שְׁכִינָה (שם):

פסוק יד

כתב זאת זכרון. שֶׁבָּא עֲמָלֵק לְהִזְדַּוֵּג לְיִשְׂרָאֵל קֹדֶם לְכָל הָאֻמּוֹת:

ושים באזני יהושע. הַמַּכְנִיס אֶת יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ, שֶׁיְּצַוֵּה אֶת יִשְׂרָאֵל לְשַׁלֵּם לוֹ אֶת גְּמוּלוֹ; כָּאן נִרְמַז לוֹ לְמֹשֶׁה שֶׁיְּהוֹשֻׁעַ מַכְנִיס אֶת יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ (שם):

כי מחה אמחה. לְכָךְ אֲנִי מַזְהִירְךָ כֵּן, כִּי חָפֵץ אֲנִי לִמְחוֹתוֹ:

פסוק טו

ויקרא שמו. שֵׁל מִזְבֵּחַ:

ה' נסי. הַקָּבָ"ה עָשָׂה לָנוּ כָּאן נֵס. לֹא שֶׁהַמִּזְבֵּחַ קָרוּי ה', אֶלָּא הַמַּזְכִּיר שְׁמוֹ שֶׁל מִזְבֵּחַ זוֹכֵר אֶת הַנֵּס שֶׁעָשָׂה הַמָּקוֹם – ה' הוּא נֵס שֶׁלָּנוּ:

פסוק טז

ויאמר. מֹשֶׁה:

כי יד על כס יה. יָדוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה הוּרְמָה לִשְׁבֹּעַ בְּכִסְאוֹ לִהְיוֹת לוֹ מִלְחָמָה וְאֵיבָה בַּעֲמָלֵק עוֹלָמִית, וּמַהוּ כֵּס וְלֹא נֶאֱמַר כִּסֵּא? וְאַף הַשֵּׁם נֶחֱלַק לְחֶצְיוֹ? נִשְׁבַּע הַקָּבָ"ה שֶׁאֵין שְׁמוֹ שָׁלֵם וְאֵין כִּסְאוֹ שָׁלֵם עַד שֶׁיִּמָּחֶה שְׁמוֹ שֶׁל עֲמָלֵק כֻּלּוֹ, וּכְשֶׁיִּמָּחֶה שְׁמוֹ יִהְיֶה הַשֵּׁם שָׁלֵם וְהַכִּסֵּא שָׁלֵם, שֶׁנֶּאֱמַר "הָאוֹיֵב תַּמּוּ חֳרָבוֹת לָנֶצַח" (תהלים ט'), זֶהוּ עֲמָלֵק שֶׁכָּתוּב בּוֹ "וְעֶבְרָתוֹ שָׁמְרָה נֶצַח" (עמוס א'), "וְעָרִים נָתַשְׁתָּ אָבַד זִכְרָם הֵמָּה" (תהלים שם), מַהוּ אוֹמֵר אַחֲרָיו? "וַה' לְעוֹלָם יֵשֵׁב" — הֲרֵי הַשֵּׁם שָׁלֵם, "כּוֹנַן לַמִּשְׁפָּט כִּסְאוֹ" — הֲרֵי כִּסְאוֹ שָׁלֵם:

פרק יח

פסוק א

וישמע יתרו. מַה שְּׁמוּעָה שָׁמַע וּבָא? קְרִיעַת יַם סוּף וּמִלְחֶמֶת עֲמָלֵק:

יתרו. שֶׁבַע שֵׁמוֹת נִקְרְאוּ לוֹ: רְעוּאֵל, יֶתֶר, יִתְרוֹ, חוֹבָב, חֶבֶר, קֵינִי, פּוּטִיאֵל; יֶתֶר, עַל שֵׁם שֶׁיִּתֵּר פָּרָשָׁה אַחַת בַּתּוֹרָה "וְאַתָּה תֶּחֱזֶה"; יִתְרוֹ, לְכָשֶׁנִּתְגַּיֵּר וְקֵרַב הַמִּצְוֹות, הוֹסִיפוּ לוֹ אוֹת אֶחָד עַל שְׁמוֹ; חוֹבָב, שֶׁחִבֵּב אֶת הַתּוֹרָה; חוֹבָב הוּא יִתְרוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "מִבְּנֵי חוֹבָב חֹתֵן מֹשֶׁה" (שופטים ד'), וְיֵשׁ אוֹמְרִים רְעוּאֵל אָבִיו שֶׁל יִתְרוֹ, וּמַהוּ אוֹמֵר "וַתָּבֹאנָה אֶל רְעוּאֵל אֲבִיהֶן"? שֶׁהַתִּינוֹקוֹת קוֹרִין לַאֲבִי אֲבִיהֶן אַבָּא. בְּסִפְרֵי:

חתן משה. כָּאן הָיָה יִתְרוֹ מִתְכַּבֵּד בְּמֹשֶׁה – אֲנִי חוֹתֵן הַמֶּלֶךְ, וּלְשֶׁעָבַר הָיָה מֹשֶׁה תּוֹלֶה הַגְּדֻלָּה בְּחָמָיו, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֵּשֶׁב אֶל יֶתֶר חוֹתְנוֹ" (שמות ד'):

למשה ולישראל. שֶׁקּוֹל מֹשֶׁה כְּנֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל (מכילתא):

את כל אשר עשה. לָהֶם בִּירִידַת הַמָּן וּבִבְאֵר וּבַעֲמָלֵק:

כי הוציא ה' וגו'. זוֹ גְּדוֹלָה עַל כֻּלָּם (שם):

פסוק ב

אחר שלוחיה. כְּשֶׁאָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה בְּמִדְיָן לֵךְ שֻׁב מִצְרַיִם וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת בָּנָיו וְגוֹ' וַיְצַו אַהֲרֹן לִקְרָאתוֹ וַיִּפְגְּשֵׁהוּ בְּהַר הָאֱלֹהִים (שמות ד'), אָמַר לוֹ מִי הֵם הַלָּלוּ? אָמַר

לוֹ זוֹ הִיא אִשְׁתִּי שֶׁנִּשָּׂאתִי בְּמִדְיָן וְאֵלּוּ בָנַי, אָמַר לוֹ וְהֵיכָן אַתָּה מוֹלִיכָן? אָמַר לוֹ לְמִצְרַיִם, אָמַר לוֹ עַל הָרִאשׁוֹנִים אָנוּ מִצְטַעֲרִים וְאַתָּה בָּא לְהוֹסִיף עֲלֵיהֶם אָמַר לָהּ לְכִי לְבֵית אָבִיךְ, נְטָלָה שְׁנֵי בָנֶיהָ וְהָלְכָה לָהּ (מכילתא):

פסוק ד

ויצלני מחרב פרעה. כְּשֶׁגִּלּוּ דָּתָן וַאֲבִירָם עַל דְּבַר הַמְּצָרִי וּבִקֵּשׁ לַהֲרֹג אֶת מֹשֶׁה נַעֲשָׂה צַוָּארוֹ כְּעַמּוּד שֶׁל שַׁיִשׁ (שם):

פסוק ה

אל המדבר. אַף אָנוּ יוֹדְעִים שֶׁבַּמִּדְבָּר הָיוּ אֶלָּא בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל יִתְרוֹ דִּבֵּר הַכָּתוּב, שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב בִּכְבוֹדוֹ שֶׁל עוֹלָם וּנְדָבוֹ לִבּוֹ לָצֵאת אֶל הַמִּדְבָּר, מְקוֹם תּוֹרָה לִשְׁמֹעַ דִּבְרֵי תוֹרָה (שם):

פסוק ו

ויאמר אל משה. עַ"יְ שְׁלִיחַ (שם):

אני חתנך יתרו וגו'. אִם אֵין אַתָּה יוֹצֵא בְּגִינִי, צֵא בְּגִין אִשְׁתְּךָ, וְאִם אֵין אַתָּה יוֹצֵא בְּגִין אִשְׁתְּךָ, צֵא בְּגִין שְׁנֵי בָנֶיהָ (שם):

פסוק ז

ויצא משה. כָּבוֹד גָּדוֹל נִתְכַּבֵּד יִתְרוֹ בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, כֵּיוָן שֶׁיָּצָא מֹשֶׁה, יָצָא אַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא, וּמִי הוּא שֶׁרָאָה אֶת אֵלּוּ יוֹצְאִין וְלֹא יֵצֵא? (תנחומא):

וישתחו וישק לו. אֵינִי יוֹדֵעַ מִי הִשְׁתַּחֲוָה לְמִי, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר אִישׁ לְרֵעֵהוּ, מִי הַקָּרוּי "אִישׁ" – מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָאִישׁ מֹשֶׁה" (במדבר י"ב):

פסוק ח

ויספר משה לחתנו. לִמְשֹׁךְ אֶת לִבּוֹ לְקָרְבוֹ לַתּוֹרָה (מכילתא):

את כל התלאה. שֶׁעַל הַיָּם וְשֶׁל עֲמָלֵק:

התלאה. לְמֶ"ד אָלֶ"ף מִן הַיְסוֹד שֶׁל תֵּבָה, וְהַתָּי"ו הוּא תִּקּוּן וִיסוֹד הַנּוֹפֵל מִמֶּנּוּ לִפְרָקִים; וְכֵן תְּרוּמָה, תְּנוּפָה, תְּקוּמָה, תְּנוּאָה:

פסוק ט

ויחד יתרו. וַיִּשְׂמַח יִתְרוֹ, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וּמ"אַ נַעֲשָׂה בְשָׂרוֹ חֲדוּדִין חֲדוּדִין, מֵצַר עַל אִבּוּד מִצְרַיִם, הֵינוּ דְּאָמְרֵי אִינָשֵׁי "גִּיּוֹרָא עַד עֲשָׂרָה דְּרֵי לָא תְבַזֵּי אֲרַמָּאָה בְּאַפֵּיהּ":

על כל הטובה. טוֹבַת הַמָּן וְהַבְּאֵר וְהַתּוֹרָה, וְעַל כֻּלָּן **אשר הצילו מיד מצרים**; עַד עַכְשָׁו לֹא הָיָה עֶבֶד יָכוֹל לִבְרֹחַ מִמִּצְרַיִם, שֶׁהָיְתָה הָאָרֶץ מְסֻגֶּרֶת, וְאֵלּוּ יָצְאוּ שִׁשִּׁים רִבּוֹא (מכילתא):

פסוק י

אשר הציל אתכם מיד מצרים. אֻמָּה קָשָׁה:

ומיד פרעה. מֶלֶךְ קָשֶׁה:

מתחת יד מצרים. כְּתַרְגּוּמוֹ – לְשׁוֹן רִדּוּי וּמָרוּת; הַיָּד שֶׁהָיוּ מַכְבִּידִים עֲלֵיהֶם הִיא הָעֲבוֹדָה:

פסוק יא

עתה ידעתי. מַכִּירוֹ הָיִיתִי לְשֶׁעָבַר וְעַכְשָׁו בְּיוֹתֵר:

מכל האלהים. מִלַּמֵּד שֶׁהָיָה מַכִּיר בְּכָל עֲ"ז שֶׁבָּעוֹלָם, שֶׁלֹּא הִנִּיחַ עֲ"ז שֶׁלֹּא עָבָדָהּ (מכילתא):

כי בדבר אשר זדו עליהם. כְּתַרְגּוּמוֹ – בַּמַּיִם דִּמּוּ לְאַבְּדָם וְהֵם נֶאֶבְדוּ בַּמַּיִם:

אשר זדו. אֲשֶׁר הִרְשִׁיעוּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּהוּ לְשׁוֹן וַיָּזֵד יַעֲקֹב נָזִיד, בַּקְּדֵרָה אֲשֶׁר בִּשְּׁלוּ בָהּ נִתְבַּשְּׁלוּ (סוטה י"א):

פסוק יב

עלה. כְּמַשְׁמָעָהּ, שֶׁהִיא כֶּלָהּ כָּלִיל:

וזבחים. שְׁלָמִים:

ויבא אהרן וגו'. וּמשֶׁה הֵיכָן הָלַךְ? וַהֲלֹא הוּא שֶׁיָּצָא לְקִרְאתוֹ וְגָרַם לוֹ אֶת כָּל הַכָּבוֹד? אֶלָּא שֶׁהָיָה עוֹמֵד וּמְשַׁמֵּשׁ לְפָנֵיהֶם (מכילתא):

לפני האלהים. מִכָּאן שֶׁהַנֶּהֱנֶה מִסְּעוּדָה שֶׁתַּלְמִידֵי חֲכָמִים מְסֻבִּין בָּהּ, כְּאִלּוּ נֶהֱנֶה מִזִּיו הַשְּׁכִינָה (ברכות ס"ד):

פסוק יג

ויהי ממחרת. מוֹצָאֵי יוֹם הַכִּפּוּרִים הָיָה, כְּךָ שָׁנִינוּ בְּסִפְרֵי וּמַהוּ מִמָּחֳרָת? לְמָחֳרַת רִדְתּוֹ מִן הָהָר; וְעַל כָּרְחָךְ אִי אֶפְשָׁר לוֹמַר אֶלָּא מִמָּחֳרַת יוֹם הַכִּפּוּרִים, שֶׁהֲרֵי קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה אי"א לוֹמַר "וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵּי וְגוֹ'", וּמִשֶּׁנִּתְּנָה תּוֹרָה עַד יו"כ לֹא יָשַׁב מֹשֶׁה לִשְׁפֹּט אֶת הָעָם, שֶׁהֲרֵי בְּי"ז בְּתַמּוּז יָרַד וְשָׁבַר אֶת הַלֻּחוֹת וּלְמָחָר עָלָה בְּהַשְׁכָּמָה וְשָׁהָה שְׁמוֹנִים יוֹם וְיָרַד בְּיוה"כ; וְאֵין פָּרָשָׁה זוֹ כְתוּבָה כַּסֵּדֶר, שֶׁלֹּא נֶאֱמַר וַיְהִי מִמָּחֳרָת עַד שָׁנָה שְׁנִיָּה – אַף לְדִבְרֵי הָאוֹמֵר יִתְּרוֹ קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה בָּא, שֶׁלּוּחוֹ אֶל אַרְצוֹ לֹא הָיָה אֶלָּא עַד שָׁנָה שְׁנִיָּה – שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר כָּאן וַיְשַׁלַּח מֹשֶׁה אֶת חֹתְנוֹ, וּמְצִינוּ בְּמַסַּע הַדְּגָלִים שֶׁאָמַר לוֹ מֹשֶׁה "נִסְעִים אֲנַחְנוּ אֶל הַמָּקוֹם וְגוֹ'"(במדבר י כט), אַל נָא תַּעֲזֹב אֹתָנוּ" (שם לא), וְאִם זוֹ קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה, מִשֶּׁשִּׁלְּחוֹ וְהָלַךְ הֵיכָן מָצִינוּ שֶׁחָזַר? וְאִם תֹּאמַר, שָׁם לֹא נֶאֱמַר יִתְּרוֹ אֶלָּא חוֹבָב, וּבְנוֹ שֶׁל יִתְּרוֹ הָיָה, הוּא חוֹבָב הוּא יִתְּרוֹ, שֶׁהֲרֵי כְתוּב "מִבְּנֵי חֹבָב חֹתֵן מֹשֶׁה" (שופטים ד'):

וישב משה וגו' ויעמד העם. יוֹשֵׁב כְּמֶלֶךְ וְכֻלָּן עוֹמְדִים, וְהַקְּשָׁה הַדָּבָר לְיִתְּרוֹ שֶׁהָיָה מְזַלְזֵל בִּכְבוֹדָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְהוֹכִיחוֹ עַל כָּךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (פסוק יד) מַדּוּעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לְבַדֶּךָ וְכָל הָעָם נִצָּבִים:

מן הבקר עד ערב. אֶפְשָׁר לוֹמַר כֵּן? אֶלָּא כָּל דַּיָּן שֶׁדָּן דִּין אֱמֶת לַאֲמִתּוֹ אֶפִלּוּ שָׁעָה אַחַת, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּל הַיּוֹם וּכְאִלּוּ נַעֲשָׂה שֻׁתָּף לְהַקָּבָ"ה בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ וַיְהִי עֶרֶב וְגוֹ' (שבת י'):

פסוק טו

כי יבא. כְּמוֹ כִּי בָא, לְשׁוֹן הֹוֶה:

לדרש אלהים. כְּתַרְגּוּמוֹ "לְמִתְבַּע אֵלֶּפַן" – לִשְׁאֹל תַּלְמוּד מִפִּי הַגְּבוּרָה:

פסוק טז

כי יהיה להם דבר בא. מִי שֶׁהָיָה לוֹ הַדָּבָר – בָּא אֵלַי:

פסוק יז

ויאמר חתן משה. דֶּרֶךְ כָּבוֹד קוֹרְאוֹ הַכָּתוּב חוֹתְנוֹ שֶׁל מֶלֶךְ:

פסוק יח

נבל תבל. כְּתַרְגּוּמוֹ, וּלְשׁוֹנוֹ לְשׁוֹן כְּמִישָׁה, פלייש"טרא בְּלַעַז, כְּמוֹ "וְהֶעָלֶה נָבֵל" (ירמיהו ח'), "כִּנְבֹל עָלֶה מִגָּפֶן" (ישעיהו ל"ד), שֶׁהוּא כָּמוּשׁ עַל יְדֵי חַמָּה וְעַל יְדֵי קֶרַח וְכֹחוֹ תִּשׁ וְנִלְאֶה:

גם אתה. לְרַבּוֹת אַהֲרֹן וְחוּר וְשִׁבְעִים זְקֵנִים:

כי כבד ממך. כָּבְדוֹ רַב יוֹתֵר מִכֹּחֲךָ:

פסוק יט

איעצך ויהי אלהים עמך. בָּעֵצָה; אָמַר לוֹ צֵא הִמָּלֵךְ בַּגְּבוּרָה (מכילתא):

היה אתה לעם מול האלהים. שְׁלִיחַ וּמֵלִיץ בֵּינוֹתָם לַמָּקוֹם וְשׁוֹאֵל מִשְׁפָּטִים מֵאִתּוֹ:

את הדברים. דִּבְרֵי רִיבוֹתָם:

פסוק כא

ואתה תחזה. בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלֶיךָ:

אנשי חיל. עֲשִׁירִים, שֶׁאֵין צְרִיכִין לְהַחֲנִיף וּלְהַכִּיר פָּנִים (שם):

אנשי אמת. אֵלּוּ בַּעֲלֵי הַבְטָחָה, שֶׁהֵם כְּדַאי לִסְמֹךְ עַל דִּבְרֵיהֶם, שֶׁעַל יְדֵי כֵן יִהְיוּ דִּבְרֵיהֶם נִשְׁמָעִין:

שנאי בצע. שֶׁשּׁוֹנְאִין אֶת מָמוֹנָם בַּדִּין, כְּהַהִיא דְּאָמְרִינַן: כָּל דַּיָּנָא דְּמַפְקִין מָמוֹנָא מִינֵּיהּ בְּדִינָא לָאו דַּיָּנָא הוּא (בבא בתרא נ"ח):

שרי אלפים. הֵם הָיוּ שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׂרִים לְשֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף:

שרי מאות. שֵׁשׁ אֲלָפִים הָיוּ:

שרי חמשים. י"ב אֶלֶף:

שרי עשרת. שִׁשִּׁים אֶלֶף:

פסוק כב

ושפטו. וידונון, לְשׁוֹן צִוּוּי:

והקל מעליך. דָּבָר זֶה לְהָקֵל מֵעָלֶיךָ: **והקל**. כְּמוֹ "וְהַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ" (שמות ח'), "וְהַכּוֹת אֶת מוֹאָב" (מלכים ב ג'), לְשׁוֹן הֹוֶה:

פסוק כג

וצוך אלהים ויכלת עמד. הַמָּלֵךְ בַּגְּבוּרָה, אִם מְצַוֶּה אוֹתְךָ לַעֲשׂוֹת כֵּן, תּוּכַל עֲמֹד, וְאִם יְעַכֵּב עַל יָדְךָ לֹא תוּכַל לַעֲמֹד (מכילתא):

וגם כל העם הזה. אַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא וְשִׁבְעִים זְקֵנִים הַנִּלְוִים עַתָּה עִמְּךָ (שם):

פסוק כו

ושפטו. וְדָיְנִין יָת עַמָּא:

יביאון. מָיְתִין:

ישפוטו הם. כְּמוֹ יִשְׁפְּטוּ, וְכֵן "לֹא תַעֲבוּרִי" (רות ב'), כְּמוֹ לֹא תַעַבְרִי, וְתַרְגּוּמוֹ דָּיְנִין אִינּוּן; מִקְרָאוֹת הָעֶלְיוֹנִים הֵם לְשׁוֹן צִוּוּי, לְכָךְ מְתֻרְגָּמִין וידונון, יְיָתוּן, יְדוּנוּן, וּמִקְרָאוֹת הַלָּלוּ לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה:

פסוק כז

וילך לו אל ארצו. לְגַיֵּר בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ (מכילתא):

פרק יט

פסוק א

ביום הזה. בְּרֹאשׁ חֹדֶשׁ; לֹא הָיָה צָרִיךְ לִכְתֹּב אֶלָּא בַּיּוֹם הַהוּא, מַהוּ בַּיּוֹם הַזֶּה? שֶׁיִּהְיוּ דְּבָרֵי תוֹרָה חֲדָשִׁים עָלֶיךָ כְּאִלּוּ הַיּוֹם נִתְּנָם (ברכות ס"ג):

פסוק ב

ויסעו מרפידים. מַה תַּ"ל לַחֲזֹר וּלְפָרֵשׁ מֵהֵיכָן נָסְעוּ, וַהֲלֹא כְּבָר כָּתַב שֶׁבִּרְפִידִים הָיוּ חוֹנִים, בְּיָדוּעַ שֶׁמִּשָּׁם נָסְעוּ? אֶלָּא לְהַקִּישׁ נְסִיעָתָן מֵרְפִידִים לְבִיאָתָן לְמִדְבַּר סִינַי, מַה בִּיאָתָן לְמִדְבַּר סִינַי בִּתְשׁוּבָה, אַף נְסִיעָתָן מֵרְפִידִים בִּתְשׁוּבָה (מכילתא):

ויחן שם ישראל. כְּאִישׁ אֶחָד בְּלֵב אֶחָד, אֲבָל שְׁאָר כָּל הַחֲנִיּוֹת בְּתַרְעוֹמוֹת וּבְמַחֲלֹקֶת:

נגד ההר. לְמִזְרָחוֹ, וְכָל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא נֶגֶד, פָּנִים לַמִּזְרָח (שם):

פסוק ג

ומשה עלה. בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי; וְכָל עֲלִיּוֹתָיו בְּהַשְׁכָּמָה הָיוּ, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּשְׁכֵּם מֹשֶׁה בַּבֹּקֶר" (שמות ל"ד):

כה תאמר. בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה וְכַסֵּדֶר הַזֶּה:

לבית יעקב. אֵלּוּ הַנָּשִׁים, תֹּאמַר לָהֶן בְּלָשׁוֹן רַכָּה (מכילתא):

ותגיד לבני ישראל. עֲנָשִׁין וְדִקְדּוּקִים פָּרֵשׁ לַזְּכָרִים, דְּבָרִים הַקָּשִׁין כְּגִידִין (שבת פ"ז):

פסוק ד

אתם ראיתם. לֹא מַסֹּרֶת הִיא בְיָדְכֶם, לֹא בְדִבָּרִים אֲנִי מְשַׂגֵּר לָכֶם, לֹא בְעֵדִים אֲנִי מֵעִיד עֲלֵיכֶם, אֶלָּא **אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים**, עַל כַּמָּה עֲבֵרוֹת הָיוּ חַיָּבִין לִי קֹדֶם שֶׁנִּזְדַּוְּגוּ לָכֶם וְלֹא נִפְרַעְתִּי מֵהֶם אֶלָּא עַל יָדְכֶם (מכילתא):

ואשא אתכם. זֶה הַיּוֹם שֶׁבָּאוּ יִשְׂרָאֵל לְרַעְמְסֵס, שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְפֻזָּרִין בְּכָל אֶרֶץ גֹּשֶׁן, וּלְשָׁעָה קַלָּה כְּשֶׁבָּאוּ לִסַּע וְלָצֵאת, נִקְבְּצוּ כֻּלָּם לְרַעְמְסֵס, וְאֵנְקְלוֹס תִּרְגֵּם וְאֶשָּׂא כְּמוֹ וַאֲסִיעַ אֶתְכֶם – "וְאַטֵּלִית יָתְכוֹן", תִּקֵּן אֶת הַדִּבּוּר דֶּרֶךְ כָּבוֹד לְמַעְלָה:

על כנפי נשרים. כַּנֶּשֶׁר הַנּוֹשֵׂא גּוֹזָלָיו עַל כְּנָפָיו, שֶׁכָּל שְׁאָר הָעוֹפוֹת נוֹתְנִים אֶת בְּנֵיהֶם בֵּין רַגְלֵיהֶם, לְפִי שֶׁמִּתְיָרְאִין מֵעוֹף אַחֵר שֶׁפּוֹרֵחַ עַל גַּבֵּיהֶם, אֲבָל הַנֶּשֶׁר הַזֶּה אֵינוֹ מִתְיָרֵא אֶלָּא מִן הָאָדָם שֶׁמָּא יְזָרֹק בּוֹ חֵץ, לְפִי שֶׁאֵין עוֹף פּוֹרֵחַ עַל גַּבָּיו, לְכָךְ נוֹתְנוֹ עַל כְּנָפָיו, אוֹמֵר מוּטָב יִכָּנֵס הַחֵץ בִּי וְלֹא בִבְנִי, אַף אֲנִי עָשִׂיתִי כֵן: "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים וְגוֹ', וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וְגוֹ'" (שמות י"ד), וְהָיוּ מִצְרִים זוֹרְקִים חִצִּים וְאַבְנֵי בָּלִיסְטְרָאוֹת וְהֶעָנָן מְקַבְּלָם:

ואבא אתכם אלי. כְּתַרְגּוּמוֹ:

פסוק ה

ועתה. אִם עַתָּה תְּקַבְּלוּ עֲלֵיכֶם, יֶעֱרַב לָכֶם מִכָּאן וָאֵילָךְ, שֶׁכָּל הַתְּחָלוֹת קָשׁוֹת (מכילתא):

ושמרתם את בריתי. שֶׁאֶכְרֹת עִמָּכֶם עַל שְׁמִירַת הַתּוֹרָה:

סגלה. אוֹצָר חָבִיב, כְּמוֹ "וּסְגֻלַּת מְלָכִים" (קהלת ב') – כְּלֵי יְקָר וַאֲבָנִים טוֹבוֹת שֶׁהַמְּלָכִים גּוֹנְזִים אוֹתָם, כָּךְ אַתֶּם תִּהְיוּ לִי סְגֻלָּה מִשְּׁאָר אֻמּוֹת; וְלֹא תֹּאמְרוּ אַתֶּם לְבַדְּכֶם שֶׁלִּי וְאֵין לִי אֲחֵרִים עִמָּכֶם וּמַה יֵּשׁ לִי עוֹד שֶׁתְּהֵא חִבָּתְכֶם נְכָרֶת:

כי לי כל הארץ וְהֵם בְּעֵינַי וּלְפָנַי לִכְלוּם:

פסוק ו

ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. שָׂרִים, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר "וּבְנֵי דָוִד כֹּהֲנִים" (שמואל ב ח'):

אלה הדברים. לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר (מכילתא):

פסוק ח

וישב משה את דברי העם וגו'. בְּיוֹם הַמָּחֳרָת, שֶׁהוּא שְׁלִישִׁי, שֶׁהֲרֵי בְּהַשְׁכָּמָה עָלָה; וְכִי צָרִיךְ הָיָה מֹשֶׁה לְהָשִׁיב? אֶלָּא בָּא הַכָּתוּב לְלַמֶּדְךָ דֶּרֶךְ אֶרֶץ מִמֹּשֶׁה, שֶׁלֹּא אָמַר הוֹאִיל וְיוֹדֵעַ מִי שֶׁשְּׁלָחַנִי אֵינִי צָרִיךְ לְהָשִׁיב (שבת פ"ז):

פסוק ט

בעב הענן. בְּמַעֲבֵה הֶעָנָן וְזֶהוּ עֲרָפֶל:

וגם בך. גַּם בַּנְּבִיאִים הַבָּאִים אַחֲרֶיךָ (מכילתא):

ויגד משה את דברי וגו'. בְּיוֹם הַמָּחֳרָת, שֶׁהוּא רְבִיעִי לַחֹדֶשׁ:

את דברי העם וגו'. תִּשׁוּבָה עַל דָּבָר זֶה; שָׁמַעְתִּי מֵהֶם שֶׁרְצוֹנָם לִשְׁמֹעַ מִמְּךָ, אֵינוֹ דּוֹמֶה הַשּׁוֹמֵעַ מִפִּי שָׁלִיחַ לַשּׁוֹמֵעַ מִפִּי הַמֶּלֶךְ, רְצוֹנֵנוּ לִרְאוֹת אֶת מַלְכֵּנוּ (מכילתא):

פסוק י

ויאמר ה' אל משה. אִם כֵּן שֶׁמְּזַקִּיקִין לְדַבֵּר עִמָּם, לֵךְ אֶל הָעָם:

וקדשתם. וְזַמַּנְתָּם, שֶׁיְּכִינוּ עַצְמָם הַיּוֹם וּמָחָר:

פסוק יא

והיו נכנים. מֻבְדָּלִים מֵאִשָּׁה (שבת פ"ז):

ליום השלישי. שֶׁהוּא שִׁשָּׁה בַּחֹדֶשׁ, וּבַחֲמִישִׁי בָּנָה מֹשֶׁה אֶת הַמִּזְבֵּחַ תַּחַת הָהָר וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה מַצֵּבָה – כָּל הָעִנְיָן הָאָמוּר בְּפָרָשַׁת וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים – וְאֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה:

לעיני כל העם. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם סוּמָא, שֶׁנִּתְרַפְּאוּ כֻּלָּם (מכילתא):

פסוק יב

והגבלת. קְבַע לָהֶם תְּחוּמִין לְסִימָן, שֶׁלֹּא יִקְרְבוּ מִן הַגְּבוּל וָהָלְאָה:

לאמר. הַגְּבוּל אוֹמֵר לָהֶם הִשָּׁמְרוּ מֵעֲלוֹת מִכָּאן וּלְהַלְאָה, וְאַתָּה הַזְהִירֵם עַל כָּךְ:

ונגע בקצהו. אֲפִלּוּ בְּקָצֵהוּ:

פסוק יג

ירה יירה. מִכָּאן לַנִּסְקָלִין שֶׁהֵם נִדְחִין לְמַטָּה מִבֵּית הַסְּקִילָה שֶׁהָיָה גָּבוֹהַּ שְׁתֵּי קוֹמוֹת (סנהדרין מ"ה):

יירה. יִשְׁלַךְ לְמַטָּה לָאָרֶץ, כְּמוֹ "יָרָה בַיָּם":

במשך היבל. כְּשֶׁיִּמְשֹׁךְ הַיּוֹבֵל קוֹל אָרֹךְ, הוּא סִימָן סְלוּק שְׁכִינָה וְהַפְסָקַת הַקּוֹל, וְכֵיוָן שֶׁאֶסְתַּלֵּק, הֵם רַשָּׁאִין לַעֲלוֹת:

היבל. הוּא שׁוֹפָר שֶׁל אַיִל, שֶׁכֵּן בַּעֲרַבְיָא קוֹרִין לְדִכְרָא יוּבְלָא, וְשׁוֹפָר שֶׁל אַיִל שֶׁל יִצְחָק הָיָה (פרקי דרבי אליעזר ל"א):

פסוק יד

מן ההר אל העם. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הָיָה מֹשֶׁה פּוֹנֶה לַעֲסָקָיו, אֶלָּא מִן הָהָר – אֶל הָעָם (מכילתא):

פסוק טו

היו נכנים לשלשת ימים. לְסוֹף ג' יָמִים, הוּא יוֹם רְבִיעִי, שֶׁהוֹסִיף מֹשֶׁה יוֹם אֶחָד מִדַּעְתּוֹ כְּדִבְרֵי רַבִּי יוֹסֵי, וּלְדִבְרֵי הָאוֹמֵר בְּשִׁשָּׁה בַחֹדֶשׁ נִתְּנוּ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, לֹא הוֹסִיף מֹשֶׁה כְלוּם, וְלִשְׁלֹשֶׁת יָמִים כְּמוֹ לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי:

אל תגשו אל אשה. כָּל ג' יָמִים הַלָּלוּ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ הַנָּשִׁים טוֹבְלוֹת לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וְתִהְיֶינָה טְהוֹרוֹת לְקַבֵּל תּוֹרָה, שֶׁאִם יְשַׁמְּשׁוּ תוֹךְ ג' יָמִים שֶׁמָּא תִּפְלֹט הָאִשָּׁה שִׁכְבַת זֶרַע לְאַחַר טְבִילָתָהּ וְתַחֲזֹר וְתִטַּמֵּא, אֲבָל מִשֶּׁשָּׁהֲתָה ג' יָמִים, כְּבָר הַזֶּרַע מַסְרִיחַ וְאֵינוֹ רָאוּי לְהַזְרִיעַ, וְטָהוֹר מִלְּטַמֵּא אֶת הַפּוֹלֶטֶת (שבת פ"ו):

פסוק טז

בהית הבקר. מְלַמֵּד שֶׁהִקְדִּים עַל יָדָם, מַה שֶּׁאֵין דֶּרֶךְ בָּשָׂר וָדָם לַעֲשׂוֹת כֵּן – שֶׁיְּהֵא הָרַב מַמְתִּין לַתַּלְמִיד; וְכֵן מָצִינוּ "קוּם צֵא אֶל הַבִּקְעָה, וָאָקוּם וָאֵצֵא אֶל הַבִּקְעָה וְהִנֵּה שָׁם כְּבוֹד ה' עֹמֵד" (יחזקאל ג'):

פסוק יז

לקראת האלהים. מַגִּיד שֶׁהַשְּׁכִינָה יָצְאָה לִקְרָאתָם כְּחָתָן הַיּוֹצֵא לִקְרַאת כַּלָּה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ה' מִסִּינַי בָּא (דברים ל"ג), וְלֹא נֶאֱמַר לְסִינַי בָּא (מכילתא):

בתחתית ההר. לְפִי פְּשׁוּטוֹ בְּרַגְלֵי הָהָר; וּמִדְרָשׁוֹ שֶׁנִּתְלַשׁ הָהָר מִמְּקוֹמוֹ וְנִכְפָּה עֲלֵיהֶם כְּגִיגִית (שבת פ"ח):

פסוק יח

עשן כלו. אֵין עָשָׁן זֶה שֵׁם דָּבָר, שֶׁהֲרֵי נָקוּד הַשִּׁי"ן פַּתָּח, אֶלָּא לְשׁוֹן פָּעַל כְּמוֹ אָמַר, שָׁמַר, שָׁמַע, לְכָךְ תַּרְגּוּמוֹ תְּנַן כֻּלֵּהּ, וְלֹא תִרְגֵּם תְּנָנָא, וְכָל עָשָׁן שֶׁבַּמִּקְרָא נָקוּד קָמָץ מִפְּנֵי שֶׁהֵם שֵׁם דָּבָר:

הכבשן. שֶׁל סִיד; יָכוֹל כְּכִבְשָׁן זֶה וְלֹא יוֹתֵר, תַּ"ל בּוֹעֵר בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם (דברים ד'), וּמַה תַּ"ל כִּבְשָׁן? לְשַׁבֵּר אֶת הָאָזֶן מַה שֶּׁהִיא יְכוֹלָה לִשְׁמֹעַ – נוֹתֵן לַבְּרִיּוֹת סִימָן הַנִּכָּר לָהֶם; כַּיּוֹצֵא בּוֹ כְּאַרְיֵה יִשְׁאָג (הושע י"א), וְכִי מִי נָתַן כֹּחַ בָּאֲרִי אֶלָּא הוּא? וְהַכָּתוּב מוֹשְׁלוֹ כְּאַרְיֵה, אֶלָּא אָנוּ מְכַנִּין וּמְדַמִּין אוֹתוֹ לִבְרִיּוֹתָיו כְּדֵי לְשַׁבֵּר אֶת הָאָזֶן מַה שֶּׁיְּכוֹלָה לִשְׁמֹעַ; כַּיּוֹצֵא בּוֹ וְקוֹלוֹ כְּקוֹל מַיִם רַבִּים (יחזקאל מ"ג), וְכִי מִי נָתַן קוֹל לַמַּיִם אֶלָּא הוּא? וְאַתָּה מְכַנֶּה אוֹתוֹ, לְדַמּוֹתוֹ לִבְרִיּוֹתָיו – כְּדֵי לְשַׁבֵּר אֶת הָאָזֶן (מכילתא):

פסוק יט

הולך וחזק מאד. מִנְהַג הֶדְיוֹט כָּל זְמַן שֶׁהוּא מַאֲרִיךְ לְתִקַּע קוֹלוֹ מַחֲלִישׁ וְכוֹהֶה, אֲבָל כָּאן הוֹלֵךְ וְחָזֵק מְאֹד, וְלָמָּה כָּךְ מִתְחִלָּה? לְשַׁבֵּר אָזְנֵיהֶם מַה שֶּׁיְכוֹלִין לִשְׁמֹעַ:

משה ידבר. כְּשֶׁהָיָה מֹשֶׁה מְדַבֵּר וּמַשְׁמִיעַ הַדִּבְּרוֹת לְיִשְׂרָאֵל – שֶׁהֲרֵי לֹא שָׁמְעוּ מִפִּי הַגְּבוּרָה אֶלָּא אָנֹכִי וְלֹא יִהְיֶה לְךָ – וְהַקָּבָּ"ה מְסַיְּעוֹ לָתֵת בּוֹ כֹּחַ לִהְיוֹת קוֹלוֹ מַגְבִּיר וְנִשְׁמָע (שם):

יעננו בקול. יַעֲנֶנּוּ עַל דְּבַר הַקּוֹל, כְּמוֹ אֱשֶׁר יַעֲנֶה בָאֵשׁ (מלכים א י"ח) – עַל דְּבַר הָאֵשׁ, לְהוֹרִידוֹ:

פסוק כ

וירד ה' על הר סיני. יָכוֹל יָרַד עָלָיו מַמָּשׁ, תַּ"ל כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם (שמות כ'), מְלַמֵּד שֶׁהִרְכִּין שָׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים וְהִצִּיעָן עַל גַּבֵּי הָהָר כְּמַצָּע עַל הַמִּטָּה וְיָרַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד עֲלֵיהֶם (מכילתא):

פסוק כא

העד בעם. הַתְרֵה בָהֶם שֶׁלֹּא לַעֲלוֹת בָּהָר:

פן יהרסו וגו'. שֶׁלֹּא יֶהֱרְסוּ אֶת מַצָּבָם, עַל יְדֵי שֶׁתַּאֲוָתָם אֶל ה', לִרְאוֹת, וְיִקְרְבוּ לְצַד הָהָר:

ונפל ממנו רב. כָּל מַה שֶּׁיִּפֹּל מֵהֶם, וַאֲפִלּוּ הוּא יְחִידִי, חָשׁוּב לְפָנַי רָב (שם):

פן יהרסו. כָּל הֲרִיסָה מַפְרֶדֶת אֶסִיפַת הַבִּנְיָן, אַף הַנִּפְרָדִין מִמַּצַּב אֲנָשִׁים הוֹרְסִים אֶת הַמַּצָּב:

פסוק כב

וגם הכהנים. אַף הַבְּכוֹרוֹת שֶׁהֶעֱבוֹדָה בָהֶם (זבחים קט"ו):

הנגשים אל ה'. לְהַקְרִיב קָרְבָּנוֹת, אַף הֵם לֹא יִסְמְכוּ עַל חֲשִׁיבוּתָם לַעֲלוֹת:

יתקדשו. יִהְיוּ מְזֻמָּנִים לְהִתְיַצֵּב עַל עָמְדָן:

פן יפרץ. לְשׁוֹן פִּרְצָה; יַהֲרֹג בָּהֶם וְיַעֲשֶׂה בָהֶם פִּרְצָה:

פסוק כג

לא יוכל העם. אֵינִי צָרִיךְ לְהָעִיד בָּהֶם, שֶׁהֲרֵי מַתְרִים וְעוֹמְדִין הֵם הַיּוֹם שְׁלֹשֶׁת יָמִים, וְלֹא יוּכְלוּ לַעֲלוֹת שֶׁאֵין לָהֶם רְשׁוּת:

פסוק כד

לך רד. וְהָעֵד בָּהֶם שֵׁנִית, שֶׁמְּזָרְזִין אֶת הָאָדָם קֹדֶם מַעֲשֶׂה וְחוֹזְרִין וּמְזָרְזִין אוֹתוֹ בְּשִׁעַת מַעֲשֶׂה (מכילתא):

ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים. יָכוֹל אַף הֵם עִמְּךָ, תַּ"ל וְעָלִיתָ אַתָּה, אֶמֹר מֵעַתָּה, אַתָּה מְחֻצָּה לְעַצְמְךָ, וְאַהֲרֹן מְחֻצָּה לְעַצְמוֹ, וְהַכֹּהֲנִים מְחֻצָּה לְעַצְמָם – מֹשֶׁה נִגַּשׁ יוֹתֵר מֵאַהֲרֹן, וְאַהֲרֹן יוֹתֵר מִן הַכֹּהֲנִים, וְהָעָם כָּל עִקָּר אַל יֶהֶרְסוּ אֶת מַצָּבָם לַעֲלוֹת אֶל ה' (שם):

פן יפרץ בם. אַע"פִּ שֶׁהוּא נָקוּד חֶטַף קָמָץ אֵינוֹ זָז מִגְּזֵרָתוֹ, כָּךְ דֶּרֶךְ כָּל תֵּבָה שֶׁנְּקֻדָּתָהּ מְלֵאפוּם, כְּשֶׁהִיא סְמוּכָה בָּאָה בְּמַקָּף, מִשְׁתַּנָּה הַנִּקּוּד לַחֶטַף קָמָץ:

פסוק כה

ויאמר אלהם. הַתְרָאָה זוֹ:

פרק כ

פסוק א

וידבר אלהים. אֵין אֱלֹהִים אֶלָּא דַּיָּן; לְפִי שֶׁיֵּשׁ פָּרָשִׁיּוֹת בַּתּוֹרָה שֶׁאִם עָשָׂאן אָדָם מְקַבֵּל שָׂכָר, וְאִם לָאו אֵינוֹ מְקַבֵּל עֲלֵיהֶם פֻּרְעָנוּת, יָכוֹל אַף עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת כֵּן, תַּ"ל וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים – דַּיָּן לִפְרַע (מכילתא):

את כל הדברים האלה. מְלַמֵּד שֶׁאָמַר הַקָּבָ"ה עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת בְּדִבּוּר אֶחָד, מַה שֶּׁאִי אֶפְשָׁר לְאָדָם לוֹמַר כֵּן, אִם כֵּן מַה תַּ"ל עוֹד אָנֹכִי וְלֹא יִהְיֶה לְךָ? שֶׁחָזַר וּפֵרֵשׁ עַל כָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר בִּפְנֵי עַצְמוֹ (שם):

לאמר. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ עוֹנִין עַל הֵן הֵן וְעַל לָאו לָאו (שם):

פסוק ב

אשר הוצאתיך מארץ מצרים. כְּדַאי הִיא הַהוֹצָאָה שֶׁתִּהְיוּ מְשֻׁעְבָּדִים לִי; דְּ"אַ, לְפִי שֶׁנִּגְלָה בַּיָּם כְּגִבּוֹר מִלְחָמָה וְנִגְלָה כָּאן כְּזָקֵן מָלֵא רַחֲמִים, – שֶׁנֶּאֱמַר וְתַחַת רַגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לִבְנַת הַסַּפִּיר (שמות כ"ד), זוֹ הָיְתָה לְפָנָיו בִּשְׁעַת הַשִּׁעְבּוּד, וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם, מִשֶּׁנִּגְאָלוּ – הוֹאִיל וַאֲנִי מִשְׁתַּנֶּה בְּמַרְאוֹת, אַל תֹּאמְרוּ שְׁתֵּי רָשׁוּיוֹת הֵן, אָנֹכִי הוּא אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מִמִּצְרַיִם וְעַל הַיָּם. דְּ"אַ לְפִי שֶׁהָיוּ שׁוֹמְעִין קוֹלוֹת הַרְבֵּה, שֶׁנֶּאֱמַר אֶת הַקּוֹלֹת – קוֹלוֹת בְּאֵין מֵאַרְבַּע רוּחוֹת וּמִן הַשָּׁמַיִם וּמִן הָאָרֶץ – אַל תֹּאמְרוּ רָשׁוּיוֹת הַרְבֵּה הֵן; וְלָמָּה אָמַר לְשׁוֹן יָחִיד אֱלֹהֶיךָ? לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְמֹשֶׁה לְלַמֵּד סַנֵּגוֹרְיָא בְּמַעֲשֵׂה הָעֵגֶל, וְזֶה שֶׁאָמַר לָמָּה ה' יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ – לֹא לָהֶם צִוִּיתִי לֹא יִהְיֶה לָכֶם אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֶלָּא לִי לְבַדִּי (שמות רבה):

מבית עבדים. מִבֵּית פִּרְעֹה שֶׁהֱיִיתֶם עֲבָדִים לוֹ, אוֹ אֵינוֹ אוֹמֵר אֶלָּא מִבֵּית עֲבָדִים שֶׁהָיוּ עֲבָדִים לַעֲבָדִים? תַּ"ל וַיִּפְדְּךָ מִבֵּית עֲבָדִים מִיַּד פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרָיִם (דברים ז'), אֶמֹר מֵעַתָּה עֲבָדִים לַמֶּלֶךְ הָיוּ וְלֹא עֲבָדִים לַעֲבָדִים (מכילתא):

פסוק ג

לא יהיה לך. לְמָה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּ' לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ, אֵין לִי אֶלָּא שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה, הֶעָשׂוּי כְּבָר מִנַּיִן שֶׁלֹּא יְקַיֵּם? תַּ"לּ לֹא יִהְיֶה לְךָ (שם):

אלהים אחרים. שֶׁאֵינָן אֱלוֹהוּת אֶלָּא אֲחֵרִים עֲשָׂאוּם אֱלֹהִים עֲלֵיהֶם, וְלֹא יִתְּכָן לְפָרֵשׁ אֱלֹהִים אֲחֵרִים זוּלָתִי, שֶׁגְּנַאי כְּלַפֵּי מַעְלָה לְקָרֹאותָם אֱלוֹהוּת אֶצְלוֹ. דְּ"אַ אֱלֹהִים אֲחֵרִים, שֶׁהֵם אֲחֵרִים לְעוֹבְדֵיהֶם – צוֹעֲקִים אֲלֵיהֶם וְאֵינָן עוֹנִין אוֹתָם, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ הוּא אַחֵר שֶׁאֵינוֹ מַכִּירוֹ מֵעוֹלָם:

על פני. כָּל זְמַן שֶׁאֲנִי קַיָּם, שֶׁלֹּא תֹּאמַר לֹא נִצְטַוּוּ עַל עָ"ז אֶלָּא אוֹתוֹ הַדּוֹר (מכילתא):

פסוק ד

פסל. עַל שֵׁם שֶׁנִּפְסָל:

וכל תמונה. תְּמוּנַת דָּבָר **אשר בשמים**:

פסוק ה

אל קנא. מְקַנֵּא לְפָרַע וְאֵינוֹ עוֹבֵר עַל מִדָּתוֹ לְמָחֹל עַל עֲבוֹדַת אֱלִילִים; כָּל לְשׁוֹן קַנָּא אנפרי"מנט בְּלַעַז – נוֹתֵן לֵב לִפָּרַע:

לשנאי. כְּתַרְגּוּמוֹ, כְּשֶׁאוֹחֲזִין מַעֲשֵׂה אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם.

פסוק ו

נוֹצֵר חֶסֶד. שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה, לְשַׁלֵּם שָׂכָר עַד לְאַלְפַּיִם דּוֹר, נִמְצֵאת מִדָּה טוֹבָה יְתֵרָה עַל מִדַּת פֻּרְעָנִיּוֹת אַחַת עַל חֲמֵשׁ מֵאוֹת, שֶׁזּוֹ לְאַרְבָּעָה דּוֹרוֹת, וְזוֹ לַאֲלָפִים (תוספתא סוטה ד, א):

פסוק ז

לשוא. חִנָּם, לַהֶבֶל, וְאֵיזֶהוּ שְׁבוּעַת שָׁוְא? נִשְׁבַּע לְשַׁנּוֹת אֶת הַיָּדוּעַ – עַל עַמּוּד שֶׁל אֶבֶן שֶׁהוּא שֶׁל זָהָב (שבועות כ"ט):

פסוק ח

זכור. זָכוֹר וְשָׁמוֹר בְּדִבּוּר אֶחָד נֶאֶמְרוּ, וְכֵן מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת (שמות ל"א), וּבְיוֹם הַשַּׁבָּת שְׁנֵי כְבָשִׂים (במדבר כ"ח); וְכֵן לֹא תִלְבַּשׁ שַׁעַטְנֵז, גְּדִלִים תַּעֲשֶׂה לְךָ (דברים כ"ב); וְכֵן עֶרְוַת אֵשֶׁת אָחִיךָ (ויקרא י"ח), יְבָמָהּ יָבֹא עָלֶיהָ (דברים כ"ה); הוּא שֶׁנֶּאֱמַר אַחַת דִּבֶּר אֱלֹהִים שְׁתַּיִם זוּ שָׁמָעְתִּי (תהילים ס"ב): **זכור**. לְשׁוֹן פָּעוֹל הוּא, כְּמוֹ אָכוֹל וְשָׁתוֹ (ישעיהו כ"ב), הָלוֹךְ וּבָכֹה (שמואל ב ג'), וְכֵן פִּתְרוֹנוֹ: תְּנוּ לֵב לִזְכֹּר תָּמִיד אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת, שֶׁאִם נִזְדַּמֵּן לְךָ חֵפֶץ יָפֶה תְּהֵא מַזְמִינוֹ לְשַׁבָּת (מכילתא):

פסוק ט

ועשית כל מלאכתך. כְּשֶׁתִּבְא שַׁבָּת יְהֵא בְעֵינֶיךָ כְּאִלּוּ כָּל מְלַאכְתְּךָ עֲשׂוּיָה, שֶׁלֹּא תְהַרְהֵר אַחַר מְלָאכָה (שם):

פסוק י

אתה ובנך ובתך. אִלּוּ קְטַנִּים; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא גְּדוֹלִים? אָמַרְתָּ, הֲרֵי כְּבָר מֻזְהָרִים הֵם, אֶלָּא לֹא בָא אֶלָּא לְהַזְהִיר גְּדוֹלִים עַל שְׁבִיתַת הַקְּטַנִּים; וְזֶהוּ שֶׁשָּׁנִינוּ (שבת קכ"א), קָטָן שֶׁבָּא לְכַבּוֹת אֵין שׁוֹמְעִין לוֹ מִפְּנֵי שֶׁשְּׁבִיתָתוֹ עָלֶיךָ:

פסוק יא

וינח ביום השביעי. כִּבְיָכוֹל הִכְתִּיב בְּעַצְמוֹ מְנוּחָה, לְלַמֵּד הֵימֶנּוּ קַל וָחֹמֶר לָאָדָם שֶׁמְּלַאכְתּוֹ בְעָמָל וִיגִיעָה שֶׁיִּהְיֶה נָח בְּשַׁבָּת (מכילתא):

ברך, ויקדשהו. בֵּרְכוֹ בַמָּן – לְכָפְלוֹ בַּשִּׁשִּׁי לֶחֶם מִשְׁנֶה, וְקִדְּשׁוֹ בַמָּן – שֶׁלֹּא הָיָה יוֹרֵד בּוֹ (מכילתא):

פסוק יב

למען יארכון ימיך. אִם תְּכַבֵּד יַאֲרִיכוּן וְאִם לָאו יְקַצְּרוּן, שֶׁדִּבְרֵי תוֹרָה נוֹטָרִיקוֹן הֵם נִדְרָשִׁים – מְכֻלָּל הֵן לָאו וּמְכֻלָּל לָאו הֵן (מכילתא):

פסוק יג

לא תנאף. אֵין נְאוּף אֶלָּא בְּאֵשֶׁת אִישׁ, שֶׁנֶּאֱמַר מוֹת יוּמַת הַנּוֹאֵף וְהַנּוֹאֶפֶת (ויקרא כ'), וְאוֹמֵר הָאִשָּׁה הַמְנָאֶפֶת תַּחַת אִישָׁהּ תִּקַּח אֶת זָרִים (יחזקאל ט"ז):

לא תגנב. בְּגוֹנֵב נְפָשׁוֹת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, לֹא תִּגְנְבוּ (ויקרא י"ט), בְּגוֹנֵב מָמוֹן; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא זֶה בְּגוֹנֵב מָמוֹן וּלְהַלָּן בְּגוֹנֵב נְפָשׁוֹת? אָמַרְתָּ דָּבָר לָמֵד מֵעִנְיָנוֹ – מַה לֹּא תִרְצָח, לֹא תִנְאָף, מְדַבֵּר בְּדָבָר שֶׁחַיָּבִין עָלָיו מִיתַת בֵּית דִּין, אַף לֹא תִּגְנֹב דָּבָר שֶׁחַיָּב עָלָיו מִיתַת בֵּית דִּין (סנהדרין פ"ו):

פסוק טו

וכל העם ראים. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הָיָה בָהֶם אֶחָד סוּמָא, וּמִנַּיִן שֶׁלֹּא הָיָה בָהֶם אִלֵּם? תַּ"לּ וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם, וּמִנַּיִן שֶׁלֹּא הָיָה בָהֶם חֵרֵשׁ? תַּ"לּ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע (מכילתא):

ראים את הקולת. רוֹאִין אֶת הַנִּשְׁמָע, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִרְאוֹת בְּמָקוֹם אַחֵר:

את הקולת. הַיּוֹצְאִין מִפִּי הַגְּבוּרָה:

וינעו. אֵין נוּעַ אֶלָּא זִיעַ:

ויעמדו מרחק. הָיוּ נִרְתָּעִין לַאֲחוֹרֵיהֶם שְׁנֵים עָשָׂר מִיל, כְּאֹרֶךְ מַחֲנֵיהֶם, וּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת בָּאִין וּמְסַיְּעִין אוֹתָן לְהַחֲזִירָם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ס"ח) מַלְאֲכֵי צְבָאוֹת יִדֹּדוּן יִדֹּדוּן (שבת פ"ח):

פסוק יז

לבעבור נסות אתכם. לְגַדֵּל אֶתְכֶם בָּעוֹלָם, שֶׁיֵּצֵא לָכֶם שֵׁם בָּאֻמּוֹת שֶׁהוּא בִּכְבוֹדוֹ נִגְלָה עֲלֵיכֶם:

נסות. לְשׁוֹן הֲרָמָה וּגְדֻלָּה, כְּמוֹ הָרִימוּ נֵס (ישעיהו ס"ב), אָרִים נִסִּי (שם מ"ט), כַּנֵּס עַל הַגִּבְעָה (שם ל') – שֶׁהוּא זָקוּף:

ובעבור תהיה יראתו. עַל יְדֵי שֶׁרְאִיתֶם אוֹתוֹ יָרוּי וּמְאֻיָּם, תֵּדְעוּ כִּי אֵין זוּלָתוֹ וְתִירְאוּ מִפָּנָיו:

פסוק יח

נגש אל הערפל. לִפְנִים מִשֶּׁלֹּשׁ מְחִצּוֹת: חֹשֶׁךְ, עָנָן, וַעֲרָפֶל; שֶׁנֶּאֱמַר וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם חֹשֶׁךְ עָנָן וַעֲרָפֶל (דברים ד'); עֲרָפֶל הוּא עַב הֶעָנָן שֶׁאָמַר לוֹ הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן (שמות י"ט):

פסוק יט

כה תאמר. בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה:

אתם ראיתם. יֵשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין מַה שֶּׁאָדָם רוֹאֶה לְמַה שֶּׁאֲחֵרִים מְשִׂיחִין לוֹ, שֶׁמַּה שֶּׁאֲחֵרִים מְשִׂיחִין לוֹ פְּעָמִים שֶׁלִּבּוֹ חָלוּק מִלְּהַאֲמִין (מכילתא):

כי מן השמים דברתי. וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר וַיֵּרֶד ה' עַל הַר סִינַי (שמות י"ט), בָּא הַכָּתוּב הַשְׁלִישִׁי וְהִכְרִיעַ בֵּינֵיהֶם – מִן הַשָּׁמַיִם הִשְׁמִיעֲךָ אֶת קוֹלוֹ לְיַסְּרֶךָּ וְעַל הָאָרֶץ הֶרְאֲךָ אֶת אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה (דברים ד'), כְּבוֹדוֹ בַּשָּׁמַיִם וְאִשּׁוֹ וּגְבוּרָתוֹ עַל הָאָרֶץ; דְּ"אַ: הִרְכִּין שָׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְהַצִּיעָן עַל הָהָר, וְכֵן הוּא אוֹמֵר וַיֵּט שָׁמַיִם וַיֵּרֶד (תהילים י"ח):

פסוק כ

לא תעשון אתי. לֹא תַעֲשׂוּן דְּמוּת שַׁמָּשַׁי הַמְשַׁמְּשִׁים לְפָנַי בַּמָּרוֹם (מכילתא):

אלהי כסף. בָּא לְהַזְהִיר עַל הַכְּרוּבִים שֶׁאַתָּה עוֹשֶׂה לַעֲמֹד אִתִּי, שֶׁלֹּא יִהְיוּ שֶׁל כֶּסֶף, שֶׁאִם שִׁנִּיתֶם לַעֲשׂוֹתָם שֶׁל כֶּסֶף הֲרֵי הֵן לְפָנַי כֶּאֱלוֹהוּת:

ואלהי זהב. בָּא לְהַזְהִיר שֶׁלֹּא יוֹסִיף עַל שְׁנַיִם, שֶׁאִם עָשִׂיתָ אַרְבָּעָה הֲרֵי הֵן לְפָנַי כֵּאלֹהֵי זָהָב (מכילתא):

לא תעשו לכם. לֹא תֹּאמַר הֲרֵינִי עוֹשֶׂה כְּרוּבִים בְּבָתֵּי כְנֵסִיּוֹת וּבְבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת כְּדֶרֶךְ שֶׁאֲנִי עוֹשֶׂה בְּבֵית עוֹלָמִים, לְכָךְ נֶאֱמַר לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם (שם):

פסוק כא

מזבח אדמה. מְחֻבָּר בַּאֲדָמָה, שֶׁלֹּא יִבְנֻנּוּ עַל גַּבֵּי עַמּוּדִים אוֹ עַל גַּבֵּי בָּסִיס; דְּ"אַ שֶׁהָיָה מְמַלֵּא אֶת חֲלַל מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת אֲדָמָה בִּשְׁעַת חֲנִיָּתָן (שם):

תעשה לי. שֶׁתְּהֵא תְּחִלַּת עֲשִׂיָּתוֹ לִשְׁמִי:

וזבחת עליו. אֲצִלּוֹ, כְּמוֹ וְעָלָיו מַטֵּה מְנַשֶּׁה (במדבר ב'), אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא עָלָיו מַמָּשׁ? תַּ"לּ הַבָּשָׂר וְהַדָּם עַל מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים י"ב), וְאֵין שְׁחִיטָה בְּרֹאשׁ הַמִּזְבֵּחַ:

את עלתיך ואת שלמיך. אֲשֶׁר מִצֹּאנְךָ וּמִבְּקָרֶךָ: (**את צאנך ואת בקרך**. פֵּרוּשׁ לְאֶת עוֹלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלָמֶיךָ:)

בכל המקום אשר אזכיר את שמי. אֲשֶׁר אֶתֵּן לְךָ רְשׁוּת לְהַזְכִּיר שֵׁם הַמְפֹרָשׁ שֶׁלִּי, שָׁם **אבוא אליך וברכתיך** – אַשְׁרֶה שְׁכִינָתִי עָלֶיךָ; מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁלֹּא נִתַּן רְשׁוּת לְהַזְכִּיר שֵׁם הַמְפֹרָשׁ אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁהַשְׁכִינָה בָּאָה שָׁם, וְזֶהוּ בֵּית הַבְּחִירָה, שָׁם נָתַן רְשׁוּת לַכֹּהֲנִים לְהַזְכִּיר שֵׁם הַמְפֹרָשׁ בִּנְשִׂיאַת כַּפַּיִם לְבָרֵךְ אֶת הָעָם (סוטה ל"ח):

פסוק כב

ואם מזבח אבנים. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר כָּל אִם וְאִם שֶׁבַּתּוֹרָה רְשׁוּת חוּץ מִג', וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לִי, הֲרֵי אִם זֶה מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר – וְכַאֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לִי מִזְבַּח אֲבָנִים **לא תבנה אתהן גזית**, שֶׁהֲרֵי חוֹבָה עָלֶיךָ לִבְנוֹת מִזְבַּח אֲבָנִים, שֶׁנֶּאֱמַר אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה (דברים כ"ז) – וְכֵן אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה (שמות כ"ב), חוֹבָה הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר וְהַעֲבֵט תַּעֲבִיטֶנּוּ (דברים ט"ו) – וְאַף זֶה מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר – וְכֵן וְאִם תַּקְרִיב מִנְחַת בִּכּוּרִים (ויקרא ב'), זוֹ מִנְחַת הָעֹמֶר שֶׁהִיא חוֹבָה, וְעַל כָּרְחֲךָ אֵין אִם הַלָּלוּ תְּלוּיִין אֶלָּא וַדַּאִין, וּבִלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר הֵם מְשַׁמְּשִׁים:

גזית. לְשׁוֹן גְּזִיזָה, שֶׁפּוֹסְלָן וּמְכַתְּתָן בְּבַרְזֶל:

כי חרבך הנפת עליה. הֲרֵי כִּי זֶה מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן פֶּן, שֶׁהוּא דִּילְמָא – פֶּן תָּנִיף חַרְבְּךָ עָלֶיהָ:

ותחללה. הָא לְמַדְתָּ שֶׁאִם הֵנַפְתָּ עָלֶיהָ בַּרְזֶל חִלַּלְתָּ, שֶׁהַמִּזְבֵּחַ נִבְרָא לְהַאֲרִיךְ יְמֵיהֶם שֶׁל אָדָם וְהַבַּרְזֶל נִבְרָא לְקַצֵּר יְמֵיהֶם שֶׁל אָדָם, אֵין זֶה בְּדִין שֶׁיּוּנַף הַמְקַצֵּר עַל הַמַּאֲרִיךְ (מכילתא). וְעוֹד שֶׁהַמִּזְבֵּחַ מֵטִיל שָׁלוֹם בֵּין יִשְׂרָאֵל לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם, לְפִיכָךְ לֹא יָבֹא עָלָיו כּוֹרֵת וּמְחַבֵּל; וְהֲרֵי דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר, וּמָה אֲבָנִים שֶׁאֵינָן רוֹאוֹת וְלֹא שׁוֹמְעוֹת וְלֹא מְדַבְּרוֹת, עַל יְדֵי שֶׁמְּטִילוֹת שָׁלוֹם אָמְרָה תּוֹרָה וְלֹא תָנִיף עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל, הַמֵּטִיל שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ, בֵּין מְשֻׁפָּחָה לְמִשְׁפָּחָה, בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁלֹּא תְּבוֹאֲהוּ פֻּרְעָנוּת (שם):

פסוק כג

ולא תעלה במעלת. כְּשֶׁאַתָּה בוֹנֶה בֶּבֶשׁ לַמִּזְבֵּחַ לֹא תַעֲשֵׂהוּ מַעֲלוֹת מַעֲלוֹת, אשקלו"נש בְּלַעַז, אֶלָּא חָלָק יְהֵא וּמְשֻׁפָּע:

אשר לא תגלה ערותך. שֶׁעַל יְדֵי הַמַּעֲלוֹת אַתָּה צָרִיךְ לְהַרְחִיב פְּסִיעוֹתֶיךָ; וְאַע"פ שֶׁאֵינוֹ גִּלּוּי עֶרְוָה מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי כְּתִיב וַעֲשֵׂה לָהֶם מִכְנְסֵי בָד, מִכָּל מָקוֹם הַרְחָבַת הַפְּסִיעוֹת קָרוֹב לְגִלּוּי עֶרְוָה הוּא, וְאַתָּה נוֹהֵג בָּם מִנְהַג בְּזָיוֹן; וַהֲרֵי דְּבָרִים קַ"וָ, וּמָה אֲבָנִים הַלָּלוּ שֶׁאֵין בָּהֶם דַּעַת לְהַקְפִּיד עַל בְּזָיוֹנָן, אָמְרָה תּוֹרָה הוֹאִיל וְיֵשׁ בָּהֶם צָרֵךְ לֹא תִנְהַג בָּהֶם מִנְהַג בְּזָיוֹן, חֲבֵרֵךְ שֶׁהוּא בִּדְמוּת יוֹצְרֵךְ, וּמַקְפִּיד עַל בְּזָיוֹנוֹ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה:

פרק כא

פסוק א

ואלה המשפטים. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "אֱלֶה" פָּסַל אֶת הָרִאשׁוֹנִים, "וְאֵלֶּה" מוֹסִיף עַל הָרִאשׁוֹנִים, מָה הָרִאשׁוֹנִים מִסִינַי, אַף אֵלּוּ מִסִינַי; וְלָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת דִּינִין לְפָרָשַׁת מִזְבֵּחַ? לוֹמַר לְךָ, שֶׁתְּשִׁים סַנְהֶדְרִין אֵצֶל הַמִּקְדָּשׁ (מכילתא):

אשר תשים לפניהם. אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה לְמֹשֶׁה: לֹא תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ לוֹמַר, אֶשְׁנֶה לָהֶם הַפֶּרֶק וְהַהֲלָכָה ב' אוֹ ג' פְּעָמִים, עַד שֶׁתְּהֵא סְדוּרָה בְּפִיהֶם כְּמִשְׁנָתָהּ, וְאֵינִי מַטְרִיחַ עַצְמִי לְהָבִינָם טַעֲמֵי הַדָּבָר וּפֵרוּשׁוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם – כְּשֻׁלְחָן הֶעָרוּךְ וּמוּכָן לֶאֱכֹל לִפְנֵי הָאָדָם (שם):

לפניהם. וְלֹא לִפְנֵי גּוֹיִם, וַאֲפִלּוּ יָדַעְתָּ בְּדִין אֶחָד שֶׁהֵם דָּנִין אוֹתוֹ כְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל, אַל תְּבִיאֵהוּ בְעַרְכָּאוֹת שֶׁלָּהֶם, שֶׁהַמֵּבִיא דִּינֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי גּוֹיִם, מְחַלֵּל אֶת הַשֵּׁם וּמְגַדֵּף שֵׁם עָ"זָ לְהַשְׁבִּיחָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם וְאֹיְבֵינוּ פְּלִילִים (דברים ל"ב) – כְּשֶׁאוֹיְבֵינוּ פְּלִילִים זֶהוּ עֵדוּת לְעִלּוּי יְרֻאָתָם (תנחומא):

פסוק ב

כי תקנה עבד עברי. עֶבֶד שֶׁהוּא עִבְרִי; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא עַבְדּוֹ שֶׁל עִבְרִי – עֶבֶד כְּנַעֲנִי שֶׁלְּקָחָתּוּ מִיִּשְׂרָאֵל – וְעָלָיו הוּא אוֹמֵר שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד? וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם וְהִתְנַחַלְתֶּם אֹתָם (ויקרא כ"ה), בְּלָקוּחַ מִן הַגּוֹי, אֲבָל בְּלָקוּחַ מִיִּשְׂרָאֵל יֵצֵא בְּשֵׁשׁ? תַּ"ל כִּי יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ הָעִבְרִי (דברים ט"ו), לֹא אָמַרְתִּי אֶלָּא בְּאָחִיךָ:

כי תקנה. מַיִד בֵּית דִּין שֶׁמְּכָרוּהוּ בִּגְנֵבָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר אִם אֵין לוֹ וְנִמְכַּר בִּגְנֵבָתוֹ, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּמוֹכֵר עַצְמוֹ מִפְּנֵי דָּחְקוֹ, אֲבָל מְכָרוּהוּ בֵּית דִּין לֹא יֵצֵא בְּשֵׁשׁ? כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר וְכִי

יָמוּךְ אָחִיךָ עִמָּךְ וְנִמְכַּר לָךְ (ויקרא כ"ה), הֲרֵי מוֹכֵר עַצְמוֹ מִפְּנֵי דָּחְקוֹ אָמוּר, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם כִּי תִקְנֶה? בְּנִמְכַּר בְּבֵית דִּין:

לחפשי. לְחֵרוּת:

פסוק ג

אם בגפו יבא. שֶׁלֹּא הָיָה נָשׂוּי אִשָּׁה, כְּתַרְגּוּמוֹ אִם בִּלְחוֹדוֹהִי, וּלְשׁוֹן בְּגַפּוֹ – בִּכְנָפוֹ, שֶׁלֹּא בָּא אֶלָּא כְּמוֹת שֶׁהוּא, יְחִידִי, בְּתוֹךְ לְבוּשׁוֹ – בִּכְנַף בִּגְדוֹ:

בגפו יצא. מַגִּיד שֶׁאִם לֹא הָיָה נָשׂוּי מִתְּחִלָּה, אֵין רַבּוֹ מוֹסֵר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה עֲבָדִים (קידושין כ'):

אם בעל אשה הוא. יִשְׂרְאֵלִית:

ויצאה אשתו עמו. וְכִי מִי הִכְנִיסָהּ שֶׁתֵּצֵא? אֶלָּא מַגִּיד הַכָּתוּב שֶׁהַקּוֹנֶה עֶבֶד עִבְרִי חַיָּב בְּמָזוֹנוֹת אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו (שם כ"ב):

פסוק ד

אם אדניו יתן לו אשה. מִכָּאן שֶׁהָרְשׁוּת בְּיַד רַבּוֹ לִמְסֹר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה עֲבָדִים. אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּיִשְׂרְאֵלִית? תַּ"ל הָאִשָּׁה וִילָדֶיהָ תִּהְיֶה לַאדֹנֶיהָ, הָא אֵינוֹ מְדַבֵּר אֶלָּא בִּכְנַעֲנִית, שֶׁהֲרֵי הָעִבְרִיָּה אַף הִיא יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ – וַאֲפִלּוּ לִפְנֵי שֵׁשׁ אִם הֵבִיאָה סִימָנִין יוֹצְאָה – שֶׁנֶּאֱמַר אָחִיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה (דברים ט"ו), מְלַמֵּד שֶׁאַף הָעִבְרִיָּה יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ (מכילתא):

פסוק ה

את אשתי. הַשִּׁפְחָה:

פסוק ו

אל האלהים. לְבֵית דִּין; צָרִיךְ שֶׁיְּמַלְּכֶךָּ בְּמוֹכְרָיו שֶׁמְּכָרוּהוּ לוֹ (שם):

אל הדלת או אל המזוזה. יָכוֹל שֶׁתְּהֵא הַמְּזוּזָה כְּשֵׁרָה לְרָצַע עָלֶיהָ, תַּ"ל וְנָתַתָּה בְּאָזְנוֹ וּבַדֶּלֶת, בַּדֶּלֶת וְלֹא בַּמְּזוּזָה, הָא מַה תַּ"ל אוֹ אֶל הַמְּזוּזָה? הִקִּישׁ דֶּלֶת לִמְזוּזָה, מַה מְּזוּזָה מֵעוֹמֵד אַף דֶּלֶת מֵעוֹמֵד (שם):

ורצע אדניו את אזנו במרצע. הַיְמָנִית, אוֹ אֵינוֹ, אֶלָּא שֶׁל שְׂמֹאל? תַּ"ל אֹזֶן לְגִזְרָה שָׁוָה, נֶאֱמַר כָּאן וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ, וְנֶאֱמַר בְּמִצְרָע תְּנוּךְ אֹזֶן הַמְּטַהֵר הַיְמָנִית (ויקרא י"ד), מַה לְּהַלָּן הַיְמָנִית, אַף כָּאן הַיְמָנִית; וּמָה רָאָה אֹזֶן לְרָצַע מִכָּל שְׁאָר אֵבָרִים שֶׁבַּגּוּף? אָמַר רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי: אֹזֶן זוֹ שֶׁשָּׁמְעָה עַל הַר סִינַי לֹא תִגְנֹב, וְהָלַךְ וְגָנַב, תֵּרָצַע. וְאִם מוֹכֵר עַצְמוֹ, אֹזֶן שֶׁשָּׁמְעָה עַל הַר סִינַי כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים, וְהָלַךְ וְקָנָה אָדוֹן לְעַצְמוֹ, תֵּרָצַע. רַבִּי שִׁמְעוֹן הָיָה דּוֹרֵשׁ מִקְרָא זֶה כְּמִין חֹמֶר: מַה נִּשְׁתַּנּוּ דֶּלֶת וּמְזוּזָה מִכָּל כֵּלִים שֶׁבַּבַּיִת?

אָמַר הַקָּבָ"ה דֶּלֶת וּמְזוּזָה שֶׁהָיוּ עֵדִים בְּמִצְרַיִם כְּשֶׁפָּסַחְתִּי עַל הַמַּשְׁקוֹף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְאָמַרְתִּי כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים – עֲבָדַי הֵם וְלֹא עֲבָדִים לַעֲבָדִים – וְהָלַךְ זֶה וְקָנָה אָדוֹן לְעַצְמוֹ, יֵרָצַע בִּפְנֵיהֶם (קידושין כ"ב):

ועבדו לעלם. עַד הַיּוֹבֵל; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא לְעוֹלָם כְּמַשְׁמָעוֹ? תַּ"ל וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשׁוּבוּ (ויקרא כ"ה), מַגִּיד שֶׁחֲמִשִּׁים שָׁנָה קְרוּיִים עוֹלָם; וְלֹא שֶׁיְּהֵא עוֹבְדוֹ כָּל חֲמִשִּׁים שָׁנָה, אֶלָּא עוֹבְדוֹ עַד הַיּוֹבֵל, בֵּין סָמוּךְ בֵּין מֻפְלָג (קידושין ט"ו):

פסוק ז

וכי ימכר איש את בתו לאמה. בִּקְטַנָּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר; יָכוֹל אֲפִלּוּ הֵבִיאָה סִימָנִים, אָמַרְתָּ קַל וָחֹמֶר, וּמַה מְכוּרָה קוֹדֶם לָכֵן יוֹצְאָה בְּסִימָנִין – כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב וְיָצְאָה חִנָּם אֵין כָּסֶף, שֶׁאָנוּ דּוֹרְשִׁין אוֹתוֹ לְסִימָנֵי נַעֲרוּת – שֶׁאֵינָהּ מְכוּרָה אֵינוֹ דִּין שֶׁלֹּא תִמָּכֵר (ערכין כ"ט):

לא תצא כצאת העבדים. כִּיצִיאַת עֲבָדִים כְּנַעֲנִים שֶׁיּוֹצְאִים בְּשֵׁן וָעַיִן, אֲבָל זוֹ לֹא תֵצֵא בְּשֵׁן וָעַיִן אֶלָּא עוֹבֶדֶת שֵׁשׁ, אוֹ עַד הַיּוֹבֵל, אוֹ עַד שֶׁתָּבִיא סִימָנִין, וְכָל הַקּוֹדֵם קוֹדֵם לְחֵרוּתָהּ, וְנוֹתֵן לָהּ דְּמֵי עֵינָהּ אוֹ דְּמֵי שִׁנָּהּ. אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא לֹא תֵצֵא כִּיצִיאַת הָעֲבָדִים בְּשֵׁשׁ וּבְיוֹבֵל? תַּ"ל כִּי יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה, מַקִּישׁ עִבְרִיָּה לְעִבְרִי לְכָל יְצִיאוֹתָיו, מָה עִבְרִי יוֹצֵא בְּשֵׁשׁ וּבְיוֹבֵל, אַף עִבְרִיָּה יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ וּבְיוֹבֵל, וּמַהוּ לֹא תֵצֵא כִּיצִיאַת הָעֲבָדִים? לֹא תֵצֵא בְּרֹאשֵׁי אֲבָרִים כַּעֲבָדִים כְּנַעֲנִיִּים; יָכוֹל הָעִבְרִי יוֹצֵא בְּרֹאשֵׁי אֲבָרִים? תַּ"ל הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה, מַקִּישׁ עִבְרִי לְעִבְרִיָּה, מָה הָעִבְרִיָּה אֵינָהּ יוֹצְאָה בְּרֹאשֵׁי אֲבָרִים, אַף הוּא אֵינוֹ יוֹצֵא בְּרֹאשֵׁי אֲבָרִים (מכילתא):

פסוק ח

אם רעה בעיני אדניה. שֶׁלֹּא נָשְׂאָה חֵן בְּעֵינָיו לְכָנְסָהּ:

אשר לא יעדה. שֶׁהָיָה לוֹ לְיַעֲדָהּ וּלְהַכְנִיסָהּ לוֹ לְאִשָּׁה, וְכֶסֶף קִנְיָתָהּ הוּא כֶּסֶף קִדּוּשֶׁיהָ; וְכָאן רָמַז לְךָ הַכָּתוּב שֶׁמִּצְוָה בְּיִעוּד, וְרָמַז לְךָ שֶׁאֵינָהּ צְרִיכָה קִדּוּשִׁין אֲחֵרִים (קידושין י"ח):

והפדה. יִתֵּן לָהּ מָקוֹם לְהִפָּדוֹת וְלָצֵאת – שֶׁאַף הוּא מְסַיֵּעַ בִּפְדְיוֹנָהּ; וּמַה הוּא מָקוֹם שֶׁנּוֹתֵן לָהּ? שֶׁמְּגָרֵעַ מִפִּדְיוֹנָהּ בְּמִסְפַּר הַשָּׁנִים שֶׁעָשְׂתָה אֶצְלוֹ כְּאִלּוּ הִיא שְׁכוּרָה אֶצְלוֹ. כֵּיצַד? הֲרֵי שֶׁקִּנָּאהּ בְּמָנֶה וְעָשְׂתָה אֶצְלוֹ שְׁתֵּי שָׁנִים, אוֹמְרִים לוֹ, יוֹדֵעַ הָיִיתָ שֶׁעֲתִידָה לָצֵאת לְסוֹף שֵׁשׁ, נִמְצָא שֶׁקָּנִיתָ עֲבוֹדַת כָּל שָׁנָה וְשָׁנָה בְּשִׁשִּׁית הַמָּנֶה, וְעָשְׂתָה אֶצְלְךָ שְׁתֵּי שָׁנִים, הֲרֵי שְׁלִישִׁית הַמָּנֶה, טֹל שְׁנֵי שְׁלִישִׁיּוֹת הַמָּנֶה וְתֵצֵא מֵאֶצְלְךָ:

לעם נכרי לא ימשל למכרה. שֶׁאֵינוֹ רַשַּׁאי לְמָכְרָהּ לְאַחֵר לֹא הָאָדוֹן וְלֹא הָאָב (שם):

בבגדו בה. אִם בָּא לִבְגֹּד בָּהּ, שֶׁלֹּא לְקַיֵּם בָּהּ מִצְוַת יִעוּד, וְכֵן אָבִיהָ מֵאַחַר שֶׁבָּגַד בָּהּ וּמְכָרָהּ לָזֶה:

פסוק ט

ואם לבנו ייעדנה. הָאָדוֹן; מְלַמֵּד שֶׁאָסוּר בְּנוֹ קָטָן תַּחְתָּיו לְיַעֲדָהּ אִם יִרְצֶה אָבִיו, וְאֵינוֹ צָרִיךְ לְקַדְּשָׁהּ קִדּוּשִׁין אֲחֵרִים, אֶלָּא אוֹמֵר לָהּ הֲרֵי אַתְּ מְיֻעֶדֶת לִי בַּכֶּסֶף שֶׁקִּבֵּל אָבִיךְ בְּדָמַיִךְ:

כמשפט הבנות. שְׁאֵר כְּסוּת וְעוֹנָה (מכילתא):

פסוק י

אם אחרת יקח לו. עָלֶיהָ:

שארה כסותה וענתה לא יגרע. מִן הָאָמָה שֶׁיְּיַעֵד לוֹ כְּבָר:

שארה. מְזוֹנוֹת:

כסותה. כְּמַשְׁמָעוֹ.

ענתה. תַּשְׁמִישׁ (כתובות מ"ז):

פסוק יא

ואם שלש אלה לא יעשה לה. אִם אַחַת מִשָּׁלֹשׁ אֵלֶּה לֹא יַעֲשֶׂה לָהּ; וּמָה הֵן הַשָּׁלֹשׁ? יְיַעֲדֶנָּה לוֹ, אוֹ לִבְנוֹ, אוֹ יְגָרֵעַ מִפִּדְיוֹנָהּ וְתֵצֵא, וְזֶה לֹא יְעָדָהּ, לֹא לוֹ וְלֹא לִבְנוֹ, וְהִיא לֹא הָיְתָה בְּיָדָהּ לִפְדּוֹת אֶת עַצְמָהּ:

ויצאה חנם. רִבָּה לָהּ יְצִיאָה לְזוֹ יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁרִבָּה לָעֲבָדִים, וּמַה הִיא הַיְצִיאָה? לִמֶּדְךָ שֶׁתֵּצֵא בְּסִימָנִין וְתִשְׁהֶה עִמּוֹ עוֹד עַד שֶׁתָּבִיא סִימָנִין, – וְאִם הִגִּיעוּ שֵׁשׁ שָׁנִים קֹדֶם סִימָנִין, כְּבָר לָמְדָנוּ שֶׁתֵּצֵא, שֶׁנֶּאֱמַר הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה וַעֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים (דברים ט"ו) – וּמַהוּ הָאֱמוּר כָּאן וְיָצְאָה חִנָּם? שֶׁאִם קָדְמוּ סִימָנִים לְשֵׁשׁ שָׁנִים תֵּצֵא בָּהֶן. אוֹ אֵינוֹ אוֹמֵר שֶׁתֵּצֵא אֶלָּא בְּבַגְרוּת? תַּ"לְ אֵין כָּסֶף לְרַבּוֹת יְצִיאַת בַּגְרוּת; וְאִם לֹא נֶאֶמְרוּ שְׁנֵיהֶם הָיִיתִי אוֹמֵר וְיָצְאָה חִנָּם זוֹ בַּגְרוּת, לָכֵן נֶאֶמְרוּ שְׁנֵיהֶם שֶׁלֹּא לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְבַעַל הַדִּין לַחֲלֹק (מכילתא):

פסוק יב

מכה איש ומת. כַּמָּה כְתוּבִים נֶאֱמְרוּ בְּפָרָשַׁת רוֹצְחִין, וּמַה שֶּׁבְּיָדֵי לְפָרֵשׁ לָמָּה בָאוּ כֻלָּם, אֲפָרֵשׁ:

מכה איש ומת. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר וְאִישׁ כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם (ויקרא כ"ד), שׁוֹמֵעַ אֲנִי הַכָּאָה בִּלֹא מִיתָה, תַּלְמוּד לוֹמַר מַכֵּה אִישׁ וָמֵת – אֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא בְּהַכָּאָה שֶׁל מִיתָה; וְאִם נֶאֱמַר מַכֵּה אִישׁ וְלֹא נֶאֱמַר וְאִישׁ כִּי יַכֶּה, הָיִיתִי אוֹמֵר אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיַּכֶּה אִישׁ, הִכָּה אֶת הָאִשָּׁה וְאֶת הַקָּטָן מִנַּיִן? תַּ"לְ כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם – אֲפִלּוּ קָטָן וַאֲפִלּוּ אִשָּׁה; וְעוֹד, אִלּוּ נֶאֱמַר מַכֵּה אִישׁ, שׁוֹמֵעַ אֲנִי אֲפִלּוּ קָטָן שֶׁהִכָּה וְהָרַג יְהֵא חַיָּב, תַּ"לְ וְאִישׁ כִּי יַכֶּה, וְלֹא

קָטָן שֶׁהִכָּה; וְעוֹד כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם אֲפִלּוּ נְפָלִים בְּמַשְׁמָע, תַּ"ל מַכֵּה אִישׁ, אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיַּכֶּה בֶּן קַיָּמָא הָרָאוּי לִהְיוֹת אִישׁ (מכילתא):

פסוק יג

ואשר לא צדה. לֹא אָרַב לוֹ וְלֹא נִתְכַּוֵּן:

צדה. לְשׁוֹן אֹרֶב, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְאַתָּה צֹדֶה אֶת נַפְשִׁי" (שמואל א כ"ד); וְלֹא יִתָּכֵן לוֹמַר צָדָה לְשׁוֹן "הַצָּד צַיִד" (בראשית כ"ז), שֶׁצַּיִדַּת חַיּוֹת אֵין נוֹפֵל ה"א בְּפֹעַל שֶׁלָּהּ, וְשָׁם דָּבָר בָּהּ צַיִד, וְזֶה שֵׁם דָּבָר בּוֹ צְדִיָּה, וּפֹעַל שֶׁלּוֹ צוֹדֶה, וְזֶה הַפֹּעַל שֶׁלּוֹ צָד. וְאוֹמֵר אֲנִי פִּתְרוֹנוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ – וּדְלָא כְמַן לֵהּ. וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ בְּחֵלֶק צָד צַיִד, וְאֵין אֲנִי מוֹדֶה לוֹ; וְאִם יֵשׁ לְחַבְּרוֹ בְּאַחַת מִמַּחְלְקוֹת שֶׁל צָד, נְחַבְּרֵנוּ בְּחֵלֶק "עַל צַד תִּנָּשֵׂאוּ" (ישעיהו ס"ו), "צְדָדָה אוֹרֶה" (שמואל א כ'), "וּמִלִּין לְצַד עִלָּאָה יְמַלֵּל" (דניאל ז'), אַף כָּאן אֲשֶׁר לֹא צָדָה – לֹא צִדֵּד לִמְצֹא לוֹ שׁוּם צַד מִיתָה; וְאַף זֶה יֵשׁ לְהַרְהֵר עָלָיו, מִכָּל מָקוֹם לְשׁוֹן אוֹרֵב הוּא:

והאלהים אנה לידו. זְמַן לְיָדוֹ, לְשׁוֹן "לֹא תֵאָנֶה אֵלֶיךָ רָעָה" (תהילים צ"א), "לֹא יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל אָוֶן" (משלי י"ב), "מְתְאַנֶּה הוּא לִי" (מלכים ב ה') – מְזְדַּמֵּן לִמְצֹא לִי עִלָּה:

והאלהים אנה לידו. וְלָמָּה תֵּצֵא זֹאת מִלְּפָנָיו? הוּא שֶׁאָמַר דָּוִד "כַּאֲשֶׁר יֹאמַר מְשַׁל הַקַּדְמֹנִי מֵרְשָׁעִים יֵצֵא רֶשַׁע" (שמואל א כ"ד); וּמְשַׁל הַקַּדְמוֹנִי הִיא הַתּוֹרָה, שֶׁהִיא מְשַׁל הַקָּבָ"ה שֶׁהוּא קַדְמוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם; וְהֵיכָן אָמְרָה תּוֹרָה מֵרְשָׁעִים יֵצֵא רֶשַׁע? וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ. בַּמֶּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר? בִּשְׁנֵי בְנֵי אָדָם, אֶחָד הָרַג שׁוֹגֵג וְאֶחָד הָרַג מֵזִיד, וְלֹא הָיוּ עֵדִים בַּדָּבָר שֶׁיְּעִידוּ, זֶה לֹא נֶהֱרַג, וְזֶה לֹא גָלָה, וְהַקָּבָ"ה מְזַמְּנָן לְפָנָדָק אֶחָד, זֶה שֶׁהָרַג בְּמֵזִיד יוֹשֵׁב תַּחַת הַסֶּלָּם וְזֶה שֶׁהָרַג שׁוֹגֵג עוֹלֶה בַּסֶּלָּם וְנוֹפֵל עַל זֶה שֶׁהָרַג בְּמֵזִיד וְהוֹרְגוֹ, וְעֵדִים מְעִידִים עָלָיו וּמְחַיְּבִים אוֹתוֹ לִגְלוֹת, נִמְצָא זֶה שֶׁהָרַג בְּשׁוֹגֵג גּוֹלֶה, וְזֶה שֶׁהָרַג בְּמֵזִיד נֶהֱרָג (מכות י'):

ושמתי לך מקום. אַף בַּמִּדְבָּר, שֶׁיְּנוּס שָׁמָּה, וְאֵי זֶה מָקוֹם קוֹלְטוֹ? זֶה מַחֲנֵה לְוִיָּה (מכילתא):

פסוק יד

וכי יזד. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר מַכֵּה אִישׁ וְגוֹ' שׁוֹמֵעַ אֲנִי אֲפִלּוּ גּוֹי, וְרוֹפֵא שֶׁהֻמִּית וּשְׁלִיחַ בֵּית דִּין שֶׁהֻמִּית בְּמַלְקוּת אַרְבָּעִים, וְהָאָב הַמַּכֶּה אֶת בְּנוֹ וְהָרַב הָרוֹדֶה אֶת תַּלְמִידוֹ, וְהַשּׁוֹגֵג, תַּ"ל וְכִי יָזֵד – וְלֹא שׁוֹגֵג, עַל רֵעֵהוּ – וְלֹא עַל גּוֹי, לְהָרְגוֹ בָּעָרְמָה – וְלֹא שְׁלִיחַ בֵּית דִּין וְהָרוֹפֵא וְרוֹדֶה בְּנוֹ וְתַלְמִידוֹ, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁהֵם מְזִידִין אֵין מַעֲרִימִין (מכילתא):

מעם מזבחי. אִם הָיָה כֹּהֵן וְרוֹצֶה לַעֲבֹד עֲבוֹדָה תִּקְּחֻנוּ לָמוּת (יומא פ"ה):

פסוק טו

ומכה אביו ואמו. לְפִי שֶׁלִּמְּדָנוּ עַל הַחוֹבֵל בַּחֲבֵרוֹ שֶׁהוּא בְתַשְׁלוּמִין וְלֹא בְמִיתָה, הֻצְרַךְ לוֹמַר עַל הַחוֹבֵל בְּאָבִיו שֶׁהוּא בְמִיתָה, וְאֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא בְהַכָּאָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חַבּוּרָה (סנהדרין פ"ה):

אביו ואמו. אוֹ זֶה אוֹ זֶה:

מות יומת. בְּחֶנֶק (מכילתא):

פסוק טז

וגנב איש ומכרו. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כִּי יִמָּצֵא אִישׁ גּוֹנֵב נֶפֶשׁ מֵאֶחָיו (דברים כ"ד), אֵין לִי אֶלָּא אִישׁ שֶׁגָּנַב נֶפֶשׁ, אִשָּׁה אוֹ טֻמְטוּם אוֹ אַנְדְּרוֹגִינוֹס שֶׁגָּנְבוּ מִנַּיִן? תַּ"ל וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ. וּלְפִי שֶׁנֶּאֱ' כָּאן וְגֹנֵב אִישׁ, אֵין לִי אֶלָּא גּוֹנֵב אִישׁ, גּוֹנֵב אִשָּׁה מִנַּיִן? תַּ"ל גֹּנֵב נֶפֶשׁ, לְכָךְ הֻצְרְכוּ שְׁנֵיהֶם, מַה שֶּׁחִסַּר זֶה גִּלָּה זֶה (סנהדרין שם):

ונמצא בידו. שֶׁרָאוּהוּ עֵדִים שֶׁגָּנְבוֹ וּמְכָרוֹ, וְנִמְצָא כְבָר בְּיָדוֹ קֹדֶם מְכִירָה (שם):

מות יומת. בְּחֶנֶק; כָּל מִיתָה הָאֲמוּרָה בַּתּוֹרָה סְתָם חֶנֶק הִיא (וְהִפְסִיק הָעִנְיָן וְכָתַב וְגֹנֵב אִישׁ בֵּין מַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ לְמְקַלֵּל אָבִיו, וְנִרְאֶה לִי הַיְנוּ פְּלוּגְתָּא, דְּמַר סָבַר מַקְשִׁינַן הַכָּאָה לְקִלְלָה וּמַר סָבַר לָא מַקְשִׁינַן (שם)):

פסוק יז

ומקלל אביו ואמו. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁהוּא אוֹמֵר אִישׁ אִישׁ אֲשֶׁר יְקַלֵּל אֶת אָבִיו (ויקרא כ'), אֵין לִי אֶלָּא אִישׁ שֶׁקִּלֵּל אֶת אָבִיו, אִשָּׁה שֶׁקִּלְּלָה אֶת אָבִיהָ מִנַּיִן? תַּ"ל וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ סְתָם, בֵּין אִישׁ וּבֵין אִשָּׁה, אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר אִישׁ אֲשֶׁר יְקַלֵּל? לְהוֹצִיא אֶת הַקָּטָן (מכילתא):

מות יומת. בִּסְקִילָה; וְכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר דָּמָיו בּוֹ בִּסְקִילָה, וּבִנְיַן אָב לְכֻלָּם בָּאֶבֶן יִרְגְּמוּ אֹתָם דְּמֵיהֶם בָּם (ויקרא כ'), וּבְמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ נֶאֱמַר דָּמָיו בּוֹ:

פסוק יח

וכי יריבן אנשים. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר עַיִן תַּחַת עַיִן, לֹא לָמַדְנוּ אֶלָּא דְּמֵי אֵבָרָיו אֲבָל שֶׁבֶת וְרִפּוּי לֹא לָמַדְנוּ, לְכָךְ נֶאֱמְרָה פָּרָשָׁה זוֹ:

ונפל למשכב. כְּתַרְגּוּמוֹ וְיִפֵּל לְבוּטְלָן – לְחֹלִי שֶׁמְּבַטְּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ:

פסוק יט

על משענתו. עַל בֶּרְיוֹ וְכֹחוֹ (מכילתא):

ונקה המכה. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שֶׁיֵּהָרֵג זֶה שֶׁלֹּא הָרַג? אֶלָּא לְמֶדְךָ כָּאן שֶׁחוֹבְשִׁים אוֹתוֹ עַד שֶׁנִּרְאֶה אִם יְתָרְפֵּא זֶה; וְכֵן מַשְׁמָעוֹ: כְּשֶׁקָּם זֶה וְהוֹלֵךְ עַל מִשְׁעַנְתּוֹ אָז נְקֵה הַמַּכֶּה, אֲבָל עַד שֶׁלֹּא יָקוּם זֶה לֹא נְקֵה הַמַּכֶּה (כתובות ל"ג):

רק שבתו. בְּטוּל מְלַאכְתּוֹ מֵחֲמַת הַחֹלִי; אִם קָטַע יָדוֹ אוֹ רַגְלוֹ, רוֹאִין בְּטוּל מְלַאכְתּוֹ מֵחֲמַת הַחֹלִי כְּאִלּוּ שׁוֹמֵר קִשּׁוּאִין, שֶׁהֲרֵי אַף לְאַחַר הַחֹלִי אֵינוֹ רָאוּי לִמְלֶאכֶת יָד וֶרֶגֶל, וְהוּא כְּבָר נָתַן לוֹ מֵחֲמַת נִזְקוֹ דְּמֵי יָדוֹ וְרַגְלוֹ, שְׁנֵּי יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רָגֶל:

ורפא ירפא. כְּתַרְגּוּמוֹ – יְשַׁלֵּם שְׂכַר הָרוֹפֵא:

פסוק כ

וכי יכה איש את עבדו או את אמתו. בְּעֶבֶד כְּנַעֲנִי הַכָּתוּב מְדַבֵּר, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּעִבְרִי? תַּ"לּ כִּי כַסְפּוֹ הוּא, מַה כַּסְפּוֹ קָנוּי לוֹ עוֹלָמִית, אַף עֶבֶד הַקָּנוּי לוֹ עוֹלָמִית; וַהֲרֵי הָיָה בִכְלָל מַכֵּה אִישׁ וָמֵת? אֶלָּא בָּא הַכָּתוּב וְהוֹצִיאוֹ מִן הַכְּלָל, לִהְיוֹת נָדוֹן בְּדִין יוֹם אוֹ יוֹמַיִם, שֶׁאִם לֹא מֵת תַּחַת יָדוֹ וְשָׂהָה מֵעֵת לְעֵת פָּטוּר (מכילתא):

בשבט. כְּשֶׁיֵּשׁ בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית הַכָּתוּב מְדַבֵּר. אוֹ אֲפִלּוּ אֵין בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית? תַּ"לּ בְּיִשְׂרָאֵל וְאִם בְּאֶבֶן יָד אֲשֶׁר יָמוּת בָּהּ הַכֵּהוּ (במדבר ל"ה), וַהֲלֹא דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר: מַה יִשְׂרָאֵל חֲמוּר אֵין חַיָּב עָלָיו אֶלָּא אִם כֵּן הִכָּהוּ בְּדָבָר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית וְעַל אֵבֶר שֶׁהוּא כְּדֵי לָמוּת בְּהַכָּאָה זוֹ, עֶבֶד הַקַּל לֹא כָּל שֶׁכֵּן (מכילתא):

נקם ינקם. מִיתַת סַיִף, וְכֵן הוּא אוֹמֵר חֶרֶב נֹקֶמֶת נְקַם בְּרִית (ויקרא כ"ו):

פסוק כא

אך אם יום או יומים יעמד לא יקם. אִם עַל יוֹם אֶחָד הוּא פָּטוּר עַל יוֹמַיִם לֹא כָּל שֶׁכֵּן? אֶלָּא יוֹם שֶׁהוּא כְּיוֹמַיִם, וְאֵיזֶה? זֶה מֵעֵת לְעֵת (מכילתא):

לא יקם כי כספו הוא. הָא אַחֵר שֶׁהִכָּהוּ, אַע"פּ שֶׁשָּׂהָה מֵעֵת לְעֵת קוֹדֶם שֶׁמֵּת, חַיָּב:

פסוק כב

וכי ינצו אנשים. זֶה עִם זֶה, וְנִתְכַּוְּנוּ לְהַכּוֹת אֶת חֲבֵרוֹ וְהִכָּה אֶת הָאִשָּׁה:

ונגפו. אֵין נְגִיפָה אֶלָּא לְשׁוֹן דְּחִיפָה וְהַכָּאָה, כְּמוֹ פֶּן תִּגֹּף בָּאֶבֶן רַגְלֶךָ (תהילים צ"א), בְּטֶרֶם יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם (ירמיהו י"ג) וּלְאֶבֶן נֶגֶף (ישעיהו ח'):

ולא יהיה אסון. בָּאִשָּׁה:

ענוש יענש. לְשַׁלֵּם דְּמֵי וְלָדוֹת לַבַּעַל; שָׁמִין אוֹתָהּ כַּמָּה הָיְתָה רְאוּיָה לְמָכֵר בַּשּׁוּק לְהַעֲלוֹת בְּדָמֶיהָ בִּשְׁבִיל הֲרִיוֹנָהּ:

ענש יענש. יִגְבּוּ מָמוֹן מִמֶּנּוּ, כְּמוֹ וְעָנְשׁוּ אֹתוֹ מֵאָה כֶּסֶף (דברים כ"ב):

כאשר ישית עליו וגו'. כְּשֶׁיִּתְבָּעֶנּוּ הַבַּעַל בְּבֵית דִּין לְהַשִּׁית עָלָיו עֹנֶשׁ עַל כָּךְ:

ונתן. הַמַּכֶּה דְּמֵי וְלָדוֹת:
בפללים – עַל פִּי הַדַּיָּנִים (מכילתא):

פסוק כג

ואם אסון יהיה. בָּאִשָּׁה:
ונתתה נפש תחת נפש. רַבּוֹתֵינוּ חוֹלְקִים בַּדָּבָר, יֵשׁ אוֹמְרִים נֶפֶשׁ מַמָּשׁ, וְיֵשׁ אוֹמְרִים מָמוֹן אֲבָל לֹא נֶפֶשׁ מַמָּשׁ, שֶׁהַמִּתְכַּוֵּן לַהֲרֹג אֶת זֶה וְהָרַג אֶת זֶה פָּטוּר מִמִּיתָה, וּמְשַׁלֵּם לְיוֹרְשָׁיו דְּמֵיו כְּמוֹ שֶׁהָיָה נִמְכָּר בַּשּׁוּק (שם):

פסוק כד

עין תחת עין. סְמֵא עֵין חֲבֵרוֹ נוֹתֵן לוֹ דְּמֵי עֵינוֹ כַּמָּה שֶׁפָּחֲתוּ דָּמָיו לְמְכֹר בַּשּׁוּק, וְכֵן כֻּלָּם; וְלֹא נְטִילַת אֵבֶר מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּפֶרֶק הַחוֹבֵל (בבא קמא דף פ"ג):

פסוק כה

כויה תחת כויה. מִכְוַת אֵשׁ; וְעַד עַכְשָׁו דִּבֵּר בְּחַבָּלָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ פְּחַת דָּמִים, וְעַכְשָׁיו בְּשֶׁאֵין בָּהּ פְּחַת דָּמִים אֶלָּא צַעַר, כְּגוֹן כְּוָאוֹ בִּשְׁפוּד עַל צִפָּרְנָיו, אוֹמְדִים כַּמָּה אָדָם כַּיּוֹצֵא בָּזֶה רוֹצֶה לִטֹּל לִהְיוֹת מְצַטַּעֵר כָּךְ (בבא קמא פ"ג):
פצע. הִיא מַכָּה הַמּוֹצִיאָה דָם, שֶׁפָּצַע אֶת בְּשָׂרוֹ, נבר"ורא בְּלַעַז; הַכֹּל לְפִי מַה שֶּׁהוּא – אִם יֵשׁ בּוֹ פְּחַת דָּמִים, נוֹתֵן נֶזֶק, וְאִם נָפַל לְמִשְׁכָּב, נוֹתֵן שֶׁבֶת וְרִפּוּי וּבֹשֶׁת וְצַעַר; וּמִקְרָא זֶה יָתֵר הוּא, וּבְהַחוֹבֵל דְּרָשׁוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ לְחַיֵּב עַל הַצַּעַר אֲפִלּוּ בִּמְקוֹם נֶזֶק – שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁנּוֹתֵן לוֹ דְּמֵי יָדוֹ, אֵין פּוֹטְרִים אוֹתוֹ מִן הַצַּעַר, לוֹמַר, הוֹאִיל וְקָנָה יָדוֹ יֵשׁ עָלָיו לְחָתְכָהּ בְּכָל מַה שֶּׁיִּרְצֶה, אֶלָּא אוֹמְרִים, יֵשׁ לוֹ לְחָתְכָהּ בְּסַם, שֶׁאֵינוֹ מִצְטַעֵר כָּל כָּךְ, וְזֶה חָתְכָהּ בְּבַרְזֶל וְצָעָרוֹ:
חבורה. הִיא מַכָּה שֶׁהַדָּם נִצָּרָר בָּהּ וְאֵינוֹ יוֹצֵא, אֶלָּא שֶׁמַּאֲדִים הַבָּשָׂר כְּנֶגְדּוֹ, וּלְשׁוֹן חַבּוּרָה טק"א בְּלַעַז, כְּמוֹ וְנָמֵר חֲבַרְבֶּרוֹתָיו (ירמיהו י"ג), וְתַרְגּוּמוֹ מַשְׁקוֹפֵי, לְשׁוֹן חֲבָטָה, בטדו"רא בְּלַעַז, וְכֵן שְׁדוּפוֹת קְדִים (בראשית מ"א), שְׁקִיפָן קְדוּם – חֲבוּטוֹת בָּרוּחַ, וְכֵן עַל הַמַּשְׁקוֹף, עַל שֵׁם שֶׁהַדֶּלֶת נוֹקֶשׁ עָלָיו:

פסוק כו

את עין עבדו. כְּנַעֲנִי, אֲבָל עִבְרִי אֵינוֹ יוֹצֵא בְּשֵׁן וְעַיִן, כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים:
תחת עינו. וְכֵן בְּכ"ד רָאשֵׁי אֵבָרִים: אֶצְבָּעוֹת הַיָּדַיִם וְהָרַגְלַיִם, וּשְׁתֵּי אָזְנַיִם, וְהַחֹטֶם, וְרֹאשׁ הַגְּוִיָּה שֶׁהוּא גִּיד הָאַמָּה. וְלָמָּה נֶאֱמַר שֵׁן וְעַיִן? שֶׁאִם נֶאֱמַר עַיִן וְלֹא נֶאֱמַר שֵׁן, הָיִיתִי אוֹמֵר מָה עַיִן שֶׁנִּבְרָא עִמּוֹ אַף כָּל שֶׁנִּבְרָא עִמּוֹ, וַהֲרֵי שֵׁן לֹא נִבְרָא עִמּוֹ; וְאִם נֶאֱמַר שֵׁן וְלֹא נֶאֱמַר עַיִן, הָיִיתִי אוֹמֵר אֲפִלּוּ שֵׁן תִּינוֹק שֶׁיֵּשׁ לָהּ חֲלִיפִין, לְכָךְ נֶאֱמַר עַיִן (מכילתא):

פסוק כח

וכי יגח שור. אֶחָד שׁוֹר וְאֶחָד כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה וְעוֹף, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה (בבא קמא נ"ד):

ולא יאכל את בשרו. מִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר סָקוֹל יִסָּקֵל הַשּׁוֹר אֵינִי יוֹדֵעַ שֶׁהוּא נִבֵּלָה וּנְבֵלָה אֲסוּרָה בַּאֲכִילָה? אֶלָּא מַה תַּלְמוּד לוֹמַר וְלֹא יֵאָכֵל אֶת בְּשָׂרוֹ? שֶׁאֲפִלּוּ שְׁחָטוֹ לְאַחַר שֶׁנִּגְמַר דִּינוֹ אָסוּר בַּאֲכִילָה, בַּהֲנָאָה מִנַּיִן? תַּ"ל וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי, כְּאָדָם הָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ יָצָא פְּלוֹנִי נָקִי מִנְּכָסָיו וְאֵין לוֹ בָהֶם הַנָּאָה שֶׁל כְּלוּם, זֶהוּ מִדְרָשׁוֹ (בבא קמא מלכים א). וּפְשׁוּטוֹ כְּמַשְׁמָעוֹ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בַּמּוּעָד וְגַם בְּעָלָיו יוּמָת, הֻצְרַךְ לוֹמַר בַּתָּם וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי:

פסוק כט

מתמל שלשם. הֲרֵי שָׁלֹשׁ נְגִיחוֹת (מכילתא):

והועד בבעליו. לְשׁוֹן הַתְרָאָה בְּעֵדִים, כְּמוֹ הָעֵד הֵעִד בְּנוּ הָאִישׁ (בראשית מ"ג):

והמית איש וגו'. לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כִּי יִגַּח אֵין לִי אֶלָּא שֶׁהֵמִיתוֹ בְּנְגִיחָה, הֱמִיתוֹ בִּנְשִׁיכָה, דְּחִיפָּה, בְּעִיטָה, מִנַּיִן? תַּלְמוּד לוֹמַר וְהֵמִית:

וגם בעליו יומת. בִּידֵי שָׁמַיִם. יָכוֹל בִּידֵי אָדָם? תַּלְמוּד לוֹמַר מוֹת יוּמַת הַמַּכֶּה רוֹצֵחַ הוּא, עַל רְצִיחָתוֹ אַתָּה הוֹרְגוֹ וְאִי אַתָּה הוֹרְגוֹ עַל רְצִיחַת שׁוֹרוֹ (סנהדרין ט"ו):

פסוק ל

אם כפר יושת עליו. "אִם" זֶה אֵינוֹ תָּלוּי, וַהֲרֵי הוּא כְּמוֹ "אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה" – לְשׁוֹן אֶשֶׁר, זֶה מִשְׁפָּטוֹ שֶׁיְּשִׁיתוּ עָלָיו בֵּית דִּין כֹּפֶר:

ונתן פדין נפשו. דְּמֵי נִזָּק דִּבְרֵי ר' יִשְׁמָעֵאל, ר' עֲקִיבָא אוֹמֵר דְּמֵי מַזִּיק (מכילתא):

פסוק לא

או בן יגח. בֵּן שֶׁהוּא קָטָן:

או בת. שֶׁהִיא קְטַנָּה; לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר וְהֵמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה, יָכוֹל אֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא עַל הַגְּדוֹלִים, תַּלְמוּד לוֹמַר אוֹ בֵן יִגַּח וְגוֹ', לְחַיֵּב עַל הַקְּטַנִּים כַּגְּדוֹלִים (שם):

פסוק לב

אם עבד, או אמה. כְּנַעֲנִיִּים:

שלשים שקלים יתן. גְּזֵרַת הַכָּתוּב הוּא, בֵּין שֶׁהוּא שָׁוֶה אֶלֶף זוּז בֵּין שֶׁאֵינוֹ שָׁוֶה אֶלָּא דִּינָר. וְהַשֶּׁקֶל מִשְׁקָלוֹ אַרְבָּעָה זְהוּבִים שֶׁהֵם חֲצִי אֲנָקְיָא לְמִשְׁקָל הַיָּשָׁר שֶׁל קוֹלוֹנְיָ"א:

פסוק לג

וכי יפתח איש בור. שֶׁהָיָה מְכֻסֶּה וְגִלָּהוּ:

או כי יכרה. לָמָּה נֶאֱמַר? אִם עַל הַפְּתִיחָה חַיָּב עַל הַכְּרִיָּה לֹא כָּל שֶׁכֵּן? אֶלָּא לְהָבִיא כּוֹרֶה אַחַר כּוֹרֶה שֶׁהוּא חַיָּב (בבא קמא נ"א):

ולא יכסנו. הָא אִם כִּסָּהוּ פָּטוּר; וּבְחוֹפֵר בִּרְשׁוּת הָרַבִּים דִּבֵּר הַכָּתוּב:

שור או חמור. הוּא הַדִּין לְכָל בְּהֵמָה וְחַיָּה, שֶׁבְּכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר אָנוּ לְמֵדִין אוֹתוֹ שׁוֹר שׁוֹר מִשַּׁבָּת, שֶׁנֶּאֱמַר לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ (שמות כ"ג), מַה לְּהַלָּן כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה כְּשׁוֹר – שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בְּמָקוֹם אַחֵר וְכָל בְּהֶמְתֶּךָ (דברים ה') – אַף כָּאן כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה כְּשׁוֹר, וְלֹא נֶאֱמַר שׁוֹר וַחֲמוֹר אֶלָּא שׁוֹר וְלֹא אָדָם, חֲמוֹר וְלֹא כֵּלִים (בבא קמא נ"ג):

פסוק לד

בעל הבור. בַּעַל הַתַּקָּלָה; אַע"פִּ שֶׁאֵין הַבּוֹר שֶׁלּוֹ – שֶׁעָשָׂאוֹ בִּרְשׁוּת הָרַבִּים – עָשָׂאוֹ הַכָּתוּב בְּעָלָיו לְהִתְחַיֵּב עָלָיו בְּנָזָקָיו:

כסף ישיב לבעליו. יָשִׁיב לְרִבּוֹת שְׁוֵה כֶּסֶף וַאֲפִלּוּ סֶבִּין (שם ז'):

והמת יהיה לו. לְנַזָּק; שְׁמִין אֶת הַנִּבְלָה וְנוֹטְלָהּ בְּדָמִים וּמְשַׁלֵּם לוֹ הַמַּזִּיק עָלֶיהָ תַּשְׁלוּמֵי נְזָקוֹ (בבא קמא י'):

פסוק לה

וכי יגף. יִדְחֹף; בֵּין בְּקַרְנָיו, בֵּין בְּגוּפוֹ, בֵּין בְּרַגְלוֹ, בֵּין שֶׁנִּשְׁכוֹ בְּשִׁנָּיו, כֻּלָּן בִּכְלַל נְגִיפָה הֵם, שֶׁאֵין נְגִיפָה אֶלָּא לְשׁוֹן מַכָּה:

שור איש. שׁוֹר שֶׁל אִישׁ:

ומכרו את השור וגו'. בְּשָׁוִים הַכָּתוּב מְדַבֵּר – שׁוֹר שָׁוֶה מָאתַיִם שֶׁהֵמִית שׁוֹר שָׁוֶה מָאתַיִם – בֵּין שֶׁהַנִּבְלָה שָׁוָה הַרְבֵּה, בֵּין שֶׁהִיא שָׁוָה מְעַט, כְּשֶׁנּוֹטֵל זֶה חֲצִי הַחַי וַחֲצִי הַמֵּת וְזֶה חֲצִי הַחַי וַחֲצִי הַמֵּת, נִמְצָא כָּל אֶחָד מַפְסִיד חֲצִי נֶזֶק שֶׁהִזִּיקָה הַמִּיתָה; לְמָדְנוּ שֶׁהַתָּם מְשַׁלֵּם חֲצִי נֶזֶק, שְׁמֵן הַשָּׁוִין אַתָּה לָמֵד לְשֶׁאֵינָן שָׁוִין, כִּי דִּין הַתָּם לְשַׁלֵּם חֲצִי נֶזֶק – לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר. אוֹ יָכוֹל אַף בְּשֶׁאֵינָן שָׁוִין בְּדָמֵיהֶן כְּשֶׁהֵן חַיִּים אָמַר הַכָּתוּב יֶחֱצוּ אֶת שְׁנֵיהֶם? אִם אָמַרְתָּ כֵּן, פְּעָמִים שֶׁהַמַּזִּיק מַשְׁתַּכֵּר הַרְבֵּה, כְּשֶׁהַנִּבְלָה שָׁוָה לְמָכֵר לְנָכְרִים הַרְבֵּה יוֹתֵר מִדְּמֵי שׁוֹר הַמַּזִּיק, וְאִי אֶפְשָׁר שֶׁיֹּאמַר הַכָּתוּב שֶׁיִּהְיֶה הַמַּזִּיק נִשְׁכָּר; אוֹ פְּעָמִים שֶׁהַנִּזָּק נוֹטֵל הַרְבֵּה יוֹתֵר מִדְּמֵי נֶזֶק שָׁלֵם – שֶׁחֲצִי דְּמֵי שׁוֹר הַמַּזִּיק שָׁוִין יוֹתֵר מִכָּל דְּמֵי שׁוֹר הַנִּזָּק – וְאִם אָמַרְתָּ כֵּן, הֲרֵי תָּם חָמוּר מִמּוּעָד. עַל כָּרְחֲךָ לֹא דִּבֵּר הַכָּתוּב אֶלָּא בְּשָׁוִין, וְלָמָּדְךָ שֶׁהַתָּם מְשַׁלֵּם חֲצִי נֶזֶק, וּמִן הַשָּׁוִין תִּלְמֹד לְשֶׁאֵינָן שָׁוִין, שֶׁהַמְּשַׁלֵּם חֲצִי נִזְקוֹ שְׁמִין לוֹ אֶת הַנִּבְלָה, וּמַה שֶּׁפָּחֲתוּ דָּמָיו בְּשָׁבִיל הַמִּיתָה, נוֹטֵל חֲצִי הַפְּחָת וְהוֹלֵךְ. וְלָמָּה אָמַר הַכָּתוּב בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה וְלֹא אָמַר יְשַׁלֵּם חֶצְיוֹ? לְלַמֵּד, שֶׁאֵין הַתָּם מְשַׁלֵּם אֶלָּא מִגּוּפוֹ, וְאִם נָגַח וּמֵת, אֵין נֶזֶק נוֹטֵל אֶלָּא הַנִּבְלָה, וְאִם אֵינָהּ מַגַּעַת לַחֲצִי נִזְקוֹ יַפְסִיד; אוֹ שׁוֹר שָׁוֶה מָנֶה,

שֶׁנָּגַח שׁוֹר שָׁוֶה חֲמֵשׁ מֵאוֹת זוּז, אֵינוֹ נוֹטֵל אֶלָּא אֶת הַשּׁוֹר, שֶׁלֹּא נִתְחַיֵּב הַתָּם לְחַיֵּב אֶת בְּעָלָיו לְשַׁלֵּם מִן הָעֲלִיָּה (בבא קמא ל"ג):

פסוק לו

או נודע. אוֹ לֹא הָיָה תָּם, אֶלָּא נוֹדַע כִּי שׁוֹר נַגָּח הוּא, הַיּוֹם וּמִתְּמוֹל שִׁלְשֹׁם הֵרֵי שָׁלֹשׁ נְגִיחוֹת:

שלם ישלם שור. נֶזֶק שָׁלֵם:

והמת יהיה לו. לַנָּזָק; וְעָלָיו יַשְׁלִים הַמַּזִּיק עַד שֶׁיִּשְׁתַּלֵּם נִזְקוֹ כָּל נִזְקוֹ:

פסוק לז

חמשה בקר וגו'. אָמַר רַ' יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי חָס הַמָּקוֹם עַל כְּבוֹדָן שֶׁל בְּרִיּוֹת – שׁוֹר שֶׁהוֹלֵךְ בְּרַגְלָיו וְלֹא נִתְבַּזָּה בּוֹ הַגַּנָּב לְנָשְׂאוֹ עַל כְּתֵפוֹ, מְשַׁלֵּם חֲמִשָּׁה, שֶׁה שֶׁנּוֹשְׂאוֹ עַל כְּתֵפוֹ, מְשַׁלֵּם אַרְבָּעָה הוֹאִיל וְנִתְבַּזָּה בּוֹ. אָמַר רַבִּי מֵאִיר בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחָהּ שֶׁל מְלָאכָה – שׁוֹר שֶׁבִּטְּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ חֲמִשָּׁה, שֶׁה שֶׁלֹּא בִּטְּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ אַרְבָּעָה (מכילתא, בבא קמא ע"ט):

תחת השור, תחת השה. שְׁנָאָן הַכָּתוּב, לוֹמַר שֶׁאֵין מִדַּת תַּשְׁלוּמֵי אַרְבָּעָה וַחֲמִשָּׁה נוֹהֶגֶת אֶלָּא בְּשׁוֹר וְשֶׂה בִּלְבַד (בבא קמא ס"ז):

פרק כב

פסוק א

אם במחתרת. כְּשֶׁהָיָה חוֹתֵר אֶת הַבַּיִת:

אין לו דמים. אֵין זוֹ רְצִיחָה, הֲרֵי הוּא כְּמֵת מֵעַקְרוֹ; כָּאן לִמְּדַתְךָ תּוֹרָה "אִם בָּא לְהָרְגְךָ, הַשְׁכֵּם לְהָרְגוֹ" וְזֶה לְהָרְגְךָ בָּא, שֶׁהֲרֵי יוֹדֵעַ הוּא שֶׁאֵין אָדָם מַעֲמִיד עַצְמוֹ וְרוֹאֶה שֶׁנּוֹטְלִין מָמוֹנוֹ בְּפָנָיו וְשׁוֹתֵק, לְפִיכָךְ עַל מְנָת כֵּן בָּא שֶׁאִם יַעֲמֹד בַּעַל הַמָּמוֹן כְּנֶגְדּוֹ יַהַרְגֶנּוּ (סנהדרין ע"ב):

פסוק ב

אם זרחה השמש עליו. אֵין זֶה אֶלָּא כְּמִין מָשָׁל: אִם בָּרוּר לְךָ הַדָּבָר שֶׁיֵּשׁ לוֹ שָׁלוֹם עִמְּךָ, כְּשֶׁמֶשׁ הַזֶּה שֶׁהוּא שָׁלוֹם בָּעוֹלָם, כְּךָ פְּשׁוּט לְךָ שֶׁאֵינוֹ בָא לְהָרֹג אֶפִלּוּ יַעֲמֹד בַּעַל הַמָּמוֹן כְּנֶגְדּוֹ, כְּגוֹן אָב הַחוֹתֵר לִגְנֹב מָמוֹן הַבֵּן, בְּיָדוּעַ שֶׁרַחֲמֵי הָאָב עַל הַבֵּן וְאֵינוֹ בָא עַל עִסְקֵי נְפָשׁוֹת (שם):

דמים לו. כְּחַי הוּא חָשׁוּב, וּרְצִיחָה הִיא אִם יַהַרְגֶנּוּ בַּעַל הַבַּיִת:

שלם ישלם. הַגַּנָּב מָמוֹן שֶׁגָּנַב וְאֵינוֹ חַיָּב מִיתָה; וְאַנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם אִם עֵינָא דְּסַהֲדַיָּא נְפַלַת עֲלוֹהִי, לָקַח לוֹ שִׁטָּה אַחֶרֶת, לוֹמַר, שֶׁאִם מְצָאוּהוּ עֵדִים קֹדֶם שֶׁבָּא בַּעַל הַבַּיִת, וּכְשֶׁבָּא

בַּעַל הַבַּיִת נֶגְדּוֹ הִתְרוּ בוֹ שֶׁלֹּא יַהַרְגֶנּוּ, **דמים לו** – חַיָּב עָלָיו אִם הָרָגוֹ, שֶׁמַּאַחַר שֶׁיֵּשׁ רוֹאִים לוֹ, אֵין הַגַּנָּב הַזֶּה בָּא עַל עִסְקֵי נְפָשׁוֹת, וְלֹא יַהֲרֹג אֶת בַּעַל הַמָּמוֹן:

פסוק ג

המצא תמצא. בִּרְשׁוּתוֹ, שֶׁלֹּא טָבַח וְלֹא מָכַר:

משור עד חמור. כָּל דָּבָר בִּכְלַל תַּשְׁלוּמֵי כֶּפֶל, בֵּין שֶׁיֵּשׁ בּוֹ רוּחַ חַיִּים, בֵּין שֶׁאֵין בּוֹ רוּחַ חַיִּים, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בְּמִקְרָא אַחֵר "עַל שֶׁה עַל שַׂלְמָה עַל כָּל אֲבֵדָה ... יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ" (בבא קמא ס"ב):

חיים שנים ישלם. וְלֹא יְשַׁלֵּם לוֹ מֵתִים, אֶלָּא חַיִּים אוֹ דְּמֵי חַיִּים (מכילתא):

פסוק ד

כי יבער, את בעירה ובער. כֻּלָּם לְשׁוֹן בְּהֵמָה, כְּמוֹ אֲנַחְנוּ וּבְעִירֵנוּ (במדבר כ'):

כי יבער. יוֹלִיךְ בְּהֵמוֹתָיו בְּשָׂדֶה אוֹ בְכֶרֶם שֶׁל חֲבֵרוֹ, וְיַזִּיק אוֹתוֹ בְּאַחַת מִשְּׁתֵּי אֵלּוּ, אוֹ בְּשִׁלּוּחַ בְּעִירוֹ אוֹ בְּבִעוּר, וּפִרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ "וְשִׁלַּח" הוּא נִזְקֵי מִדְרַךְ כַּף רֶגֶל, "וּבִעֵר" הוּא נִזְקֵי הַשֵּׁן, הָאוֹכֶלֶת וּמְבַעֶרֶת (בבא קמא ב'):

בשדה אחר. בְּשָׂדֶה שֶׁל אִישׁ אַחֵר:

מיטב שדהו ... ישלם. שָׁמִין אֶת הַנָּזָק, וְאִם בָּא לְשַׁלֵּם לוֹ קַרְקַע דְּמֵי נִזְקוֹ, יְשַׁלֵּם לוֹ מִמֵּיטַב שְׂדוֹתָיו – אִם הָיָה נִזְקוֹ סֶלַע, יִתֵּן לוֹ שָׁוֶה סֶלַע מֵעִדִּית שֶׁיֵּשׁ לוֹ; לְמֶדְךָ הַכָּתוּב שֶׁהַנִּזְקִין שָׁמִין לָהֶם בְּעִדִּית (מכילתא, בבא קמא ו'):

פסוק ה

כי תצא אש. אֲפִלּוּ מֵעַצְמָהּ (בבא קמא כ"ב):

ומצאה קצים. קרדו"נש בְּלַעַז:

ונאכל גדיש. שֶׁלְּחָכָה בַּקּוֹצִים עַד שֶׁהִגִּיעָה לַגָּדִישׁ אוֹ לַקָּמָה הַמְחֻבֶּרֶת בַּקַּרְקַע:

או השדה. שֶׁלְּחָכָה אֶת נִירוֹ וְצָרִיךְ לָנִיר אוֹתָהּ פַּעַם שְׁנִיָּה (בבא קמא ס'):

שלם ישלם המבער. אַע"פִּ שֶׁהִדְלִיק בְּתוֹךְ שֶׁלּוֹ, וְהִיא יָצְאָה מֵעַצְמָהּ עַל יְדֵי קוֹצִים שֶׁמְּצָאָה, חַיָּב לְשַׁלֵּם, לְפִי שֶׁלֹּא שָׁמַר אֶת גַּחֶלְתּוֹ שֶׁלֹּא תֵּצֵא וְתַזִּיק:

פסוק ו

וגנב מבית האיש. לְפִי דְּבָרָיו (שם ס"ג):

אם ימצא הגנב ישלם. הַגַּנָּב **שנים** לַבְּעָלִים:

פסוק ז

אם לא ימצא הגנב. וּבָא הַשּׁוֹמֵר הַזֶּה, שֶׁהוּא בַּעַל הַבַּיִת:

ונקרב. אֶל הַדַּיָּנִין, לָדוּן עִם זֶה וְלִשְׁבַּע לוֹ שֶׁלֹּא שָׁלַח יָדוֹ בְּשֶׁלּוֹ (שם):

פסוק ח

על כל דבר פשע. שֶׁיִּמָּצֵא שׁוֹקֵר בִּשְׁבוּעָתוֹ – שֶׁיִּעִידוּ עֵדִים שֶׁהוּא עַצְמוֹ גְּנָבוֹ – וְיַרְשִׁיעוּהוּ אֱלֹהִים עַל פִּי הָעֵדִים.

ישלם שנים לרעהו. לְמֶדְךָ הַכָּתוּב, שֶׁהַטּוֹעֵן בְּפִקָּדוֹן לוֹמַר נִגְנַב הֵימֶנּוּ, וְנִמְצָא שֶׁהוּא עַצְמוֹ גְּנָבוֹ, מְשַׁלֵּם תַּשְׁלוּמֵי כֶּפֶל; וְאֵימָתַי? בְּזְמַן שֶׁנִּשְׁבַּע וְאַחַ"כ בָּאוּ עֵדִים, שֶׁכָּךְ דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ: וְנִקְרַב בַּעַל הַבַּיִת אֶל הָאֱלֹהִים, קְרִיבָה זוֹ שְׁבוּעָה הִיא, אַתָּה אוֹמֵר לִשְׁבוּעָה אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא לַדַּיִן, שֶׁכֵּיוָן שֶׁבָּא לַדַּיִן וְכָפַר לוֹמַר נִגְנְבָה, מִיָּד יִתְחַיֵּב כֶּפֶל אִם בָּאוּ עֵדִים שֶׁהוּא בְיָדוֹ? נֶאֱמַר כָּאן שִׁלּוּחוּת יָד וְנֶאֱמַר לְמַטָּה שִׁלּוּחוּת יָד – שְׁבוּעַת ה' תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ – מַה לְּהַלָּן שְׁבוּעָה, אַף כָּאן שְׁבוּעָה (שם):

אשר יאמר כי הוא זה. לְפִי פְּשׁוּטוֹ אֲשֶׁר יֹאמַר הָעֵד כִּי הוּא זֶה שֶׁנִּשְׁבַּעְתָּ עָלָיו, הֲרֵי הוּא אֶצְלְךָ, עַד הַדַּיָּנִין יָבֹא דִּבַּר שְׁנֵיהֶם, וְיַחְקְרוּ אֶת הָעֵדִים, אִם כְּשֵׁרִים הֵם וַיַּרְשִׁיעוּהוּ לְשׁוֹמֵר זֶה, יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם, וְאִם יַרְשִׁיעוּ אֶת הָעֵדִים, שֶׁנִּמְצְאוּ זוֹמְמִין, יְשַׁלְּמוּ הֵם שְׁנַיִם לַשּׁוֹמֵר. וְרַבּוֹתֵינוּ ז"ל דָּרְשׁוּ כִּי הוּא זֶה לְלַמֵּד, שֶׁאֵין מְחַיְּבִין אוֹתוֹ שְׁבוּעָה אֶלָּא אִם כֵּן הוֹדָה בְּמִקְצָת, לוֹמַר כָּךְ וְכָךְ אֲנִי חַיָּב לְךָ, וְהַמּוֹתָר נִגְנַב מִמֶּנִּי (שם ק"ז):

פסוק ט

כי יתן איש אל רעהו חמור או שור. פָּרָשָׁה רִאשׁוֹנָה נֶאֱמְרָה בְּשׁוֹמֵר חִנָּם, לְפִיכָךְ פָּטַר בּוֹ אֶת הַגְּנֵבָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (פסוק ו) וְגֻנַּב מִבֵּית הָאִישׁ, אִם לֹא יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְנִקְרַב בַּעַל הַבַּיִת לְשְׁבוּעָה, לְמַדְתָּ שֶׁפּוֹטֵר עַצְמוֹ בִּשְׁבוּעָה זוֹ. וּפָרָשָׁה זוֹ אֲמוּרָה בְּשׁוֹמֵר שָׂכָר, לְפִיכָךְ אֵינוֹ פָּטוּר אִם נִגְנְבָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (פסוק יא) אִם גָּנֹב יִגָּנֵב מֵעִמּוֹ יְשַׁלֵּם, אֲבָל עַל הָאֹנֶס, כְּגוֹן מֵת מֵעַצְמוֹ, אוֹ נִשְׁבַּר אוֹ נִשְׁבָּה בְּחָזְקָה עַל יְדֵי לִסְטִים, וְאֵין רוֹאֶה שֶׁיָּעִיד בַּדָּבָר:

פסוק י

שבעת ה' תהיה. יִשָּׁבַע שֶׁכֵּן הוּא כִּדְבָרָיו, וְהוּא לֹא שָׁלַח בָּהּ יָד לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ לְעַצְמוֹ, שֶׁאִם שָׁלַח בָּהּ יָד וְאַחַ"כָּ נֶאֱנָסָה, חַיָּב בָּאֳנָסִים (בבא מציעא צ"ד):

ולקח בעליו. הַשְּׁבוּעָה:

ולא ישלם. לוֹ הַשּׁוֹמֵר כְּלוּם (בבא קמא ק"ו):

פסוק יב

אם טרף יטרף. עַ"כ חַיָּה רָעָה:

יביאהו עד. יָבִיא עֵדִים שֶׁנִּטְרְפָה בְּאֹנֶס וּפָטוּר:

הטרפה לא ישלם. אֵינוֹ אוֹמֵר טְרֵפָה לֹא יְשַׁלֵּם אֶלָּא הַטְּרֵפָה, יֵשׁ טְרֵפָה שֶׁהוּא מְשַׁלֵּם וְיֵשׁ טְרֵפָה שֶׁאֵינוֹ מְשַׁלֵּם; טְרֵפַת חָתוּל וְשׁוּעָל וּנְמִיָּה מְשַׁלֵּם, טְרֵפַת זְאֵב, אֲרִי, וְדֹב וְנָחָשׁ אֵינוֹ

מְשַׁלֵּם; וּמִי לְחָשְׁךְ לָדוּן כֵּן? שֶׁהֲרֵי כָּתוּב וּמֵת אוֹ נִשְׁבַּר אוֹ נִשְׁבָּה – מַה מִּיתָה שֶׁאֵין יָכוֹל לְהַצִּיל, אַף שֶׁבֶר וְשִׁבְיָה שֶׁאֵין יָכוֹל לְהַצִּיל (מכילתא):

פסוק יג

וכי ישאל. בָּא לְלַמֵּד עַל הַשּׁוֹאֵל שֶׁהוּא חַיָּב בָּאֳנָסִין:

בעליו אין עמו. אִם בְּעָלָיו שֶׁל שׁוֹר אֵינוֹ עִם הַשּׁוֹאֵל בִּמְלַאכְתּוֹ (בבא מציעא צ"ה):

פסוק יד

אם בעליו עמו. בֵּין שֶׁהוּא בְּאוֹתָהּ מְלָאכָה בֵּין שֶׁהוּא בִּמְלָאכָה אַחֶרֶת, הָיָה עִמּוֹ בִּשְׁעַת שְׁאֵלָה אֵינוֹ צָרִיךְ לִהְיוֹת עִמּוֹ בִּשְׁעַת שְׁבִירָה וּמִיתָה (שם):

אם שכיר הוא. אִם הַשּׁוֹר אֵינוֹ שָׁאוּל אֶלָּא שָׂכוּר, בָּא בִּשְׂכָרוֹ לְיַד הַשּׁוֹכֵר הַזֶּה, וְלֹא בִּשְׁאֵלָה, וְאֵין כָּל הֲנָאָה שֶׁלּוֹ, שֶׁהֲרֵי עַ"י שְׂכָרוֹ נִשְׁתַּמֵּשׁ, וְאֵין לוֹ מִשְׁפַּט שׁוֹאֵל לְהִתְחַיֵּב בָּאֳנָסִין; וְלֹא פֵּרֵשׁ מַה דִּינוֹ, אִם כְּשׁוֹמֵר חִנָּם אוֹ כְשׁוֹמֵר שָׂכָר, לְפִיכָךְ נֶחְלְקוּ בּוֹ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל שׁוֹכֵר כְּיוֹצֵא מִשֶּׁלָּם, רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר כְּשׁוֹמֵר חִנָּם, רַ' יְהוּדָה אוֹמֵר כְּשׁוֹמֵר שָׂכָר (בבא מציעא צ"ה):

פסוק טו

וכי יפתה. מְדַבֵּר עַל לְבָבָהּ עַד שֶׁשּׁוֹמַעַת לוֹ, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ וַאֲרֵי יְשַׁדֵּל, שִׁדּוּל בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי כְּפִתּוּי בִּלְשׁוֹן עִבְרִי:

מהר ימהרנה. יִפְסֹק לָהּ מֹהַר כְּמִשְׁפַּט אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ – שֶׁכּוֹתֵב לָהּ כְּתֻבָּה וְיִשָּׂאֶנָּה (מכילתא):

פסוק טז

כמהר הבתולת. שֶׁהוּא קָצוּב חֲמִשִּׁים כֶּסֶף אֵצֶל הַתּוֹפֵס אֶת הַבְּתוּלָה וְשׁוֹכֵב עִמָּהּ בְּאֹנֶס, שֶׁנֶּאֱמַר וְנָתַן הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִמָּהּ לְאֲבִי הַנַּעֲרָה חֲמִשִּׁים כֶּסֶף (דברים כ"ב):

פסוק יז

מכשפה לא תחיה. אֶלָּא תּוּמַת בֵּית דִּין; וְאֶחָד זְכָרִים וְאֶחָד נְקֵבוֹת, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה, שֶׁהַנָּשִׁים מְצוּיוֹת מְכַשֵּׁפוֹת (סנהדרין ס"ז):

פסוק יח

כל שכב עם בהמה מות יומת. בִּסְקִילָה, רוֹבֵעַ כַּנִּרְבַּעַת, שֶׁכָּתוּב בָּהֶם דְּמֵיהֶם בָּם (ויקרא כ'):

פסוק יט

לאלהים. לַעֲזָ"; אִלּוּ הָיָה נָקוּד לֵאלֹהִים, הָיָה צָרִיךְ לְפָרֵשׁ וְלִכְתֹּב "אֱחֵרִים", עַכְשָׁו שֶׁאָמַר לָאֱלֹהִים, אֵין צָרִיךְ לְפָרֵשׁ אֲחֵרִים, שֶׁכָּל לָמֶ"ד וּבֵי"ת הַמְשַׁמֶּשֶׁת בְּרֹאשׁ הַתֵּבָה אִם נְקוּדָה

בַּחֲטָף, כְּגוֹן לְמֶלֶךְ, לְמִדְבָּר, לְעִיר, צָרִיךְ לְפָרֵשׁ לְאֵיזֶה מֶלֶךְ, לְאֵיזֶה מִדְבָּר, לְאֵיזֶה עִיר, וְכֵן לִמְלָכִים וְלִרְגָלִים צָרִיךְ לְפָרֵשׁ לְאֵיזֶה, וְאִם אֵינוֹ מְפֹרָשׁ, כָּל מְלָכִים בְּמַשְׁמָע, כֵּן לֵאלֹהִים כָּל אֱלֹהִים בְּמַשְׁמָע – אֶפִלּוּ קָדֵשׁ, אֲבָל כְּשֶׁהִיא נְקוּדָה פַּתָּח, כְּמוֹ לַמֶּלֶךְ, לַמִּדְבָּר, לָעִיר, נוֹדַע בְּאֵיזֶה מֶלֶךְ מְדַבֵּר, וְכֵן לָעִיר נוֹדַע בְּאֵיזֶה עִיר מְדַבֵּר, וְכֵן לָאֱלֹהִים – לְאוֹתָן שֶׁהַזְהִירָתָם עֲלֵיהֶם בְּמָקוֹם אַחֵר; כַּיּוֹצֵא בוֹ אֵין כְּמוֹךָ בָאֱלֹהִים, לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ, הֶצְרֵךְ לִנְקֹד פַּתָּח:

יחרם. יוּמַת; לָמָּה נֶאֱמַר יָחֳרָם וַהֲלֹא כְבָר נֶאֱמְרָה בּוֹ מִיתָה בְּמָקוֹם אַחֵר וְהוֹצֵאתָ אֶת הָאִישׁ הַהוּא אוֹ אֶת הָאִשָּׁה הַהִוא וְגוֹ' (דברים י"ז)? אֶלָּא לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ עַל אֵיזוֹ עֲבוֹדָה חַיָּב מִיתָה – שֶׁלֹּא תֹּאמַר כָּל עֲבוֹדוֹת בְּמִיתָה – בָּא וּפֵרֵשׁ לְךָ כָּאן "זֹבֵחַ" לָאֱלֹהִים, לוֹמַר לְךָ, מַה זְּבִיחָה עֲבוֹדָה הַנַּעֲשֵׂית בִּפְנִים לַשָּׁמַיִם, אַף אֲנִי מְרַבֶּה הַמַּקְטִיר וְהַמְנַסֵּךְ שֶׁהֵם עֲבוֹדוֹת בִּפְנִים, וְחַיָּבִים עֲלֵיהֶם לְכָל עֲ"זָ בֵּין שֶׁדַּרְכָּהּ לְעָבְדָהּ בְּכָךְ, בֵּין שֶׁאֵין דַּרְכָּהּ לְעָבְדָהּ בְּכָךְ. אֲבָל שְׁאָר עֲבוֹדוֹת, כְּגוֹן הַמְכַבֵּד וְהַמְרַבֵּץ וְהַמְגַפֵּף וְהַמְנַשֵּׁק אֵינוֹ בְּמִיתָה:

פסוק כ

וגר לא תונה. אוֹנָאַת דְּבָרִים, קונטרארי"ר בְּלַעַז, כְּמוֹ וְהַאֲכַלְתִּי אֶת מוֹנַיִךְ אֶת בְּשָׂרָם (ישעיהו מ"ט):

ולא תלחצנו. בְּגֵזֵלַת מָמוֹן:

כי גרים הייתם. אִם הוֹנִיתוֹ, אַף הוּא יָכוֹל לְהוֹנוֹתְךָ וְלוֹמַר לְךָ, אַף אַתָּה מִגֵּרִים בָּאתָ, "מוּם שֶׁבְּךָ אַל תֹּאמַר לְחָבֵרְךָ"; כָּל לְשׁוֹן גֵּר אָדָם שֶׁלֹּא נוֹלַד בְּאוֹתָהּ מְדִינָה, אֶלָּא בָּא מִמְּדִינָה אַחֶרֶת לָגוּר שָׁם:

פסוק כא

כל אלמנה ויתום לא תענון. הוּא הַדִּין לְכָל אָדָם, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה, לְפִי שֶׁהֵם תְּשׁוּשֵׁי כֹּחַ וְדָבָר מָצוּי לְעַנּוֹתָם (מכילתא):

פסוק כב

אם ענה תענה אתו. הֲרֵי זֶה מִקְרָא קָצָר, גָּזַם וְלֹא פֵּרֵשׁ עָנְשׁוֹ, כְּמוֹ לְכֵן כֹּל הוֹרֵג קַיִן (בראשית ד'), גָּזַם וְלֹא פֵּרֵשׁ עָנְשׁוֹ, אַף כָּאן אִם עַנֵּה תְעַנֶּה אוֹתוֹ לְשׁוֹן גִּזּוּם, כְּלוֹמַר סוֹפְךָ לִטֹּל אֶת שֶׁלְּךָ לָמָּה? כִּי אִם צָעֹק יִצְעַק אֵלַי וְגוֹ':

פסוק כג

והיו נשיכם אלמנות. מִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם אֵינִי יוֹדֵעַ שֶׁנָּשִׁיכֶם אַלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתוֹמִים? אֶלָּא הֲרֵי זוֹ קְלָלָה אַחֶרֶת, שֶׁיִּהְיוּ הַנָּשִׁים צְרוּרוֹת כְּאַלְמָנוֹת חַיּוֹת, שֶׁלֹּא יִהְיוּ עֲדִים לְמִיתַת בַּעֲלֵיהֶן וְתִהְיֶינָה אֲסוּרוֹת לְהִנָּשֵׂא, וְהַבָּנִים יִהְיוּ יְתוֹמִים, שֶׁלֹּא יַנִּיחוּם בֵּית דִּין לֵירֵד לְנִכְסֵי אֲבִיהֶם, לְפִי שֶׁאֵין יוֹדְעִים אִם מֵתוּ אִם נִשְׁבּוּ (בבא מציעא ל"ח):

פסוק כד

אם כסף תלוה את עמי. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר כָּל אִם וְאִם שֶׁבַּתּוֹרָה רְשׁוּת חוּץ מִשְּׁלֹשָׁה, וְזֶה אֶחָד מֵהֶן (מכילתא):

את עמי. עַמִּי וְגוֹי עַמִּי קוֹדֵם, עָנִי וְעָשִׁיר עָנִי קוֹדֵם, עָנֶיךָ וַעֲנִיֵּי עִירְךָ עָנֶיךָ קוֹדְמִין, עֲנִיֵּי עִירְךָ וַעֲנִיֵּי עִיר אַחֶרֶת עֲנִיֵּי עִירְךָ קוֹדְמִין; וְזֶה מַשְׁמָעוֹ: אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה – אֶת עַמִּי תַּלְוֶה וְלֹא לְגוֹי, וּלְאֵיזֶה מֵעַמִּי? אֶת הֶעָנִי, וּלְאֵיזֶה עָנִי? לְאוֹתוֹ שֶׁעִמְּךָ. (דְּ"אַ, אֶת עַמִּי, שֶׁלֹּא תִנְהַג בּוֹ בְּזִיּוֹן בְּהַלְוָאָה שֶׁהוּא עַמִּי:

את העני עמך. הֱוֵי מִסְתַּכֵּל בְּעַצְמְךָ כְּאִלּוּ אַתָּה עָנִי:

לא תהיה לו כנשה. לֹא תִתְבָּעֶנּוּ בְּחָזְקָה. אִם אַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁאֵין לוֹ, אַל תְּהִי דּוֹמֶה עָלָיו כְּאִלּוּ הִלְוִיתוֹ אֶלָּא כְּאִלּוּ לֹא הִלְוִיתוֹ, כְּלוֹמַר לֹא תַכְלִימֶהוּ:

נשך. רִבִּית, שֶׁהוּא כִּנְשִׁיכַת נָחָשׁ שֶׁנּוֹשֵׁךְ חַבּוּרָה קְטַנָּה בָּרַגְלוֹ וְאֵינוֹ מַרְגִּישׁ, וּפִתְאֹם הוּא מְבַטְבֵּט וְנוֹפֵחַ עַד קָדְקֳדוֹ, כָּךְ רִבִּית אֵינוֹ מַרְגִּישׁ וְאֵינוֹ נִכָּר עַד שֶׁהָרִבִּית עוֹלָה וּמְחַסְּרוֹ מָמוֹן הַרְבֵּה (תנחומא):

פסוק כה

אם חבל תחבל. כָּל לְשׁוֹן חֲבָלָה אֵינוֹ מַשְׁכּוֹן בִּשְׁעַת הַלְוָאָה, אֶלָּא שֶׁמְּמַשְׁכְּנִין אֶת הַלְוֶה כְּשֶׁמַּגִּיעַ הַזְּמַן וְאֵינוֹ פּוֹרֵעַ; (חָבֹל תַּחְבֹּל – כְּפֹל לְךָ בַּחֲבָלָה עַד כַּמָּה פְּעָמִים; אָמַר הַקָּבָ"ה כַּמָּה אַתָּה חַיָּב לִי, וַהֲרֵי נַפְשְׁךָ עוֹלָה אֶצְלִי כָּל אֶמֶשׁ וָאֶמֶשׁ וְנוֹתֶנֶת דִּין וּמִתְחַיֶּבֶת לְפָנַי וַאֲנִי מַחֲזִירָהּ לְךָ, אַף אַתָּה טֹל וְהָשֵׁב טֹל וְהָשֵׁב):

עד בא השמש תשיבנו לו. כָּל הַיּוֹם תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ, וּכְבֹא הַשֶּׁמֶשׁ תַּחֲזֹר וְתִטָּלֶנּוּ עַד שֶׁיָּבֹא בֹּקֶר שֶׁל מָחָר; וּבִכְסוּת יוֹם הַכָּתוּב מְדַבֵּר, שֶׁאֵין צָרִיךְ לָהּ בַּלַּיְלָה (מכילתא, בבא מציעא קי"ד):

פסוק כו

כי הוא כסותה. זוֹ טַלִּית:

שמלתו. זֶה חָלוּק:

במה ישכב. לְרַבּוֹת אֶת הַמַּצָּע (מכילתא):

פסוק כז

אלהים לא תקלל. הֲרֵי זוֹ אַזְהָרָה לְבִרְכַּת הַשֵּׁם וְאַזְהָרָה לְקִלְלַת דַּיָּן (סנהדרין ס"ו):

פסוק כח

מלאתך. חוֹבָה הַמֻּטָּלֶת עָלֶיךָ כְּשֶׁתִּתְמַלֵּא תְּבוּאָתְךָ לְהִתְבַּשֵּׁל, וְהֵם בְּכוּרִים:

ודמעך. הַתְּרוּמָה – וְאֵינִי יוֹדֵעַ מַהוּ לְשׁוֹן דֶּמַע.

לא תאחר. לֹא תְשַׁנֶּה סֵדֶר הַפָּרָשָׁתָן לְאַחֵר אֶת הַמֻּקְדָּם וּלְהַקְדִּים אֶת הַמְאֻחָר, שֶׁלֹּא יַקְדִּים תְּרוּמָה לְבִכּוּרִים וּמַעֲשֵׂר לִתְרוּמָה (מכילתא):

בכור בניך תתן לי. לִפְדּוֹתוֹ בְּחָמֵשׁ סְלָעִים מִן הַכֹּהֵן; וַהֲלֹא כְּבָר צִוָּה עָלָיו בְּמָקוֹם אַחֵר? אֶלָּא כְּדֵי לִסְמֹךְ לוֹ כֵּן תַּעֲשֶׂה לְשׁוֹרְךָ – מַה בְּכוֹר אָדָם לְאַחַר שְׁלֹשִׁים יוֹם פּוֹדֶהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה (במדבר י"ח), אַף בְּכוֹר בְּהֵמָה דַּקָּה מְטַפֵּל בּוֹ שְׁלֹשִׁים יוֹם וְאַחַ"כָּ נוֹתְנוֹ לַכֹּהֵן (בכורות כ"ו):

פסוק כט

שבעת ימים יהיה עם אמו. זוֹ אַזְהָרָה לַכֹּהֵן, שֶׁאִם בָּא לְמַהֵר אֶת קָרְבָּנוֹ לֹא יְמַהֵר קֹדֶם שְׁמֹנָה, לְפִי שֶׁהוּא מְחֻסַּר זְמַן:

ביום השמיני תתנו לי. יָכוֹל יְהֵא חוֹבָה לְבוֹ בַּיּוֹם, נֶאֱמַר כָּאן שְׁמִינִי וְנֶאֱמַר לְהַלָּן וּמִיּוֹם הַשְּׁמִינִי וָהָלְאָה יֵרָצֶה (ויקרא כ"ב), מַה שְּׁמִינִי הָאָמוּר לְהַלָּן לְהַכְשִׁיר מִשְּׁמִינִי וּלְהַלָּן, אַף שְׁמִינִי הָאָמוּר כָּאן לְהַכְשִׁיר מִשְּׁמִינִי וּלְהַלָּן; וְכֵן מַשְׁמָעוֹ: וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי אַתָּה רַשַּׁאי לִתְּנוֹ לִי (מכילתא):

פסוק ל

ואנשי קדש תהיון לי. אִם אַתֶּם קְדוֹשִׁים וּפְרוּשִׁים מִשִּׁקּוּצֵי נְבֵלוֹת וּטְרֵפוֹת הֲרֵי אַתֶּם שֶׁלִּי וְאִם לָאו אֵינְכֶם שֶׁלִּי:

ובשר בשדה טרפה. אַף בַּבַּיִת כֵּן, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהווֶה – מָקוֹם שֶׁדֶּרֶךְ בְּהֵמוֹת לִטָּרֵף; וְכֵן כִּי בַשָּׂדֶה מְצָאָהּ (דברים כ"ב), וְכֵן אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה טָהוֹר מִקְּרֵה לָיְלָה (שם כ"ג), הוּא הַדִּין לְמִקְרֵה יוֹם, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהווֶה. וּבְשַׂר דְּתִלְיש מִן חַיָּוא חַיָּא, בָּשָׂר שֶׁנִּתְלַשׁ עַ"יְ טָרֵפַת זְאֵב אוֹ אֲרִי מִן חַיָּה כְּשֵׁרָה אוֹ מִבְּהֵמָה כְּשֵׁרָה בְּחַיֶּיהָ:

לכלב תשלכון אתו. אַף הַגּוֹי כַּכֶּלֶב; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא כֶּלֶב כְּמַשְׁמָעוֹ? תַּ"ל בִּנְבֵלָה אוֹ מָכוֹר לְנָכְרִי (שם י"ד), קַ"וָ לִטְרֵפָה שֶׁמַּתֶּרֶת בְּכָל הֲנָאוֹת. אִם כֵּן מַה תַּ"ל לַכֶּלֶב? לְלַמֶּדְךָ שֶׁהַכֶּלֶב נִכְבָּד מִמֶּנּוּ, וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב שֶׁאֵין הַקְּבָ"ה מְקַפֵּחַ שְׂכַר כָּל בְּרִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֶחֱרַץ כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ (שמות י"א), אָמַר הַקְּבָ"ה תְּנוּ לוֹ שְׂכָרוֹ (מכילתא):

פרק כג

פסוק א

לא תשא שמע שוא. כְּתַרְגּוּמוֹ, לֹא תְקַבֵּל שְׁמַע דְּשֶׁקֶר, אַזְהָרָה לְמְקַבֵּל לָשׁוֹן הָרַע וְלַדַּיָּן שֶׁלֹּא יִשְׁמַע דִּבְרֵי בַעַל דִּין עַד שֶׁיָּבֹא בַּעַל דִּין חֲבֵרוֹ (שם):

אל תשת ידך עם רשע. הַטּוֹעֵן אֶת חֲבֵרוֹ תְּבִיעַת שֶׁקֶר, שֶׁתַּבְטִיחֵהוּ לִהְיוֹת לוֹ עֵד חָמָס:

פסוק ב

לא תהיה אחרי רבים לרעת. יֵשׁ בְּמִקְרָא זֶה מִדְרְשֵׁי חֲכְמֵי יִשְׂרָאֵל, אֲבָל אֵין לְשׁוֹן הַמִּקְרָא מְיֻשָּׁב בָּהֶן עַל אָפְנָיו. מִכָּאן דָּרְשׁוּ שֶׁאֵין מַטִּין לְחוֹבָה בְּהַכְרָעַת דַּיָּן אֶחָד, וְסוֹף הַמִּקְרָא דָּרְשׁוּ **אחרי רבים להטת**, שֶׁאִם יֵשׁ שְׁנַיִם מְחַיְּבִין יוֹתֵר עַל הַמְזַכִּין הַשֵּׁה הַדִּין עַל פִּיהֶם לְחוֹבָה – וּבְדִינֵי נְפָשׁוֹת הַכָּתוּב מְדַבֵּר – וְאֶמְצַע הַמִּקְרָא דָּרְשׁוּ **לא תענה על רב** – עַל רַב, שֶׁאֵין חוֹלְקִין עַל מֻפְלָא שֶׁבְּבֵית דִּין, לְפִיכָךְ מַתְחִילִין בְּדִינֵי נְפָשׁוֹת מִן הַצַּד – לַקְּטַנִּים שֶׁבָּהֶם שׁוֹאֲלִין תְּחִלָּה שֶׁיֹּאמְרוּ אֶת דַּעְתָּם – וּלְפִי דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ כָּךְ פִּתְרוֹן הַמִּקְרָא: **לא תהיה אחרי רבים לרעת**. לְחַיֵּב מִיתָה בִּשְׁבִיל דַּיָּן אֶחָד שֶׁיִּרְבּוּ מְחַיְּבִין עַל הַמְזַכִּין, וְלֹא תַעֲנֶה עַל הָרַב לִנְטוֹת מִדְּבָרָיו – וּלְפִי שֶׁהוּא חָסֵר יו"ד דָּרְשׁוּ בּוֹ כֵּן – **אחרי רבים להטת**, יֵשׁ רַבִּים שֶׁאַתָּה נוֹטֶה אַחֲרֵיהֶם, וְאֵימָתַי? בִּזְמַן שֶׁהֵן שְׁנַיִם הַמַּכְרִיעִין בַּמְחַיְּבִין יוֹתֵר מִן הַמְזַכִּין; וּמִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר **לא תהיה אחרי רבים לרעת** שׁוֹמֵעַ אֲנִי אֲבָל הֵיֵה עִמָּהֶם לְטוֹבָה, מִכָּאן אָמְרוּ דִּינֵי נְפָשׁוֹת מַטִּין עַל פִּי אֶחָד לִזְכוּת וְעַל פִּי שְׁנַיִם לְחוֹבָה. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לֹא תִתְמַנַּע מִלְּאַלָּפָא מָה דְּמִתְבְּעֵי לָךְ (דִּבְעֵינָךְ) עַל דִּינָא, וּלְשׁוֹן הָעִבְרִי לְפִי הַתַּרְגּוּם כָּךְ הוּא נִדְרָשׁ: **לא תענה על רב לנטת**. אִם יִשְׁאָלוּךָ דָּבָר לַמַּשְׁפֵּט לֹא תַעֲנֶה לִנְטוֹת לְצַד אֶחָד וּלְסַלֵּק עַצְמְךָ מִן הָרִיב, אֶלָּא הֱוֵי דָן אוֹתוֹ לַאֲמִתּוֹ.

וַאֲנִי אוֹמֵר לְיַשְּׁבוֹ עַל אָפְנָיו כְּפִשּׁוּטוֹ כָּךְ פִּתְרוֹנוֹ: **לא תהיה אחרי רבים לרעת**. אִם רָאִיתָ רְשָׁעִים מַטִּין מִשְׁפָּט, לֹא תֹּאמַר, הוֹאִיל וְרַבִּים הֵם הֲנִנִי נוֹטֶה אַחֲרֵיהֶם:

ולא תענה על רב לנטת וגו'. וְאִם יִשְׁאָלְךָ הַנִּדּוֹן עַל אוֹתוֹ הַמִּשְׁפָּט, אַל תַּעֲנֶנּוּ עַל הָרִיב דָּבָר הַנּוֹטֶה אַחֲרֵי אוֹתָן רַבִּים לְהַטּוֹת אֶת הַמִּשְׁפָּט מֵאֲמִתּוֹ, אֶלָּא אֱמֹר אֶת הַמִּשְׁפָּט כַּאֲשֶׁר הוּא וְקוֹלָר יְהֵא תָּלוּי בְּצַוָּאר הָרַבִּים (סנהדרין ז'):

פסוק ג

לא תהדר. לֹא תַחֲלֹק לוֹ כָּבוֹד לְזַכּוֹתוֹ בַּדִּין וְלוֹמַר דַּל הוּא אֲזַכֶּנּוּ וַאֲכַבְּדֶנּוּ:

פסוק ה

כי תראה חמור שנאך וגו'. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן דִּלְמָא, שֶׁהוּא מֵאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁל שִׁמּוּשֵׁי כִּי, וְכֹה פִּתְרוֹנוֹ: שָׁמָּא תִרְאֶה חֲמוֹרוֹ רֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ **וחדלת מעזב לו**, בְּתִמְיָה:

עזב תעזב עמו. עֲזֹיבָה זוֹ לְשׁוֹן עֶזְרָה, וְכֵן עָצוּר וְעָזוּב (דברים ל"ב), וְכֵן וַיַּעַזְבוּ יְרוּשָׁלַיִם עַד הַחוֹמָה (נחמיה ג') – מִלְּאוּהָ עָפָר לַעֲזֹר וּלְסַיֵּעַ אֶת חוֹזֶק הַחוֹמָה. כַּיּוֹצֵא בוֹ כִּי תֹאמַר בִּלְבָבְךָ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי וְגוֹ' (דברים ז'), שָׁמָּא תֹּאמַר כֵּן, בְּתִמְיָה? לֹא תִירָא מֵהֶם. וּמִדְרָשׁוֹ כְּךָ דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ: כִּי תִרְאֶה וְחָדַלְתָּ, פְּעָמִים שֶׁאַתָּה חוֹדֵל, וּפְעָמִים שֶׁאַתָּה עוֹזֵר, הָא כֵּיצַד? זְקַן וְאֵינוֹ לְפִי כְּבוֹדוֹ וְחָדַלְתָּ, אוֹ בֶּהֱמַת גּוֹי וּמַשָּׂאוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְחָדַלְתָּ (מכילתא):

עזב תעזב עמו. לְפָרֵק הַמַּשָּׂא; מִלְּמַשְׁקַל לֵיהּ – מִלְּטַל מַשָּׂאוֹ מִמֶּנּוּ:

פסוק ו

אבינך. לְשׁוֹן אוֹבֶה, שֶׁהוּא מְדֻלְדָּל וְתָאֵב לְכָל טוֹבָה:

פסוק ז

ונקי וצדיק אל תהרג. מִנַּיִן לַיּוֹצֵא מִבֵּית דִּין חַיָּב וְאָמַר אֶחָד יֵשׁ לִי לְלַמֵּד עָלָיו זְכוּת שֶׁמַּחֲזִירִין אוֹתוֹ? תַּ"ל וְנָקִי אַל תַּהֲרֹג, וְאַע"פִ שֶׁאֵינוֹ צַדִּיק, שֶׁלֹּא נִצְטַדֵּק בְּבֵית דִּין, מִכָּל מָקוֹם נָקִי הוּא מִדִּין מִיתָה שֶׁהֲרֵי יֵשׁ לְךָ לְזַכּוֹתוֹ. וּמִנַּיִן לַיּוֹצֵא מִבֵּית דִּין זַכַּאי וְאָמַר אֶחָד יֵשׁ לִי לְלַמֵּד עָלָיו חוֹבָה שֶׁאֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ לְבֵית דִּין? תַּ"ל וְצַדִּיק אַל תַּהֲרֹג, וְזֶה צַדִּיק הוּא שֶׁנִּצְטַדֵּק בְּבֵית דִּין (סנהדרין ל"ג):

כי לא אצדיק רשע. אֵין עָלֶיךָ לְהַחֲזִירוֹ, כִּי אֲנִי לֹא אַצְדִּיקֶנּוּ בְּדִינִי, אִם יָצָא מִיָּדְךָ זַכַּאי יֵשׁ לִי שְׁלוּחִים הַרְבֵּה לְהָמִיתוֹ בַּמִּיתָה שֶׁנִּתְחַיֵּב בָּהּ (מכילתא):

פסוק ח

ושחד לא תקח. אֲפִלּוּ לִשְׁפּט אֱמֶת, וְכָל שֶׁכֵּן כְּדֵי לְהַטּוֹת אֶת הַדִּין, שֶׁהֲרֵי לְהַטּוֹת אֶת הַדִּין נֶאֱמַר כְּבָר (דברים ט"ז) לֹא תַטֶּה מִשְׁפָּט (כתובות ק"ה):

יעור פקחים. אֲפִלּוּ חָכָם בַּתּוֹרָה וְנוֹטֵל שׂוֹחַד סוֹף שֶׁתִּטָּרֵף דַּעְתּוֹ עָלָיו וְיִשְׁתַּכַּח תַּלְמוּדוֹ וְיִכְהֶה מְאוֹר עֵינָיו (שם):

ויסלף. כְּתַרְגּוּמוֹ וּמְקַלְקֵל:

דברי צדיקים. דְּבָרִים הַמְצֻדָּקִים, מִשְׁפְּטֵי אֱמֶת, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ פִּתְגָמִין תְּרִיצִין – יְשָׁרִים:

פסוק ט

וגר לא תלחץ. בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת הִזְהִירָה תּוֹרָה עַל הַגֵּר מִפְּנֵי שֶׁסּוּרוֹ רָע (בבא מציעא נ"ט):

את נפש הגר. כַּמָּה קָשֶׁה לוֹ כְּשֶׁלּוֹחֲצִים אוֹתוֹ:

פסוק י

ואספת את תבואתה. לְשׁוֹן הַכְנָסָה לַבַּיִת, כְּמוֹ וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ (דברים כ"ב):

פסוק יא

תשמטנה. מֵעֲבוֹדָה:

ונטשתה. מֵאֲכִילָה אַחַר זְמַן הַבְּעוּר. דָּ"אַ, תִּשְׁמְטֶנָּה – מֵעֲבוֹדָה גְּמוּרָה, כְּגוֹן חֲרִישָׁה וּזְרִיעָה, וּנְטַשְׁתָּהּ – מִלְּזַבֵּל וּמִלְקַשְׁקֵשׁ (סוכה מ"ד):

ויתרם תאכל חית השדה. לְהַקִּישׁ מַאֲכַל אֲבִיוֹן לְמַאֲכַל חַיָּה, מַה חַיָּה אוֹכֶלֶת בְּלֹא מַעֲשֵׂר, אַף אֲבִיוֹנִים אוֹכְלִים בְּלֹא מַעֲשֵׂר; מִכָּאן אָמְרוּ אֵין מַעֲשֵׂר בַּשְּׁבִיעִית (מכילתא):

כן תעשה לכרמך. וּתְחִלַּת הַמִּקְרָא מְדַבֵּר בִּשְׁדֵה הַלָּבָן, כְּמוֹ שֶׁאָמוּר לְמַעְלָה הֵימֶנּוּ תִּזְרַע אֶת אַרְצֶךָ:

פסוק יב

וביום השביעי תשבת. אַף בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית לֹא תַעֲקֹר שַׁבַּת בְּרֵאשִׁית מִמְּקוֹמָהּ, שֶׁלֹּא תֹּאמַר, הוֹאִיל וְכָל הַשָּׁנָה קְרוּיָה שַׁבָּת לֹא תְנַהֵג בָּהּ שַׁבַּת בְּרֵאשִׁית (שם):

למען ינוח שורך וחמרך. תֵּן לוֹ נִיחַ, לְהַתִּיר שֶׁיְּהֵא תּוֹלֵשׁ וְאוֹכֵל עֲשָׂבִים מִן הַקַּרְקַע; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא יַחְבְּשֶׁנּוּ בְּתוֹךְ הַבַּיִת? אָמַרְתָּ אֵין זֶה נִיחַ אֶלָּא צַעַר:

בן אמתך. בְּעֶבֶד עִבְרִי הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

והגר. גֵּר תּוֹשָׁב:

פסוק יג

ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. לַעֲשׂוֹת כָּל מִצְוֹת עֲשֵׂה בְּאַזְהָרָה, שֶׁכָּל שְׁמִירָה שֶׁבַּתּוֹרָה אַזְהָרָה הִיא בְּמָקוֹם לָאו (מנחות ל"ו):

לא תזכירו. שֶׁלֹּא יֹאמַר לוֹ שְׁמֹר לִי בְּצַד עֲ"ז פְּלוֹנִית, אוֹ תַּעֲמֹד עִמִּי בְּיוֹם עֲ"ז פְּלוֹנִית; דָּ"אַ — וּבְכֹל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם תִּשָּׁמֵרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים לֹא תַזְכִּירוּ, לְלַמֶּדְךָ שֶׁשְּׁקוּלָה עֲ"ז כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹות כֻּלָּן (הוריות ח'), וְהַנִּזְהָר בָּהּ כְּשׁוֹמֵר אֶת כֻּלָּן:

לא ישמע מִן הַגּוֹי **על פיך**. שֶׁלֹּא תַעֲשֶׂה שֻׁתָּפוּת עִם גּוֹי וְיִשְׁבַּע לְךָ בַּעֲ"ז שֶׁלּוֹ נִמְצֵאתָ שֶׁאַתָּה גּוֹרֵם שֶׁיְּזַכֵּר עַל יָדְךָ (סנהדרין ס"ז):

פסוק יד

רגלים. פְּעָמִים; וְכֵן כִּי הִכִּיתַנִי זֶה שָׁלֹשׁ רְגָלִים (במדבר כ"ב):

פסוק טו

חדש האביב. שֶׁהַתְּבוּאָה מִתְמַלֵּאת בּוֹ בְּאֶבְיָהּ. אָבִיב לְשׁוֹן אָב, בְּכוֹר וְרֹאשׁוֹן לְבַשֵּׁל פֵּרוֹת:

ולא יראו פני ריקם. כְּשֶׁתִּבְאוּ לְרְאוֹת פְּנֵי בָּרְגָלִים, הָבִיאוּ לִי עוֹלוֹת (מכילתא):

פסוק טז

וחג הקציר. הוּא חַג שָׁבוּעוֹת:

בכורי מעשיך. שֶׁהוּא זְמַן הֲבָאַת בִּכּוּרִים, שֶׁשְּׁתֵּי הַלֶּחֶם הַבָּאִין בַּעֲצֶרֶת הָיוּ מַתִּירִין הֶחָדָשׁ לְמִנְחוֹת וּלְהָבִיא בִּכּוּרִים לַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר וּבְיוֹם הַבִּכּוּרִים וְגוֹ' (במדבר כ"ח):

וחג האסף. הוּא חַג הַסֻּכּוֹת:

באספך את מעשיך. שֶׁכָּל יְמוֹת הַחַמָּה הַתְּבוּאָה מִתְיַבֶּשֶׁת בַּשָּׂדוֹת, וּבָחָג אוֹסְפִים אוֹתָהּ אֶל הַבַּיִת מִפְּנֵי הַגְּשָׁמִים:

פסוק יז

שלש פעמים וגו'. לְפִי שֶׁהָעִנְיָן מְדַבֵּר בַּשְּׁבִיעִית, הַצְרַךְ לוֹמַר שֶׁלֹּא יִסְתְּרְסוּ רְגָלִים מִמְּקוֹמָן:

כל זכורך. הַזְּכָרִים שֶׁבְּךָ:

פסוק יח

לא תזבח על חמץ וגו'. לֹא תִשְׁחַט אֶת הַפֶּסַח בְּי"ד בְּנִיסָן עַד שֶׁתְּבַעֵר הֶחָמֵץ (מכילתא):

ולא ילין חלב חגי חוּץ לַמְּזֻבֵּחַ:

עד בקר. יָכוֹל אַף עַל הַמַּעֲרָכָה יִפָּסֵל בְּלִינָה, תַּ"ל עַל מוֹקְדָה עַל הַמְּזֻבֵּחַ כָּל הַלַּיְלָה (ויקרא ו'):

ולא ילין. אֵין לִינָה אֶלָּא בְּעַמּוּד הַשַּׁחַר, שֶׁנֶּאֱמַר עַד בֹּקֶר, אֲבָל כָּל הַלַּיְלָה יָכוֹל לְהַעֲלוֹתוֹ מִן הָרִצְפָּה לַמְּזֻבֵּחַ (מגילה כ'):

פסוק יט

ראשית בכורי אדמתך. אַף הַשְּׁבִיעִית חַיֶּבֶת בְּבִכּוּרִים, לְכָךְ נֶאֱמַר אַף כָּאן בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ. כֵּיצַד? אָדָם נִכְנָס לְתוֹךְ שָׂדֵהוּ, רוֹאֶה תְּאֵנָה שֶׁבִּכְּרָה, כּוֹרֵךְ עָלֶיהָ גֹּמִי לְסִימָן וּמַקְדִּישָׁהּ, וְאֵין בִּכּוּרִים אֶלָּא בְּשִׁבְעַת הַמִּינִין הָאֲמוּרִין בַּמִּקְרָא – אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגוֹ' (בכורים פ"א):

לא תבשל גדי. אַף עֵגֶל וְכֶבֶשׂ בִּכְלַל גְּדִי, שֶׁאֵין גְּדִי אֶלָּא לְשׁוֹן וָלָד רַךְ, מִמַּה שֶּׁאַתָּה מוֹצֵא בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת בַּתּוֹרָה שֶׁכָּתוּב גְּדִי וְהֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ אַחֲרָיו עִזִּים, כְּגוֹן אָנֹכִי אֲשַׁלַּח גְּדִי עִזִּים (בראשית ל"ח), אֶת גְּדֵי הָעִזִּים (שם), שְׁנֵי גְדָיֵי עִזִּים (שם כ"ז), לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר גְּדִי סְתָם אַף עֵגֶל וְכֶבֶשׂ בְּמַשְׁמָע. וּבְג' מְקוֹמוֹת נִכְתַּב בַּתּוֹרָה, אֶחָד לְאִסּוּר אֲכִילָה, וְאֶחָד לְאִסּוּר הֲנָאָה, וְאֶחָד לְאִסּוּר בִּשּׁוּל (מכילתא, חולין קט"ו):

פסוק כ

הנה אנכי שלח מלאך. כָּאן נִתְבַּשְּׂרוּ שֶׁעֲתִידִין לַחֲטֹא, וּשְׁכִינָה אוֹמֶרֶת לָהֶם כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ (שמות ל"ג):

אשר הכנתי. אֲשֶׁר זִמַּנְתִּי לָתֵת לָכֶם, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ **אל המקום אשר הכנתי** כְּבָר מְקוֹמִי כְּנֶגְדּוֹ, וְזֶה אֶחָד מִן הַמִּקְרָאוֹת שֶׁאוֹמְרִים שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד שֶׁל מַטָּה (תנחומא):

פסוק כא

אל תמר בו. לְשׁוֹן הַמְרָאָה, כְּמוֹ אֲשֶׁר יַמְרֶה אֶת פִּיךָ (יהושע א'):

כי לא ישא לפשעכם. אֵינוֹ מְלַמֵּד בְּכָךְ, שֶׁהוּא מִן הַכַּת שֶׁאֵין חוֹטְאִין, וְעוֹד שֶׁהוּא שָׁלִיחַ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה אֶלָּא שְׁלִיחוּתוֹ:

כי שמי בקרבו. מְחֻבָּר לְרֹאשׁ הַמִּקְרָא – **השמר מפניו כי שמי** מְשֻׁתָּף בּוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ זֶה מְטַטְרוֹן שֶׁשְּׁמוֹ כְּשֵׁם רַבּוֹ, מְטַטְרוֹן בִּגִימַטְרִיָּא שַׁדַּי (סנהדרין ל"ח):

פסוק כב

וצרתי. כְּתַרְגּוּמוֹ וְאָעִיק:

פסוק כד

הרס תהרסם. לְאוֹתָם אֱלוֹהוּת:

מצבתיהם. אֲבָנִים שֶׁהֵם מַצִּיבִין לְהִשְׁתַּחֲווֹת לָהֶם:

פסוק כו

לא תהיה משכלה. אִם תַּעֲשֶׂה רְצוֹנִי:

משכלה. מַפֶּלֶת נְפָלִים אוֹ קוֹבֶרֶת אֶת בָּנֶיהָ קְרוּיָה מְשַׁכֶּלֶת:

פסוק כז

והמתי. כְּמוֹ וְהָמַמְתִּי, וְתִרְגּוּמוֹ וֶאֱשַׁגֵּשׁ. וְכֵן כָּל תֵּבָה שֶׁפּוֹעַל שְׁלֹשָׁה בְּכָפֶל אוֹת אַחֲרוֹנָה, כְּשֶׁתַּהְפֹּךְ לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן פָּעַלְתִּי, יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁנּוֹטֵל אוֹת הַכְּפוּלָה וּמַדְגִּישׁ אֶת הָאוֹת וְנוֹקְדוֹ בְּמָלְאפוּם כְּגוֹן וְהַמּוֹתִי מְגִזְרַת וְהָמַם גִּלְגַּל עָגְלָתוֹ (ישעיהו כ"ח), וְסַבּוֹתִי (קהלת ב'), מְגִזְרַת וְסָבַב בֵּית אֵל (שמואל א ז':ט"ז), דַּלּוֹתִי (תהילים קט"ז), מְגִזְרַת דָּלְלוּ וְחָרְבוּ (ישעיהו י"ט), עַל כַּפַּיִם חַקּוֹתִיךְ (ישעיהו מ"ט:ט"ז), מִגִּזְרַת חִקְקֵי לֵב (שופטים ה'), אֶת מִי רַצּוֹתִי (שמואל א י"ב:ג'), מִגִּזְרַת רִצַּץ עָזֵב דַּלִּים (איוב כ'). וְהַמְתַרְגֵּם וְהַמּוֹתִי וְאֶקְטַל, טוֹעֶה הוּא, שֶׁאִלּוּ מִגִּזְרַת מִיתָה הָיָה, אֵין הֵ"א שֶׁלָּהּ בְּפַתָּח וְלֹא מ"ם שֶׁלָּהּ מָדְגֶּשֶׁת וְלֹא נָקוּדָה מָלְאפוּם, אֶלָּא וְהֵמַתִּי כְּגוֹן וְהֵמַתָּה אֶת הָעָם הַזֶּה (במדבר י"ד:ט"ו), וְהַתִּי"ו מָדְגֶּשֶׁת לְפִי שֶׁתָּבֹא בְּמָקוֹם שְׁתֵּי תָוִי"ן, הָאַחַת נִשְׁרֶשֶׁת – לְפִי שֶׁאֵין מִיתָה בְּלֹא תי"ו – וְהָאַחֶרֶת מְשַׁמֶּשֶׁת, כְּמוֹ אָמַרְתִּי, חָטָאתִי, עָשִׂיתִי, וְכֵן וְנָתַתִּי הַתִּי"ו מָדְגֶּשֶׁת, שֶׁהִיא בָּאָה בִּמְקוֹם שְׁתַּיִם, לְפִי שֶׁהָיָה צָרִיךְ שָׁלֹשׁ תָּוִי"ן – שְׁתַּיִם לִיסוֹד, כְּמוֹ בְּיוֹם תֵּת ה' (יהושע י'), מַתַּת אֱלֹהִים הִיא (קהלת ג'), וְהַשְּׁלִישִׁית לְשִׁמּוּשׁ:

ערף. שֶׁיְּנוּסוּ מִפָּנֶיךָ וְיַהַפְכוּ לְךָ עֹרְפָּם:

פסוק כח

הצרעה. מִין שֶׁרֶץ הָעוֹף, וְהָיְתָה מַכָּה אוֹתָם בְּעֵינֵיהֶם וּמַטִּילָה בָּהֶם אֹרֶס וְהֵם מֵתִים. וְהַצִּרְעָה לֹא עָבְרָה אֶת הַיַּרְדֵּן, וְהַחִתִּי וְהַכְּנַעֲנִי הֵם אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג, לְפִיכָךְ מִכָּל שֶׁבַע אֻמּוֹת לֹא מָנָה כָּאן אֶלָּא אֵלּוּ, וְחִוִּי אַע"פ שֶׁהוּא מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְהִלְאָה, שָׁנוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף ל"ו), עַל שְׁפַת הַיַּרְדֵּן עָמְדָה וְזָרְקָה בָּהֶם מָרָה:

פסוק כט
שממה. רַקָּנִית מִבְּנֵי אָדָם, לְפִי שֶׁאַתֶּם מְעַט וְאֵין בָּכֶם כְּדַי לְמַלֹּאוֹת אוֹתָהּ:
ורבה עליך. וְתִרְבֶּה עָלֶיךָ:

פסוק ל
עד אשר תפרה. תִּרְבֶּה, לְשׁוֹן פְּרִי, כְּמוֹ פְּרוּ וּרְבוּ (בראשית א'):

פסוק לא
ושתי. לְשׁוֹן הֲשָׁתָה, וְהַתְּי"ו מֻדְגֶּשֶׁת מִפְּנֵי שֶׁבָּאָה תַּחַת שְׁתַּיִם, שֶׁאֵין שִׁיתָּה בְּלֹא תָּי"ו, וְהָאַחַת לְשִׁמּוּשׁ:
עד הנהר. פְּרָת:
וגרשתמו. וּתְגָרְשֵׁם:

פסוק לג
כי תעבד וגו'. הֲרֵי אֵלּוּ כִּי מְשַׁמְּשִׁין בְּמָקוֹם אֶשֶׁר, וְכֵן בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת, וְזֶהוּ לְשׁוֹן אִי שֶׁהוּא אֶחָד מֵאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁהַכִּי מְשַׁמֵּשׁ, וְגַם מָצִינוּ בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת אִם מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֲשֶׁר, כְּמוֹ וְאִם תַּקְרִיב מִנְחַת בִּכּוּרִים (ויקרא ב'), שֶׁהִיא חוֹבָה:

פרק כד

פסוק א
ואל משה אמר. פָּרָשָׁה זוֹ נֶאֱמְרָה קֹדֶם עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, בְּד' בְּסִיוָן נֶאֱמְרָה לוֹ עֲלֵה (שבת פ"ח):

פסוק ב
ונגש משה לבדו. אֶל הָעֲרָפֶל:

פסוק ג
ויבא משה ויספר לעם. בּוֹ בַּיּוֹם:
את כל דברי ה'. מִצְוֹת פְּרִישָׁה וְהַגְבָּלָה:
ואת כל המשפטים. שֶׁבַע מִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּנֵי נֹחַ, וְשַׁבָּת וְכִבּוּד אָב וָאֵם וּפָרָה אֲדֻמָּה וְדִינִין שֶׁנִּתְּנוּ לָהֶם בְּמָרָה (סנהדרין נ"ו):

פסוק ד
ויכתב משה. מִבְּרֵאשִׁית וְעַד מַתַּן תּוֹרָה, וְכָתַב מִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּמָרָה:
וישכם בבקר. בַּחֲמִשָּׁה בְּסִיוָן:

פסוק ה

את נערי. הַבְּכוֹרוֹת:

פסוק ו

ויקח משה את חצי הדם. מִי חִלְּקוֹ? מַלְאָךְ בָּא וְחִלְּקוֹ (ויקרא רבה ו'):

באגנת. שְׁתֵּי אַגָּנוֹת, אֶחָד לַחֲצִי דַּם עוֹלָה וְאֶחָד לַחֲצִי דָּם שְׁלָמִים לְהַזּוֹת אוֹתָם עַל הָעָם. וּמִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁנִּכְנְסוּ אֲבוֹתֵינוּ לַבְּרִית בְּמִילָה וּטְבִילָה וְהַזָּאַת דָּמִים, שֶׁאֵין הַזָּאָה בְּלֹא טְבִילָה (כריתות ט'):

פסוק ז

ספר הברית. מִבְּרֵאשִׁית וְעַד מַתַּן תּוֹרָה וּמִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּמָרָה:

פסוק ח

ויזרק. עִנְיַן הַזָּאָה, וְתַרְגּוּמוֹ וּזְרַק עַל מַדְבְּחָא לְכַפָּרָא עַל עַמָּא:

פסוק י

ויראו את אלהי ישראל. נִסְתַּכְּלוּ וְהֵצִיצוּ וְנִתְחַיְּבוּ מִיתָה, אֶלָּא שֶׁלֹּא רָצָה הַקָּבָ"ה לְעַרְבֵּב שִׂמְחַת הַתּוֹרָה וְהִמְתִּין לָנָדָב וַאֲבִיהוּא עַד יוֹם חֲנֻכַּת הַמִּשְׁכָּן, וְלַזְּקֵנִים עַד וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאוֹנְנִים, וַתִּבְעַר בָּם אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל בִּקְצֵה הַמַּחֲנֶה (במדבר י"א) – בַּקְּצִינִים שֶׁבַּמַּחֲנֶה (תנחומא):

כמעשה לבנת הספיר. הִיא הָיְתָה לְפָנָיו בְּשִׁעַת הַשִּׁעְבּוּד, לְזָכֹר צָרָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ מְשֻׁעְבָּדִים בְּמַעֲשֵׂה לְבֵנִים (ויקרא רבה):

וכעצם השמים לטהר. מְשֻׁנְּגְאָלוּ הָיָה אוֹר וְחֶדְוָה לְפָנָיו:

וכעצם. כְּתַרְגּוּמוֹ, לְשׁוֹן מַרְאֶה:

לטהר. לְשׁוֹן בָּרוּר וְצָלוּל:

פסוק יא

ואל אצילי. הֵם נָדָב וַאֲבִיהוּא וְהַזְּקֵנִים:

לא שלח ידו. מִכְּלָל שֶׁהָיוּ רְאוּיִים לְהִשְׁתַּלֵּחַ בָּהֶם יָד (תנחומא, ויקרא רבה כ'):

ויחזו את האלהים. הָיוּ מִסְתַּכְּלִין בּוֹ בְּלֵב גַּס מִתּוֹךְ אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, כָּךְ מִדְרַשׁ תַּנְחוּמָא, וְאֲנָקְלוֹס לֹא תִרְגֵּם כֵּן.

אצילי. לְשׁוֹן גְּדוֹלִים, כְּמוֹ וּמֵאֲצִילֶיהָ קְרָאתִיךְ (ישעיהו מ"א), וַיֵּאָצֶל מִן הָרוּחַ (במדבר י"א), שֵׁשׁ אַמּוֹת אַצִּילָה (יחזקאל מ"א):

פסוק יב

ויאמר ה' אל משה. לְאַחַר מַתַּן תּוֹרָה:

עלה אלי ההרה והיה שם. אַרְבָּעִים יוֹם:

את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם. כָּל שֵׁשׁ מֵאוֹת וּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִצְוֹוֹת בְּכְלַל עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרוֹת הֵן, וְרַבֵּנוּ סְעַדְיָה פֵּרֵשׁ בָּאַזְהָרוֹת שֶׁיְּסַד לְכָל דִּבּוּר וְדִבּוּר מִצְוֹוֹת הַתְּלוּיוֹת בּוֹ:

פסוק יג

ויקם משה ויהושע משרתו. לֹא יָדַעְתִּי מַה טִּיבוֹ שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ כָּאן, וְאוֹמֵר אֲנִי, שֶׁהָיָה הַתַּלְמִיד מְלַוֶּה לָרַב עַד מְקוֹם הַגְּבָלַת תְּחוּמֵי הָהָר שֶׁאֵינוֹ רַשַּׁאי לֵילֵךְ מִשָּׁם וְהָלְאָה, וּמִשָּׁם וַיַּעַל מֹשֶׁה לְבַדּוֹ אֶל הַר הָאֱלֹהִים, וִיהוֹשֻׁעַ נָטָה שָׁם אָהֳלוֹ וְנִתְעַכֵּב שָׁם כָּל אַרְבָּעִים יוֹם, שֶׁכֵּן מָצִינוּ כְּשֶׁיָּרַד מֹשֶׁה וַיִּשְׁמַע יְהוֹשֻׁעַ אֶת קוֹל הָעָם בְּרֵעֹה (שמות ל"ב:י"ז), לָמַדְנוּ שֶׁלֹּא הָיָה יְהוֹשֻׁעַ עִמָּהֶם:

פסוק יד

ואל הזקנים אמר. בְּצֵאתוֹ מִן הַמַּחֲנֶה:

שבו לנו בזה. וְהִתְעַכְּבוּ כָּאן עִם שְׁאָר הָעָם בַּמַּחֲנֶה, לִהְיוֹת נְכוֹנִים לִשְׁפֹּט לְכָל אִישׁ רִיבוֹ:

חור. בְּנוֹ שֶׁל מִרְיָם הָיָה וְאָבִיו כָּלֵב בֶּן יְפֻנֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּקַּח לוֹ כָּלֵב אֶת אֶפְרָת וַתֵּלֶד לוֹ אֶת חוּר (דהי"א ב'), אֶפְרָת זוֹ מִרְיָם כִּדְאִיתָא בְּסוֹטָה:

מי בעל דברים. מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ דִּין:

פסוק טז

ויכסהו הענן. רַבּוֹתֵינוּ חוֹלְקִים בַּדָּבָר, יֵשׁ מֶהֶם אוֹ' אֵלּוּ שִׁשָּׁה יָמִים שֶׁמֵּר"ח (עַד עֲצֶרֶת יוֹם מַתַּן תּוֹרָה):

ויכסהו הענן. לָהָר:

ויקרא אל משה ביום השביעי לוֹמַר עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרוֹת, וּמֹשֶׁה וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עוֹמְדִים, אֶלָּא שֶׁחָלַק הַכָּתוּב כָּבוֹד לְמֹשֶׁה; וְיֵ"א **ויכסהו הענן** לְמֹשֶׁה **ששת ימים** לְאַחַר עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרוֹת, וְהֵם הָיוּ בְּתְחִלַּת אַרְבָּעִים יוֹם שֶׁעָלָה מֹשֶׁה לְקַבֵּל לוּחוֹת, וּלְמֶדְךָ שֶׁכָּל הַנִּכְנָס לְמַחֲנֵה שְׁכִינָה טָעוּן פְּרִישָׁה שִׁשָּׁה יָמִים (יומא ג'):

פסוק יח

בתוך הענן. עָנָן זֶה כְּמִין עָשָׁן הוּא, וְעָשָׂה לוֹ הַקָּבָ"ה לְמֹשֶׁה שְׁבִיל בְּתוֹכוֹ (שם ד'):

פרק כה

פסוק ב

ויקחו לי תרומה. לִי – לִשְׁמִי:

תרומה. הַפְרָשָׁה, יַפְרִישׁוּ לִי מִמְּמוֹנָם נְדָבָה:
ידבנו לבו. לְשׁוֹן נְדָבָה וְהוּא לְשׁוֹן רָצוֹן טוֹב, פיישנ"ט בְּלַעַז:
תקחו את תרומתי. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ שָׁלֹשׁ תְּרוּמוֹת אֲמוּרוֹת כָּאן, אַחַת תְּרוּמַת בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת שֶׁנַּעֲשׂוּ מֵהֶם הָאֲדָנִים, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּאֵלֶּה פְקוּדֵי, וְאַחַת תְּרוּמַת הַמִּזְבֵּחַ בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת לַקָּפוֹת לְקָנוֹת מֵהֶן קָרְבָּנוֹת צִבּוּר, וְאַחַת תְּרוּמַת הַמִּשְׁכָּן נְדָבַת כָּל אֶחָד וְאֶחָד (תלמוד ירושלמי שקלים א'). י"ג דְּבָרִים הָאֲמוּרִים בָּעִנְיָן כֻּלָּם הֻצְרְכוּ לִמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן אוֹ לִבְגְדֵי כְהֻנָּה כְּשֶׁתְּדַקְדֵּק בָּהֶם:

פסוק ג

זהב וכסף ונחשת וגו'. כֻּלָּם בָּאוּ בִנְדָבָה – אִישׁ אִישׁ מַה שֶּׁנִּדְבוֹ לִבּוֹ – חוּץ מִן הַכֶּסֶף שֶׁבָּא בְּשָׁוֶה, מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל לְכָל אֶחָד, וְלֹא מְצִינוּ בְּכָל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן שֶׁהֻצְרַךְ שָׁם כֶּסֶף יוֹתֵר, שֶׁנֶּאֱמַר וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה וְגוֹ' בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת וְגוֹ', וּשְׁאָר הַכֶּסֶף הַבָּא שָׁם בִּנְדָבָה עָשָׂאוּהוּ לִכְלֵי שָׁרֵת:

פסוק ד

ותכלת. צֶמֶר צָבוּעַ בְּדַם חִלְזוֹן וְצִבְעוֹ יָרֹק (מנחות מ"ד):
וארגמן. צֶמֶר צָבוּעַ מִמִּין צֶבַע שֶׁשְּׁמוֹ אַרְגָּמָן:
ושש. הוּא פִּשְׁתָּן.
ועזים. נוֹצָה שֶׁל עִזִּים, לָכֵךְ תִּרְגֵּם אֲנְקְלוֹס וּמְעַזֵּי – הַבָּא מִן הָעִזִּים – וְלֹא עִזִּים עַצְמָם, שֶׁתַּרְגּוּם שֶׁל עִזִּים עִזַּיָּא:

פסוק ה

מאדמים. צְבוּעוֹת הָיוּ אָדֹם לְאַחַר עִבּוּדָן:
תחשים. מִין חַיָּה, וְלֹא הָיְתָה אֶלָּא לְשָׁעָה, וְהַרְבֵּה גְּוָנִים הָיוּ לָהּ, לְכָךְ מְתֻרְגָּם סַסְגּוֹנָא שֶׁשָּׁשׁ וּמִתְפָּאֵר בִּגְוָנִין שֶׁלּוֹ (שבת כ"ח):
ועצי שטים. וּמֵאַיִן הָיוּ לָהֶם בַּמִּדְבָּר? פֵּרֵשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא: יַעֲקֹב אָבִינוּ צָפָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעֲתִידִין יִשְׂרָאֵל לִבְנוֹת מִשְׁכָּן בַּמִּדְבָּר, וְהֵבִיא אֲרָזִים לְמִצְרַיִם וּנְטָעָם, וְצִוָּה לְבָנָיו לִטְלֹם עִמָּהֶם כְּשֶׁיֵּצְאוּ מִמִּצְרַיִם:

פסוק ו

שמן למאר. שֶׁמֶן זַיִת זָךְ לְהַעֲלוֹת נֵר תָּמִיד:
בשמים לשמן המשחה. שֶׁנַּעֲשָׂה לִמְשֹׁחַ כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן וְהַמִּשְׁכָּן לְקַדְּשׁוֹ, וְהֻצְרְכוּ לוֹ בְּשָׂמִים, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּכִי תִשָּׂא:

ולקטרת הסמים. שֶׁהָיוּ מַקְטִירִין בְּכָל עֶרֶב וָבֹקֶר, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּוַאֲתָּה תְּצַוֶּה, וּלְשׁוֹן קְטֹרֶת הַעֲלָאַת קִיטוֹר וְתִמְרַת עָשָׁן:

פסוק ז

אבני שהם. שְׁתַּיִם הֻצְרְכוּ שָׁם לְצֹרֶךְ הָאֵפוֹד הָאָמוּר בְּוַאֲתָּה תְּצַוֶּה:

מלאים. עַל שֵׁם שֶׁעוֹשִׂין לָהֶם בַּזָּהָב מוֹשָׁב כְּמִין גֻּמָּא, וְנוֹתְנִין הָאֶבֶן שָׁם לְמַלֹּאוֹת הַגֻּמָּא, קְרוּיִים אַבְנֵי מִלּוּאִים, וּמְקוֹם הַמּוֹשָׁב קְרוּי מִשְׁבְּצֹת:

לאפד ולחשן. אַבְנֵי הַשֹּׁהַם לָאֵפוֹד וְאַבְנֵי הַמִּלֻּאִים לַחֹשֶׁן; וְחֹשֶׁן וְאֵפוֹד מְפֹרָשִׁים בְּוַאֲתָּה תְּצַוֶּה וְהֵם מִינֵי תַּכְשִׁיט:

פסוק ח

ועשו לי מקדש. וְעָשׂוּ לִשְׁמִי בֵּית קְדֻשָּׁה:

פסוק ט

ככל אשר אני מראה אותך. כָּאן **את תבנית המשכן**, הַמִּקְרָא הַזֶּה מְחֻבָּר לַמִּקְרָא שֶׁלְּמַעְלָה הֵימֶנּוּ וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ:

וכן תעשו. לְדוֹרוֹת (סנהדרין ט"ז), אִם יֹאבַד אֶחָד מִן הַכֵּלִים, אוֹ כְּשֶׁתַּעֲשׂוּ לִי כְּלֵי בֵית עוֹלָמִים, כְּגוֹן שֻׁלְחָנוֹת וּמְנוֹרוֹת וְכִיּוֹרוֹת וּמְכוֹנוֹת שֶׁעָשָׂה שְׁלֹמֹה, כְּתַבְנִית אֵלּוּ תַּעֲשׂוּ אוֹתָם; וְאִם לֹא הָיָה הַמִּקְרָא מְחֻבָּר לְמַעְלָה הֵימֶנּוּ, לֹא הָיָה לוֹ לִכְתֹּב וְכֵן תַּעֲשׂוּ אֶלָּא כֵּן תַּעֲשׂוּ, וְהָיָה מְדַבֵּר עַל עֲשִׂיַּת אֹהֶל מוֹעֵד וְכֵלָיו:

פסוק י

ועשו ארון. כְּמִין אֲרוֹנוֹת שֶׁעוֹשִׂים בְּלֹא רַגְלַיִם, עֲשׂוּיִם כְּמִין אַרְגָּז שֶׁקּוֹרִין אישקרי"ן בְּלַעַז, יוֹשֵׁב עַל שׁוּלָיו:

פסוק יא

מבית ומחוץ תצפנו. שְׁלֹשָׁה אֲרוֹנוֹת עָשָׂה בְצַלְאֵל, שְׁנַיִם שֶׁל זָהָב וְאֶחָד שֶׁל עֵץ, אַרְבַּע כְּתָלִים וְשׁוּלַיִם לְכָל אֶחָד וּפְתוּחִים מִלְּמַעְלָה, נָתַן שֶׁל עֵץ בְּתוֹךְ שֶׁל זָהָב וְשֶׁל זָהָב בְּתוֹךְ שֶׁל עֵץ וְחִפָּה שְׂפָתוֹ הָעֶלְיוֹנָה בְּזָהָב, נִמְצָא מְצֻפֶּה מִבַּיִת וּמִחוּץ (יומא ע"ב):

זר זהב. כְּמִין כֶּתֶר מַקָּף לוֹ סָבִיב לְמַעְלָה מִשְׁפָּתוֹ, שֶׁעָשָׂה הָאָרוֹן הַחִיצוֹן גָּבוֹהַּ מִן הַפְּנִימִי, עַד שֶׁעָלָה לְמוּל עִבֵּי הַכַּפֹּרֶת וּלְמַעְלָה הֵימֶנּוּ מַשֶּׁהוּ, וּכְשֶׁהַכַּפֹּרֶת שׁוֹכֶב עַל עִבֵּי הַכְּתָלִים, עוֹלֶה הַזֵּר לְמַעְלָה מִכָּל עִבֵּי הַכַּפֹּרֶת כָּל שֶׁהוּא וְהוּא סִימָן לְכֶתֶר תּוֹרָה:

פסוק יב

ויצקת. לְשׁוֹן הַתָּכָה, כְּתַרְגּוּמוֹ:

פעמותיו. כְּתַרְגּוּמוֹ זְוָיָתֵיהּ; וּבַזְּוִיּוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת סָמוּךְ לַכַּפֹּרֶת הָיוּ נְתוּנוֹת, שְׁתַּיִם מִכָּאן וּשְׁתַּיִם מִכָּאן לָרְחְבּוֹ שֶׁל אָרוֹן, וְהַבַּדִּים נְתוּנִים בָּהֶם, וְאָרְכּוֹ שֶׁל אָרוֹן מַפְסִיק בֵּין הַבַּדִּים, אַמָּתַיִם וָחֵצִי בֵּין בַּד לְבַד, שֶׁיִּהְיוּ שְׁנֵי בְנֵי אָדָם הַנּוֹשְׂאִין אֶת הָאָרוֹן מְהַלְּכִין בֵּינֵיהֶם; וְכֵן מְפֹרָשׁ בְּמָנָחוֹת בְּפִ' שְׁתֵּי הַלֶּחֶם (מנחות דף צ"ח):

ושתי טבעת על צלעו האחת. הֵן הֵן אַרְבַּע טַבָּעוֹת שֶׁבְּתְחִלַּת הַמִּקְרָא, וּפֵרֵשׁ לְךָ הֵיכָן הָיוּ; וְהַוְיִ"ו זוֹ יְתֵרָה הִיא, וּפִתְרוֹנוֹ כְּמוֹ שְׁתֵּי טַבָּעוֹת, וְיֵשׁ לְךָ לְיַשְּׁבָהּ כֵּן: וּשְׁתֵּי מִן הַטַּבָּעוֹת הָאֵלּוּ עַל צַלְעוֹ הָאַחַת:

צלעו. צַדּוֹ:

פסוק יג

בדי. מוֹטוֹת:

פסוק טו

לא יסרו ממנו. לְעוֹלָם (יומא ע"ב):

פסוק טז

ונתת אל הארן. כְּמוֹ בָּאָרוֹן:

העדת. הַתּוֹרָה, שֶׁהִיא לְעֵדוּת בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם שֶׁצִּוִּיתִי אֶתְכֶם מִצְוֹוֹת הַכְּתוּבוֹת בָּהּ:

פסוק יז

כפרת. כִּסּוּי עַל הָאָרוֹן, שֶׁהָיָה פָּתוּחַ מִלְמַעְלָה וּמַנִּיחוֹ עָלָיו כְּמִין דַּף:

אמתים וחצי ארכה. כְּאָרְכּוֹ שֶׁל אָרוֹן, וְרָחְבָּהּ כְּרָחְבּוֹ שֶׁל אָרוֹן, וּמֻנַּחַת עַל עֹבִי הַכְּתָלִים אַרְבַּעְתָּם, וְאַע"פִ שֶׁלֹּא נָתַן שִׁעוּר לְעָבְיָהּ, פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁהָיָה עָבְיָהּ טֶפַח (סוכה ה'):

פסוק יח

כרבים. דְּמוּת פַּרְצוּף תִּינוֹק לָהֶם:

מקשה תעשה. שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂם בִּפְנֵי עַצְמָם וּתְחַבְּרֵם בָּרֹאשֵׁי הַכַּפֹּרֶת לְאַחַר עֲשִׂיָּתָם כְּמַעֲשֵׂה צוֹרְפִים שֶׁקּוֹרִין שולד"יר בְּלַעַז, אֶלָּא הַטֵּל זָהָב הָרְבֵּה בְּתְחִלַּת עֲשִׂיַּת הַכַּפֹּרֶת, וְהַכֵּה בְּפַטִּישׁ וּבְקָרְנָס בָּאֶמְצַע, וְרָאשֵׁיהֶן בּוֹלְטִין לְמַעְלָה, וְצַיֵּר הַכְּרוּבִים בִּבְלִיטַת קְצוֹתָיו:

מקשה. בטדי"ץ בְּלַעַז, כְּמוֹ דְּא לְדָא נָקְשָׁן (דניאל ה'):

קצות הכפרת. רָאשֵׁי הַכַּפֹּרֶת:

פסוק יט

ועשה כרוב אחד מקצה. שֶׁלֹּא תֹּאמַר שְׁנַיִם כְּרוּבִים לְכָל קְצָה וְקָצָה, לְכָךְ הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ כְּרוּב אֶחָד מִקָּצָה מִזֶּה:

מן הכפרת. עַצְמָהּ תַּעֲשֶׂה אֶת הַכְּרוּבִים, זֶהוּ פֵּרוּשׁ שֶׁל מִקְשָׁה תַּעֲשֶׂה אוֹתָם, שֶׁלֹּא תַעֲשֶׂה בִּפְנֵי עַצְמָם וּתְחַבְּרֵם לַכַּפֹּרֶת:

פסוק כ

פרשי כנפים. שֶׁלֹּא תַעֲשֶׂה כַנְפֵיהֶם שׁוֹכְבִים אֶלָּא פְּרוּשִׂים וּגְבוֹהִים לְמַעְלָה אֵצֶל רָאשֵׁיהֶם, שֶׁיְּהֵא עֲשָׂרָה טְפָחִים בֶּחָלָל שֶׁבֵּין הַכְּנָפַיִם לַכַּפֹּרֶת, כִּדְאִיתָא בְּסָכָּה:

פסוק כא

ואל הארן תתן את העדת. לֹא יָדַעְתִּי לָמָּה נִכְפַּל, שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר וְנָתַתָּ אֶל הָאָרֹן אֵת הָעֵדֻת, וְיֵשׁ לוֹמַר, שֶׁבָּא לְלַמֵּד שֶׁבְּעוֹדוֹ אָרוֹן לְבַדּוֹ, בְּלֹא כַפֹּרֶת, יִתֵּן תְּחִלָּה הָעֵדוּת לְתוֹכוֹ וְאַחַר כָּךְ יִתֵּן אֶת הַכַּפֹּרֶת עָלָיו, וְכֵן מָצִינוּ כְּשֶׁהֵקִים אֶת הַמִּשְׁכָּן, נֶאֱמַר וַיִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת אֶל הָאָרֹן וְאַחַר כָּךְ וַיִּתֵּן אֶת הַכַּפֹּרֶת עַל הָאָרֹן מִלְמָעְלָה:

פסוק כב

ונועדתי. כְּשֶׁאֶקְבַּע מוֹעֵד לְךָ לְדַבֵּר עִמְּךָ, אוֹתוֹ מָקוֹם אֶקְבַּע לְמוֹעֵד שֶׁאֶבֹא שָׁם לְדַבֵּר אֵלֶיךָ:
ודברתי אתך מעל הכפרת. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר וַיְדַבֵּר ה' אֵלָיו מֵאֹהֶל מוֹעֵד לֵאמֹר (ויקרא א'), זֶה הַמִּשְׁכָּן, מְחוּץ לַפָּרֹכֶת, נִמְצְאוּ שְׁנֵי כְתוּבִים מַכְחִישִׁים זֶה אֶת זֶה, – בָּא הַכָּתוּב הַשְּׁלִישִׁי וְהִכְרִיעַ בֵּינֵיהֶם: וּבְבֹא מֹשֶׁה אֶל אֹהֶל מוֹעֵד, וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מִדַּבֵּר אֵלָיו מֵעַל הַכַּפֹּרֶת וְגוֹ' (במדבר ז'), מֹשֶׁה הָיָה נִכְנָס לַמִּשְׁכָּן, וְכֵיוָן שֶׁבָּא בְתוֹךְ הַפֶּתַח, קוֹל יוֹרֵד מִן הַשָּׁמַיִם לְבֵין הַכְּרוּבִים, וּמִשָּׁם יוֹצֵא וְנִשְׁמָע לְמֹשֶׁה בְּאֹהֶל מוֹעֵד (ספרי):
ואת כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל. הֲרֵי וְי"ו זוֹ יְתֵרָה וּטְפֵלָה, וְכָמוֹהָ הַרְבֵּה בַּמִּקְרָא, וְכֹה תְּפַתֵּר: וְאֶת אֲשֶׁר אֲדַבֵּר עִמְּךָ שָׁם אֵת כָּל אֲשֶׁר אֲצַוֶּה אוֹתְךָ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הוּא:

פסוק כג

קמתו. גֹּבַהּ רַגְלָיו עִם עֹבִי הַשֻּׁלְחָן:

פסוק כד

זר זהב. סִימָן לְכֶתֶר מַלְכוּת, שֶׁהַשֻּׁלְחָן שֵׁם עֹשֶׁר וּגְדֻלָּה, כְּמוֹ שֶׁאוֹמְרִים שֻׁלְחַן מְלָכִים:

פסוק כה

מסגרת. כְּתַרְגּוּמוֹ גְּדַנְפָּא; וְנָחְלְקוּ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל בַּדָּבָר, י"א לְמַעְלָה הָיְתָה סָבִיב לַשֻּׁלְחָן כְּמוֹ לְבִזְבִּזִין שֶׁבִּשְׁפַת שֻׁלְחַן שְׂרִים, וְי"א לְמַטָּה הָיְתָה תְּקוּעָה מַרְגֶּלֶת לְרֶגֶל בְּאַרְבַּע רוּחוֹת הַשֻּׁלְחָן, וְדַף הַשֻּׁלְחָן שׁוֹכֵב עַל אוֹתָהּ מִסְגֶּרֶת:
ועשית זר זהב למסגרתו. הוּא זֵר הָאָמוּר לְמַעְלָה, וּפֵרֵשׁ לְךָ כָּאן שֶׁעַל הַמִּסְגֶּרֶת הָיְתָה:

פסוק כז

לעמת המסגרת תהיין הטבעת. בָּרַגְלַיִם תְּקוּעוֹת, כְּנֶגֶד רָאשֵׁי הַמִּסְגֶּרֶת:

לבתים לבדים. אוֹתָן טַבָּעוֹת יִהְיוּ בָתִּים לְהַכְנִיס בָּהֶן הַבַּדִּים:
לבתים. לְצֹרֶךְ **בתים לבדים**, כְּתַרְגּוּמוֹ – אַתָּרָא לַאֲרִיחַיָּא:

פסוק כח

ונשא בם. לְשׁוֹן נִפְעַל, יִהְיֶה נִשָּׂא בָּם אֶת הַשֻּׁלְחָן:

פסוק כט

ועשית קערתיו וכפתיו. קְעָרוֹתָיו זֶה דְּפוּס שֶׁהָיָה עָשׂוּי כְּדְפוּס הַלֶּחֶם, וְהַלֶּחֶם הָיָה עָשׂוּי כְּמִין תֵּבָה פְּרוּצָה מִשְׁתֵּי רוּחוֹתֶיהָ, שׁוּלַיִם לוֹ לְמַטָּה, וְקוֹפֵל מִכָּאן וּמִכָּאן כְּלַפֵּי מַעְלָה כְּמִין כְּתָלִים, וּלְכָךְ קָרוּי לֶחֶם הַפָּנִים, שֶׁיֵּשׁ לוֹ פָּנִים רוֹאִין לְכָאן וּלְכָאן לְצַדֵּי הַבַּיִת מִזֶּה וּמִזֶּה, וְנוֹתֵן אָרְכּוֹ לָרָחְבּוֹ שֶׁל שֻׁלְחָן, וְכָתְלָיו זְקוּפִים כְּנֶגֶד שְׂפַת הַשֻּׁלְחָן; וְהָיָה עָשׂוּי לוֹ דְּפוּס זָהָב וּדְפוּס בַּרְזֶל, בְּשֶׁל בַּרְזֶל הוּא נֶאֱפֶה, וּכְשֶׁמּוֹצִיאוֹ מִן הַתַּנּוּר נוֹתְנוֹ בְּשֶׁל זָהָב עַד לְמָחָר בְּשַׁבָּת שֶׁמְּסַדְּרוֹ עַל הַשֻּׁלְחָן, וְאוֹתוֹ דְּפוּס קָרוּי קְעָרָה:
וכפתיו. בָּזִיכִין שֶׁנּוֹתְנִין בָּהֶם לְבוֹנָה שְׁתַּיִם הָיוּ לִשְׁנֵי קֻמְצֵי לְבוֹנָה שֶׁנּוֹתְנִין עַל שְׁתֵּי הַמַּעֲרָכוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר וְנָתַתָּ עַל הַמַּעֲרֶכֶת לְבֹנָה זַכָּה (ויקרא כ"ד):
וקשותיו. הֵן כְּמִין חֲצָאֵי קָנִים חֲלוּלִים הַנִּסָּדְקִין לְאָרְכָּן (מנחות צ"ו), דֻּגְמָתָן עוֹשֶׂה שֶׁל זָהָב, וּמְסַדֵּר ג' עַל רֹאשׁ כָּל לֶחֶם, שֶׁיֵּשֵׁב לֶחֶם הָאַחַר עַל גַּבֵּי אוֹתָן הַקָּנִים, וּמַבְדִּילִין בֵּין לֶחֶם לְלֶחֶם כְּדֵי שֶׁתִּכָּנֵס הָרוּחַ בֵּיניֵהֶם וְלֹא יִתְעַפְּשׁוּ; וּבִלְשׁוֹן עֲרָבִי כָּל דָּבָר חָלוּל קָרוּי קס"וא:
ומנקיתיו. תַּרְגּוּמוֹ וּמְכִילָתֵיהּ, הֵן סְנִיפִים כְּמִין יְתֵדוֹת זָהָב, עוֹמְדִין בָּאָרֶץ וּגְבוֹהִים עַד לְמַעְלָה מִן הַשֻּׁלְחָן הַרְבֵּה, כְּנֶגֶד גֹּבַהּ מַעֲרֶכֶת הַלֶּחֶם, וּמְפֻצָּלִים חֲמִשָּׁה פְּצוּלִים זֶה לְמַעְלָה מִזֶּה, וְרָאשֵׁי הַקָּנִים שֶׁבֵּין לֶחֶם לְלֶחֶם סְמוּכִין עַל אוֹתָן פְּצוּלִין, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִכְבַּד מַשָּׂא הַלֶּחֶם הָעֶלְיוֹנִים עַל הַתַּחְתּוֹנִים וְיִשָּׁבְרוּ; וּלְשׁוֹן מְכִילָתֵיהּ סִבְלוֹתָיו, כְּמוֹ נִלְאֵיתִי הָכֵיל (ירמיהו ו'). אֲבָל לְשׁוֹן מְנַקִּיּוֹת אֵינִי יוֹדֵעַ אֵיךְ נוֹפֵל עַל סְנִיפִין; וְיֵשׁ מֵחַכְמֵי יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים קְשׂוֹתָיו אֵלּוּ סְנִיפִין, שֶׁמַּקְשִׁין אוֹתוֹ וּמַחֲזִיקִים אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יִשָּׁבֵר, וּמְנַקִּיּוֹתָיו אֵלּוּ הַקָּנִים שֶׁמְּנַקִּין אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יִתְעַפֵּשׁ (מנחות צ"ז), אֲבָל אֲנַקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם וּמְכִילָתֵיהּ, הָיָה שׁוֹנֶה כִּדְבָרֵי הָאוֹמֵר מְנַקִּיּוֹת הֵן סְנִיפִין:
אשר יסך בהן. אֲשֶׁר יְכֻסֶּה בָהֶן, וְעַל קְשׂוֹתָיו הוּא אוֹמֵר אֲשֶׁר יֻסַּךְ, שֶׁהָיוּ עָלָיו כְּמִין סָכָךְ וְכִסּוּי, וְכֵן בְּמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר וְאֵת קְשׂוֹת הַנָּסֶךְ (במדבר ד'), וְזֶה וָזֶה, יֻסַּךְ וְהַנָּסֶךְ, לְשׁוֹן סָכָךְ וְכִסּוּי הֵם:

פסוק ל

לחם פנים. שֶׁהָיוּ לוֹ פָּנִים כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, וּמִנְיַן הַלֶּחֶם וְסֵדֶר מַעֲרְכוֹתָיו מְפֹרָשִׁים בֶּאֱמֹר אֶל הַכֹּהֲנִים:

פסוק לא

מקשה תיעשה המנורה. שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂנָּה חֲלִילוֹת וְלֹא יַעֲשֶׂה קָנֶיהָ וְנֵרוֹתֶיהָ אֲבָרִים אֲבָרִים וְאַחַר כָּךְ יַדְבִּיקֶם, כְּדֶרֶךְ הַצּוֹרְפִים שֶׁקּוֹרִין שולד"יר בְּלַעַז, אֶלָּא כֻּלָּהּ בָּאָה מֵחֲתִיכָה אַחַת, וּמַקִּישׁ בַּקָּרְנָס וְחוֹתֵךְ בִּכְלֵי הָאֻמָּנוּת וּמַפְרִיד הַקָּנִים אֵילָךְ וְאֵילָךְ:

מקשה. תַּרְגּוּמוֹ נְגִיד, לְשׁוֹן הַמְשָׁכָה, שֶׁמַּמְשִׁיךְ אֶת הָאֲבָרִים מִן הָעֶשֶׁת לְכָאן וּלְכָאן בְּהַקְּשֶׁת הַקָּרְנָס, וּלְשׁוֹן מִקְשָׁה מַכַּת קָרְנָס, בטדי"ץ בְּלַעַז, כְּמוֹ דְּא לְדָא נָקְשָׁן (דניאל ה'):

תיעשה המנורה. מֵאֵלֶיהָ, לְפִי שֶׁהָיָה מֹשֶׁה מִתְקַשֶּׁה בָּהּ, אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה הַשְׁלֵךְ אֶת הַכִּכָּר לָאוּר וְהִיא נַעֲשֵׂית מֵאֵלֶיהָ, לְכָךְ לֹא נִכְתַּב תֵּעָשֶׂה (תנחומא):

ירכה. הוּא הֶרֶגֶל שֶׁלְּמַטָּה הֶעָשׂוּי כְּמִין תֵּבָה, וּשְׁלֹשָׁה רַגְלַיִם יוֹצְאִין הֵימֶנּוּ וּלְמַטָּה:

וקנה. הַקָּנֶה הָאֶמְצָעִי שֶׁלֹּה הָעוֹלֶה בְּאֶמְצַע הַיֶּרֶךְ זָקוּף כְּלַפֵּי מַעְלָה, וְעָלָיו נֵר הָאֶמְצָעִי עָשׂוּי כְּמִין בָּזָךְ, לְצוּק הַשֶּׁמֶן לְתוֹכוֹ וְלֶתֶת הַפְּתִילָה:

גביעיה. הֵן כְּמִין כּוֹסוֹת שֶׁעוֹשִׂין מִזְּכוּכִית, אֲרֻכִּים וּקְצָרִים, וְקוֹרִין לָהֶם מדיר"נש בְּלַעַז, וְאֵלּוּ עֲשׂוּיִין שֶׁל זָהָב, וּבוֹלְטִין וְיוֹצְאִין מִכָּל קָנֶה וְקָנֶה כַּמִּנְיָן שֶׁנִּתַּן בָּהֶם הַכְּתוּב, וְלֹא הָיוּ בָהּ אֶלָּא לְנוֹי:

כפתריה. כְּמִין תַּפּוּחִים הָיוּ, עֲגֻלִּין סָבִיב, בּוֹלְטִין סְבִיבוֹת הַקָּנֶה הָאֶמְצָעִי, כְּדֶרֶךְ שֶׁעוֹשִׂין לַמְּנוֹרוֹת שֶׁלְּפָנֵי הַשָּׂרִים, וְקוֹרִין לָהֶם פומיל"ש בְּלַעַז, וּמִנְיָן שֶׁלָּהֶם כָּתוּב בַּפָּרָשָׁה, כַּמָּה כַּפְתּוֹרִים בּוֹלְטִין מִמֶּנָּה וְכַמָּה חָלָק בֵּין כַּפְתּוֹר לְכַפְתּוֹר:

ופרחיה. צִיּוּרִין עֲשׂוּיִן בָּהּ כְּמִין פְּרָחִין:

ממנה יהיו. הַכֹּל מִקְשָׁה יוֹצֵא מִתּוֹךְ חֲתִיכַת הָעֶשֶׁת, וְלֹא יַעֲשֶׂה לְבַדָּם וְיַדְבִּיקֶם:

פסוק לב

יצאים מצדיה. לְכָאן וּלְכָאן בַּאֲלַכְסוֹן, נִמְשָׁכִים וְעוֹלִין עַד כְּנֶגֶד גָּבְהָהּ שֶׁל מְנוֹרָה שֶׁהוּא קְנֵה הָאֶמְצָעִי, וְיוֹצְאִין מִתּוֹךְ קְנֵה הָאֶמְצָעִי זֶה לְמַעְלָה מִזֶּה, הַתַּחְתּוֹן אַרְךְ, וְשֶׁל מַעְלָה קָצָר הֵימֶנּוּ, וְהָעֶלְיוֹן קָצָר הֵימֶנּוּ, לְפִי שֶׁהָיָה גּוֹבַהּ רְאשֵׁיהֶן שָׁוֶה לְגָבְהוֹ שֶׁל קְנֵה הָאֶמְצָעִי, הַשְּׁבִיעִי, שֶׁמִּמֶּנּוּ יוֹצְאִים הַשִּׁשָּׁה קָנִים:

פסוק לג

משקדים. כְּתַרְגּוּמוֹ, מְצֻיָּרִים הָיוּ, כְּדֶרֶךְ שֶׁעוֹשִׂין לִכְלֵי כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁקּוֹרִים נייל"יר בְּלַעַז:

שלשה גבעים. בּוֹלְטִין מִכָּל קָנֶה וְקָנֶה:

כפתר ופרח. הָיָה לְכָל קָנֶה וְקָנֶה:

פסוק לד

ובמנרה ארבעה גבעים. בְּגוּפָהּ שֶׁל מְנוֹרָה הָיוּ אַרְבָּעָה גְּבִיעִים – אֶחָד בּוֹלֵט בָּהּ לְמַטָּה מִן הַקָּנִים, וְהַשְּׁלֹשָׁה לְמַעְלָה מִן יְצִיאַת הַקָּנִים הַיּוֹצְאִין מִצִּדֶּיהָ:

משקדים כפתריה ופרחיה. זֶה אֶחָד מֵחֲמִשָּׁה מִקְרָאוֹת שֶׁאֵין לָהֶם הֶכְרֵעַ (יומא נ"ב), אֵין יָדוּעַ אִם גְּבִיעִים מְשֻׁקָּדִים אוֹ מְשֻׁקָּדִים כַּפְתּוֹרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ:

פסוק לה

וכפתר תחת שני הקנים. מִתּוֹךְ הַכַּפְתּוֹר הָיוּ הַקָּנִים נִמְשָׁכִים מִשְּׁנֵי צִדֶּיהָ אֵילָךְ וָאֵילָךְ, כָּךְ שָׁנִינוּ בְּמֶלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן: גָּבְהָהּ שֶׁל מְנוֹרָה י"ח טְפָחִים, הָרַגְלַיִם וְהַפֶּרַח שְׁלֹשָׁה טְפָחִים – הוּא הַפֶּרַח הָאָמוּר בַּיֶּרֶךְ, שֶׁנֶּאֱמַר עַד יְרֵכָהּ עַד פִּרְחָהּ (במדבר ח') – וּטְפָחַיִם חָלָק, וְטָפַח שֶׁבּוֹ גְּבִיעַ מֵהָאַרְבָּעָה גְּבִיעִים וְכַפְתּוֹר וָפֶרַח מִשְּׁנֵי כַּפְתּוֹרִים וּשְׁנֵי פְּרָחִים הָאֲמוּרִים בַּמְּנוֹרָה עַצְמָהּ, שְׁנֵּי מְשֻׁקָּדִים כַּפְתּוֹרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ, לָמַדְנוּ שֶׁהָיוּ בַּקָּנֶה שְׁנֵי כַפְתּוֹרִים וּשְׁנֵי פְּרָחִים לְבַד מִן הַשְּׁלֹשָׁה כַּפְתּוֹרִים שֶׁהַקָּנִים נִמְשָׁכִין מִתּוֹכָן, שְׁנֵּי וְכַפְתּוֹר תַּחַת שְׁנֵי הַקָּנִים וְגוֹ', וּטְפָחַיִם חָלָק, וְטָפַח כַּפְתּוֹר וּשְׁנֵי קָנִים יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ אֵילָךְ וָאֵילָךְ נִמְשָׁכִים וְעוֹלִים כְּנֶגֶד גָּבְהָהּ שֶׁל מְנוֹרָה, טָפַח חָלָק, וְטָפַח כַּפְתּוֹר וּשְׁנֵי קָנִים יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ, וְטָפַח חָלָק, וְטָפַח כַּפְתּוֹר וּשְׁנֵי קָנִים יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ וְנִמְשָׁכִים וְעוֹלִין כְּנֶגֶד גָּבְהָהּ שֶׁל מְנוֹרָה, וּטְפָחַיִם חָלָק, נִשְׁתַּיְּרוּ שָׁם שְׁלֹשָׁה טְפָחִים שֶׁבָּהֶם שְׁלֹשָׁה גְּבִיעִים וְכַפְתּוֹר וָפֶרַח, נִמְצְאוּ גְּבִיעִים כ"ב – י"ח לְשִׁשָּׁה קָנִים, שְׁלֹשָׁה לְכָל אֶחָד וְאֶחָד, וְאַרְבָּעָה בְּגוּפָהּ שֶׁל מְנוֹרָה, הֲרֵי כ"ב – וְאַחַד עָשָׂר כַּפְתּוֹרִים, שִׁשָּׁה בְּשֵׁשֶׁת הַקָּנִים, וּשְׁלֹשָׁה בְּגוּפָהּ שֶׁל מְנוֹרָה שֶׁהַקָּנִים יוֹצְאִים מֵהֶם, וּשְׁנַיִם עוֹד בַּמְּנוֹרָה שְׁנֵּי מְשֻׁקָּדִים כַּפְתּוֹרֶיהָ, וּמְעוּט כַּפְתּוֹרִים שְׁנַיִם, הָאֶחָד לְמַטָּה אֵצֶל הַיֶּרֶךְ, וְהָאֶחָד בְּגִ' טְפָחִים הָעֶלְיוֹנִים עִם ג' הַגְּבִיעִים, וְתִשְׁעָה פְּרָחִים הָיוּ לָהּ, שִׁשָּׁה לְשֵׁשֶׁת הַקָּנִים, שְׁנֵּי בַּקָּנֶה הָאֶחָד כַּפְתּוֹר וָפֶרַח, וּשְׁלֹשָׁה לַמְּנוֹרָה שְׁנֵּי מְשֻׁקָּדִים כַּפְתּוֹרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ, וּמְעוּט פְּרָחִים שְׁנַיִם, וְאֶחָד הָאָמוּר בְּפָרָשַׁת בְּהַעֲלֹתְךָ עַד יְרֵכָהּ עַד פִּרְחָהּ, וְאִם תְּדַקְדֵּק בְּמִשְׁנָה זוֹ הַכְּתוּבָה לְמַעְלָה, תִּמְצָאֵם כְּמִנְיָנָם אִישׁ אִישׁ בִּמְקוֹמוֹ:

פסוק לז

את נרתיה. כְּמִין בָּזִיכִין שֶׁנּוֹתְנִין בְּתוֹכָן הַשֶּׁמֶן וְהַפְּתִילוֹת:

והאיר על עבר פניה. עֲשֵׂה פִּי שִׁשֶּׁת הַנֵּרוֹת שֶׁבְּרָאשֵׁי הַקָּנִים הַיּוֹצְאִים מִצִּדֶּיהָ מְסֻבִּים כְּלַפֵּי הָאֶמְצָעִי, כְּדֵי שֶׁיְּהֵיוּ הַנֵּרוֹת כְּשֶׁתַּדְלִיקֵם מְאִירִים אֶל עֵבֶר פָּנֶיהָ – מֵסֵב אוֹרָם אֶל צַד פְּנֵי הַקָּנֶה הָאֶמְצָעִי, שֶׁהוּא גּוּף הַמְּנוֹרָה:

פסוק לח

ומלקחיה. הֵם הַצְּבָתִים הָעֲשׂוּיִין לִקַּח בָּהֶם הַפְּתִילָה מִתּוֹךְ הַשֶּׁמֶן, לְיַשְּׁבָן וּלְמַשְּׁכָן בְּפִי הַנֵּרוֹת, וְעַל שֵׁם שֶׁלּוֹקְחִים בָּהֶם קְרוּיִים מֶלְקָחַיִם; וְצִבְתָּהָא שֶׁתִּרְגֵּם אֲנְקְלוֹס לְשׁוֹן צְבָת, טנייל"ש בְּלַעַז:

ומחתתיה. הֵם כְּמִין בָּזִיכִין קְטַנִּים שֶׁחוֹתָה בָּהֶן אֶת הָאֵפֶר שֶׁבַּבַּיִן בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר, כְּשֶׁהוּא מֵיטִיב אֶת הַנֵּרוֹת מֵאֵפֶר הַפְּתִילוֹת שֶׁדָּלְקוּ הַלַּיְלָה וְכָבוּ, וּלְשׁוֹן מַחְתָּה פויישר"יא בְּלַעַז, כְּמוֹ לַחְתּוֹת אֵשׁ מִיָּקוּד (ישעיהו ל'):

פסוק לט

ככר זהב טהור. שֶׁלֹּא יִהְיֶה מִשְׁקָלָהּ עִם כָּל כֵּלֶיהָ אֶלָּא כִּכָּר, לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר (מנחות פ"ח). וְהַכִּכָּר שֶׁל חֹל שִׁשִּׁים מָנֶה, וְשֶׁל קֹדֶשׁ הָיָה כָּפוּל, ק"ך מָנֶה, וְהַמָּנֶה הוּא לִיטְרָא שֶׁשּׁוֹקְלִין בָּהּ כֶּסֶף לְמִשְׁקַל קוֹלוֹנְיָא, וְהֵם מֵאָה זְהוּבִים – עֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה סְלָעִים וְהַסֶּלַע אַרְבָּעָה זְהוּבִים:

פסוק מ

וראה ועשה. רְאֵה כָּאן בָּהָר תַּבְנִית שֶׁאֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ, מַגִּיד שֶׁנִּתְקַשָּׁה מֹשֶׁה בְּמַעֲשֵׂה הַמְּנוֹרָה עַד שֶׁהֶרְאָה לוֹ הַקָּבָ"ה מְנוֹרָה שֶׁל אֵשׁ (שם כ"ט):

אשר אתה מראה. כְּתַרְגּוּמוֹ דְּאַתְּ מִתְחֲזֵי בְּטוּרָא; אִלּוּ הָיָה נָקוּד מַרְאֶה, בְּפַתָּח, הָיָה פִּתְרוֹנוֹ אַתָּה מַרְאֶה לַאֲחֵרִים, עַכְשָׁו שֶׁנָּקוּד חֲטַף קָמָץ, פִּתְרוֹנוֹ דְּאַתְּ מִתְחֲזֵי – שֶׁאֲחֵרִים מַרְאִים לְךָ (שֶׁהַנִּקּוּד מַפְרִיד בֵּין עוֹשֶׂה לְנַעֲשֶׂה):

פרק כו

פסוק א

ואת המשכן תעשה עשר יריעת. לִהְיוֹת לוֹ לְגַג וְלִמְחִצּוֹת מִחוּץ לַקְּרָשִׁים, שֶׁהַיְרִיעוֹת תְּלוּיוֹת מֵאֲחוֹרֵיהֶן לְכַסּוֹתָן:

שש משזר ותכלת ותלעת שני. הֲרֵי אַרְבָּעָה מִינִין יַחַד חוּט וְחוּט – אֶחָד שֶׁל פִּשְׁתָּן וּשְׁלֹשָׁה שֶׁל צֶמֶר – וְכָל חוּט וְחוּט כָּפוּל ו' הֲרֵי אַרְבָּעָה מִינִין כְּשֶׁהֵן שְׁזוּרִין יַחַד כ"ד כְּפָלִים לַחוּט (יומא ע"א):

כרבים מעשה חשב. כְּרוּבִים הָיוּ מְצֻיָּרִין בָּהֶם בַּאֲרִיגָתָן, וְלֹא בִּרְקִימָה שֶׁהוּא מַעֲשֵׂה מַחַט, אֶלָּא בַּאֲרִיגָה בִּשְׁנֵי כְּתָלִים, פַּרְצוּף אֶחָד מִכָּאן וּפַרְצוּף אֶחָד מִכָּאן – אֲרִי מִצַּד זֶה וְנֶשֶׁר מִצַּד זֶה – כְּמוֹ שֶׁאוֹרְגִין חֲגוֹרוֹת שֶׁל מֶשִׁי שֶׁקּוֹרִין בְּלַעַז פיישי"שא:

פסוק ג

תהיין חברת. תּוֹפְרָן בְּמַחַט זוֹ בְצַד זוֹ, חָמֵשׁ לְבַד וְחָמֵשׁ לְבַד:

אשה אל אחתה. כְּךְ דֶּרֶךְ הַמִּקְרָא לְדַבֵּר בְּדָבָר שֶׁהוּא לְשׁוֹן נְקֵבָה, וּבְדָבָר שֶׁהוּא לְשׁוֹן זָכָר אוֹמֵר אִישׁ אֶל אָחִיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱ' בַּכְּרוּבִים וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל אָחִיו (שמות כ"ה):

פסוק ד

ללאת. לצול"ש בְּלַעַז, וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס עֲנוּבִין, לְשׁוֹן עֲנִיבָה:

מקצה בחברת. בְּאוֹתָהּ יְרִיעָה שֶׁבְּסוֹף הַחִבּוּר, קְבוּצַת חֲמֵשֶׁת הַיְרִיעוֹת קְרוּיָה חוֹבֶרֶת:

וכן תעשה בשפת היריעה הקיצונה במחברת השנית. בְּאוֹתָהּ יְרִיעָה שֶׁהִיא קִיצוֹנָה, לְשׁוֹן קָצֶה, כְּלוֹמַר לְסוֹף הַחוֹבֶרֶת:

פסוק ה

מקבילת הללאת אשה אל אחתה. שְׁמֹר שֶׁתַּעֲשֶׂה הַלּוּלְאוֹת בְּמִדָּה אַחַת, מְכֻוָּנֶת הַבְּדִלְתָן זוֹ מִזּוֹ, וּכְמִדָּתָן בִּיְרִיעָה זוֹ כֵּן יְהֵא בַּחֲבֶרְתָּהּ, שֶׁכְּשֶׁתִּפְרֹשׁ חוֹבֶרֶת אֵצֶל חוֹבֶרֶת יִהְיוּ הַלּוּלְאוֹת שֶׁל יְרִיעָה זוֹ מְכֻוָּנוֹת כְּנֶגֶד לוּלְאוֹת שֶׁל זוֹ, וְזֶהוּ לְשׁוֹן מַקְבִּילוֹת – זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ, תַּרְגּוּמוֹ שֶׁל נֶגֶד לָקֶבֶל. הַיְרִיעוֹת אָרְכָּן כ"ח וְרָחְבָּן אַרְבַּע, וּכְשֶׁחִבֵּר חֲמֵשׁ יְרִיעוֹת יַחַד נִמְצָא רָחְבָּן עֶשְׂרִים, וְכֵן הַחוֹבֶרֶת הַשֵּׁנִית, וְהַמִּשְׁכָּן אָרְכּוֹ שְׁלֹשִׁים מִן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב, שֶׁנֶּ' עֶשְׂרִים קְרָשִׁים לִפְאַת נֶגֶב תֵּימָנָה, וְכֵן לַצָּפוֹן, וְכָל קֶרֶשׁ אַמָּה וַחֲצִי הָאַמָּה, הֲרֵי שְׁלֹשִׁים מִן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב, רֹחַב הַמִּשְׁכָּן מִן הַצָּפוֹן לַדָּרוֹם עֶשֶׂר אַמּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר וּלְיַרְכְתֵי הַמִּשְׁכָּן יָמָּה וְגוֹ' וּשְׁנֵי קְרָשִׁים לִמְקֻצַעֹת הֵרֵי עֶשֶׂר – וּבְמָקוֹם אֲפָרְשֵׂם לְמִקְרָאוֹת הַלָּלוּ – נוֹתֵן הַיְרִיעוֹת אָרְכָּן לְרָחְבּוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן, עֶשֶׂר אַמּוֹת אֶמְצָעִיּוֹת לְגַג חֲלַל רֹחַב הַמִּשְׁכָּן, וְאַמָּה מִכָּאן וְאַמָּה מִכָּאן לְעֹבִי רָאשֵׁי הַקְּרָשִׁים שֶׁעָבְיָם אַמָּה, נִשְׁתַּיְרוּ ט"ז אַמָּה, ח' לַצָּפוֹן וְח' לַדָּרוֹם, מְכֻסּוֹת קוֹמַת הַקְּרָשִׁים שֶׁגָּבְהָן עֶשֶׂר, נִמְצְאוּ שְׁתֵּי אַמּוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת מְגֻלּוֹת; רָחְבָּן שֶׁל יְרִיעוֹת אַרְבָּעִים אַמָּה כְּשֶׁהֵן מְחֻבָּרוֹת, עֶשְׂרִים אַמָּה לְחוֹבֶרֶת. שְׁלֹשִׁים מֵהֶן לְגַג חֲלַל הַמִּשְׁכָּן לְאָרְכּוֹ, וְאַמָּה כְּנֶגֶד עֹבִי רָאשֵׁי הַקְּרָשִׁים שֶׁבַּמַּעֲרָב, וְאַמָּה לְכִסּוֹת עֹבִי הָעַמּוּדִים שֶׁבַּמִּזְרָח – שֶׁלֹּא הָיוּ קְרָשִׁים בַּמִּזְרָח, אֶלָּא חֲמִשָּׁה עַמּוּדִים שֶׁהַמָּסָךְ פָּרוּשׂ וְתָלוּי בַּוָּוִין שֶׁבְּהֶן כְּמִין וילו"ן – נִשְׁתַּיְרוּ שְׁמוֹנָה אַמּוֹת הַתְּלוּיִין עַל אֲחוֹרֵי הַמִּשְׁכָּן שֶׁבַּמַּעֲרָב, וּשְׁתֵּי אַמּוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת מְגֻלּוֹת, זוֹ מָצָאתִי בְּבָרַיְתָא דְּאַרְבָּעִים וְתֵשַׁע מִדּוֹת. אֲבָל בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת אֵין הַיְרִיעוֹת מְכַסּוֹת אֶת עַמּוּדֵי הַמִּזְרָח, וְתֵשַׁע אַמּוֹת תְּלוּיוֹת אֲחוֹרֵי הַמִּשְׁכָּן, וְהַכְּתוּב בְּפָרְשָׁה זוֹ מְסַיְּעֵנוּ, וְנָתַתָּ אֶת הַפָּרֹכֶת "תַּחַת" הַקְּרָסִים, וְאִם כְּדִבְרֵי הַבָּרַיְתָא הַזֹּאת, נִמְצֵאת פָּרֹכֶת מְשׁוּכָה מִן הַקְּרָסִים וְלַמַּעֲרָב אַמָּה:

פסוק ו

קרסי זהב. פירמי"לש בְּלַעַז, וּמַכְנִיסִין רֹאשָׁן אֶחָד בַּלּוּלָאוֹת שֶׁבְּחוֹבֶרֶת זוֹ וְרֹאשָׁן אֶחָד בַּלּוּלָאוֹת שֶׁבְּחוֹבֶרֶת זוֹ וּמְחַבְּרָן בָּהֶן:

פסוק ז

יריעת עזים. מְנוּצָה שֶׁל עִזִּים:

לאהל על המשכן. לְפָרֵשׁ אוֹתָן עַל הַיְרִיעוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת:

פסוק ח

שלשים באמה. שֶׁכְּשֶׁנּוֹתֵן אָרְכָּן לְרֹחַב הַמִּשְׁכָּן, כְּמוֹ שֶׁנָּתַן אֶת הָרִאשׁוֹנוֹת, נִמְצְאוּ אֵלּוּ עוֹדְפוֹת אַמָּה מִכָּאן וְאַמָּה מִכָּאן לְכַסּוֹת אַחַת מֵהַשְּׁתֵּי אַמּוֹת שֶׁנִּשְׁאֲרוּ מְגֻלּוֹת מִן הַקְּרָשִׁים, וְהָאַמָּה הַתַּחְתּוֹנָה שֶׁל קֶרֶשׁ שֶׁאֵין הַיְרִיעָה מְכַסָּה אוֹתוֹ הִיא הָאַמָּה הַתְּחוּבָה בְּנֶקֶב הָאָדָן, שֶׁהָאָדָנִים גָּבְהָן אַמָּה:

פסוק ט

וכפלת את היריעה הששית. הָעוֹדֶפֶת בְּאֵלּוּ הָעֶלְיוֹנוֹת יוֹתֵר מִן הַתַּחְתּוֹנוֹת:

אל מול פני האהל. חֲצִי רָחְבָּה הָיָה תָלוּי וְכָפוּל עַל הַמָּסָךְ שֶׁבַּמִּזְרָח כְּנֶגֶד הַפֶּתַח, דּוֹמֶה לְכַלָּה צְנוּעָה הַמְכָסָּה בְּצָעִיף עַל פָּנֶיהָ:

פסוק יב

וסרח העדף ביריעת האהל. עַל יְרִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן; יְרִיעוֹת הָאֹהֶל הֵן הָעֶלְיוֹנוֹת שֶׁל עִזִּים, שֶׁקְּרוּיִים אֹהֶל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם לְאֹהֶל עַל הַמִּשְׁכָּן, וְכָל אֹהֶל הָאָמוּר בָּהֶן אֵינוֹ אֶלָּא לְשׁוֹן גַּג, שֶׁמַּאֲהִילוֹת וּמְסַכְּכוֹת עַל הַתַּחְתּוֹנוֹת, וְהֵן הָיוּ עוֹדְפוֹת עַל הַתַּחְתּוֹנוֹת חֲצִי הַיְרִיעָה לַמַּעֲרָב, שֶׁהַחֲצִי שֶׁל יְרִיעָה אַחַת עֶשְׂרֵה הַיְתֵרָה הָיָה נִכְפָּל אֶל מוּל פְּנֵי הָאֹהֶל, נִשְׁאֲרוּ שְׁתֵּי אַמּוֹת רֹחַב חֲצִיהּ עוֹדֵף עַל רֹחַב הַתַּחְתּוֹנוֹת:

תסרח על אחרי המשכן. לְכַסּוֹת שְׁתֵּי אַמּוֹת שֶׁהָיוּ מְגֻלּוֹת בַּקְּרָשִׁים:

אחרי המשכן. הוּא צַד מַעֲרָבִי, לְפִי שֶׁהַפֶּתַח בַּמִּזְרָח שֶׁהֵן פָּנָיו, וְצָפוֹן וְדָרוֹם קְרוּיִין צְדָדִין לַיָּמִין וְלַשְּׂמֹאל:

פסוק יג

והאמה מזה והאמה מזה. לַצָּפוֹן וְלַדָּרוֹם:

בעדף באורך יריעת האהל. שֶׁהֵן עוֹדְפוֹת עַל אֹרֶךְ יְרִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן שְׁתֵּי אַמּוֹת:

יהיה סרוח על צדי המשכן. לַצָּפוֹן וְלַדָּרוֹם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה. לְמִדָּה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁיְּהֵא אָדָם חָס עַל הַיָּפָה (ילקוט שמעוני):

פסוק יד

מכסה לאהל. לְאוֹתוֹ גַּג שֶׁל יְרִיעוֹת עִזִּים עָשָׂה עוֹד מִכְסֶה אַחֵר שֶׁל עוֹרוֹת אֵילִים מְאָדָּמִים, וְעוֹד לְמַעְלָה מִמֶּנּוּ מִכְסֶה עוֹרוֹת תְּחָשִׁים; וְאוֹתָן מִכְסָאוֹת לֹא הָיוּ מְכַסִּין אֶלָּא אֶת הַגַּג, אָרְכָּן ל' וְרָחְבָּן י', אֵלּוּ דִּבְרֵי רַבִּי נְחֶמְיָה, וּלְדִבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה מִכְסֶה אֶחָד הָיָה, חֶצְיוֹ שֶׁל עוֹרוֹת אֵילִים מְאָדָּמִים וְחֶצְיוֹ שֶׁל עוֹרוֹת תְּחָשִׁים (שבת כ"ח):

פסוק טו

ועשית את הקרשים. הָיָה לוֹ לוֹמַר וְעָשִׂיתָ קְרָשִׁים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּכָל דָּבָר וְדָבָר, מַהוּ הַקְּרָשִׁים? מֵאוֹתָן הָעוֹמְדִין וּמְיֻחָדִין לְכָךְ; יַעֲקֹב אָבִינוּ נָטַע אֲרָזִים בְּמִצְרַיִם, וּכְשֶׁמֵּת צִוָּה לְבָנָיו לְהַעֲלוֹתָם עִמָּהֶם כְּשֶׁיֵּצְאוּ מִמִּצְרַיִם, וְאָמַר לָהֶם שֶׁעָתִיד הַקָּבָ"ה לְצַוּוֹת אוֹתָן לַעֲשׂוֹת מִשְׁכָּן בַּמִּדְבָּר מֵעֲצֵי שִׁטִּים, רְאוּ שֶׁיִּהְיוּ מְזֻמָּנִים בְּיֶדְכֶם; הוּא שֶׁיִּסַּד הַבַּבְלִי בַּפִּיּוּט שֶׁלּוֹ, "טָס מַסַּע מְזֹרָזִים קוֹרוֹת בָּתֵּינוּ אֲרָזִים", שֶׁנִּזְדָּרְזוּ לִהְיוֹת מוּכָנִים בְּיָדָם מִקֶּדֶם לָכֵן:

עצי שטים עומדים. אִיתְּשְׁטְ"נְבִישׁ בְּלַעַז; שֶׁיִּהֵא אֹרֶךְ הַקְּרָשִׁים זָקוּף לְמַעְלָה בְּקִירוֹת הַמִּשְׁכָּן, וְלֹא תַעֲשֶׂה הַכְּתָלִים בְּקְרָשִׁים שׁוֹכְבִים, לִהְיוֹת רֹחַב הַקְּרָשִׁים לְגֹבַהּ הַכְּתָלִים קֶרֶשׁ עַל קֶרֶשׁ:

פסוק טז

עשר אמות ארך הקרש. לְמַדְנוּ גָּבְהוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן עֶשֶׂר אַמּוֹת:

ואמה וחצי האמה רחב. לְמַדְנוּ אָרְכּוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן, לְעֶשְׂרִים קְרָשִׁים שֶׁיִּהְיוּ בַּצָּפוֹן וּבַדָּרוֹם מִן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב, שְׁלֹשִׁים אַמָּה:

פסוק יז

שתי ידות לקרש האחד. הָיָה חוֹרֵץ אֶת הַקֶּרֶשׁ מִלְמַטָּה בְּאֶמְצָעוֹ בְּגֹבַהּ אַמָּה, וּמַנִּיחַ רְבִיעַ רָחְבּוֹ מִכָּאן, וּרְבִיעַ רָחְבּוֹ מִכָּאן, וְהֵן הֵן הַיָּדוֹת, וְהֶחְרִיץ חֲצִי רֹחַב הַקֶּרֶשׁ בָּאֶמְצַע, וְאוֹתָן הַיָּדוֹת מַכְנִיס בָּאֲדָנִים שֶׁהָיוּ חֲלוּלִים, וְהָאֲדָנִים גָּבְהָן אַמָּה וְיוֹשְׁבִים רְצוּפִים אַרְבָּעִים זֶה אֵצֶל זֶה, וִידוֹת הַקֶּרֶשׁ הַנִּכְנָסוֹת בַּחֲלַל הָאֲדָנִים חֲרוּצוֹת מִשְׁלֹשָׁה צְדָדֶיהָן – רֹחַב הֶחְרִיץ כְּעֹבִי שְׁפַת הָאֶדֶן – שֶׁיְּכַסֶּה הַקֶּרֶשׁ אֶת כָּל רֹאשׁ הָאֶדֶן, שֶׁאִם לֹא כֵן, נִמְצָא רֶוַח בֵּין קֶרֶשׁ לְקֶרֶשׁ כְּעֹבִי שְׁפַת שְׁנֵי הָאֲדָנִים, שֶׁיִּפְסִיקוּ בֵּינֵיהֶם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר וְיִהְיוּ תֹאֲמִים מִלְמַטָּה, שֶׁיַּחֲרֹץ אֶת צִדֵּי הַיָּדוֹת כְּדֵי שֶׁיִּתְחַבְּרוּ הַקְּרָשִׁים זֶה אֵצֶל זֶה:

משלבת. עֲשׂוּיוֹת כְּמִין שְׁלִיבוֹת סֻלָּם, וּמַבְדִּילוֹת זוֹ מִזּוֹ, וּמְשֻׁפִּין רָאשֵׁיהֶם לִכָּנֵס בְּתוֹךְ חֲלַל הָאֶדֶן כִּשְׁלִיבָה הַנִּכְנֶסֶת בְּנָקֵב עַמּוּדֵי הַסֻּלָּם:

אשה אל אחתה. מְכֻוָּנוֹת זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ, שֶׁיִּהְיוּ חֲרִיצֵיהֶם שָׁוִים זוֹ כְּמִדַּת זוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ שְׁתֵּי יְדוֹת זוֹ מְשׁוּכָה לְצַד פָּנִים וְזוֹ מְשׁוּכָה לְצַד חוּץ בְּעֹבִי הַקֶּרֶשׁ שֶׁהוּא אַמָּה, וְתַרְגּוּם שֶׁל יְדוֹת צִירִין, לְפִי שֶׁדּוֹמוֹת לְצִירֵי הַדֶּלֶת הַנִּכְנָסִים בְּחֹרֵי הַמִּפְתָּן:

פסוק יח

לפאת נגבה תימנה. אֵין פֵּאָה זוֹ לְשׁוֹן מִקְצוֹעַ, אֶלָּא כָּל הָרוּחַ קְרוּיָה פֵּאָה, כְּתַרְגּוּמוֹ: לְרוּחַ עֲבַר דָּרוֹמָא:

פסוק כב

ולירכתי. לְשׁוֹן סוֹף, כְּתַרְגּוּמוֹ וְלִסְיָפֵי, וּלְפִי שֶׁהַפֶּתַח בַּמִּזְרָח, קָרוּי מִזְרָח פָּנִים וְהַמַּעֲרָב אֲחוֹרַיִם, וְזֶהוּ סוֹף, שֶׁהַפָּנִים הוּא הָרֹאשׁ:

תעשה ששה קרשים. הֲרֵי תֵּשַׁע אַמּוֹת רֹחַב:

פסוק כג

ושני קרשים תעשה למקצעת. אֶחָד לְמִקְצוֹעַ צְפוֹנִית מַעֲרָבִית, וְאֶחָד לְמַעֲרָבִית דְּרוֹמִית, כָּל שְׁמֹנָה קְרָשִׁים בְּסֶדֶר אֶחָד הֵן, אֶלָּא שֶׁאֵלּוּ הַשְּׁנַיִם אֵינָן בַּחֲלַל הַמִּשְׁכָּן אֶלָּא חֲצִי אַמָּה מִזּוֹ וַחֲצִי אַמָּה מִזּוֹ נִרְאוֹת בֶּחָלָל, לְהַשְׁלִים רָחְבּוֹ לְעֶשֶׂר, וְהָאַמָּה מִזֶּה וְהָאַמָּה מִזֶּה בָּאוֹת כְּנֶגֶד אַמַּת עֹבִי קַרְשֵׁי הַמִּשְׁכָּן הַצָּפוֹן וְהַדָּרוֹם, כְּדֵי שֶׁיִּהְא הַמִּקְצוֹעַ מִבַּחוּץ שָׁוֶה:

פסוק כד

ויהיו. כָּל הַקְּרָשִׁים תּוֹאֲמִים זֶה לָזֶה מִלְמַטָּה, שֶׁלֹּא יַפְסִיק עֹבִי שִׁפַּת שְׁנֵי הָאֲדָנִים בֵּינֵיהֶם לְהַרְחִיקָם זוֹ מִזּוֹ, זֶהוּ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי שֶׁיִּהְיוּ צִירֵי הַיְדוֹת חֲרוּצִים מִצַּדֵּיהֶן, שֶׁיְּהֵא רֹחַב הַקֶּרֶשׁ בּוֹלֵט לְצִדָּיו חוּץ לִידֵי הַקֶּרֶשׁ, לְכַסּוֹת אֶת שִׁפַּת הָאָדָן, וְכֵן הַקֶּרֶשׁ שֶׁאָצְלוֹ, וְנִמְצְאוּ תּוֹאֲמִים זֶה לָזֶה; וְקֶרֶשׁ הַמִּקְצוֹעַ שֶׁבְּסֶדֶר הַמַּעֲרָב חָרוּץ לְרָחְבּוֹ בְּעָבְיוֹ כְּנֶגֶד חֹרִיץ שֶׁל צַד קֶרֶשׁ הַצָּפוֹנִי וְהַדְּרוֹמִי, כְּדֵי שֶׁלֹּא יַפְרִידוּ הָאֲדָנִים בֵּינֵיהֶם:

ויחדו יהיו תמים. כְּמוֹ תּוֹאֲמִים:

על ראשו. שֶׁל קֶרֶשׁ:

אל הטבעת האחת. כָּל קֶרֶשׁ וְקֶרֶשׁ הָיָה חָרוּץ מִלְמַעְלָה בְּרָחְבּוֹ שְׁנֵי חֲרִיצִין, בִּשְׁנֵי צִדָּיו, כְּמוֹ עֹבִי טַבַּעַת, וּמַכְנִיסוֹ בְּטַבַּעַת אַחַת, נִמְצָא מַתְאִים לַקֶּרֶשׁ שֶׁאָצְלוֹ, אֲבָל אוֹתָן טַבָּעוֹת לֹא יָדַעְתִּי אִם קְבוּעוֹת הֵן, אִם מְטַלְטָלוֹת, וּבַקֶּרֶשׁ שֶׁבַּמִּקְצוֹעַ הָיְתָה טַבַּעַת בְּעֹבִי הַקֶּרֶשׁ הַדְּרוֹמִי וְהַצָּפוֹנִי, וְרֹאשׁ קֶרֶשׁ הַמִּקְצוֹעַ שֶׁבְּסֶדֶר מַעֲרָב נִכְנָס לְתוֹכוֹ, נִמְצְאוּ שְׁנֵי הַכְּתָלִים מְחֻבָּרִים:

כן יהיה לשניהם. לִשְׁנֵי הַקְּרָשִׁים שֶׁבַּמִּקְצוֹעַ, לַקֶּרֶשׁ שֶׁבְּסוֹף צָפוֹן וְלַקֶּרֶשׁ הַמַּעֲרָבִי, וְכֵן לִשְׁנֵי הַמִּקְצוֹעוֹת:

פסוק כה

והיו שמנה קרשים. הֵן הָאֲמוּרוֹת לְמַעְלָה תַּעֲשֶׂה שִׁשָּׁה קְרָשִׁים וּשְׁנֵי קְרָשִׁים תַּעֲשֶׂה לִמְקֻצָעֹת, נִמְצְאוּ שְׁמֹנָה קְרָשִׁים בְּסֵדֶר מַעֲרָבִי; כְּדְּ שְׁנוּיָה בַּמִּשְׁנָה מַעֲשֶׂה סֵדֶר הַקְּרָשִׁים בְּמִלֹּאכֶת הַמִּשְׁכָּן; הָיָה עוֹשֶׂה אֶת הָאֲדָנִים חֲלוּלִים וְחוֹרֵץ אֶת הַקֶּרֶשׁ מִלְּמַטָּה רְבִיעַ מִכָּאן וּרְבִיעַ מִכָּאן, וְהֶחְרִיץ חֻצְיוֹ בָּאֶמְצַע, וְעָשָׂה לוֹ שְׁתֵּי יָדוֹת כְּמִין שְׁנֵי חֲמוּקִין – וְלִי נִרְאֶה שֶׁהַגִּרְסָא כְּמִין שְׁנֵי חֻוָקִין, כְּמִין שְׁנֵי שְׁלִיבוֹת סֻלָּם הַמֻּבְדָּלוֹת זוֹ מִזּוֹ, וּמְשֻׁפּוֹת לִכְנֵס בַּחֲלַל הָאֶדֶן כִּשְׁלִיבָה הַנִּכְנֶסֶת בְּנֶקֶב עַמּוּד הַסֶּלָע, וְהוּא לְשׁוֹן מְשֻׁלָּבוֹת, עֲשׂוּיוֹת כְּמִין שְׁלִיבָה – וּמַכְנִיסָן לְתוֹךְ שְׁנֵי אֲדָנִים, שֶׁנֶּאֱמַר שְׁנֵי אֲדָנִים שְׁנֵי אֲדָנִים, וְחוֹרֵץ אֶת הַקֶּרֶשׁ מִלְּמַעְלָה אֶצְבַּע מִכָּאן וְאֶצְבַּע מִכָּאן, וְנוֹתְנָן לְתוֹךְ טַבַּעַת אַחַת שֶׁל זָהָב כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ נִפְרָדִין זֶה מִזֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר וְיִהְיוּ תֹאֲמִים מִלְּמַטָּה וְגוֹ', כָּךְ הִיא הַמִּשְׁנָה, וְהַפֵּרוּשׁ שֶׁלֹּה הִצַּעְתִּי לְמַעְלָה בְּסֵדֶר הַמִּקְרָאוֹת:

פסוק כו

בריחם. כְּתַרְגּוּמוֹ עַבְּרִין, וּבְלַעַז אשפ"ריש:

חמשה לקרשי צלע המשכן. אֵלּוּ חֲמִשָּׁה ג' הֵן, אֶלָּא שֶׁהַבְּרִיחַ הָעֶלְיוֹן וְהַתַּחְתּוֹן עֹשִׂוי מִשְּׁתֵּי חֲתִיכוֹת, זֶה מַבְרִיחַ עַד חֲצִי הַכֹּתֶל וְזֶה מַבְרִיחַ עַד חֲצִי הַכֹּתֶל, זֶה נִכְנָס בַּטַּבָּעוֹת מִצַּד זֶה, וְזֶה נִכְנָס בַּטַּבָּעוֹת מִצַּד זֶה, עַד שֶׁמַּגִּיעִין זֶה לָזֶה, נִמְצָא שֶׁעֶלְיוֹן וְתַחְתּוֹן שְׁנֵיהֶם אַרְבָּעָה, אֲבָל הָאֶמְצָעִי אָרְכּוֹ כְּנֶגֶד כָּל הַכֹּתֶל, וּמַבְרִיחַ מִקְצֵה הַכֹּתֶל וְעַד קְצֵהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר וְהַבְּרִיחַ הַתִּיכֹן וְגוֹ' מַבְרֵחַ מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה, הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים הָיוּ לָהֶן טַבָּעוֹת בַּקְּרָשִׁים לִכְנֹס בְּתוֹכָן, שְׁתֵּי טַבָּעוֹת לְכָל קֶרֶשׁ מְשֻׁלָּשִׁים בְּתוֹךְ עֶשֶׂר אַמּוֹת שֶׁל גֹּבַהּ הַקֶּרֶשׁ – חֵלֶק אֶחָד מִן הַטַּבַּעַת הָעֶלְיוֹנָה וּלְמַעְלָה, וְחֵלֶק אֶחָד מִן הַתַּחְתּוֹנָה וּלְמַטָּה, וְכָל חֵלֶק הוּא רְבִיעַ אֹרֶךְ הַקֶּרֶשׁ, וּשְׁנֵי חֲלָקִים בֵּין טַבַּעַת לְטַבַּעַת כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ כָּל הַטַּבָּעוֹת מְכֻוָּנִים זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ – אֲבָל לַבְּרִיחַ הַתִּיכוֹן אֵין טַבָּעוֹת, אֶלָּא הַקְּרָשִׁים נְקוּבִים בְּעָבְיָן, וְהוּא נִכְנָס בָּהֶם דֶּרֶךְ הַנְּקָבִים שֶׁהֵם מְכֻוָּנִין זֶה מוּל זֶה, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "בְּתוֹךְ" הַקְּרָשִׁים; הַבְּרִיחִים הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים שֶׁבַּצָּפוֹן וְשֶׁבַּדָּרוֹם אֹרֶךְ כָּל אֶחָד חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה, וְהַתִּיכוֹן אָרְכּוֹ שְׁלֹשִׁים אַמָּה, וְזֶהוּ מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה – מִן הַמִּזְרָח וְעַד הַמַּעֲרָב – וַחֲמִשָּׁה בְּרִיחִים שֶׁבַּמַּעֲרָב אֹרֶךְ הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים שֵׁשׁ אַמּוֹת, וְהַתִּיכוֹן אָרְכּוֹ שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה, כְּנֶגֶד רֹחַב שְׁמֹנָה קְרָשִׁים, כְּדְּ הִיא מְפֹרֶשֶׁת בְּמִלֹּאכֶת הַמִּשְׁכָּן:

פסוק כט

בתים לבריחם. הַטַּבָּעוֹת שֶׁתַּעֲשֶׂה בָּהֶן יִהְיוּ בָּתִּים לִכְנֵס בָּהֶן הַבְּרִיחִים:

וצפית את הבריחם זהב. לֹא שֶׁהָיָה הַזָּהָב מְדֻבָּק עַל הַבְּרִיחִים – שֶׁאֵין עֲלֵיהֶם שׁוּם צִפּוּי – אֶלָּא בַּקֶּרֶשׁ הָיָה קוֹבֵעַ כְּמִין שְׁתֵּי פִּיפִיּוֹת שֶׁל זָהָב, כְּמִין שְׁנֵי סִדְקֵי קָנֶה חָלוּל, וְקוֹבְעָן אֵצֶל הַטַּבַּעַת לְכָאן וּלְכָאן, אַרְכָּן מְמַלֵּא אֶת רֹחַב הַקֶּרֶשׁ מִן הַטַּבַּעַת לְכָאן וּמִמֶּנָּה לְכָאן, וְהַבְּרִיחַ נִכְנָס לְתוֹכוֹ וּמִמֶּנּוּ לַטַּבַּעַת וּמִן הַטַּבַּעַת לַפֶּה הַשֵּׁנִי, נִמְצְאוּ הַבְּרִיחִים מְצֻפִּים זָהָב כְּשֶׁהֵן תְּחוּבִין בַּקְּרָשִׁים; וְהַבְּרִיחִים הַלָּלוּ מְבַחוּץ הָיוּ בּוֹלְטוֹת, הַטַּבָּעוֹת וְהַפִּיפִיּוֹת לֹא הָיוּ נִרְאוֹת בְּתוֹךְ הַמִּשְׁכָּן, אֶלָּא כָּל הַכֹּתֶל חָלָק מִבִּפְנִים:

פסוק ל

והקמת את המשכן. לְאַחַר שֶׁיִּגָּמֵר הֲקִימֵהוּ:

הראית בהר. קֹדֶם לָכֵן, שֶׁאֲנִי עָתִיד לְלַמֶּדְךָ וּלְהַרְאוֹתְךָ סֵדֶר הֲקָמָתוֹ:

פסוק לא

פרכת. לְשׁוֹן מְחִצָּה הוּא, וּבִלְשׁוֹן חֲכָמִים פַּרְגּוֹד דָּבָר הַמַּבְדִּיל בֵּין הַמֶּלֶךְ וּבֵין הָעָם:

תכלת וארגמן. כָּל מִין וָמִין הָיָה כָּפוּל בְּכָל חוּט וְחוּט שִׁשָּׁה חוּטִין:

מעשה חשב. כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי שֶׁזּוֹ הִיא אֲרִיגָה שֶׁל שְׁתֵּי קִירוֹת, וְהַצִּיּוּרִין שֶׁמִּשְּׁנֵי עֲבָרֶיהָ אֵינָן דּוֹמִין זֶה לָזֶה:

כרבים. צִיּוּרִין שֶׁל בְּרִיּוֹת יַעֲשֶׂה בָהּ:

פסוק לב

ארבעה עמודי שטים. תְּקוּעִים בְּתוֹךְ אַרְבָּעָה אֲדָנִים, וְאוּנְקְלִיּוֹת קְבוּעִין בָּהֶן, עֲקֻמִּים לְמַעְלָה, לְהוֹשִׁיב עֲלֵיהֶן כְּלוֹנָס שֶׁרֹאשׁ הַפָּרֹכֶת כָּרוּךְ בָּהּ, וְהָאוּנְקְלִיּוֹת הֵן הַוָּוִין – שֶׁהֲרֵי כְּמִין וָוִין הֵן עֲשׂוּיִים – וְהַפָּרֹכֶת אָרְכָּהּ עֶשֶׂר אַמּוֹת לְרָחְבּוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן וְרָחְבָּהּ עֶשֶׂר אַמּוֹת כְּנֶגְבָּהֶן שֶׁל קְרָשִׁים, פְּרוּסָה בִּשְׁלִישִׁית שֶׁל מִשְׁכָּן, שֶׁיְּהֵא הֵימֶנָּה וְלִפְנִים עֶשֶׂר אַמּוֹת וְהֵימֶנָּה וְלַחוּץ עֶשְׂרִים אַמָּה, נִמְצָא בֵּית קָדְשֵׁי הַקָּדָשִׁים עֶשֶׂר עַל עֶשֶׂר, שְׁנֵ' וְנָתַתָּה אֶת הַפָּרֹכֶת תַּחַת הַקְּרָסִים – הַמְחַבְּרִים אֶת שְׁתֵּי חוֹבְרוֹת שֶׁל יְרִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן; רֹחַב הַחוֹבֶרֶת עֶשְׂרִים אַמָּה, וּכְשֶׁפְּרָשָׂהּ עַל גַּג הַמִּשְׁכָּן מִן הַפֶּתַח לַמַּעֲרָב, כָּלְתָה בִּשְׁנֵי שְׁלִישֵׁי הַמִּשְׁכָּן, וְהַחוֹבֶרֶת הַשֵּׁנִית כִּסְּתָה שְׁלִישׁוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן, וְהַמּוֹתָר תְּלוּי לַאֲחוֹרָיו לְכַסּוֹת אֶת הַקְּרָשִׁים:

פסוק לה

ושמת את השלחן. שֻׁלְחָן בַּצָּפוֹן, מָשׁוּךְ מִן הַכֹּתֶל הַצְּפוֹנִי שְׁתֵּי אַמּוֹת וּמֶחֱצָה, וּמְנוֹרָה בַּדָּרוֹם, מְשׁוּכָה מִן הַכֹּתֶל הַדְּרוֹמִי שְׁתֵּי אַמּוֹת וּמֶחֱצָה, וּמִזְבַּח הַזָּהָב נָתוּן כְּנֶגֶד אֲוִיר שֶׁבֵּין שֻׁלְחָן לַמְּנוֹרָה מָשׁוּךְ קְמָעָא כְּלַפֵּי הַמִּזְרָח, וְכֻלָּם נְתוּנִים מִן חֲצִי הַמִּשְׁכָּן וְלִפְנִים; כֵּיצַד? אֹרֶךְ הַמִּשְׁכָּן מִן הַפֶּתַח לַפָּרֹכֶת עֶשְׂרִים אַמָּה, הַמִּזְבֵּחַ וְהַשֻּׁלְחָן וְהַמְּנוֹרָה מְשׁוּכִים מִן הַפֶּתַח לְצַד מַעֲרָב עֶשֶׂר אַמּוֹת (יומא ל"ג):

פסוק לו

ועשית מסך. וילון, הוּא מָסָךְ כְּנֶגֶד הַפֶּתַח, כְּמוֹ שַׂכְתִּ בַעֲדוֹ (איוב א'), לְשׁוֹן מָגֵן:
מעשה רקם. הַצּוּרוֹת עֲשׂוּיוֹת בּוֹ מַעֲשֵׂה מַחַט, כְּפִרְצוּף שֶׁל עֵבֶר זֶה כָּךְ פִּרְצוּף שֶׁל עֵבֶר זֶה:
רקם. שֵׁם הָאֻמָּן וְלֹא שֵׁם הָאֻמָּנוּת, וְתַרְגּוּמוֹ עוֹבַד צַיָּר וְלֹא עוֹבַד צִיּוּר. מִדַּת הַמָּסָךְ כְּמִדַּת הַפָּרֹכֶת – עֶשֶׂר אַמּוֹת עַל עֶשֶׂר אַמּוֹת:

פרק כז

פסוק א

ועשית את המזבח וגו' ושלש אמות קמתו. דְּבָרִים כִּכְתָבָן, דִּבְרֵי ר' יְהוּדָה, רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר נֶאֱמַר כָּאן רָבוּעַ וְנֶאֱמַר בַּפְּנִימִי רָבוּעַ, מַה לְּהַלָּן גָּבְהוֹ פִּי שְׁנַיִם כְּאָרְכּוֹ, אַף כָּאן גָּבְהוֹ פִּי שְׁנַיִם כְּאָרְכּוֹ, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת קוֹמָתוֹ? מִשְׁפַּת סוֹבֵב וּלְמַעְלָה (זבח' נ"ט):

פסוק ב

ממנו תהיין קרנתיו. שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂם לְבַדָּם וְיַחַבְּרֵם בּוֹ:
וצפית אתו נחשת. לְכַפֵּר עַל עֲוֹוֹת מָצַח, שֶׁנֶּ' וּמִצְחֵךְ נְחוּשָׁה (ישעיהו מ"ח):

פסוק ג

סירתיו. כְּמִין יוֹרוֹת:
לדשנו. לְהָסִיר דִּשְׁנוֹ לְתוֹכָם, וְהוּא שֶׁתִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס לְמִסְפֵּי קִטְמֵהּ – לִסְפּוֹת הַדֶּשֶׁן לְתוֹכָם; כִּי יֵשׁ מִלּוֹת בְּלָשׁוֹן עִבְרִית מִלָּה אַחַת מִתְחַלֶּפֶת בַּפִּתְרוֹן לְשַׁמֵּשׁ בְּנָיָן וּסְתִירָה, כְּמוֹ וַתְּשֹׁרֵשׁ שָׁרְשֶׁיהָ (תהילים פ'), אֱוִיל מַשְׁרִישׁ (איוב ה'), וְחִלּוּפוֹ וּבְכָל תְּבוּאָתִי תְּשָׁרֵשׁ (איוב ל"א:י"ב); וְכָמוֹהוּ בִּסְעָפֶיהָ פֹּרִיָּה (ישעיהו י"ז:ו'), וְחִלּוּפוֹ מְסָעֵף פֹּארָה (ישעיהו י':ל"ג) – מְפַשֵּׁחַ סְעָפֶיהָ; וְכָמוֹהוּ וְזֶה הָאַחֲרוֹן עִצְמוֹ (ירמיהו נ') – שִׁבַּר עֲצָמָיו; וְכָמוֹהוּ וַיִּסְקְלֵהוּ בָאֲבָנִים (מלכים א כ"א:י"ג), וְחִלּוּפוֹ סִקְּלוּ מֵאֶבֶן (ישעיהו ס"ב:י') – הָסִירוּ אֲבָנֶיהָ, וְכֵן וַיְעַזְּקֵהוּ וַיְסַקְּלֵהוּ (שם ה'), אַף כָּאן לְדַשְּׁנוֹ – לְהָסִיר דִּשְׁנוֹ, וּבְלַעַז אדשצנדר"יר:
ויעיו. כְּתַרְגּוּמוֹ, מִגְרָפוֹת שֶׁנּוֹטְלִים בָּהֶם הַדֶּשֶׁן, וְהֵן כְּמִין כִּסּוּי הַקְּדֵרָה שֶׁל מַתֶּכֶת דַּק וְלוֹ בֵּית יָד, וּבְלַעַז וודי"ל:
ומזרקתיו. לְקַבֵּל בָּהֶם דַּם הַזְּבָחִים:
ומזלגתיו. כְּמִין אֲנְקְלִיּוֹת כְּפוּפִים, וּמַכָּה בָהֶם בַּבָּשָׂר וְנִתְחָבִים בּוֹ וּמְהַפֵּךְ בָּהֶן עַל גַּחֶלֵי הַמַּעֲרָכָה שֶׁיְּהֵא מְמֹהָר שְׂרֻפָתָן, וּבְלַעַז קרוצי"נש, וּבִלְשׁוֹן חֲכָמִים צִנּוֹרִיּוֹת (יומא י"ב):

ומחתתיו. בֵּית קִבּוּל יֵשׁ לָהֶם לִטֹּל בָּהֶן גֶּחָלִים מִן הַמִּזְבֵּחַ, לְשֵׁאתָם עַל מִזְבֵּחַ הַפְּנִימִי לַקְּטֹרֶת, וְעַל שֵׁם חֲתִיָתָן קְרוּיִים מַחְתּוֹת, כְּמוֹ לַחְתּוֹת אֵשׁ מִיָּקוּד (ישעיהו ל'), לְשׁוֹן שְׁאִיבַת אֵשׁ מִמְּקוֹמָהּ, וְכֵן הֶיְחִתָה אִישׁ אֵשׁ בְּחֵיקוֹ (משלי ו'):

לכל כליו. כְּמוֹ כָּל כֵּלָיו:

פסוק ד

מכבר. לְשׁוֹן כְּבָרָה, שֶׁקּוֹרִין קרי"בלא בְּלַעַז, כְּמִין לְבוּשׁ עָשׂוּי לוֹ לַמִּזְבֵּחַ, עָשׂוּי חֹרִין חֹרִין, כְּמִין רֶשֶׁת; וּמִקְרָא זֶה מְסֹרָס וְכֹה פִּתְרוֹנוֹ: וְעָשִׂיתָ לוֹ מִכְבַּר נְחֹשֶׁת מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת:

פסוק ה

כרכב המזבח. סוֹבֵב; כָּל דָּבָר הַמַּקִּיף סָבִיב בְּעִגּוּל קָרוּי כַּרְכֹּב, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּהַכֹּל שׁוֹחֲטִין אֶלּוּ הֵן גָּלְמֵי כְּלֵי עֵץ כָּל שֶׁעָתִיד לָשׁוּף וּלְכַרְכֵּב, וְהוּא כְּמוֹ שֶׁעוֹשִׂים חֲרִיצִין עֲגֻלִּין בְּקַרְשֵׁי דְּפָנֵי הַתֵּבוֹת וְסַפְסָלֵי הָעֵץ, אַף לַמִּזְבֵּחַ עָשָׂה חָרִיץ סְבִיבוֹ, וְהָיָה רָחְבּוֹ אַמָּה בְּדָפְנוֹ לְנוֹי וְהוּא לְסוֹף שָׁלֹשׁ אַמּוֹת שֶׁל גָּבְהוֹ כִּדְבְרֵי הָאוֹמֵר גָּבְהוֹ פִּי שְׁנַיִם כְּאָרְכּוֹ, הָא מָה אֲנִי מְקַיֵּם וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת קוֹמָתוֹ? מִשְּׁפַת סוֹבֵב וּלְמַעְלָה, אֲבָל סוֹבֵב לְהִלּוּךְ הַכֹּהֲנִים לֹא הָיָה לְמִזְבֵּחַ הַנְּחֹשֶׁת, אֶלָּא עַל רֹאשׁוֹ לִפְנִים מִקַּרְנוֹתָיו, וְכֵן שָׁנִינוּ בִּזְבָחִים: אֵי זֶהוּ כַּרְכּוֹב? בֵּין קֶרֶן לְקֶרֶן; וְהָיָה רֹחַב אַמָּה, וְלִפְנִים מֵהֶן אַמָּה שֶׁל הִלּוּךְ רַגְלֵי הַכֹּהֲנִים, שְׁתֵּי אַמּוֹת הַלָּלוּ קְרוּיִים כַּרְכּוֹב; וְדִקְדְּקֵנוּ שָׁם וְהָכְתִיב תַּחַת כַּרְכֹּב הַמִּזְבֵּחַ מִלְּמָטָּה? לָמַדְנוּ שֶׁהַכַּרְכּוֹב בְּדָפְנוֹ הוּא וּלְבוּשׁ הַמִּכְבָּר תַּחְתָּיו? וְתֶרֶץ הַמְתָרֵץ תְּרֵי הֲווֹ, חַד לְנוֹי וְחַד לַכֹּהֲנִים דְּלֹא יִשְׁתָּרְגוּ, זֶה שֶׁבַּדֹּפֶן לְנוֹי הָיָה, וּמִתַּחְתָּיו הִלְבִּישׁוֹ הַמִּכְבָּר וְהִגִּיעַ רָחְבּוֹ עַד חֲצִי הַמִּזְבֵּחַ, וְהוּא הָיָה סִימָן לַחֲצִי גָּבְהוֹ, לְהַבְדִּיל בֵּין דָּמִים הָעֶלְיוֹנִים לְדָמִים הַתַּחְתּוֹנִים; וּכְנֶגְדּוֹ עָשׂוּ לְמִזְבַּח בֵּית עוֹלָמִים דְּגִמַּת חוּט הַסִּקְרָא בְּאֶמְצָעוֹ, וְכֻבָּשׁ שֶׁהָיוּ עוֹלִין בּוֹ אַע"פ שֶׁלֹּא פֵּרְשׁוֹ בְּעִנְיָן זֶה, כְּבָר שָׁמַעְנוּ בְּפָרָשַׁת מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת – לֹא תַעֲשֶׂה לוֹ מַעֲלוֹת בְּכֶבֶשׁ שֶׁלּוֹ, אֶלָּא כֶּבֶשׁ חָלָק, לְמַדְנוּ שֶׁהָיָה לוֹ כֶּבֶשׁ; כָּךְ שָׁנִינוּ בַּמְּכִילְתָּא. וּמִזְבַּח אֲדָמָה הוּא מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת, שֶׁהָיוּ מְמַלְּאִין חֻלְלוֹ אֲדָמָה בְּמָקוֹם חֲנִיָּתָן, וְהַכֶּבֶשׁ הָיָה בִּדְרוֹם הַמִּזְבֵּחַ, מֻבְדָּל מִן הַמִּזְבֵּחַ מְלֹא חוּט הַשַּׁעֲרָה, וְרַגְלָיו מַגִּיעִין עַד אַמָּה סָמוּךְ לְקַלְעֵי הֶחָצֵר שֶׁבַּדְּרוֹם, כְּדִבְרֵי הָאוֹמֵר עֶשֶׂר אַמּוֹת קוֹמָתוֹ, וּלְדִבְרֵי הָאוֹמֵר דְּבָרִים כִּכְתָבָן – שָׁלֹשׁ אַמּוֹת קוֹמָתוֹ – לֹא הָיָה אֹרֶךְ הַכֶּבֶשׁ אֶלָּא עֶשֶׂר אַמּוֹת, כָּךְ מָצָאתִי בְּמִשְׁנַת אַרְבָּעִים וְתֵשַׁע מִדּוֹת, וְזֶה שֶׁהוּא מֻבְדָּל מִן הַמִּזְבֵּחַ מְלֹא הַחוּט, בְּמַסֶּכֶת זְבָחִים (דף ס"ב) לְמָדוּהוּ מִן הַמִּקְרָא:

פסוק ז

בטבעת. בְּאַרְבַּע טַבָּעוֹת שֶׁנַּעֲשׂוּ לַמִּכְבָּר:

פסוק ח

נבוב לחת. כְּתַרְגּוּמוֹ חֲלִיל לוּחִין, לֶחֹת עֲצֵי שִׁטִּים מִכָּל צַד וְהֶחָלָל בְּאֶמְצַע, וְלֹא יְהֵא כֻּלּוֹ עֵץ אֶחָד שֶׁיְּהֵא עָבְיוֹ חֲמֵשׁ אַמּוֹת עַל חֲמֵשׁ אַמּוֹת כְּמִין סַדָּן:

פסוק ט

קלעים. עֲשׂוּיִין כְּמִין קַלְעֵי סְפִינָה, נְקָבִים נְקָבִים, מַעֲשֵׂה קְלִיעָה וְלֹא מַעֲשֵׂה אוֹרֶג, וְתַרְגּוּם סָרְדִים כְּתַרְגּוּמוֹ שֶׁל מִכְבָּר הַמְתֻרְגָּם סָרָדָה, לְפִי שֶׁהֵן מְנֻקָּבִין כִּכְבָרָה:

לפאה האחת. כָּל הָרוּחַ קְרוּי פֵּאָה:

פסוק י

ועמדיו עשרים. חֲמֵשׁ אַמּוֹת בֵּין עַמּוּד לְעַמּוּד:

ואדניהם. שֶׁל הָעַמּוּדִים נְחֹשֶׁת, הָאֲדָנִים יוֹשְׁבִים עַל הָאָרֶץ וְהָעַמּוּדִים תְּקוּעִין לְתוֹכָן; הַיְינוּ עוֹשֶׂה כְּמִין קֻנְדָּסִין שֶׁקּוֹרִין פל"ש בְּלַעַז, אַרְכָּן שִׁשָּׁה טְפָחִים וְרָחְבָּן שְׁלֹשָׁה, וְטַבַּעַת נְחֹשֶׁת קְבוּעָה בּוֹ בְּאֶמְצָעוֹ וְכוֹרֵךְ שְׂפַת הַקֶּלַע סְבִיבָיו בְּמֵיתָרִים כְּנֶגֶד כָּל עַמּוּד וַעֲמוּד, וְתוֹלֶה הַקֻּנְדָּס דֶּרֶךְ טַבַּעְתּוֹ בָּאֻנְקְלִיּוֹת שֶׁבָּעַמּוּד הֶעָשׂוּי כְּמִין וַי"ו – רֹאשׁוֹ זָקוּף לְמַעְלָה וְרֹאשׁוֹ אֶחָד תָּקוּעַ בָּעַמּוּד – כְּאוֹתָן שֶׁעוֹשִׂין לְהַצִּיב דְּלָתוֹת, שֶׁקּוֹרִין גונ"ש בְּלַעַז, וְרֹחַב הַקֶּלַע תָּלוּי מִלְמַטָּה וְהִיא קוֹמַת מְחִצּוֹת הֶחָצֵר:

ווי העמדים. הֵם הָאֻנְקְלִיּוֹת:

וחשקיהם. מֻקָּפִין הָיוּ הָעַמּוּדִים בְּחוּטֵי כֶּסֶף סָבִיב, וְאֵינִי יוֹדֵעַ אִם עַל פְּנֵי כֻלָּן, אִם בְּרֹאשָׁם, וְאִם בְּאֶמְצָעָם, אַךְ יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁחִשּׁוּק לְשׁוֹן חֲגוֹרָה, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּפִילֶגֶשׁ בַּגִּבְעָה וְעִמּוֹ צֶמֶד חֲמוֹרִים חֲבוּשִׁים (שופטים י"ט), תַּרְגּוּמוֹ חֻשּׁוּקִים:

פסוק יג

לפאת קדמה מזרחה. פְּנֵי הַמִּזְרָח; קֶדֶם לְשׁוֹן פָּנִים, אָחוֹר לְשׁוֹן אֲחוֹרַיִם, לְפִיכָךְ הַמִּזְרָח קְרוּי קֶדֶם שֶׁהוּא פָּנִים, וּמַעֲרָב קְרוּי אָחוֹר, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר הַיָּם הָאַחֲרוֹן (דברים י"א:כ"ד, דברים ל"ד:ב'), יַמָּא מַעַרְבָּא:

חמשים אמה. אוֹתָן נ' אַמָּה לֹא הָיוּ סְתוּמִים כֻּלָּם בַּקְּלָעִים, לְפִי שֶׁשָּׁם הַפֶּתַח, אֶלָּא ט"ו אַמָּה קְלָעִים לְכָתֶף הַפֶּתַח מִכָּאן, וְכֵן לַכָּתֵף הַשֵּׁנִית, נִשְׁאַר רֹחַב חֲלַל הַפֶּתַח בֵּינָתַיִם כ' אַמָּה, וְזֶהוּ שֶׁנֶּ' וּלְשַׁעַר הֶחָצֵר מָסָךְ כ' אַמָּה – וילו"ן לַמָּסָךְ כְּנֶגֶד הַפֶּתַח כ' אַמָּה אֹרֶךְ, כְּרֹחַב הַפֶּתַח:

פסוק יד

עמדיהם שלשה. חֲמֵשׁ אַמּוֹת בֵּין עַמּוּד לְעַמּוּד. בֵּין עַמּוּד שֶׁבְּרֹאשׁ הַדָּרוֹם הָעוֹמֵד בְּמִקְצוֹעַ דְּרוֹמִית מִזְרָחִית עַד עַמּוּד שֶׁהוּא מִן הַשְּׁלֹשָׁה שֶׁבַּמִּזְרָח חֲמֵשׁ אַמּוֹת, וּמִמֶּנּוּ לַשֵּׁנִי חֲמֵשׁ

אַמּוֹת, וּמִן הַשֵּׁנִי לַשְּׁלִישִׁי חָמֵשׁ אַמּוֹת, וְכֵן לַכָּתֵף הַשֵּׁנִית, וְאַרְבָּעָה עַמּוּדִים לַמָּסָךְ, הֲרֵי עֶשְׂרָה עַמּוּדִים לַמִּזְרָח כְּנֶגֶד י' לַמַּעֲרָב:

פסוק יז

כל עמודי החצר סביב וגו'. לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ וָוִין וַחֲשׁוּקִים וְאַדְנֵי נְחֹשֶׁת אֶלָּא לַצָּפוֹן וְלַדָּרוֹם, אֲבָל לַמִּזְרָח וְלַמַּעֲרָב לֹא נֶאֱמַר וָוִין וַחֲשׁוּקִים וְאַדְנֵי נְחֹשֶׁת, לְכָךְ בָּא וְלִמֵּד כָּאן:

פסוק יח

ארך החצר. הַצָּפוֹן וְהַדָּרוֹם שֶׁמִּן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב **מאה באמה**:

ורחב חמשים בחמשים. חָצֵר שֶׁבַּמִּזְרָח הָיְתָה מְרֻבַּעַת, חֲמִשִּׁים עַל חֲמִשִּׁים, שֶׁהַמִּשְׁכָּן אָרְכּוֹ שְׁלֹשִׁים וְרָחְבּוֹ עֶשֶׂר, הֶעֱמִיד מִזְרַח פִּתְחוֹ בְּשִׁפַּת נ' הַחִיצוֹנִים שֶׁל אֹרֶךְ הֶחָצֵר, נִמְצָא כֻּלּוֹ בַּחֲמִשִּׁים הַפְּנִימִיִּים וְכָלֶה אָרְכּוֹ לְסוֹף שְׁלֹשִׁים, נִמְצְאוּ עֶשְׂרִים אַמָּה רֶוַח לַאֲחוֹרָיו בֵּין הַקְּלָעִים שֶׁבַּמַּעֲרָב לַיְרִיעוֹת שֶׁל אֲחוֹרֵי הַמִּשְׁכָּן, וְרֹחַב הַמִּשְׁכָּן עֶשֶׂר אַמּוֹת, בְּאֶמְצַע רֹחַב הֶחָצֵר, נִמְצְאוּ לוֹ עֶשְׂרִים אַמָּה רֶוַח לַצָּפוֹן וְלַדָּרוֹם מִן קַלְעֵי הֶחָצֵר לִירִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן, וְכֵן לַמַּעֲרָב, וַחֲמִשִּׁים עַל חֲמִשִּׁים חָצֵר לְפָנָיו:

וקמה חמש אמות. גֹּבַהּ מְחִצּוֹת הֶחָצֵר וְהוּא רֹחַב הַקְּלָעִים:

ואדניהם נחשת. לְהָבִיא אַדְנֵי הַמָּסָךְ, שֶׁלֹּא תֹּאמַר לֹא נֶאֶמְרוּ אַדְנֵי נְחֹשֶׁת אֶלָּא לְעַמּוּדֵי הַקְּלָעִים אֲבָל אַדְנֵי הַמָּסָךְ שֶׁל מִין אַחֵר, כֵּן נִרְאֶה בְּעֵינַי שֶׁלְּכָךְ חָזַר וּשְׁנָאָן:

פסוק יט

לכל כלי המשכן. שֶׁהָיוּ צְרִיכִין לַהֲקָמָתוֹ וּלְהוֹרָדָתוֹ, כְּגוֹן מַקָּבוֹת לִתְקֹעַ יְתֵדוֹת וַעֲמוּדִים:

יתדת. כְּמִין נִגְרֵי נְחֹשֶׁת עֲשׂוּיִין לִירִיעוֹת הָאֹהֶל וּלְקַלְעֵי הֶחָצֵר, קְשׁוּרִים בְּמֵיתָרִים סָבִיב סָבִיב בְּשִׁפּוּלֵיהֶן, כְּדֵי שֶׁלֹּא תְהֵא הָרוּחַ מַגְבִּיהָתָן, וְאֵינִי יוֹדֵעַ אִם תְּחוּבִין בָּאָרֶץ אוֹ קְשׁוּרִין וּתְלוּיִין וְכָבְדָן מַכְבִּיד שִׁפּוּלֵי הַיְרִיעוֹת שֶׁלֹּא יָנוּעוּ בְּרוּחַ, וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁשָּׁמָן מוֹכִיחַ עֲלֵיהֶם שֶׁהֵם תְּקוּעִים בָּאָרֶץ, לְכָךְ נִקְרְאוּ יְתֵדוֹת, וּמִקְרָא זֶה מְסַיְּעֵנִי אֹהֶל בַּל יִצָּעֵן בַּל יִסַּע יְתֵדֹתָיו לָנֶצַח (ישעיהו ל"ג):

פסוק כ

ואתה תצוה. זך. בְּלִי שְׁמָרִים, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּמָנָחוֹת מְגַרְגְּרוֹ בְּרֹאשׁ הַזַּיִת וְכוּ':

כתית. הַזֵּיתִים כּוֹתֵשׁ בַּמַּכְתֶּשֶׁת וְאֵינוֹ טוֹחֲנָן בָּרֵחַיִם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֶיֶה בּוֹ שְׁמָרִים, וְאַחַר שֶׁהוֹצִיא טִפָּה רִאשׁוֹנָה מַכְנִיסָן לָרֵחַיִם וְטוֹחֲנָן; וְהַשֶּׁמֶן הַשֵּׁנִי פָּסוּל לַמְּנוֹרָה וְכָשֵׁר לְמִנְחוֹת שֶׁנֶּאֱמַר כָּתִית לַמָּאוֹר – וְלֹא כָתִית לַמְּנָחוֹת (מנחות פ"ו):

להעלות נר תמיד. מַדְלִיק עַד שֶׁתְּהֵא שַׁלְהֶבֶת עוֹלָה מֵאֵלֶיהָ (שבת כ"א):

תמיד. כָּל לֵילָה וְלֵילָה קָרוּי תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר עֹלַת תָּמִיד וְאֵינָהּ אֶלָּא מִיּוֹם לְיוֹם; וְכֵן בְּמִנְחַת חֲבִתִּין נֶאֱמַר תָּמִיד וְאֵינָהּ אֶלָּא מַחֲצִיתָהּ בַּבֹּקֶר וּמַחֲצִיתָהּ בָּעֶרֶב, אֲבָל תָּמִיד הָאָמוּר בְּלֶחֶם הַפָּנִים מִשַּׁבָּת לְשַׁבָּת הוּא:

פסוק כא

מערב עד בקר. תֵּן לָהּ מִדָּתָהּ שֶׁתְּהֵא דּוֹלֶקֶת מֵעֶרֶב וְעַד בֹּקֶר, וְשִׁעֲרוּ חֲכָמִים חֲצִי לוֹג לְלֵילֵי טֵבֵת הָאֲרֻכִּין וְכֵן לְכָל הַלֵּילוֹת, וְאִם יִוָּתֵר אֵין בְּכָךְ כְּלוּם (מנחות פ"ט):

פרק כח

פסוק א

ואתה הקרב אליך. לְאַחַר שֶׁתִּגָּמֵר מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן:

פסוק ג

לקדשו לכהנו לי. לְקַדְּשׁוֹ לְהַכְנִיסוֹ בִּכְהֻנָּה עַ"יְ הַבְּגָדִים שֶׁיְּהֵא כֹּהֵן לִי, וּלְשׁוֹן כְּהֻנָּה שֵׂרוּת הוּא, שנטרי"אה בְּלַעַז:

פסוק ד

חשן. תַּכְשִׁיט כְּנֶגֶד הַלֵּב:

ואפוד. לֹא שָׁמַעְתִּי וְלֹא מָצָאתִי בַּבָּרַיְתָא פֵּרוּשׁ תַּבְנִיתוֹ, וְלִבִּי אוֹמֵר לִי שֶׁהוּא חֲגוֹרָה לוֹ מֵאֲחוֹרָיו, רָחְבּוֹ כְּרֹחַב גַּב אִישׁ, כְּמִין סִינָר שֶׁקּוֹרִין פורצי"נט בְּלַעַז, שֶׁחוֹגְרוֹת הַשָּׂרוֹת כְּשֶׁרוֹכְבוֹת עַל הַסּוּסִים, כָּךְ מַעֲשֵׂהוּ מִלְמַטָּה, שֶׁנֶּאֱמַר וְדָוִד חָגוּר אֵפוֹד בָּד, לָמַדְנוּ שֶׁהָאֵפוֹד חֲגוֹרָה הִיא; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁאֵין בּוֹ אֶלָּא חֲגוֹרָה לְבַדָּהּ, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת הָאֵפֹד וְאַחַ"כ וַיַּחְגֹּר אוֹתוֹ בְּחֵשֶׁב הָאֵפֹד וְתִרְגֵּם אֲנְקְלוֹס בְּהֶמְיַן אֵפוֹדָא, לָמַדְנוּ שֶׁהַחֵשֶׁב הוּא הֶחָגוֹר וְהָאֵפוֹד שֵׁם תַּכְשִׁיט לְבַדּוֹ; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁעַל שֵׁם שְׁתֵּי הַכְּתֻפוֹת שֶׁבּוֹ הוּא קָרוּי אֵפוֹד, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר שְׁתֵּי כְתֻפוֹת הָאֵפוֹד, לָמַדְנוּ שֶׁהָאֵפוֹד שֵׁם לְבַד וְהַכְּתֻפוֹת שֵׁם לְבַד וְהַחֵשֶׁב שֵׁם לְבַד, לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר שֶׁעַל שֵׁם הַסִּינָר שֶׁל מַטָּה קָרוּי אֵפוֹד – עַל שֵׁם שֶׁאוֹפְדוֹ וּמְקַשְּׁטוֹ בּוֹ – כְּמוֹ שֶׁנֶּ' וַיֶּאְפֹּד לוֹ בּוֹ, וְהַחֵשֶׁב הוּא חֲגוֹר שֶׁלְּמַעְלָה הֵימֶנּוּ וְהַכְּתֻפוֹת קְבוּעוֹת בּוֹ. וְעוֹד אוֹמֵר לִי לִבִּי שֶׁיֵּשׁ רְאָיָה שֶׁהוּא מִין לְבוּשׁ, שֶׁתִּרְגֵּם יוֹנָתָן וְדָוִד חָגוּר אֵפוֹד בָּד (שמואל ב ו') – כַּרְדּוּט דְּבוּק, וְתִרְגֵּם כְּמוֹ כֵן מְעִילִים כַּרְדּוּטִין, בְּמַעֲשֵׂה תָּמָר אֶחוֹת אַבְשָׁלוֹם, כִּי כֵן תִּלְבַּשְׁנָה בְנוֹת הַמֶּלֶךְ הַבְּתוּלוֹת מְעִילִים (שם י"ג):

מעיל. הוּא כְּמִין חָלוּק, וְכֵן הַכֻּתֹּנֶת, אֶלָּא שֶׁהַכֻּתֹּנֶת סָמוּךְ לִבְשָׂרוֹ וּמְעִיל קָרוּי חָלוּק הָעֶלְיוֹן:

תשבץ. עֲשׂוּיִין מִשְׁבְּצוֹת לְנוֹי, וְהַמִּשְׁבְּצוֹת הֵם כְּמִין גֻּמּוֹת הָעֲשׂוּיוֹת בְּתַכְשִׁיטֵי זָהָב לְמוֹשַׁב קְבִיעַת אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַבְנֵי הָאֵפוֹד מֻסַבּוֹת מִשְׁבְּצוֹת זָהָב, וּבְלַעַז קוֹרְאִין אוֹתוֹ קשטו"נש:

מצנפת. כְּמִין כִּפָּת כּוֹבַע, שֶׁקּוֹרִין קופ"יא בְּלַעַז, שֶׁהֲרֵי בְּמָקוֹם אַחֵר קוֹרֵא לָהֶם מִגְבָּעוֹת וּמִתְרַגְּמִינָן כּוֹבָעִין:

ואבנט. הִיא חֲגוֹרָה עַל הַכֻּתֹּנֶת וְהָאֵפוֹד חֲגוֹרָה עַל הַמְּעִיל, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּסֵדֶר לְבִישָׁתָן וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת הַכֻּתֹּנֶת וַיַּחְגֹּר אֹתוֹ בָּאַבְנֵט וַיַּלְבֵּשׁ אֹתוֹ אֶת הַמְּעִיל וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת הָאֵפֹד:

בגדי קדש. מִתְרוֹמְמָה הַמְקֻדֶּשֶׁת לְשִׁמְי יַעֲשֶׂה אוֹתָם:

פסוק ה

והם יקחו. אוֹתָם חַכְמֵי לֵב שֶׁיַּעֲשׂוּ הַבְּגָדִים יְקַבְּלוּ מִן הַמִּתְנַדְּבִים אֶת הַזָּהָב וְאֶת הַתְּכֵלֶת לַעֲשׂוֹת מֵהֶן אֶת הַבְּגָדִים:

פסוק ו

ועשו את האפד. אִם בָּאתִי לְפָרֵשׁ מַעֲשֵׂה הָאֵפוֹד וְהַחֹשֶׁן עַל סֵדֶר הַמִּקְרָאוֹת, הָרֵי פֵּרוּשָׁן פְּרָקִים, וְיִשְׁגֶּה הַקּוֹרֵא בְּצֵרוּפָן, לְכָךְ אֲנִי כוֹתֵב מַעֲשֵׂיהֶם כְּמוֹת שֶׁהוּא, לְמַעַן יָרוּץ הַקּוֹרֵא בּוֹ, וְאַחַר כָּךְ אֶפָּרֵשׁ עַל סֵדֶר הַמִּקְרָאוֹת. הָאֵפוֹד עֲשׂוּי כְּמִין סִינָר שֶׁל נָשִׁים רוֹכְבוֹת סוּסִים, וְחוֹגֵר אוֹתוֹ מֵאֲחוֹרָיו כְּנֶגֶד לִבּוֹ לְמַטָּה מֵאֲצִילָיו, רָחְבּוֹ כְּמִדַּת רֹחַב גַּבּוֹ שֶׁל אָדָם וְיוֹתֵר, וּמַגִּיעַ עַד עֻקְבָיו, וְהַחֹשֶׁן מְחֻבָּר בְּרֹאשׁוֹ עַל פְּנֵי רָחְבּוֹ מַעֲשֵׂה אוֹרֵג, וּמַאֲרִיךְ לְכָאן וּלְכָאן כְּדֵי לְהַקִּיף וְלַחְגֹּר בּוֹ, וְהַכְּתֵפוֹת מְחֻבָּרוֹת בַּחֹשֶׁב, אֶחָד לְיָמִין וְאֶחָד לִשְׂמֹאל, מֵאֲחוֹרֵי הַכֹּהֵן, לִשְׁנֵי קְצוֹת רָחְבּוֹ שֶׁל סִינָר, וּכְשֶׁזּוֹקְפָן עוֹמְדוֹת לוֹ עַל שְׁתֵּי כְתֵפָיו, וְהֵן כְּמִין שְׁתֵּי רְצוּעוֹת עֲשׂוּיוֹת מִמִּין הָאֵפוֹד, אֲרֻכּוֹת כְּדֵי שִׁעוּר לְזָקְפָן אֵצֶל צַוָּארוֹ מִכָּאן וּמִכָּאן וְנִקְפָּלוֹת לְפָנָיו לְמַטָּה מִכְּתֵפָיו מְעַט, וְאַבְנֵי הַשֹּׁהַם קְבוּעוֹת בָּהֶם, אַחַת עַל כֶּתֶף יָמִין וְאַחַת עַל כֶּתֶף שְׂמֹאל, וְהַמִּשְׁבְּצוֹת נְתוּנוֹת בְּרֹאשֵׁיהֶם לִפְנֵי כְתֵפָיו, וּשְׁתֵּי עֲבוֹתוֹת הַזָּהָב תְּחוּבוֹת בִּשְׁתֵּי טַבָּעוֹת שֶׁבַּחֹשֶׁן, בִּשְׁנֵי קְצוֹת רָחְבּוֹ הָעֶלְיוֹן, אַחַת לְיָמִין וְאַחַת לִשְׂמֹאל, וּשְׁנֵי רָאשֵׁי הַשַּׁרְשֶׁרֶת תְּקוּעִין בַּמִּשְׁבֶּצֶת לְיָמִין וְכֵן שְׁנֵי רָאשֵׁי הַשַּׁרְשֶׁרֶת הַשְּׂמָאלִית תְּקוּעִין בַּמִּשְׁבֶּצֶת שֶׁבְּכֶתֶף שְׂמֹאל, נִמְצָא הַחֹשֶׁן תָּלוּי בְּמִשְׁבְּצוֹת הָאֵפוֹד עַל לִבּוֹ מִלְּפָנָיו, וְעוֹד שְׁתֵּי טַבָּעוֹת בִּשְׁנֵי קְצוֹת הַחֹשֶׁן בְּתַחְתִּיתוֹ, וּכְנֶגְדָּם שְׁתֵּי טַבָּעוֹת בִּשְׁתֵּי כִתְפוֹת הָאֵפוֹד מִלְּמַטָּה, בְּרֹאשׁוֹ הַתַּחְתּוֹן הַמְּחֻבָּר בַּחֹשֶׁב; טַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן אֶל מוּל טַבָּעוֹת הָאֵפוֹד שׁוֹכְבִים זֶה עַל זֶה, וּמְרֻכָּסָן בִּפְתִיל תְּכֵלֶת תָּחוּב בְּטַבָּעוֹת הָאֵפוֹד וְהַחֹשֶׁן, שֶׁיִּהְא תַּחְתִּית הַחֹשֶׁן דָּבוּק לְחֹשֶׁב הָאֵפוֹד וְלֹא יִהֵא נָד וְנִבְדָּל, הוֹלֵךְ וְחוֹזֵר:

זהב תכלת וארגמן תולעת שני ושש משזר. חֲמִשָּׁה מִינִים הַלָּלוּ שְׁזוּרִין בְּכָל חוּט וָחוּט; הָיוּ מְרַדְּדִין אֶת הַזָּהָב כְּמִין טַסִּין דַּקִּין וְקוֹצְצִין פְּתִילִים מֵהֶם, וְטוֹוִין אוֹתוֹ חוּט שֶׁל זָהָב עִם שִׁשָּׁה חוּטִין שֶׁל תְּכֵלֶת, וְחוּט שֶׁל זָהָב עִם שִׁשָּׁה חוּטִין שֶׁל אַרְגָּמָן, וְכֵן בְּתוֹלַעַת שָׁנִי וְכֵן בַּשֵּׁשׁ – שֶׁכָּל הַמִּינִין חוּטָן כָּפוּל שִׁשָּׁה וְחוּט שֶׁל זָהָב עִם כָּל אֶחָד וְאֶחָד – וְאַחַר כָּךְ שׁוֹזֵר אֶת כֻּלָּם כְּאֶחָד, נִמְצָא חוּטָן כָּפוּל כ"ח, וְכֵן מְפֹרָשׁ בְּמַסֶּכֶת יוֹמָא, וְלָמַד מִן הַמִּקְרָא הַזֶּה וַיִּרְקְעוּ אֶת פַּחֵי הַזָּהָב וְקִצֵּץ פְּתִילִם לַעֲשׂוֹת – אֶת פְּתִילֵי הַזָּהָב – בְּתוֹךְ הַתְּכֵלֶת וּבְתוֹךְ הָאַרְגָּמָן וְגוֹ', לְמַדְנוּ שֶׁחוּט שֶׁל זָהָב שָׁזוּר עִם כָּל מִין וָמִין:

מעשה חשב. כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי שֶׁהוּא אָרִיגַת שְׁתֵּי קִירוֹת, שֶׁאֵין צוּרוֹת שְׁנֵי עֲבָרִיהָ דּוֹמוֹת זוֹ לָזוֹ:

פסוק ז

שתי כתפת וגו'. הַסִּינָר מִלְמַטָּה וְחֹשֶׁב הָאֵפוֹד הִיא הַחֲגוֹרָה, וּצְמוּדָה לוֹ מִלְמַעְלָה דֻּגְמַת סִינַר הַנָּשִׁים, וּמִגַּבּוֹ שֶׁל כֹּהֵן הָיוּ מְחֻבָּרוֹת בַּחֹשֶׁב שְׁתֵּי חֲתִיכוֹת כְּמִין שְׁתֵּי רְצוּעוֹת רְחָבוֹת, אַחַת כְּנֶגֶד כָּל כָּתֵף וְכָתֵף, וְזוֹקְפָן עַל שְׁתֵּי כִתְפוֹתָיו עַד שֶׁנִּקְפָּלוֹת לְפָנָיו כְּנֶגֶד הֶחָזֶה, וְעַיְ"ִ חִבּוּרָן לְטַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן נֶאֱחָזִין מִלְּפָנָיו כְּנֶגֶד לִבּוֹ שֶׁאֵין נוֹפְלוֹת, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן, וְהָיוּ זְקוּפוֹת וְהוֹלְכוֹת כְּנֶגֶד כְּתֵפָיו וּשְׁתֵּי אֲבְנֵי הַשֹּׁהַם קְבוּעוֹת בָּהֶן אַחַת בְּכָל אַחַת:

אל שני קצותיו. אֶל רָחְבּוֹ שֶׁל אֵפוֹד, שֶׁלֹּא הָיָה רָחְבּוֹ אֶלָּא כְּנֶגֶד גֻּבּוֹ שֶׁל כֹּהֵן וְגָבְהוֹ עַד כְּנֶגֶד הָאֲצִילִים, שֶׁקּוֹרִין קודי"ש בְּלַעַז, שֶׁנֶּ' לֹא יַחְגְּרוּ בַּיָּזַע (יחזקאל מ"ד) – אֵין חוֹגְרִין בְּמָקוֹם זֵיעָה, לֹא לְמַעְלָה מֵאֲצִילֵיהֶם וְלֹא לְמַטָּה מִמַּתְנֵיהֶם אֶלָּא כְּנֶגֶד אֲצִילֵיהֶם:

וחבר. הָאֵפוֹד עִם אוֹתָן שְׁתֵּי כִתְפוֹת הָאֵפוֹד יְחֻבַּר אוֹתָם בְּמַחַט לְמַטָּה בַּחֹשֶׁב, וְלֹא יֵאָרֵגֶם עִמּוֹ אֶלָּא אוֹרְגָם לְבַד וְאַחַר כָּךְ מְחַבְּרָם:

פסוק ח

וחשב אפדתו. וְחָגוֹר שֶׁעַל יָדוֹ הוּא מְאַפְּדוֹ וּמְתַקְּנֵהוּ לַכֹּהֵן וּמְקַשְּׁטוֹ:

אשר עליו. לְמַעְלָה בְּשִׂפַּת הַסִּינָר, הִיא הַחֲגוֹרָה:

כמעשהו. כַּאֲרִיגַת הַסִּינָר מַעֲשֶׂה חוֹשֵׁב וּמֵחֲמִשָּׁה מִינִים, כְּךָ אֲרִיגַת הַחֹשֶׁב מַעֲשֶׂה חוֹשֵׁב וּמֵחֲמִשָּׁה מִינִין:

ממנו יהיה. עִמּוֹ יִהְיֶה אָרוּג וְלֹא יַאַרְגֶנּוּ לְבַד וְיַחַבְּרֶנּוּ:

פסוק י

כתולדתם. כַּסֵּדֶר שֶׁנּוֹלְדוּ – רְאוּבֵן, שִׁמְעוֹן, לֵוִי, יְהוּדָה, דָּן, נַפְתָּלִי עַל הָאַחַת, וְעַל הַשְּׁנִיָּה גָּד, אָשֵׁר, יִשָּׂשכָר זְבוּלֻן, יוֹסֵף, בִּנְיָמִין מָלֵא, שֶׁכֵּן הוּא כָּתוּב בְּמִקּוֹם תּוֹלַדְתּוֹ, כ"ה אוֹתִיּוֹת בְּכָל אַחַת וְאַחַת:

פסוק יא

מעשה חרש אבן. מַעֲשֵׂה אֻמָּן שֶׁל אֲבָנִים, חָרַשׁ זֶה דָּבוּק הוּא לַתֵּבָה שֶׁלְּאַחֲרָיו וּלְפִיכָךְ הוּא נָקוּד פַּתָּח בְּסוֹפוֹ, וְכֵן חָרַשׁ עֵצִים נָטָה קָו (ישעיהו מ"ד) – חָרָשׁ שֶׁל עֵצִים, וְכֵן חָרַשׁ בַּרְזֶל מַעֲצָד, (שם), כָּל אֵלֶּה דְּבוּקִים וּפְתוּחִים:

פתוחי חתם. כְּתַרְגּוּמוֹ כְּתַב מְפָרַשׁ כִּגְלֹף דְּעִזְקָא, חֲרוּצוֹת הָאוֹתִיּוֹת בְּתוֹכָן כְּמוֹ שֶׁחוֹרְצִין חוֹתְמֵי טַבָּעוֹת שֶׁהֵם לַחְתּוֹם אִגְּרוֹת – כְּתָב נָכָר וּמְפֹרָשׁ:

על שמת. כְּמוֹ בִּשְׂמֹת:

מסבת משבצות. מֻקָּפוֹת הָאֲבָנִים בְּמִשְׁבְּצוֹת זָהָב, שֶׁעוֹשֶׂה מוֹשֵׁב הָאֶבֶן בְּזָהָב כְּמִין גֶּמָּא לְמִדַּת הָאֶבֶן וּמְשַׁקְּעָהּ בַּמִּשְׁבֶּצֶת, נִמְצֵאת הַמִּשְׁבֶּצֶת סוֹבֶבֶת אֶת הָאֶבֶן סָבִיב וּמְחַבֵּר הַמִּשְׁבְּצוֹת בְּכִתְפוֹת הָאֵפוֹד:

פסוק יב

לזכרן. שֶׁיְּהֵא רוֹאֶה הַקָּבָ"ה אֶת הַשְּׁבָטִים כְּתוּבִים לְפָנָיו וְיִזְכֹּר צִדְקָתָם:

פסוק יג

ועשית משבצת. מִעוּט מִשְׁבְּצוֹת שְׁתַּיִם; וְלֹא פֵּרֵשׁ לְךָ עַתָּה בְּפָרָשָׁה זוֹ אֶלָּא מִקְצַת צָרְכָּן, וּבְפָרָשַׁת הַחֹשֶׁן גּוֹמֵר לְךָ פֵּרוּשָׁן:

פסוק יד

שרשרת זהב. שַׁלְשְׁלָאוֹת:

מגבלת. לְסוֹף גְּבוּל הַחֹשֶׁן תַּעֲשֶׂה אוֹתָם:

מעשה עבת. מַעֲשֵׂה קְלִיעַת חוּטִין, וְלֹא מַעֲשֵׂה נְקָבִים וּכְפָלִים כְּאוֹתָן שֶׁעוֹשִׂין לְבוֹרוֹת, אֶלָּא כְּאוֹתָן שֶׁעוֹשִׂין לְעַרְדְּסְקָאוֹת שֶׁקּוֹרִין אנשנשוי"רש בְּלַעַז:

ונתתה את שרשרת. שֶׁל עֲבוֹתוֹת הָעֲשׂוּיוֹת מַעֲשֵׂה עֲבוֹת עַל מִשְׁבְּצוֹת הַלָּלוּ; וְלֹא זֶה הוּא מְקוֹם צַוַּאת עֲשִׂיָּתָן שֶׁל שַׁרְשְׁרוֹת, וְלֹא צַוַּאת קְבִיעָתָן, אֵין תַּעֲשֶׂה הָאָמוּר כָּאן לְשׁוֹן צִוּוּי, וְאֵין וְנָתַתָּה הָאָמוּר כָּאן לְשׁוֹן צִוּוּי, אֶלָּא לְשׁוֹן עָתִיד, כִּי בְּפָרָשַׁת הַחֹשֶׁן חוֹזֵר וּמְצַוֶּה עַל עֲשִׂיָּתָן וְעַל קְבִיעָתָן, וְלֹא נִכְתַּב כָּאן אֶלָּא לְהוֹדִיעַ מִקְצַת צָרְכָּן הַמִּשְׁבְּצוֹת שֶׁצִּוָּה לַעֲשׂוֹת עִם הָאֵפוֹד, וְכָתַב לְךָ זֹאת לוֹמַר לְךָ הַמִּשְׁבְּצוֹת הַלָּלוּ יְזַקְּקוּ לְךָ, לְכָשֶׁתַּעֲשֶׂה שַׁרְשְׁרוֹת מִגְבָּלוֹת עַל הַחֹשֶׁן, תִּתְּנֵם עַל הַמִּשְׁבְּצוֹת הַלָּלוּ:

פסוק טו

חשן משפט. שֶׁמְּכַפֵּר עַל קִלְקוּל הַדִּין. דְּ"אַ, מִשְׁפָּט שֶׁמְּבָרֵר דְּבָרָיו וְהַבְטָחָתוֹ אֱמֶת, דרי"נטנט בְּלַעַז; שֶׁהַמִּשְׁפָּט מְשַׁמֵּשׁ שָׁלֹשׁ לְשׁוֹנוֹת, דִּבְרֵי טַעֲנוֹת הַבַּעֲלֵי דִינִים וּגְמַר הַדִּין

וְעֹנֶשׁ הַדִּין, אִם עֹנֶשׁ מִיתָה, אִם עֹנֶשׁ מַכּוֹת, אִם עֹנֶשׁ מָמוֹן, וְזֶה מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן בֵּרוּר דְּבָרִים, שֶׁמְּפָרֵשׁ וּמְבָרֵר דְּבָרָיו:

כמעשה אפד. מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב וּמַחֲמֶשֶׁת מִינִין:

פסוק טז

זרת ארכו וזרת רחבו. כְּפוּל; וּמֻטָּל לוֹ לְפָנָיו כְּנֶגֶד לִבּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר וְהָיוּ עַל לֵב אַהֲרֹן, תְּלוּי בְּכִתְפּוֹת הָאֵפוֹד הַבָּאוֹת מֵאֲחוֹרָיו עַל כְּתֵפָיו וְנִקְפָּלוֹת וְיוֹרְדוֹת לְפָנָיו מְעַט, וְהַחֹשֶׁן תָּלוּי בָּהֶן בְּשַׁרְשְׁרוֹת וְטַבָּעוֹת כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן:

פסוק יז

ומלאת בו. עַל שֵׁם שֶׁהָאֲבָנִים מְמַלְּאוֹת גֻּמּוֹת הַמִּשְׁבְּצוֹת הַמְתֻקָּנוֹת לָהֶן, קוֹרֵא אוֹתָן בִּלְשׁוֹן מְלוּאִים:

פסוק כ

משבצים זהב יהיו. הַטּוּרִים **במלואתם** – מְקֻפִּים מִשְׁבְּצוֹת זָהָב בְּעֹמֶק שִׁעוּר שֶׁיִּתְמַלֵּא בְּעֹבִי הָאֶבֶן, זֶהוּ לְשׁוֹן בְּמִלּוּאֹתָם, כְּשִׁעוּר מִלּוּי עָבְיָן שֶׁל אֲבָנִים יִהְיֶה עֹמֶק הַמִּשְׁבְּצוֹת, לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר:

פסוק כא

איש על שמו. כְּסֵדֶר תּוֹלְדוֹתָם סֵדֶר הָאֲבָנִים, אֹדֶם לְרָאוּבֵן, פִּטְדָה לְשִׁמְעוֹן, וְכֵן כֻּלָּם:

פסוק כב

על החשן. בִּשְׁבִיל הַחֹשֶׁן, לְקַבְּעָם בְּטַבָּעוֹתָיו, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ לְמַטָּה בָּעִנְיָן:

שרשת. לְשׁוֹן שָׁרְשֵׁי אִילָן, הַמְאֻחָזִין לָאִילָן לְהֵאָחֵז וּלְהִתְקַע בָּאָרֶץ, אַף אֵלּוּ יִהְיוּ מְאֻחָזִין לַחֹשֶׁן שֶׁבָּהֶם יִהְיֶה תָּלוּי בָּאֵפוֹד, וְהֵן שְׁתֵּי שַׁרְשְׁרוֹת הָאֲמוּרוֹת לְמַעְלָה בְּעִנְיַן הַמִּשְׁבְּצוֹת; וְאַף שַׁרְשְׁרוֹת פָּתַר מְנַחֵם בֶּן סָרוּק לְשׁוֹן שָׂרָשִׁים, וְאָמַר שֶׁהָרִי"שׁ יְתֵרָה כְּמוֹ מ"ם שֶׁבִּשְׁלֹשׁוֹם וּמ"ם שֶׁבְּרִיקָם, וְאֵינִי רוֹאֶה אֶת דְּבָרָיו, אֶלָּא שַׁרְשֶׁרֶת בִּלְשׁוֹן עִבְרִית כְּשַׁלְשֶׁלֶת בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה:

גבלת. הוּא מִגְבָּלוֹת הָאָמוּר לְמַעְלָה, שֶׁתִּתְקַעֵם בַּטַּבָּעוֹת שֶׁיִּהְיוּ בִּגְבוּל הַחֹשֶׁן, וְכָל גְּבוּל לְשׁוֹן קָצֶה, אשומי"יל בְּלַעַז:

מעשה עבת. מַעֲשֵׂה קְלִיעָה:

פסוק כג

על החשן. לְצָרְפוֹ הַחֹשֶׁן – כְּדֵי לְקַבְּעָם בּוֹ: וְלֹא יִתָּכֵן לוֹמַר שֶׁתְּהֵא תְּחִלַּת עֲשִׂיָּתָן עָלָיו, שֶׁאִם כֵּן מַה הוּא שָׁחוֹזֵר וְאוֹמֵר וְנָתַתָּ אֶת שְׁתֵּי הַטַּבָּעוֹת וַהֲלֹא כְּבָר נִתּוּנִין בּוֹ? הָיָה לוֹ

לְכְתֹּב בְּתְחִלַּת הַמִּקְרָא וְעָשִׂיתָ עַל קְצוֹת הַחֹשֶׁן שְׁתֵּי טַבָּעוֹת זָהָב, וְאַף בְּשַׁרְשְׁרוֹת צָרִיךְ אַתָּה לִפְתֹּר כֵּן:

על שני קצות החשן. לִשְׁתֵּי פֵּאוֹת שֶׁכְּנֶגֶד הַצָּפוֹן, לְיָמָנִית וְלַשְּׂמָאלִית, הַבָּאִים מִוּל כִּתְפוֹת הָאֵפוֹד:

פסוק כד

ונתתה את שתי עבתת הזהב. הֵן הֵן שַׁרְשׁוֹת גַּבְלוּת הַכְּתוּבוֹת לְמַעְלָה, וְלֹא פֵּרֵשׁ מְקוֹם קִבּוּעָן בַּחֹשֶׁן, עַכְשָׁו מְפָרֵשׁ לְךָ שֶׁיִּהֵא תּוֹחֵב אוֹתָן בַּטַּבָּעוֹת; וְתֵדַע לְךָ שֶׁהֵן הֵן הָרִאשׁוֹנוֹת, שֶׁהֲרֵי בְּפָרָשַׁת אֵלֶּה פְּקוּדֵי לֹא הֻכְפְּלוּ:

פסוק כה

ואת שתי קצות שֶׁל **שתי עבתת**, שְׁנֵי רָאשֵׁיהֶם שֶׁל כָּל אַחַת.

תתן על שתי המשבצות. הֵן הֵן הַכְּתוּבוֹת לְמַעְלָה, בֵּין פָּרָשַׁת הַחֹשֶׁן וּפָרָשַׁת הָאֵפוֹד, וְלֹא פֵּרֵשׁ אֶת צָרְכָּן וְאֶת מְקוֹמָן, עַכְשָׁו מְפָרֵשׁ שֶׁיִּתְקַע בָּהֶן רָאשֵׁי הָעֲבוֹתוֹת הַתְּחוּבוֹת בְּטַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן לְיָמִין וְלַשְּׂמֹאל אֶצֶל הַצָּוָּאר; שְׁנֵי רָאשֵׁי שַׁרְשֶׁרֶת הַיְמָנִית תּוֹקֵעַ בְּמִשְׁבְּצוֹת שֶׁל יָמִין, וְכֵן בְּשֶׁל שְׂמֹאל שְׁנֵי רָאשֵׁי הַשַּׁרְשֶׁרֶת הַשְּׂמָאלִית:

ונתתה. הַמִּשְׁבְּצוֹת

על כתפות האפוד, אַחַת בְּזוֹ וְאַחַת בְּזוֹ, נִמְצְאוּ כִּתְפוֹת הָאֵפוֹד מַחֲזִיקִין אֶת הַחֹשֶׁן שֶׁלֹּא יִפֹּל, וּבָהֶן הוּא תָלוּי, וַעֲדַיִן שִׂפַת הַחֹשֶׁן הַתַּחְתּוֹנָה הוֹלֶכֶת וּבָאָה וְנוֹקֶשֶׁת עַל כְּרֵסוֹ וְאֵינָהּ דְּבוּקָה לוֹ יָפֶה, לְכָךְ הֻצְרַךְ עוֹד שְׁתֵּי טַבָּעוֹת לְתַחְתִּיתוֹ, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ וְהוֹלֵךְ:

אל מול פניו. שֶׁל אֵפוֹד, שֶׁלֹּא יִתֵּן הַמִּשְׁבְּצוֹת בְּעֵבֶר הַכְּתֵפוֹת שֶׁכְּלַפֵּי הַמְּעִיל, אֶלָּא בָּעֵבֶר הָעֶלְיוֹן שֶׁכְּלַפֵּי הַחוּץ, וְהוּא קְרוּי מוּל פָּנָיו שֶׁל אֵפוֹד, כִּי אוֹתוֹ עֵבֶר שֶׁאֵינוֹ נִרְאֶה אֵינוֹ קְרוּי פָּנִים:

פסוק כו

על שני קצות החשן. הֵן שְׁתֵּי פֵּאוֹתָיו הַתַּחְתּוֹנוֹת לַיָּמִין וְלַשְּׂמֹאל:

על שפתו אשר אל עבר האפוד ביתה. הֲרֵי לְךָ שְׁנֵי סִימָנִין, הָאֶחָד שֶׁיִּתְּנֵם בִּשְׁנֵי קְצָווֹת שֶׁל תַּחְתִּיתוֹ שֶׁהוּא כְּנֶגֶד הָאֵפוֹד, שֶׁעֶלְיוֹנוֹ אֵינוֹ כְּנֶגֶד הָאֵפוֹד, שֶׁהֲרֵי סָמוּךְ לַצָּוָּאר הוּא וְהָאֵפוֹד נָתוּן עַל מָתְנָיו, וְעוֹד נָתַן סִימָן, שֶׁלֹּא יִקְבָּעֵם בְּעֵבֶר הַחֹשֶׁן שֶׁכְּלַפֵּי הַחוּץ, אֶלָּא בָּעֵבֶר שֶׁכְּלַפֵּי פְּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר בָּיְתָה, וְאוֹתוֹ הָעֵבֶר הוּא לְצַד הָאֵפוֹד, שֶׁחֹשֶׁב הָאֵפוֹד חוֹגְרוֹ הַכֹּהֵן וְנִקְפָּל הַסִּיגָר לִפְנֵי הַכֹּהֵן עַל מָתְנָיו, וּקְצָת כְּרֵסוֹ מִכָּאן וּמִכָּאן עַד כְּנֶגֶד קְצוֹת הַחֹשֶׁן וּקְצוֹתָיו שׁוֹכְבִין עָלָיו:

פסוק כז

על שתי כתפות מלמטה. שֶׁהַמִּשְׁבְּצוֹת נְתוּנוֹת בְּרֹאשֵׁי כִתְפוֹת הָאֵפוֹד הָעֶלְיוֹנִים הַבָּאִים עַל כְּתֵפָיו, כְּנֶגֶד גְּרוֹנוֹ, וְנִקְפָּלוֹת וְיוֹרְדוֹת לְפָנָיו, וְהַטַּבָּעוֹת צְוָה לִתֵּן בְּרֹאשָׁן הַשֵּׁנִי, שֶׁהוּא מְחֻבָּר לָאֵפוֹד, וְהוּא שֶׁנֶּ' לְעֻמַּת מַחְבַּרְתּוֹ, סָמוּךְ לִמְקוֹם חִבּוּרָן בָּאֵפוֹד, לְמַעְלָה מִן הַחֲגוֹרָה מְעַט, שֶׁהַמַּחְבֶּרֶת לְעֻמַּת הַחֲגוֹרָה, וְאֵלּוּ נְתוּנִים מְעַט בְּגֹבַהּ זְקִיפַת הַכְּתֵפוֹת, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר מִמַּעַל לְחֹשֶׁב הָאֵפוֹד, וְהֵן כְּנֶגֶד סוֹף הַחֹשֶׁן, וְנוֹתֵן פְּתִיל תְּכֵלֶת בְּאוֹתָן הַטַּבָּעוֹת וּבְטַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן וְרוֹכְסָן בְּאוֹתוֹ פְּתִיל לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל, שֶׁלֹּא יְהֵא תַּחְתִּית הַחֹשֶׁן הוֹלֵךְ לְפָנִים וְחוֹזֵר לְאָחוֹר, וְנוֹקֵשׁ עַל כְּרֵסוֹ, וְנִמְצָא מְיֻשָּׁב עַל הַמְּעִיל יָפֶה:

ממול פניו. בָּעֵבֶר הַחִיצוֹן:

פסוק כח

וירכסו. לְשׁוֹן חִבּוּר; וְכֵן מֵרֻכְסֵי אִישׁ (תהילים ל"א) – חִבּוּרֵי חֶבְלֵי רְשָׁעִים, וְכֵן וְהָרְכָסִים לְבַקְעָה (ישעיהו מ') – הָרִים הַסְּמוּכִים זֶה לָזֶה, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לֵירֵד לַגַּיְא שֶׁבֵּינֵיהֶם אֶלָּא בְּקֹשִׁי גָּדוֹל, שֶׁמִּתּוֹךְ סְמִיכָתָן הַגַּיְא זְקוּפָה וַעֲמֻקָּה – יְהֵא לְבַקְעַת מִישׁוֹר וְנוֹחָה לֵילֵךְ:

להיות על חשב האפוד. לִהְיוֹת הַחֹשֶׁן דָּבוּק אֶל חֹשֶׁב הָאֵפוֹד:

ולא יזח. לְשׁוֹן נִתּוּק; וּלְשׁוֹן עֲרָבִי הוּא כְּדִבְרֵי דוּנָשׁ בֶּן לַבְרָט:

פסוק ל

את האורים ואת התמים. הוּא כָּתָב שֵׁם הַמְפֹרָשׁ, שֶׁהָיָה נוֹתְנוֹ בְּתוֹךְ כִּפְלֵי הַחֹשֶׁן, שֶׁעַל יָדוֹ הוּא מֵאִיר דְּבָרָיו וּמְתַמֵּם אֶת דְּבָרָיו; וּבְמִקְדָּשׁ שִׁנֵּי הָיָה הַחֹשֶׁן – שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְכֹהֵן גָּדוֹל לִהְיוֹת מְחֻסָּר בְּגָדִים – אֲבָל אוֹתוֹ הַשֵּׁם לֹא הָיָה בְּתוֹכוֹ, וְעַל שֵׁם אוֹתוֹ הַכְּתָב הוּא קָרוּי מִשְׁפָּט, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כ"ז), וְשָׁאַל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים (יומא ע"ג):

את משפט בני ישראל. דָּבָר שֶׁהֵם נִשְׁפָּטִים וְנוֹכָחִים עַל יָדוֹ, אִם לַעֲשׂוֹת דָּבָר אוֹ לֹא לַעֲשׂוֹת; וּלְפִי מ"אַ שֶׁהַחֹשֶׁן מְכַפֵּר עַל מְעִוְּתֵי הַדִּין, נִקְרָא מִשְׁפָּט עַל שֵׁם סִלּוּחַת הַמִּשְׁפָּט:

פסוק לא

את מעיל האפוד. שֶׁהָאֵפוֹד נָתוּן עָלָיו לַחֲגוֹרָה:

כליל תכלת. כֻּלּוֹ תְּכֵלֶת, שֶׁאֵין מִין אַחֵר מְעֹרָב בּוֹ:

פסוק לב

והיה פי ראשו. פִּי הַמְּעִיל שֶׁבְּגָבְהוֹ – הוּא פְּתִיחַת בֵּית הַצַּוָּאר:

בתוכו. כְּתַרְגּוּמוֹ כְּפִיל לְגַוֵּהּ, כָּפוּל לְתוֹכוֹ, לִהְיוֹת לוֹ לְשָׂפָה כְּפִילָתוֹ, וְהָיָה מַעֲשֵׂה אוֹרֵג וְלֹא בְּמַחַט:

כפי תחרא. לְמַדְנוּ שֶׁהַשִּׁרְיוֹנִים שֶׁלָּהֶם פִּיהֶם כָּפוּל:

לא יקרע. כְּדֵי שֶׁלֹּא יִקָּרַע; וְהַקּוֹרְעוֹ עוֹבֵר בְּלָאו, שֶׁזֶּה מִמְּנָיַן לָאוִין שֶׁבַּתּוֹרָה, וְכֵן וְלֹא יִזַּח הַחֹשֶׁן, וְכֵן לֹא יָסֵרוּ מִמֶּנּוּ הַנֶּאֱמַר בְּבַגְדֵי הָאָרוֹן:

פסוק לג

רמני. עֲגֻלִּים וַחֲלוּלִים הָיוּ כְּמִין רִמּוֹנִים הָעֲשׂוּיִים כְּבֵיצַת תַּרְנְגֹלֶת:

ופעמני זהב. זַגִּין עִם עִנְבָּלִין שֶׁבְּתוֹכָם:

בתוכם סביב. בֵּינֵיהֶם סָבִיב – בֵּין שְׁנֵי רִמּוֹנִים פַּעֲמוֹן אֶחָד דָּבוּק וְתָלוּי בְּשׁוּלֵי הַמְּעִיל:

פסוק לד

פעמן זהב ורמון פעמן זהב ורמון. אֶצְלוֹ:

פסוק לה

ולא ימות. מִכְּלַל לָאו אַתָּה שׁוֹמֵעַ הֵן – אִם יִהְיוּ לוֹ לֹא יִתְחַיֵּב מִיתָה, הָא אִם יִכָּנֵס מְחֻסָּר אֶחָד מִן הַבְּגָדִים הַלָּלוּ, חַיָּב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם (סנהדרין פ"ג):

פסוק לו

ציץ. כְּמִין טַס שֶׁל זָהָב הָיָה, רֹחַב שְׁתֵּי אֶצְבָּעוֹת, מַקִּיף עַל הַמֵּצַח מֵאֹזֶן לְאֹזֶן:

פסוק לז

על פתיל תכלת. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר וַיִּתְּנוּ עָלָיו פְּתִיל תְּכֵלֶת? וְעוֹד כְּתִיב כָּאן וְהָיָה עַל הַמִּצְנֶפֶת, וּלְמַטָּה הוּא אוֹמֵר וְהָיָה עַל מֵצַח אַהֲרֹן? וּבְשִׁחִיטַת קָדָשִׁים שָׁנִינוּ שְׁעָרוֹ הָיָה נִרְאֶה בֵּין צִיץ לַמִּצְנֶפֶת שֶׁשָּׁם מֻנִּיחַ תְּפִלִּין? לָמַדְנוּ שֶׁהַמִּצְנֶפֶת לְמַעְלָה בְּגֹבַהּ הָרֹאשׁ וְאֵינָהּ עֲמֻקָּה לִכָּנֵס בָּהּ כָּל הָרֹאשׁ עַד הַמֵּצַח, וְהַצִּיץ מִלְּמַטָּה, וְהַפְּתִילִים הָיוּ בְנִקְבִים וּתְלוּיִין בּוֹ בִּשְׁנֵי רָאשִׁים וּבְאֶמְצָעוֹ, שִׁשָּׁה בִּשְׁלֹשָׁה מְקוֹמוֹת הַלָּלוּ, פְּתִיל מִלְּמַעְלָה אֶחָד מִבַּחוּץ וְאֶחָד מִבִּפְנִים כְּנֶגְדּוֹ, וְקוֹשֵׁר רָאשֵׁי הַפְּתִילִים מֵאֲחוֹרֵי הָעֹרֶף שְׁלֹשְׁתָּן, וְנִמְצְאוּ בֵּין אֹרֶךְ הַסַּס וּפְתִילֵי רָאשָׁיו מַקִּיפִין אֶת הַקְּדָקֹד, וְהַפְּתִיל הָאֶמְצָעִי שֶׁבְּרֹאשׁוֹ, קָשׁוּר עִם רָאשֵׁי הַשְּׁנַיִם, וְהוֹלֵךְ עַל פְּנֵי רֹחַב הָרֹאשׁ מִלְּמַעְלָה, נִמְצָא עָשׂוּי כְּמִין כּוֹבַע; וְעַל פְּתִיל הָאֶמְצָעִי הוּא אוֹמֵר וְהָיָה עַל הַמִּצְנֶפֶת, וְהָיָה נוֹתֵן הַצִּיץ עַל רֹאשׁוֹ כְּמִין כּוֹבַע עַל הַמִּצְנֶפֶת, וְהַפְּתִיל הָאֶמְצָעִי מַחֲזִיקוֹ שֶׁאֵינוֹ נוֹפֵל וְהַסַּס תָּלוּי כְּנֶגֶד מִצְחוֹ, וְנִתְקָיְמוּ כָּל הַמִּקְרָאוֹת – פְּתִיל עַל הַצִּיץ, וְצִיץ עַל הַפְּתִיל, וּפְתִיל עַל הַמִּצְנֶפֶת מִלְמַעְלָה:

פסוק לח

ונשא אהרן. לְשׁוֹן סְלִיחָה; וְאַעַפ"כִּ אֵינוֹ זָז מִמַּשְׁמָעוֹ – אַהֲרֹן נוֹשֵׂא אֶת הַמַּשָּׂא שֶׁל עָוֹן – נִמְצָא מְסֻלָּק הֶעָוֹן מִן הַקֳּדָשִׁים (חולין קל"ח):

את עון הקדשים. לְרָצוֹת עַל הַדָּם וְעַל הַחֵלֶב שֶׁקָּרְבוּ בְּטֻמְאָה, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ: אֵי זֶה עָוֹן הוּא נוֹשֵׂא? אִם עָוֹן פִּגּוּל, הֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר לֹא יֵרָצֶה (ויקרא י"ט), וְאִם עָוֹן נוֹתָר הֲרֵי נֶאֱמַר

לֹא יֵחָשֵׁב (שם ז') – וְאֵין לוֹמַר שֶׁיְּכַפֵּר עַל עָוֹן הַכֹּהֵן שֶׁהִקְרִיב טָמֵא, שֶׁהֲרֵי עָוֹן הַקֳּדָשִׁים נֶאֱמַר וְלֹא עָוֹן הַמַּקְרִיבִים – הָא אֵינוֹ מְרַצֶּה אֶלָּא לְהַכְשִׁיר הַקָּרְבָּן (יומא ז'):

והיה על מצחו תמיד. אִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁיְּהֵא עַל מִצְחוֹ תָּמִיד, שֶׁהֲרֵי אֵינוֹ עָלָיו אֶלָּא בִּשְׁעַת הָעֲבוֹדָה, אֶלָּא תָּמִיד לְרָצוֹת לָהֶם אֲפִלּוּ אֵינוֹ עַל מִצְחוֹ – שֶׁלֹּא הָיָה כֹּהֵן גָּדוֹל עוֹבֵד בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, וּלְדִבְרֵי הָאוֹמֵר עוֹדֵהוּ עַל מִצְחוֹ מְכַפֵּר וּמְרַצֶּה, וְאִם לָאו אֵינוֹ מְרַצֶּה, נִדְרָשׁ עַל מִצְחוֹ תָּמִיד, מְלַמֵּד שֶׁמְּמַשְׁמֵשׁ בּוֹ בְּעוֹדוֹ עַל מִצְחוֹ, שֶׁלֹּא יַסִּיחַ דַּעְתּוֹ מִמֶּנּוּ (שם):

פסוק לט

ושבצת. עֲשֵׂה אוֹתָם מִשְׁבְּצוֹת מִשְׁבְּצוֹת, וְכֻלָּהּ שֶׁל שֵׁשׁ:

פסוק מ

ולבני אהרן תעשה כתנת. אַרְבָּעָה בְּגָדִים הַלָּלוּ וְלֹא יוֹתֵר, כֻּתֹּנֶת וְאַבְנֵט וּמִגְבָּעוֹת – הֵיא מִצְנֶפֶת – וּמִכְנָסַיִם כְּתוּבִים לְמַטָּה בַּפָּרָשָׁה:

פסוק מא

והלבשת אתם את אהרן. אוֹתָם הָאֲמוּרִין בְּאַהֲרֹן – חֹשֶׁן, וְאֵפוֹד, וּמְעִיל, וּכְתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ, מִצְנֶפֶת, וְאַבְנֵט, וְציץ, וּמִכְנָסַיִם הַכְּתוּבִים לְמַטָּה בְּכֻלָּם:

ואת בניו אתו. אוֹתָם הַכְּתוּבִים בָּהֶם:

ומשחת אתם. אֶת אַהֲרֹן וְאֶת בָּנָיו בְּשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה:

ומלאת את ידם. כָּל מִלּוּי יָדַיִם לְשׁוֹן חִנּוּךְ, כְּשֶׁהוּא נִכְנָס לְדָבָר לִהְיוֹת מֻחְזָק בּוֹ מֵאוֹתוֹ יוֹם וָהָלְאָה הוּא: וּבְלְשׁוֹן לַעַז כְּשֶׁמְּמַנִּין אָדָם עַל פְּקִידַת דָּבָר, נוֹתֵן הַשַּׁלִּיט בְּיָדוֹ בֵּית יָד שֶׁל עוֹר, שֶׁקּוֹרִין גאנ"ט בְּלַעַז, וְעַל יָדוֹ הוּא מַחֲזִיקוֹ בַּדָּבָר, וְקוֹרִין לְאוֹתוֹ מְסִירָה רווישט"יר בְּלַעַז, וְהוּא מִלּוּי יָדַיִם:

פסוק מב

ועשה להם. לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו:

מכנסי בד. הֲרֵי שְׁמוֹנָה בְּגָדִים לְכֹהֵן גָּדוֹל וְאַרְבָּעָה לְכֹהֵן הֶדְיוֹט:

פסוק מג

והיו על אהרן. כָּל הַבְּגָדִים הָאֵלֶּה, עַל אַהֲרֹן הָרְאוּיִין לוֹ:

ועל בניו. הָאֲמוּרִין בָּהֶם:

בבאם אל אהל מועד. לְהֵיכָל, וְכֵן לַמִּשְׁכָּן:

ומתו. הָא לָמַדְתָּ שֶׁהַמְשַׁמֵּשׁ מְחֻסַּר בְּגָדִים בְּמִיתָה.

חקת עולם לו. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר חֻקַּת עוֹלָם הוּא גְּזֵרָה מִיָּד וּלְדוֹרוֹת, לְעַכֵּב בּוֹ (מנחות י"ט):

פרק כט

פסוק א

לקח. כְּמוֹ קַח. וּשְׁתֵּי גְּזִירוֹת הֵן, אַחַת שֶׁל קִיחָה וְאַחַת שֶׁל לְקִיחָה, וְלָהֶן פִּתְרוֹן אֶחָד:

פר אחד. לְכַפֵּר עַל מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל שֶׁהוּא פַּר:

פסוק ב

ולחם מצות וחלת מצת ורקיקי מצות. הֲרֵי אֵלּוּ שְׁלֹשָׁה מִינִין רְבוּכָה, וְחַלּוֹת וּרְקִיקִים לֶחֶם מַצּוֹת, הִיא הַקְּרוּיָה לְמַטָּה בָּעֲנָיָן (פסוק כג) חַלַּת לֶחֶם שֶׁמָּן, עַל שֵׁם שֶׁנּוֹתֵן שֶׁמֶן בְּרִבּוּכָהּ כְּנֶגֶד הַחַלּוֹת וְהָרְקִיקִין, וְכָל הַמִּינִין בָּאִים עֶשֶׂר עֶשֶׂר חַלּוֹת:

בלולת בשמן. כְּשֶׁהֵן קָמַח יוֹצֵק בָּהֶן שֶׁמֶן וּבוֹלְלָן:

משחים בשמן. אַחַר אֲפִיָּתָן מוֹשְׁחָן כְּמִין כִּי יָוְנִית, שֶׁהִיא עֲשׂוּיָה כְּנוּ"ן שֶׁלָּנוּ:

פסוק ג

והקרבת אתם. אֶל חֲצַר הַמִּשְׁכָּן בְּיוֹם הֲקָמָתוֹ:

פסוק ד

ורחצת. זוֹ טְבִילַת כָּל הַגּוּף:

פסוק ה

ואפדת. קַשֵּׁט וְתַקֵּן הַחֲגוֹרָה וְהַסִּינָר סְבִיבוֹתָיו:

פסוק ו

נזר הקדש. זֶה הַצִּיץ:

על המצנפת. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה – עַל יְדֵי הַפְּתִיל הָאֶמְצָעִי וּשְׁנֵי פְּתִילִין שֶׁבְּרֹאשׁוֹ, הַקְּשׁוּרִין שְׁלֻשְׁתָּן מֵאֲחוֹרֵי הָעֹרֶף, הוּא נוֹתְנוֹ עַל הַמִּצְנֶפֶת כְּמִין כּוֹבַע:

פסוק ז

ומשחת אתו. אַף מְשִׁיחָה זוֹ כְּמִין כִּי, נוֹתֵן שֶׁמֶן עַל רֹאשׁוֹ וּבֵין רְסֵי עֵינָיו וּמְחַבְּרָן בְּאֶצְבָּעוֹ (כריתות ה'):

פסוק ט

והיתה להם. מִלּוּי יָדַיִם זֶה לְכָהֲנַת עוֹלָם:

ומלאת. עַל יְדֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

יד אהרן ויד בניו. בְּמִנּוּי וּפְקֻדַּת הַכְּהֻנָּה:

פסוק יא

פתח אהל מועד. בַּחֲצַר הַמִּשְׁכָּן שֶׁלִּפְנֵי הַפֶּתַח:

פסוק יב
על קרנת. לְמַעְלָה בַּקְּרָנוֹת מַמָּשׁ:
ואת כל הדם. שְׁיָרֵי הַדָּם:
אל יסוד המזבח. כְּמִין בְּלִיטַת בֵּית קִבּוּל עָשׂוּי לוֹ סָבִיב סָבִיב, לְאַחַר שֶׁעָלָה אַמָּה מִן הָאָרֶץ:

פסוק יג
החלב המכסה את הקרב. הוּא הַקְּרוּם שֶׁעַל הַכֶּרֶס, שֶׁקּוֹרִין טי"לא:
ואת היתרת. הוּא טַרְפְּשָׁא דְּכַבְדָּא, שֶׁקּוֹרִין איבר"יש:
על הכבד. אַף מִן הַכָּבֵד טֹל עִמּוֹ (ספרא):

פסוק יד
תשרף באש. לֹא מָצִינוּ חַטָּאת חִיצוֹנָה נִשְׂרֶפֶת אֶלָּא זוֹ:

פסוק טז
וזרקת. בִּכְלִי; אוֹחֵז בַּמִּזְרָק וְזוֹרֵק כְּנֶגֶד הַקֶּרֶן כְּדֵי שֶׁיַּרְאֶה לְכָאן וּלְכָאן, וְאֵין קְרָבָן טָעוּן מַתָּנָה בְּאֶצְבַּע אֶלָּא חַטָּאת בִּלְבַד, אֲבָל שְׁאָר זְבָחִים אֵינָן טְעוּנִין קֶרֶן וְלֹא אֶצְבַּע, שֶׁמַּתַּן דָּמָם מֵחָצִי הַמִּזְבֵּחַ וּלְמַטָּה, וְאֵינוֹ עוֹלֶה בַּכֶּבֶשׁ אֶלָּא עוֹמֵד בָּאָרֶץ וְזוֹרֵק (זבחים נ"ג):
סביב. כָּךְ מְפֹרָשׁ בִּשְׁחִיטַת קָדָשִׁים שֶׁאֵין סָבִיב אֶלָּא שְׁתֵּי מַתָּנוֹת שֶׁהֵן אַרְבַּע, הָאַחַת בְּקֶרֶן זָוִית זוֹ, וְהָאַחַת שֶׁכְּנֶגְדָּהּ בַּאֲלַכְסוֹן, וְכָל מַתָּנָה נִרְאֵית בִּשְׁנֵי צִדֵּי הַקֶּרֶן אֵילָךְ וְאֵילָךְ, נִמְצָא הַדָּם נָתוּן בְּאַרְבַּע רוּחוֹת סָבִיב, לְכָךְ קִרְוֵי סָבִיב:

פסוק יז
על נתחיו. עִם נְתָחָיו – מוּסָף עַל שְׁאָר הַנְּתָחִים:

פסוק יח
ריח ניחוח. נַחַת רוּחַ לְפָנַי, שֶׁאָמַרְתִּי וְנַעֲשָׂה רְצוֹנִי:
אשה. לְשׁוֹן אֵשׁ, וְהִיא הַקְּטֹרֶת אֵבָרִים שֶׁעַל הָאֵשׁ:

פסוק כ
תנוך. הוּא הַסְּחוּס הָאֶמְצָעִי שֶׁבְּתוֹךְ הָאֹזֶן, שֶׁקּוֹרִין טנדרו"ס בְּלַעַז:
בהן ידם. הַגּוּדָל וּבַפֶּרֶק הָאֶמְצָעִי (ספרא):

פסוק כב
החלב. זֶה חֵלֶב הַדְּקִים אוֹ הַקֵּבָה:

והאליה. מִן הַכְּלָיוֹת וּלְמַטָּה, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּוַיִּקְרָא שֶׁנֶּ' (ויקרא ג'), לְעֻמַּת הֶעָצָה יְסִירֶנָּה – מָקוֹם שֶׁהַכְּלָיוֹת יוֹעֲצוֹת (חולין י"א), וּבְאֶמּוּרֵי הַפָּר לֹא נֶאֱמַר אַלְיָה, שֶׁאֵין אַלְיָה קְרֻבָה אֶלָּא בְּכֶבֶשׂ וְכִבְשָׂה וְאַיִל, אֲבָל שׁוֹר וְעֵז אֵין טְעוּנִין אַלְיָה:

ואת שוק הימין. לֹא מָצִינוּ הַקְטָרָה בְּשׁוֹק הַיָּמִין עִם הָאֵמּוּרִים אֶלָּא זוֹ בִּלְבָד:

כי איל מלאים הוא. שְׁלֵמִים; לְשׁוֹן שְׁלֵמוּת – שֶׁהֻשְׁלַם בַּכֹּל; מַגִּיד הַכָּתוּב שֶׁהַמִּלּוּאִים שְׁלֵמִים, שֶׁמְּשִׁימִים שָׁלוֹם לַמִּזְבֵּחַ וּלְעוֹבֵד הָעֲבוֹדָה וְלַבְּעָלִים, לְכָךְ אֲנִי מַצְרִיכוֹ הֶחָזֶה, לִהְיוֹת לוֹ לְעוֹבֵד הָעֲבוֹדָה לְמָנָה, וְזֶהוּ מֹשֶׁה שֶׁשִּׂמֵּשׂ בַּמִּלּוּאִים, וְהַשְׁאָר אָכְלוּ אַהֲרֹן וּבָנָיו שֶׁהֵם בְּעָלִים, כַּמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן:

פסוק כג

וככר לחם. מִן הַחַלּוֹת:

וחלת לחם שמן. מִמִּין הָרְבוּכָה:

ורקיק. מִן הָרְקִיקִין, אֶחָד מֵעֲשָׂרָה שֶׁבְּכָל מִין וָמִין. וְלֹא מָצִינוּ תְּרוּמַת לֶחֶם הַבָּא עִם זֶבַח נְקְטֶרֶת אֶלָּא זוֹ בִּלְבַד, שֶׁתְּרוּמַת לַחְמֵי תוֹדָה וְאֵיל נָזִיר נְתוּנָה לַכֹּהֲנִים עִם חָזֶה וְשׁוֹק, וּמִזֶּה לֹא הָיָה לְמֹשֶׁה לְמָנָה אֶלָּא חָזֶה בִּלְבָד:

פסוק כד

על כפי אהרן: והנפת. שְׁנֵיהֶם עֲסוּקִים בִּתְנוּפָה – הַבְּעָלִים וְהַכֹּהֵן, הָא כֵּיצַד? כֹּהֵן מַנִּיחַ יָדוֹ תַּחַת יַד הַבְּעָלִים וּמֲנִיף; וּבָזֶה הָיוּ אַהֲרֹן וּבָנָיו בְּעָלִים, וּמֹשֶׁה כֹּהֵן:

תנופה. מוֹלִיךְ וּמֵבִיא לְמִי שֶׁאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם שֶׁלּוֹ; תְּנוּפָה מְעֻכֶּבֶת וּמְבֻטֶּלֶת פְּרָעָנִיּוֹת וְרוּחוֹת רָעוֹת, מַעֲלֶה וּמוֹרִיד לְמִי שֶׁהַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ שֶׁלּוֹ, וּמְעֻכֶּבֶת טְלָלִים רָעִים (מנחות ס"ב):

פסוק כה

על העלה. עַל הָאֵיל הָרִאשׁוֹן שֶׁהֶעֱלִיתָ עוֹלָה:

לריח ניחוח. לְנַחַת רוּחַ לְמִי שֶׁאָמַר וְנַעֲשָׂה רְצוֹנוֹ:

אשה. לְאֵשׁ נִתָּן:

לה'. לִשְׁמוֹ שֶׁל מָקוֹם:

פסוק כז

וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה וגו'. קַדֵּשׁ לְדוֹרוֹת, לִהְיוֹת נוֹהֶגֶת תְּרוּמָתָם וַהֲנָפָתָם בְּחָזֶה וְשׁוֹק שֶׁל שְׁלָמִים, אֲבָל לֹא לְהַקְטָרָה, אֶלָּא וְהָיָה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו לֶאֱכֹל:

תנופה. לְשׁוֹן הוֹלָכָה וַהֲבָאָה, ונטלי"ה בְּלַעַז:

הורם. לְשׁוֹן מַעֲלֶה וּמוֹרִיד:

פסוק כח
לחק עולם מאת בני ישראל. שֶׁהַשְּׁלָמִים לַבְּעָלִים, וְאֶת הֶחָזֶה וְאֶת הַשּׁוֹק יִתְּנוּ לַכֹּהֵן:
כי תרומה הוא. הֶחָזֶה וְשׁוֹק הַזֶּה:

פסוק כט
לבניו אחריו. לְמִי שֶׁבָּא בְּגִדָּלָה אַחֲרָיו:
למשחה. לְהִתְגַּדֵּל בָּהֶם, שֶׁיֵּשׁ מְשִׁיחָה שֶׁהִיא לְשׁוֹן שְׂרָרָה, כְּמוֹ לְךָ נְתַתִּים לְמָשְׁחָה (במדבר י"ח), אַל תִּגְּעוּ בִּמְשִׁיחָי (דהי"א טז):
ולמלא בם את ידם. עַל יְדֵי הַבְּגָדִים הוּא מִתְלַבֵּשׁ בִּכְהֻנָּה גְּדוֹלָה:

פסוק ל
שבעת ימים. רְצוּפִין:
ילבשם הכהן. אֲשֶׁר יָקוּם מִבָּנָיו תַּחְתָּיו לִכְהֻנָּה גְּדוֹלָה, כְּשֶׁיִּמַּנּוּהוּ לִהְיוֹת כֹּהֵן גָּדוֹל:
אשר יבא אל אהל מועד. אוֹתוֹ כֹּהֵן הַמּוּכָן לִכָּנֵס לִפְנֵי וְלִפְנִים בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, וְזֶהוּ כֹּהֵן גָּדוֹל, שֶׁאֵין עֲבוֹדַת יוֹם הַכִּפּוּרִים כְּשֶׁרָה אֶלָּא בּוֹ:
תחתיו מבניו. מְלַמֵּד שֶׁאִם יֵּשׁ לוֹ לְכֹהֵן גָּדוֹל בֵּן מְמַלֵּא אֶת מְקוֹמוֹ, יְמַנּוּהוּ כֹּהֵן גָּדוֹל תַּחְתָּיו:
(**הכהן תחתיו מבניו**. מִכָּאן רְאָיָה כָּל לְשׁוֹן כֹּהֵן פּוֹעֵל עוֹבֵד מַמָּשׁ, לְפִיכָךְ נִגּוּן תְּבִיר נִמְשָׁךְ לְפָנָיו):

פסוק לא
במקם קדש. בַּחֲצַר אֹהֶל מוֹעֵד, שֶׁהַשְּׁלָמִים הַלָּלוּ קָדְשֵׁי קָדָשִׁים הָיוּ:

פסוק לב
פתח אהל מועד. כָּל הֶחָצֵר קָרוּי כֵּן:

פסוק לג
ואכלו אתם. אַהֲרֹן וּבָנָיו, לְפִי שֶׁהֵם בַּעֲלֵיהֶם:
אשר כפר בהם. כָּל זָרוּת וְתִעוּב:
למלא את ידם. בְּאַיִל וְלֶחֶם הַלָּלוּ:
לקדש אתם. שֶׁעַל יְדֵי הַמִּלּוּאִים הַלָּלוּ נִתְמַלְּאוּ יְדֵיהֶם וְנִתְקַדְּשׁוּ לִכְהֻנָּה:
כי קדש הם. קָדְשֵׁי קָדָשִׁים; וּמִכָּאן לָמַדְנוּ אַזְהָרָה לְזָר הָאוֹכֵל קָדְשֵׁי קָדָשִׁים, שֶׁנִּתַּן הַמִּקְרָא טַעַם לְדָבָר מִשּׁוּם דְּקֹדֶשׁ הֵם (פסח' כ"ד):

פסוק לה
ועשית לאהרן ולבניו ככה. שְׁנָה הַכָּתוּב וְכִפֵּל לְעַכֵּב – שֶׁאִם חִסַּר דָּבָר אֶחָד מִכָּל הָאֲמוּר בָּעִנְיָן, לֹא נִתְמַלְּאוּ יְדֵיהֶם לִהְיוֹת כֹּהֲנִים וַעֲבוֹדָתָם פְּסוּלָה:

אתכה. כְּמוֹ אוֹתָךְ:
שבעת ימים תמלא וגו'. בָּעִנְיָן הַזֶּה וּבַקְּרְבָּנוֹת הַלָּלוּ בְּכָל יוֹם:

פסוק לו

על הכפרים. בִּשְׁבִיל הַכִּפּוּרִים, לְכַפֵּר עַל הַמִּזְבֵּחַ מִכָּל זְרוּת וְתִעוּב; וּלְפִי שֶׁנֶּ' שִׁבְעַת יָמִים תְּמַלֵּא יָדָם, אֵין לִי אֶלָּא דָּבָר הַבָּא בִּשְׁבִילָם, כְּגוֹן הָאֵילִים וְהַלֶּחֶם, אֲבָל הַבָּא בִּשְׁבִיל הַמִּזְבֵּחַ, כְּגוֹן פַּר שֶׁהוּא לְחִטּוּי הַמִּזְבֵּחַ, לֹא שָׁמַעְנוּ, לְכָךְ הֻצְרַךְ מִקְרָא זֶה; וּמִדְרַשׁ ת"כ אוֹמֵר כַּפָּרַת הַמִּזְבֵּחַ הֻצְרְכָה שֶׁמָּא הִתְנַדֵּב אִישׁ דָּבָר גָּזֵל בְּמֵלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן וְהַמִּזְבֵּחַ:
וחטאת. וּתְדַבֵּי, לְשׁוֹן מַתְּנַת דָּמִים הַנְּתוּנִים בְּאֶצְבַּע קְרוּי חִטּוּי:
ומשחת אתו. בְּשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה, וְכָל הַמִּשִּׁיחוֹת כְּמִין כֵּי:

פסוק לז

והיה המזבח קדש. וּמַה הִיא קְדֻשָּׁתוֹ? **כל הנגע במזבח יקדש**. אֲפִלּוּ קָרְבָּן פָּסוּל שֶׁעָלָה עָלָיו קִדְּשׁוֹ הַמִּזְבֵּחַ לְהַכְשִׁירוֹ שֶׁלֹּא יֵרֵד; מִתּוֹךְ שֶׁנֶּאֱמַר כָּל הַנֹּגֵעַ בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ, שׁוֹמֵעַ אֲנִי בֵּין רָאוּי בֵּין שֶׁאֵינוֹ רָאוּי – כְּגוֹן דָּבָר שֶׁלֹּא הָיָה פָּסוּלוֹ בַּקֹּדֶשׁ, כְּגוֹן הָרוֹבֵעַ וְהַנִּרְבָּע וּמֻקְצֶה וְנֶעֱבָד וְהַטְּרֵפָה וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן – תַּ"ל וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה הַסָּמוּךְ אַחֲרָיו, מָה עוֹלָה רְאוּיָה, אַף כָּל רָאוּי שֶׁנִּרְאָה לוֹ כְּבָר וְנִפְסַל מִשָּׁבָא לָעֲזָרָה, כְּגוֹן הַלָּן וְהַיּוֹצֵא וְהַטָּמֵא וְשֶׁנִּשְׁחַט בְּמַחֲשֶׁבֶת חוּץ לִזְמַנּוֹ וְחוּץ לִמְקוֹמוֹ וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן (זבחים פ"ג):

פסוק מ

ועשרן סלת. עֶשְׂרִית הָאֵיפָה – מ"ג בֵּיצִים וְחֹמֶשׁ בֵּיצָה:
בשמן כתית. לֹא לְחוּבָה נֶאֱמַר כָּתִית, אֶלָּא לְהַכְשִׁיר, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כָּתִית לַמָּאוֹר – וּמַשְׁמָע לַמָּאוֹר וְלֹא לַמְּנָחוֹת – יָכוֹל לְפָסְלוֹ לַמְּנָחוֹת, תַּ"ל כָּאן כָּתִית וְלֹא נֶאֱמַר כָּתִית לַמָּאוֹר, אֶלָּא לְמַעֵט מְנָחוֹת שֶׁאֵין צָרִיךְ כָּתִית, שֶׁאַף הַטָּחוּן בָּרֵיחַיִם כָּשֵׁר בָּהֶן (מנחות פ"ו):
רבע ההין. שְׁלִשָּׁה לֻגִּין:
ונסך. לַסְּפָלִים, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּמַסֶּכֶת סֻכָּה (מ"ח) – שְׁנֵי סְפָלִים שֶׁל כֶּסֶף הָיוּ בְּרֹאשׁ הַמִּזְבֵּחַ וּמְנַקְּבִים כְּמִין שְׁנֵי חֲטָמִין דַּקִּים, נוֹתֵן הַיַּיִן לְתוֹכוֹ וְהוּא מְקֻלָּח וְיוֹצֵא דֶּרֶךְ הַחֹטֶם וְנוֹפֵל עַל גַּג הַמִּזְבֵּחַ, וּמִשָּׁם יוֹרֵד לַשִּׁיתִין, בְּמִזְבַּח בֵּית עוֹלָמִים, וּבְמִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת יוֹרֵד מִן הַמִּזְבֵּחַ לָאָרֶץ:

פסוק מא

לריח ניחח. עַל הַמִּנְחָה נֶאֱמַר, שֶׁמִּנְחַת נְסָכִים כֻּלָּהּ כָּלִיל, וְסֵדֶר הַקְרָבָתָם הָאֲבָרִים בַּתְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ הַמִּנְחָה, שֶׁנֶּאֱמַר עֹלָה וּמִנְחָה:

פסוק מב
תמיד. מִיּוֹם אֶל יוֹם – וְלֹא יַפְסִיק יוֹם בֵּינְתַיִם:
אשר אועד לכם. כְּשֶׁאֶקְבַּע מוֹעֵד לְדַבֵּר אֵלֶיךָ, שָׁם אֶקְבָּעֵנּוּ לָבֹא. וְיֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ לִמְדִים מִכָּאן שֶׁמַּעַל מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת הָיָה הַקָּבָ"ה מְדַבֵּר עִם מֹשֶׁה מִשֶּׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן, וְיֵשׁ אוֹמְרִים מֵעַל הַכַּפֹּרֶת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת (שמות כ"ו), וַאֲשֶׁר אִוָּעֵד לָכֶם הָאָמוּר כָּאן אֵינוֹ אָמוּר עַל הַמִּזְבֵּחַ אֶלָּא עַל אֹהֶל מוֹעֵד הַנִּזְכָּר בַּמִּקְרָא:

פסוק מג
ונעדתי שמה. אֶתְוַעֵד עִמָּם בְּדִבּוּר, כְּמֶלֶךְ הַקּוֹבֵעַ מָקוֹם מוֹעֵד לְדַבֵּר עִם עֲבָדָיו שָׁם:
ונקדש. הַמִּשְׁכָּן:
בכבדי. – שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָתִי בּוֹ. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אַל תִּקְרֵי בִּכְבֹדִי אֶלָּא בִּכְבוּדִי – בִּמְכֻבָּדִים שֶׁלִּי – כָּאן רָמַז לוֹ מִיתַת בְּנֵי אַהֲרֹן בְּיוֹם הֻקְמָתוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר מֹשֶׁה הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' לֵאמֹר בִּקְרֹבַי אֶקָּדֵשׁ, וְהֵיכָן דִּבֶּר? וְנִקְדַּשׁ בִּכְבֹדִי (זבחים קט"ו):

פסוק מו
לשכני בתוכם. עַל מְנָת לִשְׁכֹּן אֲנִי בְּתוֹכָם:

פרק ל

פסוק א
מקטר קטרת. לְהַעֲלוֹת עָלָיו קְטוֹר עֲשַׁן סַמִּים:

פסוק ג
את גגו. זֶה הָיָה לוֹ גַּג, אֲבָל מִזְבַּח הָעוֹלָה לֹא הָיָה לוֹ גַּג אֶלָּא מְמַלְּאִים חֲלָלוֹ אֲדָמָה בְּכָל חֲנִיָּתָן:
זר זהב. סִימָן הוּא לְכֶתֶר כְּהֻנָּה:

פסוק ד
צלעתיו. כָּאן הוּא לְשׁוֹן זָוִיוֹת, כְּתַרְגּוּמוֹ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר עַל שְׁנֵי צִדָּיו – עַל שְׁתֵּי זָוִיוֹת שֶׁבִּשְׁנֵי צִדָּיו:
והיה. מַעֲשֵׂה הַטַּבָּעוֹת הָאֵלֶּה:
לבתים לבדים. בַּיִת תִּהְיֶה הַטַּבַּעַת לַבַּד:

פסוק ו
לפני הפרכת. שֶׁמָּא תֹּאמַר מָשׁוּךְ מִכְּנֶגֶד הָאָרוֹן לַצָּפוֹן אוֹ לַדָּרוֹם, תַּ"ל לִפְנֵי הַכַּפֹּרֶת מְכֻוָּן כְּנֶגֶד הָאָרוֹן מִבַּחוּץ:

פסוק ז

בהיטיבו. לְשׁוֹן נְקוּי הַבְּזִיכִין שֶׁל הַמְּנוֹרָה מִדֶּשֶׁן הַפְּתִילוֹת שֶׁנִּשְׂרְפוּ בַּלַּיְלָה, וְהָיָה מְטִיבָן בְּכָל בֹּקֶר וּבֹקֶר:

הנרת. לו"שׁ בְּלַעַז, וְכֵן כָּל נֵרוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּמְּנוֹרָה, חוּץ מִמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם הַעֲלָאָה שֶׁהוּא לְשׁוֹן הַדְלָקָה:

פסוק ח

ובהעלת. כְּשֶׁיַּדְלִיקֵם לְהַעֲלוֹת לַהַבְתָן:

יקטירנה. בְּכָל יוֹם, פְּרָס מַקְטִיר שַׁחֲרִית וּפְרָס מַקְטִיר בֵּין הָעַרְבַּיִם (כריתות ו'):

פסוק ט

לא תעלו עליו. עַל מִזְבֵּחַ זֶה:

קטרת זרה. שׁוּם קְטֹרֶת שֶׁל נְדָבָה – כְּלָן זָרוֹת לוֹ חוּץ מִזּוֹ:

ועלה ומנחה. וְלֹא עוֹלָה וּמִנְחָה, עוֹלָה שֶׁל בְּהֵמָה וָעוֹף, מִנְחָה הִיא שֶׁל לֶחֶם:

פסוק י

וכפר אהרן. מַתַּן דָּמִים:

אחת בשנה. בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַחֲרֵי מוֹת וְיָצָא אֶל הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר לִפְנֵי ה' וְכִפֶּר עָלָיו (ויקרא ט"ז):

חטאת הכפרים. הֵם פַּר וְשָׂעִיר שֶׁל יוֹם הַכִּפּוּרִים הַמְכַפְּרִים עַל טֻמְאַת מִקְדָּשׁ וְקָדָשָׁיו:

קדש קדשים. הַמִּזְבֵּחַ מְקֻדָּשׁ לִדְבָרִים הַלָּלוּ בִּלְבַד וְלֹא לַעֲבוֹדָה אַחֶרֶת:

פסוק יב

כי תשא. לְשׁוֹן קַבָּלָה, כְּתַרְגּוּמוֹ; כְּשֶׁתַּתְחִפֵּץ לְקַבֵּל סְכוּם מִנְיָנָם לְדַעַת כַּמָּה הֵם, אַל תִּמְנֵם לַגֻּלְגֹּלֶת, אֶלָּא יִתְּנוּ כָּל אֶחָד מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל וְתִמְנֶה אֶת הַשְּׁקָלִים וְתֵדַע מִנְיָנָם:

ולא יהיה בהם נגף. שֶׁהַמִּנְיָן שׁוֹלֵט בּוֹ עַיִן הָרָע, וְהַדָּבָר בָּא עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בִּימֵי דָוִד (שמואל ב כ"ד):

פסוק יג

זה יתנו. הֶרְאָה לוֹ כְּמִין מַטְבֵּעַ שֶׁל אֵשׁ וּמִשְׁקָלָהּ מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל וְאוֹמֵר לוֹ כָּזֶה יִתְּנוּ (תלמוד ירושלמי שק' א'):

העבר על הפקדים. דֶּרֶךְ הַמּוֹנִין מַעֲבִירִין אֶת הַנִּמְנִין זֶה אַחַר זֶה, וְכֵן כֹּל אֲשֶׁר יַעֲבֹר תַּחַת הַשָּׁבֶט (ויקרא כ"ז), וְכֵן תַּעֲבֹרְנָה הַצֹּאן עַל יְדֵי מוֹנֶה (ירמיהו ל"ג):

מחצית השקל בשקל הקדש. בְּמִשְׁקַל הַשֶּׁקֶל שֶׁקָּצַבְתִּי לְךָ לִשְׁקֹל בּוֹ שִׁקְלֵי הַקֹּדֶשׁ, כְּגוֹן שְׁקָלִים הָאֲמוּרִין בְּפָרָשַׁת עֲרָכִין וּשְׁדֵה אֲחֻזָּה:

עשרים גרה השקל. עַכְשָׁו פֵּרַשׁ לְךָ כַּמָּה הוּא:
גרה. לְשׁוֹן מָעָה; וְכֵן בִּשְׁמוּאֵל (א' ב'), יָבוֹא לְהִשְׁתַּחֲוֹת לוֹ לַאֲגוֹרַת כֶּסֶף וְכִכַּר לָחֶם:
עשרים גרה השקל. שֶׁהַשֶּׁקֶל הַשָּׁלֵם אַרְבָּעָה זוּזִים, וְהַזּוּז מִתְחַלְּתוֹ חֲמֵשׁ מָעוֹת, אֶלָּא בָּאוּ וְהוֹסִיפוּ עָלָיו שְׁתּוּת וְהֶעֱלוּהוּ לְשֵׁשׁ מָעָה כֶּסֶף, וּמַחֲצִית הַשֶּׁקֶל הַזֶּה שֶׁאָמַרְתִּי לְךָ יִתְּנוּ תְּרוּמָה לַה' (בכורות ה'):

פסוק יד

מבן עשרים שנה ומעלה. לְמֶדְךָ כָּאן שֶׁאֵין פְּחוּת מִבֶּן עֶשְׂרִים יוֹצֵא לַצָּבָא וְנִמְנֶה בִּכְלַל אֲנָשִׁים:

פסוק טו

לכפר על נפשתיכם. שֶׁלֹּא תִּנָּגְפוּ עַל יְדֵי מִנְיָן; דָּ"אַ לְכַפֵּר עַל נַפְשׁוֹתֵיכֶם, לְפִי שֶׁרָמַז לָהֶם כָּאן ג' תְּרוּמוֹת – שֶׁנִּכְתַּב כָּאן תְּרוּמַת ה' שָׁלֹשׁ פְּעָמִים, אַחַת תְּרוּמַת אֲדָנִים שֶׁמְּנָאָן כְּשֶׁהִתְחִילוּ בִּנְדָבַת הַמִּשְׁכָּן, שֶׁנִּתְּנוּ כָּל אֶחָד וְאֶחָד מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל, וְעָלָה לְמֵאַת הַכִּכָּר, שֶׁנֶּאֱמַר וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מְאַת כִּכָּר (שמות ל"ח), וּמֵהֶם נַעֲשׂוּ הָאֲדָנִים שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי מְאַת כִּכַּר הַכֶּסֶף וְגוֹ' (שם); וְהַשֵּׁנִית אַף הִיא עַל יְדֵי מִנְיָן, שֶׁמְּנָאָן מִשֶּׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן, הוּא הַמִּנְיָן הָאָמוּר בִּתְחִלַּת חֲמֵשׁ הַפְּקוּדִים בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית (במדבר א'), וְנָתְנוּ כָּל אֶחָד מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל, וְהֵן לִקְנוֹת מֵהֶן קָרְבְּנוֹת צִבּוּר שֶׁל כָּל שָׁנָה וְשָׁנָה, וְהֶשְׁוּוּ בָּהֶם עֲנִיִּים וַעֲשִׁירִים, וְעַל אוֹתָהּ תְּרוּמָה נֶאֱמַר לְכַפֵּר עַל נַפְשׁוֹתֵיכֶם, שֶׁהַקָּרְבָּנוֹת לְכַפָּרָה הֵם בָּאִים; וְהַשְּׁלִישִׁית הִיא תְּרוּמַת הַמִּשְׁכָּן כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כָּל מֵרִים תְּרוּמַת כֶּסֶף וּנְחֹשֶׁת (שמות ל"ה), וְלֹא הָיְתָה יַד כֻּלָּם שָׁוָה בָּהּ אֶלָּא אִישׁ מַה שֶּׁנְּדָבוֹ לִבּוֹ:

פסוק טז

ונתת אתו על עבדת אהל מועד. לְמַדְתָּ שֶׁנִּצְטַוּוּ לִמְנוֹתָם בִּתְחִלַּת נְדָבַת הַמִּשְׁכָּן, אַחַר מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל, מִפְּנֵי שֶׁנִּכְנָס בָּהֶם מַגֵּפָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּגֹּף ה' אֶת הָעָם; מָשָׁל לְצֹאן הַחֲבִיבָה עַל בְּעָלֶיהָ שֶׁנָּפַל בָּהּ דֶּבֶר וּמִשֶּׁפָּסַק אָמַר לוֹ לָרוֹעֶה בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ מְנֵה אֶת צֹאנִי וְדַע כַּמָּה נוֹתְרוּ בָהֶם, לְהוֹדִיעַ שֶׁהִיא חֲבִיבָה עָלָיו; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁהַמִּנְיָן הַזֶּה הוּא הָאָמוּר בְּחֲמֵשׁ הַפְּקוּדִים, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בּוֹ בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי וְהַמִּשְׁכָּן הוּקַם בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר בְּיוֹם הַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ תָּקִים וְגוֹ' (שמות מ'), וּמֵהַמִּנְיָן הַזֶּה נַעֲשׂוּ הָאֲדָנִים – מִשְׁקָלִים שֶׁלּוֹ – שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי מְאַת כִּכַּר הַכֶּסֶף לָצֶקֶת וְגוֹ' (שם ל"ח), הָא לְמַדְתָּ שְׁתַּיִם הָיוּ, אֶחָד בְּתְחִלַּת נְדָבָתָן אַחַר יוֹם הַכִּפּוּרִים בְּשָׁנָה רִאשׁוֹנָה, וְאַחַת בְּשָׁנָה שְׁנִיָּה בְּאִיר מִשֶּׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן. וְאִם תֹּאמַר וְכִי אֶפְשָׁר שֶׁבִּשְׁנֵיהֶם הָיוּ יִשְׂרָאֵל שְׁוִים – וּ' מֵאוֹת אֶלֶף וְג' אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים – שֶׁהֲרֵי בְּכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה נֶאֱמַר כֵּן, וּבַחֲמֵשׁ הַפְּקוּדִים

אַף בּוֹ נֶאֱמַר כֵּן וַיִּהְיוּ כָּל הַפְּקוּדִים שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים (במדבר א'), וַהֲלֹא בִּשְׁתֵּי שָׁנִים הָיוּ, וְאֵ"א שֶׁלֹּא הָיוּ בִּשְׁעַת מִנְיָן הָרִאשׁוֹן בְּנֵי י"ט שָׁנָה שֶׁלֹּא נִמְנוּ וּבַשְּׁנִיָּה נַעֲשׂוּ בְּנֵי כ'! תְּשׁוּבָה לַדָּבָר: אֵצֶל שְׁנוֹת הָאֲנָשִׁים בְּשָׁנָה אַחַת נִמְנוּ, אֲבָל לְמִנְיַן יְצִיאַת מִצְרַיִם הָיוּ שְׁתֵּי שָׁנִים, לְפִי שֶׁלִּיצִיאַת מִצְרַיִם מוֹנִין מִנִּיסָן, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּמַסֶּ' רֹאשׁ הַשָּׁנָה (דף ב'), וְנִבְנָה הַמִּשְׁכָּן בָּרִאשׁוֹנָה וְהוּקַם בַּשְּׁנִיָּה, שֶׁנִּתְחַדְּשָׁה שָׁנָה בְּאֶחָד בְּנִיסָן, אֲבָל שְׁנוֹת הָאֲנָשִׁים מְנוּיִין לְמִנְיַן שְׁנוֹת עוֹלָם, הַמַּתְחִילִין מִתִּשְׁרֵי, נִמְצְאוּ שְׁנֵי הַמִּנְיָנִים בְּשָׁנָה אַחַת – הַמִּנְיָן הָרִאשׁוֹן הָיָה בְּתִשְׁרֵי לְאַחַר י"הַכִּ שֶׁנִּתְרַצָּה הַמָּקוֹם לְיִשְׂרָאֵל לְסִלּוֹחַ לָהֶם וְנִצְטַוּוּ עַל הַמִּשְׁכָּן, וְהַשֵּׁנִי בְּאֶחָד בְּאִיָּר:

על עבדת אהל מועד. הֵן הָאֲדָנִים שֶׁנַּעֲשׂוּ בוֹ:

פסוק יח

כיור. כְּמִין דּוּד גְּדוֹלָה וְלָהּ דַּדִּים הַמְּרִיקִים בְּפִיהֶם מַיִם:

וכנו. כְּתַרְגּוּמוֹ בְּסִיסָהּ, מוֹשָׁב מְתֻקָּן לַכִּיּוֹר:

לרחצה. מוּסָב עַל הַכִּיּוֹר:

ובין המזבח. מִזְבַּח הָעוֹלָה, שֶׁכָּתוּב בּוֹ שֶׁהוּא לִפְנֵי פֶּתַח מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד, וְהָיָה הַכִּיּוֹר מָשׁוּךְ קְמָעָא, וְעוֹמֵד כְּנֶגֶד אֲוִיר שֶׁבֵּין הַמִּזְבֵּחַ וְהַמִּשְׁכָּן, וְאֵינוֹ מַפְסִיק כְּלָל בֵּינְתַיִם, מִשּׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר וְאֶת מִזְבַּח הָעֹלָה שָׂם פֶּתַח מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד (שמות מ'), – כְּלוֹמַר מִזְבֵּחַ לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד וְאֵין כִּיּוֹר לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד, הָא כֵּיצַד? מָשׁוּךְ קְמָעָא כְּלַפֵּי הַדָּרוֹם; כָּךְ שְׁנוּיָה בְּזְבָחִים:

פסוק יט

את ידיהם ואת רגליהם. בְּבַת אַחַת הָיָה מְקַדֵּשׁ יָדָיו וְרַגְלָיו; וְכָךְ שָׁנִינוּ בְּזְבָחִים (דף י"ט); כֵּיצַד קִדּוּשׁ יָדַיִם וְרַגְלַיִם? מַנִּיחַ יָדוֹ הַיְמָנִית עַל גַּבֵּי רַגְלוֹ הַיְמָנִית וְיָדוֹ הַשְּׂמְאלִית עַל גַּבֵּי רַגְלוֹ הַשְּׂמְאלִית וּמְקַדֵּשׁ:

פסוק כ

בבאם אל אהל מועד. לְהַקְטִיר שַׁחֲרִית וּבֵין הָעַרְבַּיִם קְטֹרֶת, אוֹ לְהַזּוֹת מִדַּם פַּר כֹּהֵן הַמָּשִׁיחַ וּשְׂעִירֵי עָ"זָ:

ולא ימתו. הָא אִם לֹא יִרְחֲצוּ יָמוּתוּ, שֶׁבַּתּוֹרָה נֶאֶמְרוּ כְּלָלוֹת, וּמִכְלָל לָאו אַתָּה שׁוֹמֵעַ הֵן:

אל המזבח. הַחִיצוֹן, שֶׁאֵין כָּאן בִּיאַת אֹהֶל מוֹעֵד אֶלָּא בָּחָצֵר:

פסוק כא

ולא ימתו. לְחַיֵּב מִיתָה עַל הַמְשַׁמֵּשׁ בַּמִּזְבֵּחַ וְאֵינוֹ רָחוּץ יָדַיִם וְרַגְלַיִם, שֶׁהַמִּיתָה הָרִאשׁוֹנָה לֹא שָׁמַעְנוּ אֶלָּא עַל הַנִּכְנָס לַהֵיכָל:

פסוק כג

בשמים ראש. חֲשׁוּבִים:

וקנמן בשם. לְפִי שֶׁהַקִּנָּמוֹן קְלִפַּת עֵץ הוּא, יֵשׁ שֶׁהוּא טוֹב וְיֵשׁ בּוֹ רֵיחַ טוֹב וְטַעַם, וְיֵשׁ שֶׁאֵינוֹ אֶלָּא כְּעֵץ, לְכָךְ הֻצְרַךְ לוֹמַר קִנָּמָן בֶּשֶׂם – מִן הַטּוֹב:

מחציתו חמשים ומאתים. מַחֲצִית הֶבְאָתוֹ תְּהֵא חֲמִשִּׁים וּמָאתַיִם, נִמְצָא כֻּלּוֹ חֲמֵשׁ מֵאוֹת, כְּמוֹ שִׁעוּר מָר דְּרוֹר, אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר בּוֹ חֲצָאִין, גְּזֵרַת הַכָּתוּב הִיא לַהֲבִיאוֹ לַחֲצָאִין, לְהַרְבּוֹת בּוֹ ב' הַכְרָעוֹת, שֶׁאֵין שׁוֹקְלִין עַיִן בְּעַיִן; וְכָךְ שְׁנוּיָה בְּכֶרֶתוֹת:

וקנה בשם. קָנֶה שֶׁל בֹּשֶׂם; לְפִי שֶׁיֵּשׁ קָנִים שֶׁאֵינָן שֶׁל בֹּשֶׂם הֻצְרַךְ לוֹמַר קְנֵה בֹּשֶׂם:

חמשים ומאתים. סַךְ מִשְׁקָל כֻּלּוֹ:

פסוק כד

וקדה. שֵׁם שֹׁרֶשׁ עֵשֶׂב, וּבִלְשׁוֹן חֲכָמִים קְצִיעָה:

הין. י"ב לֻגִּין; וְנֶחְלְקוּ בּוֹ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל — רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר בּוֹ שָׁלְקוּ אֶת הָעִקָּרִין, אָמַר לוֹ רַ' יְהוּדָה וַהֲלֹא לְסוֹף אֶת הָעִקָּרִין אֵינוֹ סִפֵּק אֶלָּא שְׁרָאוּם בַּמַּיִם שֶׁלֹּא יִבְלְעוּ אֶת הַשֶּׁמֶן, וְאַחַר כָּךְ הֵצִיפּוּ עֲלֵיהֶם הַשֶּׁמֶן עַד שֶׁקִּלַּט הָרֵיחַ, וְקִפְּחוֹ לַשֶּׁמֶן מֵעַל הָעִקָּרִין (הוריות י"א):

פסוק כה

רקח מרקחת. רֹקַח שֵׁם דָּבָר הוּא, וְהַטַּעַם מוֹכִיחַ, שֶׁהוּא לְמַעְלָה, וַהֲרֵי הוּא כְּמוֹ רָקַח, רָגַע; וְאֵינוֹ כְּמוֹ רֹגַע הַיָּם (ישעיהו נ"א), וּכְמוֹ רֹקַע הָאָרֶץ (שם מלכים ב), שֶׁהַטַּעַם לְמַטָּה; וְכָל דָּבָר הַמְעֹרָב בַּחֲבֵרוֹ עַד שֶׁזֶּה קוֹפֵחַ מִזֶּה אוֹ רֵיחַ אוֹ טַעַם קָרוּי מִרְקַחַת:

רקח מרקחת. רֹקַח הֶעָשׂוּי עַ"י אֻמָּנוּת וְתַעֲרוֹבוֹת:

מעשה רקח. שֵׁם הָאֻמָּן בַּדָּבָר:

פסוק כו

ומשחת בו. כָּל הַמְּשִׁיחוֹת כְּמִין כִּי, חוּץ מִשֶּׁל מְלָכִים שֶׁהֵן כְּמִין נֵזֶר (כריתות ה'):

פסוק כט

וקדשת אתם. מְשִׁיחָה זוֹ מְקַדַּשְׁתָּם לִהְיוֹת קֹדֶשׁ קָדָשִׁים, וּמַה הִיא קְדֻשָּׁתָם? **כל הנגע** וְגוֹ':

כָּל הָרָאוּי לִכְלִי שָׁרֵת, מְשֻׁנְכָּנַס לְתוֹכוֹ, קָדוֹשׁ קְדֻשַּׁת הַגּוּף – לִפָּסֵל בְּיוֹצֵא וְלִינָה וּטְבוּל יוֹם וְאֵינוֹ נִפְדֶּה לָצֵאת לְחֹלִין, אֲבָל דָּבָר שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לָהֶם אֵין מְקַדְּשִׁין; וּשְׁנוּיָה הִיא מִשְׁנָה שְׁלֵמָה אֵצֶל מִזְבֵּחַ: מִתּוֹךְ שֶׁנֶּ' כָּל הַנֹּגֵעַ בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ (שמות כ"ט), שׁוֹמֵעַ אֲנִי בֵּין רָאוּי בֵּין שֶׁאֵינוֹ רָאוּי, תַּ"ל כְּבָשִׂים, מַה כְּבָשִׂים רְאוּיִים אַף כָּל רָאוּי; כָּל מְשִׁיחַת מִשְׁכָּן וְכֹהֲנִים וּמְלָכִים מְתֻרְגָּם לְשׁוֹן רִבּוּי, לְפִי שֶׁאֵין צָרִךְ מְשִׁיחָתָן אֶלָּא לְגְדֻלָּה, כִּי כֵן יִסַּד הַמֶּלֶךְ שֶׁזֶּה

חִנּוּךְ גְּדֶלְתָן, וּשְׁאָר מְשִׁיחוֹת – כְּמוֹ רְקִיקִין מְשׁוּחִין (שם), וְרֹאשִׁית שְׁמָנִים יִמְשָׁחוּ (עמוס ו') – לְשׁוֹן אֲרַמִּית בָּהֶן כִּלְשׁוֹן עִבְרִית:

פסוק לא

לדרתיכם. מִכָּאן לְמָדוּ רַבּוֹתֵינוּ לוֹמַר שֶׁכָּלוֹ קַיָּם לֶעָתִיד לָבֹא:

זה. בְּגִימַטְרִיָּא תְּרֵיסַר לֵגִין הָווּ (כריתות ה'):

פסוק לב

לא ייסך. בִּשְׁנֵי יוֹדֵי"ן, לְשׁוֹן לֹא יִפְעַל, כְּמוֹ (דברים ה טו) לְמַעַן יִיטַב לָךְ:

על בשר אדם לא ייסך. מִן הַשֶּׁמֶן הַזֶּה עַצְמוֹ:

ובמתכנתו לא תעשו כמהו. בְּסִכּוּם סַמָּנָיו לֹא תַעֲשׂוּ אַחֵר כָּמוֹהוּ בְּמִשְׁקַל סַמָּנִין הַלָּלוּ לְפִי מִדַּת הַיִּן שֶׁמָּן, אֲבָל אִם פָּחַת אוֹ רִבָּה סַמְמָנִין לְפִי מִדַּת הַיִּן שֶׁמָּן מֻתָּר, וְאַף הֶעָשׂוּי בְּמַתְכֹּנְתּוֹ שֶׁל זֶה, אֵין הַסָּךְ מִמֶּנּוּ חַיָּב אֶלָּא הָרוֹקְחוֹ:

ובמתכנתו. לְשׁוֹן חֶשְׁבּוֹן, כְּמוֹ (שמות ה ח) מַתְכֹּנֶת הַלְּבֵנִים, וְכֵן בְּמַתְכֻּנְתָּהּ שֶׁל קְטֹרֶת:

פסוק לג

ואשר יתן ממנו. מֵאוֹתוֹ שֶׁל מִשְׁחָה:

על זר. שֶׁאֵינוֹ צָרִךְ כְּהֻנָּה וּמַלְכוּת:

פסוק לד

נטף. הוּא צֳרִי, וְעַל שֶׁאֵינוֹ אֶלָּא שְׁרָף הַנּוֹטֵף מֵעֲצֵי הַקְּטָף קָרוּי נָטָף, וּבְלַעַז גוּמ"א, וְהַצֳּרִי קוֹרִין לוֹ טרי"אקה:

ושחלת. שֹׁרֶשׁ בֹּשֶׂם חָלָק וּמַצְהִיר כְּצִפֹּרֶן, וּבִלְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה קָרוּי צִפֹּרֶן, וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס וְטוּפְרָא:

וחלבנה. בֹּשֶׂם שֶׁרֵיחוֹ רַע, וְקוֹרִין לוֹ גַּלְבָּנָא, וּמְנָאָהּ הַכָּתוּב בֵּין סַמְנֵי הַקְּטֹרֶת לְלַמְּדֵנוּ שֶׁלֹּא יֵקַל בְּעֵינֵינוּ לְצָרֵף עִמָּנוּ בַּאֲגַדַּת תַּעֲנִיּוֹתֵינוּ וּתְפִלּוֹתֵינוּ אֶת פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיִּהְיוּ נִמְנִין עִמָּנוּ:

סמים. אֲחֵרִים:

ולבנה זכה. מִכָּאן לְמָדוּ רַבּוֹתֵינוּ י"א סַמָּנִין נֶאֶמְרוּ לוֹ לְמֹשֶׁה בְּסִינַי – מְעוּט סַמִּים שְׁנַיִם, נָטָף וּשְׁחֵלֶת וְחֶלְבְּנָה ג', הֲרֵי חֲמִשָּׁה, סַמִּים לְרִבּוֹת עוֹד כְּמוֹ אֵלּוּ הֲרֵי עֲשָׂרָה, וּלְבוֹנָה הֲרֵי י"א; וְאֵלּוּ הֵן הַצֳּרִי וְהַצִּפֹּרֶן הַחֶלְבְּנָה וְהַלְּבוֹנָה מֹר וּקְצִיעָה שִׁבֹּלֶת נֵרְדְּ וְכַרְכֹּם הֲרֵי ח' – שֶׁהַשִּׁבֹּלֶת וְנֵרְדְּ אֶחָד, שֶׁהַנֵּרְדְּ דּוֹמֶה לְשִׁבֹּלֶת – הַקִּשְׁטְ וְהַקִּלּוּפָה וְקִנָּמוֹן הֲרֵי י"א; בּוֹרִית כַּרְשִׁינָה אֵינוֹ נִקְטָר אֶלָּא בּוֹ שָׂפִין אֶת הַצִּפֹּרֶן לְלַבְּנָהּ שֶׁתְּהֵא נָאָה (כריתות ו'):

בד בבד יהיה. אֵלּוּ הָאַרְבָּעָה הַנִּזְכָּרִים כָּאן יִהְיוּ שָׁוִין מִשְׁקָל בְּמִשְׁקָל – כְּמִשְׁקָלוֹ שֶׁל זֶה כָּךְ מִשְׁקָלוֹ שֶׁל זֶה – וְכֵן שָׁנִינוּ: הַצֳּרִי וְהַצִּפֹּרֶן הַחֶלְבְּנָה וְהַלְּבוֹנָה מִשְׁקָל שִׁבְעִים שִׁבְעִים מָנֶה (שם); וּלְשׁוֹן בַּד נִרְאֶה בְּעֵינַי שֶׁהוּא לְשׁוֹן יָחִיד, אֶחָד בְּאֶחָד יִהְיוּ – זֶה כְּמוֹת זֶה:

פסוק לה

ממלח. כְּתַרְגּוּמוֹ מְעָרַב, שֶׁיְּעָרֵב שְׁחִיקָתָן יָפֶה יָפֶה זֶה עִם זֶה; וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁדּוֹמֶה לוֹ וַיִּירְאוּ הַמַּלָּחִים (יונה א'), מַלָּחַיִךְ וְחֹבְלַיִךְ (יחזקאל כ"ז) – עַל שֵׁם שֶׁמְּהַפְּכִין אֶת הַמַּיִם בְּמִשּׁוֹטוֹת כְּשֶׁמַּנְהִיגִים אֶת הַסְּפִינָה, כְּאָדָם הַמְהַפֵּךְ בְּכַף בֵּיצִים טְרוּפוֹת לְעָרְבָן עִם הַמַּיִם, וְכָל דָּבָר שֶׁאָדָם רוֹצֶה לְעָרֵב יָפֶה יָפֶה מְהַפְּכוֹ בְּאֶצְבַּע אוֹ בְּבָזָךְ:

ממלח טהור קדש. מְמֻלָּח יִהְיֶה, וְטָהוֹר יִהְיֶה וְקֹדֶשׁ יִהְיֶה:

פסוק לו

ונתתה ממנה וגו'. הֵיא קְטֹרֶת שֶׁבְּכָל יוֹם וְיוֹם שֶׁעַל מִזְבַּח הַפְּנִימִי שֶׁהוּא בְּאֹהֶל מוֹעֵד:

אשר אועד לך שמה. כָּל מוֹעֲדֵי דִּבּוּר שֶׁאֶקְבַּע לְךָ, אֲנִי קוֹבְעָם לְאוֹתוֹ מָקוֹם:

פסוק לז

במתכנתה. בְּמִנְיָן סַמְמָנֶיהָ:

קדש תהיה לך לה'. שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂנָּה אֶלָּא לִשְׁמִי:

פסוק לח

להריח בה. אֲבָל עוֹשֶׂה אַתָּה בְּמַתְכֹּנְתָּהּ מִשֶּׁלְּךָ, כְּדֵי לְמָכְרָהּ לַצַּבּוּר (כריתות ה'):

פרק לא

פסוק ב

קראתי בשם –. לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתִּי – אֶת בְּצַלְאֵל:

פסוק ג

חכמה. מַה שֶּׁאָדָם שׁוֹמֵעַ מֵאֲחֵרִים וְלָמֵד:

תבונה. מֵבִין דָּבָר מִלִּבּוֹ מִתּוֹךְ דְּבָרִים שֶׁלָּמַד:

דעת. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ:

פסוק ד

לחשב מחשבת. אֲרִיגַת מַעֲשֶׂה חֹשֶׁב:

פסוק ה

ובחרשת. לְשׁוֹן אָמָנוּת, כְּמוֹ חָרַשׁ חָכָם (ישעיהו מ'), וְאַנְקְלוֹס פֵּרַשׁ, וְשִׁנָּה בְּפֵרוּשָׁן, שֶׁחָרַשׁ אֲבָנִים קְרוּי אָמָן וְחָרַשׁ עֵץ קְרוּי נַגָּר:

למלאת. לְהוֹשִׁיבָהּ בְּמִשְׁבֶּצֶת שֶׁלָּהּ בְּמִלּוּאָהּ – לַעֲשׂוֹת הַמִּשְׁבֶּצֶת לְמִדַּת מוֹשַׁב הָאֶבֶן וְעָבְיָהּ:

פסוק ו

ובלב כל חכם לב וגו'. וְעוֹד שְׁאָר חַכְמֵי לֵב יֵשׁ בָּכֶם, וְכָל אֲשֶׁר נָתַתִּי בוֹ חָכְמָה וְעָשׂוּ אֵת כָּל אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ:

פסוק ז

ואת הארן לעדת. לְצֹרֶךְ לֶחוֹת הָעֵדוּת:

פסוק ח

הטהרה. עַל שֵׁם זָהָב טָהוֹר:

פסוק י

ואת בגדי השרד. אוֹמֵר אֲנִי – לְפִי פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא – שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁבִּבְגָדֵי כְהֻנָּה מְדַבֵּר, לְפִי שֶׁנֶּ' אֶצְלָם וְאֶת בִּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְאֶת בִּגְדֵי בָנָיו לְכַהֵן, אֶלָּא אֵלּוּ בִּגְדֵי הַשְׁרָד הֵם בִּגְדֵי הַתְּכֵלֶת וְהָאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי הָאֲמוּרִין בְּפָרָשַׁת מַסָּעוֹת, וְנָתְנוּ אֶל בֶּגֶד תְּכֵלֶת וּפָרְשׂוּ עָלָיו בֶּגֶד אַרְגָּמָן וּפָרְשׂוּ עֲלֵיהֶם בֶּגֶד תּוֹלַעַת שָׁנִי (במדבר ד'); וְנִרְאִין דְּבָרַי, שֶׁנֶּ' וּמִן הַתְּכֵלֶת וְהָאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת הַשָּׁנִי עָשׂוּ בִּגְדֵי שָׁרֵת לְשָׁרֵת בַּקֹּדֶשׁ (שמות ל"ט), וְלֹא הֻזְכַּר שֵׁשׁ עִמָּהֶם, וְאִם בְּבִגְדֵי כְהֻנָּה מְדַבֵּר, לֹא מָצִינוּ בְּאֶחָד מֵהֶם אַרְגָּמָן אוֹ תוֹלַעַת שָׁנִי בְּלֹא שֵׁשׁ:

בגדי השרד. יֵשׁ מְפָרְשִׁים לְשׁוֹן עֲבוֹדָה וְשֵׁרוּת, כְּתַרְגּוּמוֹ לְבוּשֵׁי שִׁמּוּשָׁא, וְאֵין לוֹ דִּמְיוֹן בַּמִּקְרָא; וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁהוּא לְשׁוֹן אֲרַמִּי, כְּתַרְגּוּם שֶׁל קְלָעִים וְתַרְגּוּם שֶׁל מִכְבָּר, שֶׁהָיוּ אֲרוּגִים בְּמַחַט עֲשׂוּיִים נְקָבִים נְקָבִים לצי"ר בְּלַעַז:

פסוק יא

ואת קטרת הסמים לקדש. לְצֹרֶךְ הַקְּטֹרֶת הַהֵיכָל שֶׁהוּא קֹדֶשׁ:

פסוק יג

ואתה דבר אל בני ישראל. וְאַתָּה אַע"פ שֶׁהִפְקַדְתִּיךָ לְצַוּוֹתָם עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, אַל יֵקַל בְּעֵינֶיךָ לִדְחוֹת אֶת הַשַּׁבָּת מִפְּנֵי אוֹתָהּ מְלָאכָה:

אך את שבתתי תשמרו. אַע"פ שֶׁתִּהְיוּ רְדוּפִין וּזְרִיזִין בִּזְרִיזוּת הַמְּלָאכָה, שַׁבָּת אַל תִּדְחֶה מִפָּנֶיהָ, כָּל אַכִּין וְרַקִּין מְעוּטִין – לְמַעַט שַׁבָּת מִמְּלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן:

כי אות הוא ביני וביניכם. אוֹת גְּדֹלָה הִיא בֵּינֵינוּ, שֶׁבָּחַרְתִּי בָכֶם בְּהַנְחִילִי לָכֶם אֶת יוֹם מְנוּחָתִי לִמְנוּחָה:

לדעת. הָאֱמוּת בָּהּ **כי אני ה' מקדשכם**:

פסוק יד

מות יומת. אִם יֵשׁ עֵדִים וְהַתְרָאָה:

ונכרתה. בְּלֹא הַתְרָאָה (מכילתא):

מחלליה. הַנּוֹהֵג בָּהּ חֹל בְּקִדֻּשָּׁתָהּ:

פסוק טו

שבת שבתון. מְנוּחַת מַרְגּוֹעַ וְלֹא מְנוּחַת עֲרַאי:

קדש לה'. שְׁמִירַת קִדֻּשָּׁתָהּ לִשְׁמִי וּבְמִצְוָתִי:

פסוק יז

וינפש. כְּתַרְגּוּמוֹ וְנָח, וְכָל לְשׁוֹן נֹפֶשׁ הוּא לְשׁוֹן נָפָשׁ, שֶׁמֵּשִׁיב נַפְשׁוֹ וּנְשִׁימָתוֹ בְּהַרְגִּיעוֹ מִטֹּרַח הַמְּלָאכָה; וּמִי שֶׁכָּתוּב בּוֹ לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע (ישעיה מ'), וְכָל פָּעֳלוֹ בְּמַאֲמָר, הֵכִּתִיב מְנוּחָה בְּעַצְמוֹ? לְשַׁבֵּר הָאֹזֶן מַה שֶּׁהִיא יְכוֹלָה לִשְׁמֹעַ:

פסוק יח

ויתן אל משה וגו'. אֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה – מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל קֹדֶם לְצִוּוּי מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן יָמִים רַבִּים הָיָה – שֶׁהֲרֵי בְּי"ז בְּתַמּוּז נִשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת, וּבְיוֹם הַכִּפּוּרִים נִתְרַצָּה הַקָּבָ"ה לְיִשְׂרָאֵל, וּלְמָחֳרַת הִתְחִילוּ בִּנְדבַת הַמִּשְׁכָּן וְהוּקַם בְּאֶחָד בְּנִיסָן (תנחומא):

ככלתו. ככלתו כְּתִיב – חָסֵר – שֶׁנִּמְסְרָה לוֹ תּוֹרָה בְּמַתְּנָה כְּכַלָּה לֶחָתָן, שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לִלְמֹד כָּלָּהּ בְּזְמַן מַעַט כָּזֶה. דָּבָר אַחֵר, מַה כַּלָּה מִתְקַשֶּׁטֶת בְּכ"ד קִשּׁוּטִין – הֵן הָאֲמוּרִים בְּסֵפֶר יְשַׁעְיָה – אַף תַּלְמִיד חָכָם צָרִיךְ לִהְיוֹת בָּקִי בְּכ"ד סְפָרִים:

לדבר אתו. הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים שֶׁבְּוָאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים:

לדבר אתו. מְלַמֵּד שֶׁהָיָה מֹשֶׁה שׁוֹמֵעַ מִפִּי הַגְּבוּרָה וְחוֹזְרִין וְשׁוֹנִין אֶת הַהֲלָכָה שְׁנֵיהֶם יַחַד:

לחת. לחת כְּתִיב שֶׁהָיוּ שְׁתֵּיהֶן שָׁוּוֹת (שם):

פרק לב

פסוק א

כי בשש משה. כְּתַרְגּוּמוֹ, לְשׁוֹן אִחוּר, וְכֵן בֹּשֶׁשׁ רִכְבּוֹ (שופטים ה'), וַיְחִילוּ עַד בּוֹשׁ (שם ג'); כִּי כְּשֶׁעָלָה מֹשֶׁה לָהָר אָמַר לָהֶם לְסוֹף אַרְבָּעִים יוֹם אֲנִי בָא בְּתוֹךְ שֵׁשׁ שָׁעוֹת, כְּסִבּוּרִים הֵם שֶׁאוֹתוֹ יוֹם שֶׁעָלָה מִן הַמַּיִם הוּא, וְהוּא אָמַר לָהֶם שִׁלֵּמִים – אַרְבָּעִים יוֹם וְלֵילוֹ עִמּוֹ – וְיוֹם עֲלִיָּתוֹ אֵין לֵילוֹ עִמּוֹ, שֶׁהֲרֵי בְּז' בְּסִיוָן עָלָה, נִמְצָא יוֹם אַרְבָּעִים בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז. בְּי"ו בָּא שָׂטָן וְעִרְבֵּב אֶת הָעוֹלָם, וְהֶרְאָה דְּמוּת חֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה וְעִרְבּוּבְיָה, לוֹמַר וַדַּאי מֵת מֹשֶׁה לְכָךְ בָּא עִרְבּוּבְיָא לְעוֹלָם, אָמַר לָהֶם מֵת מֹשֶׁה, שֶׁכְּבָר בָּאוּ שֵׁשׁ שָׁעוֹת וְלֹא בָא וְכוּ'

כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (דף פ"ט); וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁלֹּא טָעוּ אֶלָּא בְּיוֹם הַמְעֻנָּן בֵּין קֻדָּם חֲצוֹת בֵּין לְאַחַר חֲצוֹת, שֶׁהֲרֵי לֹא יָרַד מֹשֶׁה עַד יוֹם הַמָּחֳרָת, שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּשְׁכִּימוּ מִמָּחֳרָת וַיַּעֲלוּ עֹלֹת:

אשר ילכו לפנינו. אֱלוֹהוֹת הַרְבֵּה אִוּוּ לָהֶם (סנהדרין ס"ג):

כי זה משה האיש. כְּמִין דְּמוּת מֹשֶׁה הֶרְאָה לָהֶם הַשָּׂטָן, שֶׁנּוֹשְׂאִים אוֹתוֹ בַּאֲוִיר רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם (שבת פ"ט):

אשר העלנו מארץ מצרים. וְהָיָה מוֹרֶה לָנוּ דֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלֶה בָּהּ, עַתָּה צְרִיכִין אָנוּ לֵאלוֹהוֹת אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ:

פסוק ב

באזני נשיכם. אָמַר אַהֲרֹן בְּלִבּוֹ: הַנָּשִׁים וְהַיְלָדִים חָסִים עַל תַּכְשִׁיטֵיהֶן, שֶׁמָּא יִתְעַכֵּב הַדָּבָר וּבְתוֹךְ כָּךְ יָבֹא מֹשֶׁה, וְהֵם לֹא הִמְתִּינוּ וּפָרְקוּ מֵעַל עַצְמָן:

פרקו. לְשׁוֹן צִוּוּי, מִגְזֶרֶת פְּרֵק לְיָחִיד, כְּמוֹ בָּרְכוּ מִגְזֶרֶת בָּרֵךְ:

פסוק ג

ויתפרקו. לְשׁוֹן פְּרִיקַת מַשָּׂא, כְּשֶׁנִּטְלוּם מֵאָזְנֵיהֶם נִמְצְאוּ הֵם מְפֹרָקִים מִנִּזְמֵיהֶם, דישקרייי"ר בְּלַעַז:

את נזמי. כְּמוֹ מִנְזָמַי, כְּמוֹ כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר (שמות ט') – מִן הָעִיר:

פסוק ד

ויצר אתו בחרט. יֵשׁ לְתַרְגְּמוֹ בִּשְׁנֵי פָנִים, הָאֶחָד וַיָּצַר – לְשׁוֹן קְשִׁירָה, בַּחֶרֶט – לְשׁוֹן סוּדָר, כְּמוֹ וְהַמִּטְפָּחוֹת וְהָחֲרִיטִים (ישעיהו ג'), וַיָּצַר כִּכְרִים כֶּסֶף בִּשְׁנֵי חֲרִטִים (מלכים ב ה'), וְהַשֵּׁנִי וַיָּצַר – לְשׁוֹן צוּרָה, בַּחֶרֶט – כְּלֵי אֻמָּנוּת הַצּוֹרְפִין שֶׁחוֹרְצִין וְחוֹרְתִין בּוֹ צוּרוֹת בָּזָהָב, כְּעֵט סוֹפֵר הַחוֹרֵת אוֹתִיּוֹת בְּלוּחוֹת וּפִנְקָסִין, כְּמוֹ וּכְתֹב עָלָיו בְּחֶרֶט אֱנוֹשׁ (ישעיהו ח'), וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם אֻנְקְלוֹס וְצַר יָתֵיהּ בְּזִיפָא, לְשׁוֹן זִיוּף, הוּא כְּלֵי אֻמָּנוּת שֶׁחוֹרְצִין בּוֹ בְּזָהָב אוֹתִיּוֹת וּשְׁקֻדִּים, שֶׁקּוֹרִין בְּלַעַז ניי"ל, וּמְזַיְּפִין עַל יָדוֹ חוֹתָמוֹת:

עגל מסכה. כֵּיוָן שֶׁהִשְׁלִיכוֹ לְאוּר בְּכוּר, בָּאוּ מְכַשְּׁפֵי עֵרֶב רַב שֶׁעָלוּ עִמָּהֶם מִמִּצְרַיִם וַעֲשָׂאוּהוּ בְּכִשָּׁפִים; וְיֵשׁ אוֹמְרִים מִיכָה הָיָה שָׁם, שֶׁיָּצָא מִתּוֹךְ דְּמוּסֵי בְּנָיָן שֶׁנִּתְמַעֵךְ בּוֹ בְּמִצְרַיִם, וְהָיָה בְיָדוֹ שֵׁם וְטַס שֶׁכָּתַב בּוֹ מֹשֶׁה "עֲלֵה שׁוֹר" "עֲלֵה שׁוֹר" לְהַעֲלוֹת אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף מִתּוֹךְ נִילוּס – וְהִשְׁלִיכוֹ לְתוֹךְ הַכּוּר וְיָצָא הָעֵגֶל (תנחומא):

מסכה. לְשׁוֹן מַתֶּכֶת; דְּ"אַ קכ"ה קַנְטְרִין זָהָב הָיוּ בּוֹ כְּגִימַטְרִיָּא שֶׁל מַסֵּכָה (שם):

אלה אלהיך. וְלֹא נֶאֱמַר אֵלֶּה אֱלֹהֵינוּ, מִכָּאן שֶׁעֵרֶב רַב שֶׁעָלוּ מִמִּצְרַיִם הֵם שֶׁנִּקְהֲלוּ עַל אַהֲרֹן וְהֵם שֶׁעָשׂוּהוּ, וְאַחַר כָּךְ הִטְעוּ אֶת יִשְׂרָאֵל אַחֲרָיו (שם):

פסוק ה

וירא אהרן. שֶׁהָיָה בּוֹ רוּחַ חַיִּים, שֶׁנֶּאֱמַר בְּתַבְנִית שׁוֹר אֹכֵל עֵשֶׂב (תהלים ק"ו), וְרָאָה שֶׁהִצְלִיחַ מַעֲשֵׂה שָׂטָן וְלֹא הָיָה לוֹ פֶּה לְדַחוֹתָם לְגַמְרֵי:

ויבן מזבח. לְדָחוֹתָם:

ויקרא חג לה' מחר. וְלֹא הַיּוֹם, שֶׁמָּא יָבֹא מֹשֶׁה קֹדֶם שֶׁיִּתְעַבְּדוּהוּ, וְהוּא פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ, בְּוַיִּקְרָא רַבָּה, דְּבָרִים הַרְבֵּה רָאָה אַהֲרֹן – רָאָה חוּר בֶּן אֲחוֹתוֹ שֶׁהָיָה מוֹכִיחָם וַהֲרָגוּהוּ, וְזֶהוּ וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לְפָנָיו – וַיָּבֶן מִזְבּוּחַ לְפָנָיו – וְעוֹד רָאָה וְאָמַר מוּטָב שֶׁיִּתָּלֶה בִּי הַסֵּרָחוֹן וְלֹא בָהֶם, וְעוֹד רָאָה וְאָמַר אִם הֵם בּוֹנִים אֶת הַמִּזְבֵּחַ, וְזֶה מֵבִיא צְרוֹר וְזֶה מֵבִיא אֶבֶן וְנִמְצֵאת מְלַאכְתָּן עֲשׂוּיָה בְּבַת אַחַת, מִתּוֹךְ שֶׁאֲנִי בוֹנֶה אוֹתוֹ וַאֲנִי מִתְעַצֵּל בְּמְלַאכְתִּי, בֵּין כָּךְ וּבֵין כָּךְ מֹשֶׁה בָּא:

חג לה'. בְּלִבּוֹ הָיָה לַשָּׁמַיִם, בָּטוּחַ הָיָה שֶׁיָּבֹא מֹשֶׁה וְיַעַבְדוּ אֶת הַמָּקוֹם:

פסוק ו

וישכימו. הַשָּׁטָן זָרָזָם, כְּדֵי שֶׁיֶּחֱטְאוּ:

לצחק. יֵשׁ בְּמַשְׁמַע הַזֶּה גִּלּוּי עֲרָיוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּ' לְצַחֵק בִּי (בראשית ל"ט), וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּ' יָקוּמוּ נָא הַנְּעָרִים וִישַׂחֲקוּ לְפָנֵינוּ (שמואל ב ב'), אַף כֵּן נֶהֱרַג חוּר (שמות רבה):

פסוק ז

וידבר. לְשׁוֹן קְשִׁי הוּא, כְּמוֹ וַיְדַבֵּר אִתָּם קָשׁוֹת (בראשית מ"ב):

לך רד. מִגְּדֻלָּתְךָ – לֹא נָתַתִּי לְךָ גְּדֻלָּה אֶלָּא בִּשְׁבִילָם (ברכות ל"ב), בְּאוֹתָהּ שָׁעָה נִתְנַדָּה מֹשֶׁה מִפְּנֵי בֵּית דִּין שֶׁל מַעְלָה (תנחומא):

שחת עמך. שִׁחֵת הָעָם לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא עַמְּךָ – עֵרֶב רַב שֶׁקִּבַּלְתָּ מֵעִצְמְךָ וְגֵירַתָם וְלֹא נִמְלַכְתָּ בִּי, וְאָמַרְתָּ טוֹב שֶׁיִּדְבְּקוּ גֵּרִים בַּשְּׁכִינָה – הֵם שִׁחֲתוּ וְהִשְׁחִיתוּ (שמות רבה):

פסוק ט

קשה ערף. מַחֲזִירִין קְשִׁי עָרְפָּם לְנֶגֶד מוֹכִיחֵיהֶם וּמְמָאֲנִים לִשְׁמֹעַ:

פסוק י

הניחה לי. עֲדַיִן לֹא שָׁמַעְנוּ שֶׁהִתְפַּלֵּל מֹשֶׁה עֲלֵיהֶם וְהוּא אוֹמֵר הַנִּיחָה לִי? אֶלָּא כָּאן פָּתַח לוֹ פֶּתַח וְהוֹדִיעוֹ שֶׁהַדָּבָר תָּלוּי בּוֹ – שֶׁאִם יִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם לֹא יְכַלֵּם (ברכות ל"ב):

פסוק יא

למה ה' יחרה אפך. כְּלוּם מִתְקַנֵּא אֶלָּא חָכָם בְּחָכָם, גִּבּוֹר בְּגִבּוֹר:

פסוק יב

והנחם. הִתְעַשֵּׁת מַחֲשָׁבָה אַחֶרֶת – לְהֵיטִיב לָהֶם

על הרעה. אֲשֶׁר חָשַׁבְתָּ לָהֶם:

פסוק יג

זכר לאברהם. אִם עָבְרוּ עַל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, אַבְרָהָם אֲבִיהֶם נִתְנַסָּה בַּעֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת וַעֲדַיִן לֹא קִבֵּל שְׂכָרוֹ, תְּנֵהוּ לוֹ וְיֵצְאוּ עֲשָׂרָה בַעֲשָׂרָה (תנחומא):

לאברהם ליצחק ולישראל. אִם לִשְׂרָפָה הֵם, זְכֹר לְאַבְרָהָם שֶׁמָּסַר עַצְמוֹ לִשְׂרֹף עָלֶיךָ בְּאוּר כַּשְׂדִּים, אִם לַהֲרִינָה, זְכֹר לְיִצְחָק שֶׁפִּשֵּׁט צַוָּארוֹ לַעֲקֵדָה, אִם לְגָלוּת, זְכֹר לְיַעֲקֹב שֶׁגָּלָה לְחָרָן, וְאִם אֵינָן נִצּוֹלִין בִּזְכוּתָן, מָה אַתָּה אוֹמֵר לִי וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל? וְאִם כְּסֵא שֶׁל ג' רַגְלַיִם אֵינוֹ עוֹמֵד לְפָנֶיךָ בְּשָׁעַת כַּעַסְךָ, קַל וָחֹמֶר לְכִסֵּא שֶׁל רֶגֶל אַחַת (ברכות ל"ב):

אשר נשבעת להם בך. לֹא נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּדָבָר שֶׁהוּא כֻּלֶּה – לֹא בַּשָּׁמַיִם וְלֹא בָּאָרֶץ וְלֹא בָּהָרִים וְלֹא בַּגְּבָעוֹת – אֶלָּא בְךָ, שֶׁאַתָּה קַיָּם וּשְׁבוּעָתְךָ קַיֶּמֶת לְעוֹלָם, שֶׁנֶּ' בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה' (בראשית כ"ב), וּלְיִצְחָק נֶאֱמַר וַהֲקִמֹתִי אֶת הַשְּׁבוּעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ (שם), וּלְיַעֲקֹב נֶאֱמַר אֲנִי אֵל שַׁדַּי פְּרֵה וּרְבֵה (שם ל"ה) – נִשְׁבַּע לוֹ בְּאֵל שַׁדַּי:

פסוק טו

משני עבריהם. הָיוּ הָאוֹתִיּוֹת נִקְרָאוֹת, וּמַעֲשֶׂה נִסִּים הוּא (שבת ק"ד):

פסוק טז

מעשה אלהים המה. כְּמַשְׁמָעוֹ – הוּא בִּכְבוֹדוֹ עֲשָׂאָן; דְּ"אַ, כְּאָדָם הָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ כָּל עֲסָקָיו שֶׁל פְּלוֹנִי בְּמִלְאכָה פְּלוֹנִית, כָּךְ כָּל שַׁעֲשׁוּעָיו שֶׁל הַקָּבָ"ה בַּתּוֹרָה:

חרות. לְשׁוֹן חרת וחרט אֶחָד הוּא, שְׁנֵיהֶם לְשׁוֹן חִקּוּק, אנטלי"ר בְּלַעַז:

פסוק יז

ברעה. בַּהֲרִיעוֹ, שֶׁהָיוּ מְרִיעִים וּשְׂמֵחִים וְצוֹחֲקִים:

פסוק יח

אין קול ענות גבורה. אֵין קוֹל הַזֶּה נִרְאֶה קוֹל עֲנִיַּת גִּבּוֹרִים הַצּוֹעֲקִים "נִצָּחוֹן" וְלֹא קוֹל חַלָּשִׁים שֶׁצּוֹעֲקִים "וַי אָנוּסָה":

קול ענות. קוֹל חֵרוּפִין וְגִדּוּפִין, הַמְעַנִּין אֶת נֶפֶשׁ שׁוֹמְעָן כְּשֶׁנֶּאֱמָרִין לוֹ:

פסוק יט

וישלך מידו וגו'. אָמַר: מַה פֶּסַח שֶׁהוּא אֶחָד מִן הַמִּצְווֹת, אָמְרָה תּוֹרָה כָּל בֶּן נֵכָר לֹא יֹאכַל בּוֹ (שמות י"ב), הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ כָּאן וְכָל יִשְׂרָאֵל מְשֻׁמָּדִים וְאֶתְנַנָּה לָהֶם? (שבת פ"ז):

תחת ההר. לְרַגְלֵי הָהָר:

פסוק כ

ויזר. לְשׁוֹן נִפּוּץ, וְכֵן יִזֹּרֶה עַל נָוֵהוּ גָּפְרִית (איוב י"ח), וְכֵן כִּי חִנָּם מְזֹרָה הָרֶשֶׁת (משלי א'), שֶׁזּוֹרִין בָּהּ דָּגָן וְקִטְנִיּוֹת:

וישק את בני ישראל. נִתְכַּוְּנוּ לְבָדְקָן כְּסוֹטוֹת; שְׁלֹשׁ מִיתוֹת נִדּוֹנוּ שָׁם, אִם יֵשׁ עֵדִים וְהַתְרָאָה בְּסֵיף – כְּמִשְׁפַּט אַנְשֵׁי עִיר הַנִּדַּחַת שֶׁהֵן מְרֻבִּין – עֵדִים בְּלֹא הַתְרָאָה בְּמַגֵּפָה, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּגֹּף ה' אֶת הָעָם, לֹא עֵדִים וְלֹא הַתְרָאָה בְּהִדְרוֹקָן, שֶׁבְּדָקוּם הַמַּיִם וְצָבוּ בִטְנֵיהֶם (יומא ס"ו):

פסוק כא

מה עשה לך העם. כַּמָּה יִסּוּרִים סָבַלְתָּ שֶׁיִּסְרוּךָ עַד שֶׁלֹּא תָּבִיא עֲלֵיהֶם חֵטְא זֶה:

פסוק כב

כי ברע הוא. בְּדָרָךְ רַע הֵם הוֹלְכִין תָּמִיד, וּבְנִסְיוֹנוֹת לִפְנֵי הַמָּקוֹם:

פסוק כד

ואמר להם. דָּבָר אֶחָד – "לְמִי זָהָב" לָבַד – וְהֵם מִהֲרוּ וְהִתְפָּרְקוּ וַיִּתְּנוּ לִי:

ואשלכהו באש. וְלֹא יָדַעְתִּי שֶׁיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה, וַיֵּצֵא:

פסוק כה

פרע. מְגֻלֶּה; נִתְגַּלָּה שִׁמְצוֹ וּקְלוֹנוֹ, כְּמוֹ וּפָרַע אֶת רֹאשׁ הָאִשָּׁה (במדבר ה'):

לשמצה בקמיהם. לִהְיוֹת לָהֶם הַדָּבָר הַזֶּה לִגְנוּת בְּפִי כָּל הַקָּמִים עֲלֵיהֶם:

פסוק כו

מי לה' אלי. יָבֹא אֵלַי:

כל בני לוי. מִכָּאן שֶׁכָּל הַשֵּׁבֶט כָּשֵׁר (יומא ס"ו):

פסוק כז

כה אמר וגו'. וְהֵיכָן אָמַר? זִבַּח לָאֱלֹהִים יָחֳרָם (שמות כ"ב) – כָּךְ שְׁנוּיָה בִּמְכִילְתָּא:

אחיו. מֵאִמּוֹ וְהוּא יִשְׂרָאֵל (יומא ס"ו):

פסוק כט

מלאו ידכם. אַתֶּם הַהוֹרְגִים אוֹתָם – בְּדָבָר זֶה תִּתְחַנְּכוּ לִהְיוֹת כֹּהֲנִים לַמָּקוֹם:

כי איש. מִכֶּם יְמַלֵּא יָדוֹ **בבנו ובאחיו**:

פסוק ל

אכפרה בעד חטאתכם. אֻשִּׁים כֹּפֶר וְקִנּוּחַ וּסְתִימָה לְנֶגֶד חַטַּאתְכֶם, לְהַבְדִּיל בֵּינֵיכֶם וּבֵין הַחֵטְא:

פסוק לא

אלהי זהב. אַתָּה הוּא שֶׁגִּרַמְתָּ לָהֶם, שֶׁהִשְׁפַּעְתָּ לָהֶם זָהָב וְכֶסֶף חָפְצָם, מַה יַּעֲשׂוּ שֶׁלֹּא יֶחֶטְאוּ? מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיָה מַאֲכִיל וּמַשְׁקֶה אֶת בְּנוֹ וּמְקַשְּׁטוֹ וְתוֹלֶה לוֹ כִּיס בְּצַוָּארוֹ וּמַעֲמִידוֹ בְּפֶתַח בֵּית זוֹנוֹת, מַה יַּעֲשֶׂה הַבֵּן שֶׁלֹּא יֶחֱטָא:

פסוק לב

ועתה אם תשא חטאתם. הֲרֵי טוֹב – אֵינִי אוֹמֵר לְךָ מְחֵנִי, וְאִם אַיִן מְחֵנִי; וְזֶה מִקְרָא קָצָר, וְכֵן הַרְבֵּה:

מספרך. מִכָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ עָלַי שֶׁלֹּא הָיִיתִי כְּדַאי לְבַקֵּשׁ עֲלֵיהֶם רַחֲמִים:

פסוק לד

אל אשר דברתי לך. יֵשׁ כָּאן לְךָ אֵצֶל דִּבּוּר בִּמְקוֹם אֵלֶיךָ, וְכֵן לְדַבֶּר לוֹ עַל אֲדֹנָיְהוּ (מלכים א ב':י"ט):

הנה מלאכי. וְלֹא אֲנִי:

וביום פקדי וגו'. עַתָּה שָׁמַעְתִּי אֵלֶיךָ מִלְּכַלּוֹתָם יַחַד, וְתָמִיד תָּמִיד כְּשֶׁאֶפְקֹד עֲלֵיהֶם עֲוֹנוֹתֵיהֶם וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם מְעַט מִן הֶעָוֹן הַזֶּה עִם שְׁאָר הָעֲוֹנוֹת; וְאֵין פֶּרְעָנוּת בָּאָה עַל יִשְׂרָאֵל שֶׁאֵין בָּהּ קְצָת מִפִּרְעוֹן עָוֹן הָעֵגֶל (סנהדרין ק"ב):

פסוק לה

ויגף ה' את העם. מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם לְעֵדִים בְּלֹא הַתְרָאָה:

פרק לג

פסוק א

לך עלה מזה. אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת, לְכָךְ נֶאֱמַר עֲלֵה; דְּ"אַ, כְּלַפֵּי שֶׁאָמַר לוֹ בְּשָׁעַת הַכַּעַס "לֶךְ רֵד" אָמַר לוֹ בְּשָׁעַת רָצוֹן "לֵךְ עֲלֵה" (תנחומא):

אתה והעם. כָּאן לֹא נֶאֱמַר וַעֲמֹךְ:

פסוק ב

וגרשתי את הכנעני וגו'. ו' אִמּוֹת הֵם וְהַגִּרְגָּשִׁי עָמַד וּפָנָה מִפְּנֵיהֶם מֵאֵלָיו (תלמוד ירושלמי שביעית ו'):

פסוק ג

אל ארץ זבת חלב ודבש. אֲנִי אוֹמֵר לְךָ לְהַעֲלוֹתָם:

כי לא אעלה בקרבך. לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר לְךָ וְשָׁלַחְתִּי לְפָנֶיךָ מַלְאָךְ:

כי עם קשה ערף אתה. וּכְשֶׁשָּׁכִינָתִי בְּקִרְבְּכֶם וְאַתֶּם מַמְרִים בִּי, מַרְבֶּה אֲנִי עֲלֵיכֶם זַעַם:

אכלך. לְשׁוֹן כְּלָיוֹן:

פסוק ד

הדבר הרע. שֶׁאֵין הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה וּמְהַלֶּכֶת עִמָּם:

איש עדיו. כְּתָרִים שֶׁנִּתְּנוּ לָהֶם בְּחוֹרֵב כְּשֶׁאָמְרוּ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע (שבת פ"ח):

פסוק ה

רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך. אִם אֶעֱלֶה בְקִרְבְּךָ וְאַתֶּם מַמְרִים בִּי בְּקַשְׁיוּת עָרְפְּכֶם אֶזְעֹם עֲלֵיכֶם רֶגַע אֶחָד – שֶׁהוּא שִׁעוּר זַעְמוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר חֲבִי כִמְעַט רֶגַע עַד יַעֲבָר זָעַם (ישעיהו כ"ו) – וַאֲכַלֶּה אֶתְכֶם, לְפִיכָךְ טוֹב לָכֶם שֶׁאֶשְׁלַח מַלְאָךְ:

ועתה. פֶּרְעָנוּת זוֹ תִּלְקוּ מִיָּד – שֶׁתּוֹרִידוּ עֶדְיְכֶם מֵעֲלֵיכֶם:

ואדעה מה אעשה לך. בִּפְקֻדַּת שְׁאָר הֶעָוֹן אֲנִי יוֹדֵעַ מַה שֶּׁבְּלִבִּי לַעֲשׂוֹת לְךָ:

פסוק ו

את עדים מהר חורב. אֶת הָעֲדָיִ שֶׁהָיָה בְיָדָם מֵהַר חוֹרֵב:

פסוק ז

ומשה. מֵאוֹתוֹ עָוֹן וָהָלְאָה,

יקח את האהל. לְשׁוֹן הוֹוֶה הוּא – לוֹקֵחַ אָהֳלוֹ וְנוֹטֵהוּ מִחוּץ לַמַּחֲנָה; אָמַר מְנֻוָּדֶה לְרַב מְנֻוָּדֶה לַתַּלְמִיד (תנחומא):

הרחק. אַלְפַּיִם אַמָּה, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱ אַךְ רָחוֹק יִהְיֶה בֵּינֵיכֶם וּבֵנָיו כְּאַלְפַּיִם אַמָּה בַּמִּדָּה (יהושע ג'):

וקרא לו. וְהָיָה קוֹרֵא לוֹ אֹהֶל מוֹעֵד, הוּא בֵּית וַעַד לְמְבַקְּשֵׁי תוֹרָה:

כל מבקש ה'. מִכָּאן לְמְבַקֵּשׁ פְּנֵי זָקֵן כִּמְקַבֵּל פְּנֵי שְׁכִינָה (תנחומא):

יצא אל אהל מועד. כְּמוֹ יוֹצֵא. דְּ"אַ וְהָיָה כָּל מְבַקֵּשׁ ה' – אֲפִלּוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת כְּשֶׁהָיוּ שׁוֹאֲלִים מִקּוֹם שְׁכִינָה, חַבְרֵיהֶם אוֹמְרִים לָהֶם הֲרֵי הוּא בְּאָהֳלוֹ שֶׁל מֹשֶׁה:

פסוק ח

והיה. לְשׁוֹן הוֹוֶה:

כצאת. מֹשֶׁה מִן הַמַּחֲנָה לָלֶכֶת **אל האהל**:

יקומו כל העם. עוֹמְדִים מִפָּנָיו, וְאֵין יוֹשְׁבִין עַד שֶׁנִּתְכַּסֶּה מֵהֶם:

והביטו אחרי משה. לְשֶׁבַח – אַשְׁרֵי יִלּוּד אִשָּׁה שֶׁכָּךְ מֻבְטָח שֶׁהַשְּׁכִינָה תִּכָּנֵס אַחֲרָיו לְפֶתַח אָהֳלוֹ:

פסוק ט

ודבר עם משה. כְּמוֹ וּמְדַבֵּר עִם מֹשֶׁה; תַּרְגּוּמוֹ וּמִתְמַלֵּל עִם מֹשֶׁה שֶׁהוּא כְּבוֹד שְׁכִינָה, כְּמוֹ וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מְדַבֵּר אֵלָיו (במדבר ז'), וְאֵינוֹ קוֹרֵא מְדַבֵּר אֵלָיו; כְּשֶׁהוּא קוֹרֵא מְדַבֵּר, פִּתְרוֹנוֹ הַקּוֹל מְדַבֵּר בֵּינוֹ לְבֵין עַצְמוֹ, וְהַהֶדְיוֹט שׁוֹמֵעַ מֵאֵלָיו, וּכְשֶׁהוּא קוֹרֵא מְדַבֵּר מַשְׁמַע שֶׁהַמֶּלֶךְ מְדַבֵּר עִם הַהֶדְיוֹט:

פסוק י

והשתחוו. לַשְּׁכִינָה:

פסוק יא

ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. וּמִתְמַלֵּל עִם מֹשֶׁה:

ושב אל המחנה. לְאַחַר שֶׁנִּדְבַּר עִמּוֹ הָיָה מֹשֶׁה שָׁב אֶל הַמַּחֲנֶה וּמְלַמֵּד לַזְּקֵנִים מַה שֶּׁלָּמַד; וְהַדָּבָר הַזֶּה נָהֵג מֹשֶׁה מִיּוֹם הַכִּפּוּרִים עַד שֶׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן, וְלֹא יוֹתֵר, שֶׁהֲרֵי בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז נִשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת, וּבְי"ח שָׂרַף אֶת הָעֶגֶל וְדָן אֶת הַחוֹטְאִים, וּבְי"ט עָלָה שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם וְגוֹ' (שמות ל"ב), וְעָשָׂה שָׁם אַרְבָּעִים יוֹם וּבְקֵשׁ רַחֲמִים, שֶׁנֶּאֱמַר וָאֶתְנַפַּל לִפְנֵי ה' וְגוֹ' (דברים ט'), וּבְרֹאשׁ חֹדֶשׁ אֱלוּל נֶאֱמַר לוֹ וְעֲלִיתָ בַבֹּקֶר אֶל הַר סִינַי (שמות ל"ד), לְקַבֵּל לוּחוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת – וְעָשָׂה שָׁם מ' יוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם וְאָנֹכִי עָמַדְתִּי בָהָר כַּיָּמִים הָרִאשֹׁונִים וְגוֹ' – מָה הָרִאשׁוֹנִים בְּרָצוֹן אַף הָאַחֲרוֹנִים בְּרָצוֹן, אֶמֹר מֵעַתָּה אֶמְצָעִיִּים הָיוּ בְכַעַס – בְּעֲשָׂרָה בְּתִשְׁרֵי נִתְרַצָּה הַקָּבָ"ה לְיִשְׂרָאֵל בְּשִׂמְחָה וּבְלֵב שָׁלֵם, וְאָמַר לוֹ לְמֹשֶׁה סָלַחְתִּי, וּמָסַר לוֹ לוּחוֹת אֲחֵרוֹנוֹת, וְיָרַד וְהִתְחִיל לְצַוּוֹתָם עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, וַעֲשָׂאוּהוּ עַד אֶחָד בְּנִיסָן, וּמִשֶּׁהוּקַם לֹא נִדְבַּר עִמּוֹ עוֹד אֶלָּא מֵאֹהֶל מוֹעֵד (תנחומא):

ושב אל המחנה. תַּרְגּוּמוֹ וְתָיֵב לְמַשְׁרְיָתָא, לְפִי שֶׁהוּא לְשׁוֹן הוֹוֶה, וְכֵן כָּל הָעִנְיָן, **וראה כל העם** – וְחָזַן, **ונצבו** – וְקָיְמִין, **והביטו** – וּמְסַתְּכְלִין, **והשתחוו** – וְסָגְדִין. וּמְדָרָשׁוֹ: **ודבר ה' אל משה** – שֶׁיָּשׁוּב אֶל הַמַּחֲנֶה, אָמַר לוֹ אֲנִי בְכַעַס וְאַתָּה בְכַעַס, אִם כֵּן מִי יַקְרִיבֵם? (תנחומא):

פסוק יב

ראה אתה אמר אלי. רְאֵה – תֵּן עֵינֶיךָ וְלִבְּךָ עַל דְּבָרֶיךָ:

אתה אמר אלי וגו' ואתה לא הודעתני וגו'. וַאֲשֶׁר אָמַרְתָּ לִי הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ מַלְאָךְ, אֵין זוֹ הוֹדָעָה, שֶׁאֵין אֲנִי חָפֵץ בָּהּ:

ואתה אמרת ידעתיך בשם. הִכַּרְתִּיךָ מִשְּׁאָר בְּנֵי אָדָם בְּשֵׁם חֲשִׁיבוּת, שֶׁהֲרֵי אָמַרְתָּ לִי הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן וְגוֹ' וְגַם בְּךָ יַאֲמִינוּ לְעוֹלָם (שמות י"ט):

פסוק יג

ועתה וגו'. אִם אֶמֶת שֶׁמָּצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ **הודעני נא את דרכך**. מַה שֶּׁכָּר אַתָּה נוֹתֵן לְמוֹצְאֵי חֵן בְּעֵינֶיךָ:

ואדעך למען אמצא חן בעיניך. וְאֵדַע בָּזוֹ מִדַּת תַּגְמוּלֶיךָ – מַה הִיא מְצִיאַת חֵן שֶׁמָּצָאתִי בְּעֵינֶיךָ; וּפִתְרוֹן **למען אמצא חן** – לְמַעַן אַכִּיר כַּמָּה שָׂכָר מְצִיאַת הַחֵן:

וראה כי עמך הגוי הזה. שֶׁלֹּא תֹּאמַר וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל וְאֶת אֵלֶּה תַּעֲזֹב, רְאֵה כִּי עַמְּךָ הֵם מִקֶּדֶם, וְאִם בָּהֶם תִּמְאַס, אֵינִי סוֹמֵךְ עַל הַיּוֹצְאִים מֵחֶלְצַי שֶׁיִּתְקַיְּמוּ, וְאֶת תַּשְׁלוּם הַשָּׂכָר שֶׁלִּי בָּעֶם הַזֶּה תּוֹדִיעֵנִי; וְרִבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ בְּמַסֶּכֶת בְּרָכוֹת (דף ז'), וְאֵנִי לְיַשֵּׁב הַמִּקְרָאוֹת עַל אָפְנֵיהֶם וְעַל סִדְרָם בָּאתִי:

פסוק יד

ויאמר פני ילכו. כְּתַרְגּוּמוֹ – לֹא אֶשְׁלַח עוֹד מַלְאָךְ, אֲנִי בְעַצְמִי אֵלֵךְ, כְּמוֹ וּפָנֶיךָ הוֹלְכִים בַּקְּרָב (שמואל ב י"ז:י"א):

פסוק טו

ויאמר אליו. בְּזוֹ אֲנִי חָפֵץ, כִּי עַל יְדֵי מַלְאָךְ אַל תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה:

פסוק טז

ובמה יודע אפוא. יִוָּדַע מְצִיאַת הַחֵן, **הלוא בלכתך עמנו**. וְעוֹד דָּבָר אֲנִי שׁוֹאֵל מִמְּךָ, שֶׁלֹּא תַּשְׁרֶה שְׁכִינָתְךָ עוֹד עַל אֻמּוֹת הָעוֹלָם.

ונפלינו אני ועמך. וְנִהְיֶה מֻבְדָּלִים בַּדָּבָר הַזֶּה מִכָּל הָעָם (ברכות ז'), כְּמוֹ וְהִפְלָה ה' בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וְגוֹ' (שמות ט'):

פסוק יז

גם את הדבר הזה. שֶׁלֹּא תַּשְׁרֶה שְׁכִינָתִי עוֹד עַל אֻמּוֹת הָעוֹלָם **אעשה**, וְאֵין דְּבָרָיו שֶׁל בִּלְעָם עַל יְדֵי שְׂרֵית הַשְּׁכִינָה, אֶלָּא "נוֹפֵל וּגְלוּי עֵינַיִם" כְּגוֹן וְאֵלַי דָּבָר יֻגְנַב (איוב ד') – שׁוֹמְעִין עַ"י שְׁלִיחַ:

פסוק יח

ויאמר הראני נא את כבדך. רָאָה מֹשֶׁה שֶׁהָיָה עֵת רָצוֹן וּדְבָרָיו מְקֻבָּלִים, וְהוֹסִיף לְשְׁאֹל לְהַרְאוֹתוֹ מַרְאִית כְּבוֹדוֹ:

פסוק יט

ויאמר אני אעביר וגו'. הִגִּיעָה שָׁעָה שֶׁתִּרְאֶה בִּכְבוֹדִי מַה שֶּׁאַרְשֶׁה אוֹתְךָ לִרְאוֹת, לְפִי שֶׁאֲנִי רוֹצֶה וְצָרִיךְ לְלַמֶּדְךָ סֵדֶר תְּפִלָּה; שֶׁכְּשֶׁנִּצְרַכְתָּ לְבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל יִשְׂרָאֵל הִזְכַּרְתָּ לִי זְכוּת

אָבוֹת, כְּסָבוּר אַתָּה שֶׁאִם תַּמָּה זְכוּת אָבוֹת אֵין עוֹד תִּקְוָה, אֲנִי אַעֲבִיר כָּל מִדַּת טוּבִי לְפָנֶיךָ עַל הַצּוּר וְאַתָּה נָתוּן בַּמְּעָרָה:

וקראתי בשם ה' לפניך. לְלַמֶּדְךָ סֵדֶר בַּקָּשַׁת רַחֲמִים אַף אִם תִּכְלֶה זְכוּת אָבוֹת, וְכַסֵּדֶר זֶה שֶׁאַתָּה רוֹאֶה אוֹתִי – מְעַטֵּף וְקוֹרֵא י"ג מִדּוֹת – הֱוֵי מְלַמֵּד אֶת יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת כֵּן, וְעַ"יְ שֶׁיִּזְכִּירוּ לְפָנַי "רַחוּם וְחַנּוּן" יִהְיוּ נַעֲנִין – כִּי רַחֲמַי לֹא כָלִים:

וחנתי את אשר אחון. אוֹתָן פְּעָמִים שֶׁאֶרְצֶה לָחֹן:

ורחמתי. עֵת שֶׁאֶחְפֹּץ לְרַחֵם; עַד כָּאן לֹא הִבְטִיחוֹ אֶלָּא עִתִּים אֲעֶנֶה וְעִתִּים לֹא אֶעֱנֶה, אֲבָל בְּשָׁעַת מַעֲשֶׂה אָמַר לוֹ הִנֵּה אָנֹכִי כֹּרֵת בְּרִית (שמות ל"ד) – הִבְטִיחוֹ שֶׁאֵינָן חוֹזְרוֹת רֵיקָם:

פסוק כ

ויאמר לא תוכל וגו'. אַף כְּשֶׁאַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ אֵינִי נוֹתֵן לְךָ רְשׁוּת לִרְאוֹת אֶת פָּנַי:

פסוק כא

הנה מקום אתי. בָּהָר אֲשֶׁר אֲנִי מְדַבֵּר עִמְּךָ תָּמִיד, יֵשׁ מָקוֹם מוּכָן לִי לְצָרְכְּךָ שֶׁאַטְמִינְךָ שָׁם שֶׁלֹּא תִזֹּק, וּמִשָּׁם תִּרְאֶה מַה שֶּׁתִּרְאֶה, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ, עַל מָקוֹם שֶׁהִשְׁכִּינָה שָׁם מְדַבֵּר, וְאוֹמֵר הַמָּקוֹם אִתִּי, וְאֵינוֹ אוֹמֵר אֲנִי בַּמָּקוֹם, שֶׁהַקָּבָ"ה מְקוֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם וְאֵין עוֹלָמוֹ מְקוֹמוֹ (תנחומא):

פסוק כב

בעבר כבדי. כְּשֶׁאֶעֱבֹר לְפָנֶיךָ:

בנקרת הצור. כְּמוֹ הַעֲיֵנִי הָאֲנָשִׁים הָהֵם תְּנַקֵּר (במדבר ט"ז), יְקָרוּהָ עֹרְבֵי נַחַל (משלי ל'), אֲנִי קָרָתִי וְשָׁתִיתִי מָיִם (מלכים ב' יט, כד; ישעיה לז, כה), גְּזָרָה אַחַת לָהֶם, נִקְרַת הַצּוּר: כְּרֵית הַצּוּר:

ושכתי כפי. מִכָּאן שֶׁנִּתְּנָה רְשׁוּת לַמְחַבְּלִים לְחַבֵּל, וְתַרְגּוּמוֹ "וְאָגֵן בְּמֵימְרִי" כִּנּוּי הוּא לְדֶרֶךְ כָּבוֹד שֶׁל מַעְלָה, שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ לְסוֹכֵךְ עָלָיו בְּכַף מַמָּשׁ:

פסוק כג

והסרתי את כפי. וְאַעֲדֵי יָת דִּבְרַת יְקָרִי – כְּשֶׁאֲסַלֵּק הַנְהָגַת כְּבוֹדִי מִנֶּגֶד פָּנֶיךָ, לְלֶכֶת מִשָּׁם וּלְהַלָּן:

וראית את אחרי. הֶרְאָהוּ קֶשֶׁר שֶׁל תְּפִלִּין (ברכות ז'):

פרק לד

פסוק א

פסל לך. הֲרֵאהוּ מַחְצַב סַנְפִּירִינוֹן מִתּוֹךְ אָהֳלוֹ וְאָמַר לוֹ הַפְּסֹלֶת יִהְיֶה שֶׁלְּךָ; מִשָּׁם נִתְעַשֵּׁר מֹשֶׁה הָרְבֵּה (תנחומא):

פסל לך. אַתָּה שִׁבַּרְתָּ הָרִאשׁוֹנוֹת, אַתָּה פְּסָל לְךָ אֲחֵרוֹת, מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָלַךְ לִמְדִינַת הַיָּם וְהִנִּיחַ אֲרוּסָתוֹ עִם הַשְּׁפָחוֹת, מִתּוֹךְ קִלְקוּל הַשְּׁפָחוֹת יָצָא עָלֶיהָ שֵׁם רָע, עָמַד שׁוֹשְׁבִינָהּ וְקָרַע כְּתֻבָּתָהּ, אָמַר אִם יֹאמַר הַמֶּלֶךְ לְהָרְגָהּ, אֹמַר לוֹ עֲדַיִן אֵינָהּ אִשְׁתְּךָ; בָּדַק הַמֶּלֶךְ וּמָצָא שֶׁלֹּא הָיָה הַקִּלְקוּל אֶלָּא מִן הַשְּׁפָחוֹת, נִתְרַצָּה לָהּ, אָמַר לוֹ שׁוֹשְׁבִינָהּ כְּתֹב לָהּ כְּתֻבָּה אַחֶרֶת, שֶׁנִּקְרָעָה הָרִאשׁוֹנָה, אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ אַתָּה קָרַעְתָּ אוֹתָהּ אַתָּה קְנֵה לָהּ נִיר אַחֵר וַאֲנִי אֶכְתֹּב לָהּ בִּכְתָב יָדִי; כֵּן הַמֶּלֶךְ זֶה הַקָּבָ"ה, הַשְּׁפָחוֹת אֵלּוּ עֶרֶב רַב, וְהַשּׁוֹשְׁבִין זֶה מֹשֶׁה, אֲרוּסְתוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה יִשְׂרָאֵל, לְכָךְ נֶאֱמַר פְּסָל לְךָ (שם):

פסוק ב

נכון. מְזֻמָּן:

פסוק ג

ואיש לא יעלה עמך. הֲרֵאשׁוֹנוֹת עַ"י שֶׁהָיוּ בְּתַשׁוּאוֹת וְקוֹלוֹת וּקְהִלּוֹת, שָׁלְטָה בָּהֶן עַיִן רָעָה – אֵין לְךָ יָפֶה מִן הַצְּנִיעוּת (שם):

פסוק ה

ויקרא בשם ה'. מְתַרְגְּמִינַן וּקְרָא בִּשְׁמָא דַה':

פסוק ו

ה' ה'. מִדַּת רַחֲמִים הִיא, אַחַת קֹדֶם שֶׁיֶּחֱטָא, וְאַחַת אַחַר שֶׁיֶּחֱטָא וְיָשׁוּב (ראש השנה י"ז):

אל. אַף זוֹ מִדַּת רַחֲמִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר אֵלִי אֵלִי לָמָה עֲזַבְתָּנִי (תהילים כ"ב) – וְאֵין לוֹמַר לְמִדַּת הַדִּין לָמָה עֲזַבְתָּנִי, כָּךְ מָצָאתִי בִּמְכִילְתָּא:

ארך אפים. מַאֲרִיךְ אַפּוֹ וְאֵינוֹ מְמַהֵר לִפְרַע, שְׁמָא יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה:

ורב חסד. לַצְּרִיכִים חֶסֶד – שֶׁאֵין לָהֶם זְכֻיּוֹת כָּל כָּךְ:

ואמת. לְשַׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לְעוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ:

פסוק ז

נצר חסד. שֶׁהָאָדָם עוֹשֶׂה לְפָנָיו:

לאלפים. לְשֶׁנֵי אֲלָפִים דּוֹרוֹת:

עון ופשע. עֲוֹנוֹת — אֵלּוּ הַזְּדוֹנוֹת, פְּשָׁעִים — אֵלּוּ הַמְּרִדִים שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה לְהַכְעִיס:

ונקה לא ינקה. לְפִי פְּשׁוּטוֹ מַשְׁמָע שֶׁאֵינוֹ מְוַתֵּר עַל הֶעָוֹן לְגַמְרֵי, אֶלָּא נִפְרָע מִמֶּנּוּ מְעַט מְעַט, וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ מְנַקֶּה הוּא לַשָּׁבִים וְלֹא יְנַקֶּה לְשֶׁאֵינָן שָׁבִים (יומא פ"ו):

פקד עון אבות על בנים. כְּשֶׁאוֹחֲזִים מַעֲשֵׂה אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם, שֶׁכְּבָר פֵּרֵשׁ בְּמִקְרָא אַחֵר לְשׂוֹנְאָי (שמות כ'):

ועל רבעים. דּוֹר רְבִיעִי; נִמְצֵאת מִדָּה טוֹבָה מְרֻבָּה עַל מִדַּת פֻּרְעָנוּת אַחַת לַחֲמֵשׁ מֵאוֹת, שֶׁבְּמִדָּה טוֹבָה הוּא אוֹמֵר נֹצֵר חֶסֶד לָאֲלָפִים (תוספתא סוטה ד'):

פסוק ח

וימהר משה. כְּשֶׁרָאָה מֹשֶׁה שְׁכִינָה עוֹבֶרֶת, וְשָׁמַע קוֹל הַקְּרִיאָה, מִיָּד **וישתחו**:

פסוק ט

ילך נא אדני בקרבנו. כְּמוֹ שֶׁהִבְטַחְתָּ, מֵאַחַר שֶׁאַתָּה נוֹשֵׂא עָוֹן; וְאִם עַם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא וַיְמָרוּ בְךָ וְאָמַרְתָּ עַל זֹאת פֶּן אֲכֶלְךָ בַּדֶּרֶךְ, אַתָּה תִּסְלַח לַעֲוֹנֵינוּ וְגוֹמֵר; יֵשׁ כִּי בְּמָקוֹם אִם:

ונחלתנו. וְתִתְּנֵנוּ לְךָ לְנַחֲלָה מְיֻחֶדֶת, זוֹ הִיא בַּקָּשַׁת וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ – שֶׁלֹּא תִשְׁרֶה שְׁכִינָתְךָ עַל הָאֻמּוֹת:

פסוק י

כרת ברית. עַל זֹאת:

אעשה נפלאת. לְשׁוֹן וְנִפְלִינוּ, שֶׁתִּהְיוּ מֻבְדָּלִים בְּזוֹ מִכָּל הָאֻמּוֹת, שֶׁלֹּא תִשְׁרֶה שְׁכִינָתִי עֲלֵיהֶם:

פסוק יא

את האמרי וגו'. ו' אֻמּוֹת יֵשׁ כָּאן, כִּי הַגִּרְגָּשִׁי עָמַד וּפָנָה מִפְּנֵיהֶם:

פסוק יג

אשריו. הוּא אִילָן שֶׁעוֹבְדִים אוֹתוֹ:

פסוק יד

קנא שמו. מְקַנֵּא לִפְרַע וְאֵינוֹ מְוַתֵּר, וְזֶהוּ כָּל לְשׁוֹן קִנְאָה – אוֹחֵז בְּנִצְחוֹנוֹ וּפוֹרֵעַ מֵאוֹיְבָיו:

פסוק טו

ואכלת מזבחו. כַּסָּבוּר אַתָּה שֶׁאֵין עֹנֶשׁ בַּאֲכִילָתוֹ, וַאֲנִי מַעֲלֶה עָלֶיךָ כְּמוֹדֶה בַּעֲבוֹדָתָם, שֶׁמִּתּוֹךְ כָּךְ אַתָּה בָּא וְלוֹקֵחַ מִבְּנוֹתָיו לְבָנֶיךָ (עבודה זרה ח'):

פסוק יח

חדש האביב. חֹדֶשׁ הַבְּכוּר, שֶׁהַתְּבוּאָה מִתְבַּכֶּרֶת בְּבִשּׁוּלָהּ:

פסוק יט

כל פטר רחם לי. בָּאָדָם:

וכל מקנך וגו'. וְכָל מִקְנְךָ אֲשֶׁר תִּזָּכֶר בְּפֶטֶר שׁוֹר וְשֶׂה – אֲשֶׁר יִפְטֹר זָכָר אֶת רַחְמָהּ:
פטר. לְשׁוֹן פְּתִיחָה, וְכֵן פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית מָדוֹן (משלי י"ז); תי"ו שֶׁל תִּזָּכֶר לְשׁוֹן נְקֵבָה הִיא, מוּסָב עַל הַיּוֹלֶדֶת:

פסוק כ

ופטר חמור. וְלֹא שְׁאָר בְּהֵמָה טְמֵאָה:
תפדה בשה. נוֹתֵן שֶׂה לַכֹּהֵן וְהוּא חֻלִּין בְּיַד כֹּהֵן, וּפֶטֶר חֲמוֹר מָתְּנָה בַּעֲבוּדָה לַבְּעָלִים:
וערפתו. עוֹרְפוֹ בְּקוֹפִיץ; הוּא הִפְסִיד מָמוֹן כֹּהֵן, לְפִיכָךְ יֶפְסַד מָמוֹנוֹ:
כל בכור בניך תפדה. חֻמְשָׁה סְלָעִים פִּדְיוֹנוֹ קָצוּב, שֶׁנֶּאֱמַר וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה (במדבר י"ח):
ולא יראו פני רקם. לְפִי פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא דָּבָר בְּפָנֵי עַצְמוֹ הוּא, וְאֵינוֹ מוּסָב עַל הַבְּכוֹר – שֶׁאֵין בְּמִצְוַת בְּכוֹר רְאִיַּת פָּנִים – אֶלָּא אַזְהָרָה אַחֶרֶת הִיא, וּכְשֶׁתַּעֲלוּ לֶרֶגֶל לֹא יֵרָאוּ פָּנַי רֵיקָם – מִצְוָה עֲלֵיכֶם לְהָבִיא עוֹלַת רְאִיַּת פָּנִים. וּלְפִי מִדְרַשׁ בָּרַיְתָא מִקְרָא יָתֵר הוּא, וּמֻפְנֶה לִגְזֵרָה שָׁוָה, לְלַמֵּד עַל הַעֲנָקָתוֹ שֶׁל עֶבֶד עִבְרִי שֶׁהוּא חֻמְשָׁה סְלָעִים מִכָּל מִין וָמִין, כְּפִדְיוֹן בְּכוֹר; בְּמַסֶּכֶת קִדּוּשִׁין (דף י"ז):

פסוק כא

בחריש ובקציר. לָמָּה נִזְכַּר חָרִישׁ וְקָצִיר? יֵשׁ מְרַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים עַל חָרִישׁ שֶׁל עֶרֶב שְׁבִיעִית הַנִּכְנָס לַשְּׁבִיעִית, וְקָצִיר שֶׁל שְׁבִיעִית הַיּוֹצֵא לְמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית, לְלַמֶּדְךָ שֶׁמּוֹסִיפִין מֵחֹל עַל הַקֹּדֶשׁ, וְכָךְ מַשְׁמָעוֹ: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת, וַעֲבוֹדַת ו' הַיָּמִים שֶׁהִתַּרְתִּי לְךָ, יֵשׁ שָׁנָה שֶׁהֶחָרִישׁ וְהַקָּצִיר אָסוּר, וְאֵין צָרֶךְ לוֹמַר חָרִישׁ וְקָצִיר שֶׁל שְׁבִיעִית, שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר שָׁדְךָ לֹא תִזְרָע וְגוֹ' (ויקרא כ"ה), וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאֵינוֹ מְדַבֵּר אֶלָּא בַּשַּׁבָּת, וְחָרִישׁ וְקָצִיר שֶׁהֶזְכֵּר בּוֹ לוֹמַר לְךָ, מָה חָרִישׁ רְשׁוּת אַף קָצִיר רְשׁוּת, יָצָא קָצִיר הָעֹמֶר שֶׁהוּא מִצְוָה וְדוֹחֶה אֶת הַשַּׁבָּת (ראש השנה ט'):

פסוק כב

בכורי קציר חטים. שֶׁאַתָּה מֵבִיא בּוֹ שְׁתֵּי הַלֶּחֶם מִן הַחִטִּים:
בכורי. שֶׁהִיא מִנְחָה רִאשׁוֹנָה הַבָּאָה מִן הֶחָדָשׁ שֶׁל חִטִּים לְמִקְדָּשׁ, כִּי מִנְחַת הָעֹמֶר הַבָּאָה בַּפֶּסַח, מִן הַשְּׂעוֹרִים הִיא (מנחות פ"ד):
וחג האסיף. בְּזְמַן שֶׁאַתָּה אוֹסֵף תְּבוּאָתְךָ מִן הַשָּׂדֶה לַבַּיִת; אֲסִיפָה זוֹ לְשׁוֹן הַכְנָסָה לַבַּיִת, כְּמוֹ וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ (דברים כ"ב):
תקופת השנה. שֶׁהִיא בַּחֲזָרַת הַשָּׁנָה – בִּתְחִלַּת הַשָּׁנָה הַבָּאָה:
תקופת. לְשׁוֹן מְסִבָּה וְהַקָּפָה:

פסוק כג

כל זכורך. כָּל הַזְּכָרִים שֶׁבְּךָ; הַרְבֵּה מִצְוֹת בַּתּוֹרָה נֶאֶמְרוּ וְנִכְפְּלוּ – וְיֵשׁ מֵהֶם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים וְאַרְבַּע – לְחַיֵּב וְלַעֲנֹשׁ עַל מִנְיַן שְׁבָהֶם וְעַל מִנְיַן עֲשֵׂה שְׁבָהֶם:

פסוק כד

אורישׁ. כְּתַרְגּוּמוֹ אֲתָרִיךְ, וְכֵן הָחֵל רָשׁ (דברים ב'), וְכֵן וַיּוֹרֶשׁ אֶת הָאֱמֹרִי (במדבר כ"א) – לְשׁוֹן גֵּרוּשִׁין:

והרחבתי את גבלך. וְאַתָּה רָחוֹק מִבֵּית הַבְּחִירָה, וְאֵינְךָ יָכוֹל לֵרָאוֹת לְפָנַי תָּמִיד, לְכָךְ אֲנִי קוֹבֵעַ לְךָ שָׁלֹשׁ רְגָלִים הַלָּלוּ:

פסוק כה

לא תשחט וגו'. לֹא תִשְׁחַט אֶת הַפֶּסַח וַעֲדַיִן חָמֵץ קַיָּם; אַזְהָרָה לַשּׁוֹחֵט אוֹ לַזּוֹרֵק אוֹ לְאֶחָד מִבְּנֵי חֲבוּרָה (פסח' ס"ג):

ולא ילין. כְּתַרְגּוּמוֹ; אֵין לִינָה מוֹעֶלֶת בְּרֹאשׁ הַמִּזְבֵּחַ וְאֵין לִינָה אֶלָּא בְּעַמּוּד הַשַּׁחַר (זבחים פ"ז):

זבח חג הפסח. אֲמוּרָיו, וּמִכָּאן אַתָּה לָמֵד לְכָל הֶקְטֵר חֲלָבִים וְאֵבָרִים:

פסוק כו

ראשית בכורי אדמתך. מִשְׁבַּעַת הַמִּינִין הָאֲמוּרִים בְּשֶׁבַח אַרְצְךָ, אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגֶפֶן וְגוֹ' (דברים ח') – וּדְבָשׁ הוּא דְּבַשׁ תְּמָרִים:

לא תבשל גדי. אַזְהָרָה לְבָשָׂר בְּחָלָב, וְשָׁלֹשׁ פְּעָמִים כָּתוּב בַּתּוֹרָה, אֶחָד לַאֲכִילָה וְאֶחָד לְהֶנָאָה וְאֶחָד לְאִסּוּר בִּשּׁוּל (חולין קט"ו):

גדי. כָּל וָלָד רַךְ בְּמַשְׁמָע, וְאַף עֵגֶל וָכֶבֶשׂ; מִמַּה שֶּׁהֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ בְּבַמָּה מְקוֹמוֹת "גְּדִי עִזִּים" לְמַדְתְּ שֶׁגְּדִי סְתָם כָּל יוֹנְקִים בְּמַשְׁמָע (שם קי"ג):

בחלב אמו. פֵּרֵט לְעוֹף שֶׁאֵין לוֹ חָלָב, שֶׁאֵין אִסּוּרוֹ מִן הַתּוֹרָה אֶלָּא מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים (שם):

פסוק כז

את הדברים האלה. וְלֹא אַתָּה רַשַּׁאי לִכְתֹּב תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה (גיטין ס'):

פסוק כט

ויהי ברדת משה. כְּשֶׁהֵבִיא לוּחוֹת אַחֲרוֹנוֹת בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים:

כי קרן. לְשׁוֹן קַרְנַיִם, שֶׁהָאוֹר מַבְהִיק וּבוֹלֵט כְּמִין קֶרֶן; וּמֵהֵיכָן זָכָה מֹשֶׁה לְקַרְנֵי הַהוֹד? רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ מִן הַמְּעָרָה, שֶׁנִּתַּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָדוֹ עַל פָּנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר וְשַׂכֹּתִי כַפִּי (תנחומא):

פסוק ל

ויראו מגשת אליו. בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחָהּ שֶׁל עֲבֵרָה שֶׁעַד שֶׁלֹּא פָּשְׁטוּ יְדֵיהֶם בַּעֲבֵרָה מַהוּ אוֹמֵר? וּמַרְאֵה כְּבוֹד ה' כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר לְעֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות כ"ד) – וְלֹא יֵרְאִים וְלֹא מְזַדְּעְזְעִים, וּמִשֶּׁעָשׂוּ אֶת הָעֶגֶל אַף מַקְרֵנֵי הוֹדוֹ שֶׁל מֹשֶׁה הָיוּ מַרְתִּיעִים וּמְזַדְּעְזְעִים (ספרי):

פסוק לא

הנשאים בעדה. כְּמוֹ נְשִׂיאֵי הָעֵדָה:

וידבר משה אלהם. שְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם, וּלְשׁוֹן הֹוֶה הוּא כָּל הָעִנְיָן הַזֶּה:

פסוק לב

ואחרי כן נגשו. אַחַר שֶׁלִּמֵּד לְזְקֵנִים, חוֹזֵר וּמְלַמֵּד הַפָּרָשָׁה אוֹ הַהֲלָכָה לְיִשְׂרָאֵל; תְּנוּ רַבָּנָן כֵּיצַד סֵדֶר הַמִּשְׁנָה? מֹשֶׁה הָיָה לָמֵד מִפִּי הַגְּבוּרָה, נִכְנַס אַהֲרֹן שָׁנָה לוֹ מֹשֶׁה פִּרְקוֹ, נִסְתַּלֵּק אַהֲרֹן וְיָשַׁב לוֹ לִשְׁמֹאל מֹשֶׁה, נִכְנְסוּ בָנָיו, שָׁנָה לָהֶם מֹשֶׁה פִּרְקָם נִסְתַּלְּקוּ הֵן, יָשַׁב אֶלְעָזָר לִימִין מֹשֶׁה וְאִיתָמָר לִשְׂמֹאל אַהֲרֹן, נִכְנְסוּ זְקֵנִים, שָׁנָה לָהֶם מֹשֶׁה פִּרְקָם, נִסְתַּלְּקוּ זְקֵנִים יָשְׁבוּ לַצְּדָדִין, נִכְנְסוּ כָּל הָעָם, שָׁנָה לָהֶם מֹשֶׁה פִּרְקָם; נִמְצָא בְּיַד כָּל הָעָם אֶחָד, בְּיַד הַזְּקֵנִים שְׁנַיִם, בְּיַד בְּנֵי אַהֲרֹן שְׁלֹשָׁה, בְּיַד אַהֲרֹן אַרְבָּעָה וְכוּ'. כְּדְאִיתָא בְּעֵרוּבִין (דף נ"ד):

פסוק לג

ויתן על פניו מסוה. כְּתַרְגּוּמוֹ בֵּית אַפַּי, לְשׁוֹן אֲרַמִּי הוּא, בַּתַּלְמוּד (כתובות ס"ב) סְוִי לְבָהּ, וְעוֹד בִּכְתָבוֹת (דף ס'), הֲוָה קָא מַסְוֵה לְאַפּוֹהּ, לְשׁוֹן הַבָּטָה – הָיָה מִסְתַּכֵּל בָּהּ, אַף כָּאן מַסְוֶה בֶּגֶד הַנִּתָּן כְּנֶגֶד הַפַּרְצוּף וּבֵית הָעֵינַיִם; וְלִכְבוֹד קַרְנֵי הַהוֹד – שֶׁלֹּא יִזּוֹנוּ הַכֹּל מֵהֶם – הָיָה נוֹתֵן הַמַּסְוֶה כְּנֶגְדָּן, וְנוֹטְלוֹ בְּשָׁעָה שֶׁהָיָה מְדַבֵּר עִם יִשְׂרָאֵל, וּבְשָׁעָה שֶׁהַמָּקוֹם נִדְבָּר עִמּוֹ עַד צֵאתוֹ, וּבְצֵאתוֹ יָצָא בְּלֹא מַסְוֶה:

פסוק לד

ודבר אל בני ישראל. וְרָאוּ קַרְנֵי הַהוֹד בְּפָנָיו; וּכְשֶׁהוּא מִסְתַּלֵּק מֵהֶם ...

פסוק לה

והשיב משה את המסוה על פניו עד באו לדבר אתו. וּכְשֶׁבָּא לְדַבֵּר אִתּוֹ נוֹטְלוֹ מֵעַל פָּנָיו:

פרק לה

פסוק א

ויקהל משה. לְמָחֳרַת יוֹם הַכִּפּוּרִים כְּשֶׁיָּרַד מִן הָהָר, וְהוּא לְשׁוֹן הִפְעִיל, שֶׁאֵינוֹ אוֹסֵף אֶנָשִׁים בְּיָדַיִם, אֶלָּא הֵן נֶאֱסָפִין עַל פִּי דִּבּוּרוֹ, וְתַרְגּוּמוֹ וְאַכְנִישׁ:

פסוק ב
ששת ימים. הִקְדִּים לָהֶם אַזְהָרַת שַׁבָּת לְצִוּוּי מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, לוֹמַר שֶׁאֵינוֹ דוֹחֶה אֶת הַשַּׁבָּת (מכילתא):

פסוק ג
לא תבערו אש. יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים הַבְעָרָה לְלָאו יָצָאת, וְיֵשׁ אוֹמְרִים לְחַלֵּק יָצָאת (שבת ע'):

פסוק ד
זה הדבר אשר צוה ה'. לִי **לאמר** לָכֶם:

פסוק ה
נדיב לבו. עַל שֵׁם שֶׁלִּבּוֹ נוֹדְבוֹ, קְרוּי נָדִיב לֵב. כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי נְדָבַת הַמִּשְׁכָּן וּמְלַאכְתּוֹ בִּמְקוֹם צַוָּאתָן:

פסוק יא
את המשכן. יְרִיעוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת הַנִּרְאוֹת בְּתוֹכוֹ קְרוּיִים מִשְׁכָּן:
את אהלו. הֵיא אֹהֶל יְרִיעוֹת עִזִּים, הֶעָשׂוּי לְגַג:
ואת מכסהו. מִכְסֶה עוֹרוֹת אֵילִים וְהַתְּחָשִׁים:

פסוק יב
ואת פרכת המסך. פָּרֹכֶת הַמְּחִיצָה; כָּל דָּבָר הַמֵּגֵן, בֵּין מִלְמַעְלָה בֵּין מִכְּנֶגֶד, קְרוּי מָסָךְ וּסְכָךְ, וְכֵן סַכְתָּ בַּעֲדוֹ (איוב א'), הֲנָנִי סָךְ אֶת דַּרְכֵּךְ (הושע ב'):

פסוק יג
לחם הפנים. כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי, עַל שֵׁם שֶׁהָיוּ לוֹ פָּנִים לְכָאן וּלְכָאן, שֶׁהוּא עָשׂוּי כְּמִין תֵּבָה פְּרוּצָה:

פסוק יד
ואת כליה. מֻלְקָחַיִם וּמַחְתּוֹת:
נרתיה. לוצי"ש בְּלַעַז, בָּזִיכִים שֶׁהַשֶּׁמֶן וְהַפְּתִילוֹת נְתוּנִין בָּהֶן:
ואת שמן המאור. אַף הוּא צָרִיךְ חַכְמֵי לֵב, שֶׁהוּא מְשֻׁנֶּה מִשְּׁאָר שְׁמָנִים, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בִּמְנָחוֹת (דף פ"ו), מְגַרְגְּרוֹ בְּרֹאשׁ הַזַּיִת, וְהוּא כָּתִית וְזָךְ:

פסוק טו
מסך הפתח. וִילוֹן שֶׁלִּפְנֵי הַמִּזְרָח, שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם קְרָשִׁים וְלֹא יְרִיעוֹת:

פסוק יז
את עמדיו ואת אדניה. הֲרֵי חָצֵר קְרוּי כָּאן לְשׁוֹן זָכָר וּלְשׁוֹן נְקֵבָה, וְכֵן דְּבָרִים הַרְבֵּה:

ואת מסך שער החצר. וילון פרוש לצד המזרח עשרים אמה אמצעיות של רוחב החצר – שהיה חמשים רוחב – ופסתומין היימנו לצד צפון ט"ו אמה, וכן לדרום, שנאמר, וחמש עשרה אמה קלעים לכתף:

פסוק יח

יתדת. לתקוע ולקשור בהם סופי הירעיות בארץ, שלא ינועו ברוחו:
מיתריהם. חבלים לקשור:

פסוק יט

בגדי השרד. לכסות הארון והשלחן, המנורה והמזבחות בשעת סלוק מסעות:

פסוק כב

(**על הנשים**. עם הנשים ופסוכין אליהן):
חח. הוא תכשיט של זהב עגל, נתון על הזרוע, והוא הצמיד:
וכומז. כלי זהב הוא נתון כנגד אותו מקום לאשה, ורבותינו פרשו שם כומז, כאן מקום זמה (שבת ס"ד):

פסוק כג

וכל איש אשר נמצא אתו. תכלת או ארגמן או תולעת שני או עורות אילים או תחשים כלם הביאו:

פסוק כו

טוו את העזים. היא היתה אמנות יתרה, שמעל גבי העזים טווין אותם (שבת ע"ד):

פסוק כז

והנשאם הביאו. אמר ר' נתן: מה ראו נשיאים להתנדב בחנכת המזבח בתחלה ובמלאכת המשכן לא התנדבו בתחלה? אלא כך אמרו נשיאים, יתנדבו צבור מה שמתנדבין, ומה שמחסרים, אנו משלימין אותו, כיון שהשלימו צבור את הכל – שנ' והמלאכה היתה דים – אמרו נשיאים מה עלינו לעשות? **הביאו את אבני השהם** וגו', לכך התנדבו בחנכת המזבח תחלה, ולפי שנתעצלו מתחלה נחסרה אות משמם, והנשאם כתיב (ספרי במדבר מ"ה):

פסוק ל

חור. בנה של מרים היה:

פסוק לד

ואהליאב. משבט דן מן הירודין שבשבטים – מבני השפחות – והשוהו המקום לבצלאל למלאכת המשכן והוא מגדולי השבטים, לקיים מה שנ' ולא נכר שוע לפני דל (איוב ל"ד):

פרק לו

פסוק ה
מדי העבדה. יוֹתֵר מִכְּדֵי צֹרֶךְ הָעֲבוֹדָה:

פסוק ו
ויכלא. לְשׁוֹן מְנִיעָה:

פסוק ז
והמלאכה היתה דים לכל המלאכה. וּמְלֶאכֶת הַהֶבְאָה הָיְתָה דַיָּם שֶׁל עוֹשֵׂי הַמִּשְׁכָּן, לְכָל הַמְּלָאכָה שֶׁל מִשְׁכָּן, לַעֲשׂוֹת אוֹתָהּ וּלְהוֹתֵר:
והותר. כְּמוֹ וְהַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ (שמות ח'), וְהַכּוֹת אֶת מוֹאָב (מלכים ב ג'):

פרק לז

פסוק א
ויעש בצלאל. לְפִי שֶׁנִּתַּן נַפְשׁוֹ עַל הַמְּלָאכָה יוֹתֵר מִשְּׁאָר חֲכָמִים, נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ (שמות רבה):

פרק לח

פסוק ז
נבוב לחת. נָבוּב הוּא חָלוּל, וְכֵן וְעָבְיוֹ אַרְבַּע אֶצְבָּעוֹת נָבוּב (ירמיהו נ"ב):
נבוב לחת. הַלּוּחוֹת שֶׁל עֲצֵי שִׁטִּים לְכָל רוּחַ, וְהֶחָלָל בָּאֶמְצַע:

פסוק ח
במראת הצבאת. בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל הָיוּ בְיָדָן מַרְאוֹת שֶׁרוֹאוֹת בָּהֶן כְּשֶׁהֵן מִתְקַשְּׁטוֹת, וְאַף אוֹתָן לֹא עִכְּבוּ מִלְּהָבִיא לִנְדָבַת הַמִּשְׁכָּן, וְהָיָה מוֹאֵס מֹשֶׁה בָּהֶן מִפְּנֵי שֶׁעֲשׂוּיִם לְיֵצֶר הָרַע, אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה קַבֵּל, כִּי אֵלּוּ חֲבִיבִין עָלַי מִן הַכֹּל, שֶׁעַל יְדֵיהֶם הֶעֱמִידוּ הַנָּשִׁים צְבָאוֹת רַבּוֹת בְּמִצְרַיִם; כְּשֶׁהָיוּ בַעְלֵיהֶם יְגֵעִים בַּעֲבוֹדַת פֶּרֶךְ, הָיוּ הוֹלְכוֹת וּמוֹלִיכוֹת לָהֶם מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה, וּמַאֲכִילוֹת אוֹתָם וְנוֹטְלוֹת הַמַּרְאוֹת, וְכָל אַחַת רוֹאָה עַצְמָהּ עִם בַּעְלָהּ בַּמַּרְאָה, וּמְשַׁדֶּלְתּוֹ בִּדְבָרִים, לוֹמַר אֲנִי נָאָה מִמֵּךְ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ מְבִיאוֹת לְבַעְלֵיהֶן לִידֵי תַּאֲוָה וְנִזְקָקוֹת לָהֶם וּמִתְעַבְּרוֹת וְיוֹלְדוֹת שָׁם, שֶׁנֶּאֱמַר תַּחַת הַתַּפּוּחַ עוֹרַרְתִּיךָ (שיר השירים ח'), וְזֶה שֶׁנֶּאֱמַר בְּמַרְאֹת הַצּוֹבְאוֹת. וְנַעֲשָׂה הַכִּיּוֹר מֵהֶם, שֶׁהוּא לְשׁוּם שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ – לְהַשְׁקוֹת מַמֵּימָיו שֶׁבְּתוֹכוֹ לְמִי שֶׁקִּנְּא לוֹ בַּעְלוֹ וְנִסְתְּרָה; וְתֵדַע לְךָ שֶׁהֵן מַרְאוֹת מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר וּנְחֹשֶׁת הַתְּנוּפָה שִׁבְעִים כִּכָּר וְגוֹ', וַיַּעַשׂ בָּהּ וְגוֹמֵר, וְכִיּוֹר וְכַנּוֹ לֹא הֻזְכְּרוּ שָׁם, לְמַדְתָּ

שֶׁלֹּא הָיָה נְחשֶׁת שֶׁל כִּיּוֹר מִנְּחשֶׁת הַתְּנוּפָה, כָּךְ דָּרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא, וְכֵן תִּרְגֵּם אֲנְקְלוֹס בְּמֶחְזְיָת נְשַׁיָא וְהוּא תַּרְגּוּם שֶׁל מַרְאוֹת, מירורייי"ש בְּלַעַז. וְכֵן מָצִינוּ וְהַגְּלִילוֹנִים (ישעיה ג') – מְתַרְגְּמִינָן מֶחְזָיָתָא:

אשר צבאו. לְהָבִיא נִדְבָתָן:

פסוק יח

לעמת קלעי החצר. כְּמַדַּת קַלְעֵי הֶחָצֵר:

פסוק כא

אלה פקודי. בְּפָרָשָׁה זוֹ נִמְנוּ כָּל מִשְׁקָלֵי נִדְבַת הַמִּשְׁכָּן, לַכֶּסֶף וְלַזָּהָב וְלַנְּחשֶׁת, וְנִמְנוּ כָּל כֵּלָיו לְכָל עֲבוֹדָתוֹ:

המשכן משכן. שְׁנֵי פְּעָמִים, רֶמֶז לַמִּקְדָּשׁ שֶׁנִּתְמַשְׁכֵּן בִּשְׁנֵי חֻרְבָּנִין עַל עֲוֹנוֹתֵיהֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל (תנחומא):

משכן העדת. עֵדוּת לְיִשְׂרָאֵל שֶׁוִּתֵּר לָהֶם הַקָּבָ"ה עַל מַעֲשֵׂה הָעֶגֶל, שֶׁהֲרֵי הִשְׁרָה שְׁכִינָתוֹ בֵּינֵיהֶם:

עבדת הלוים. פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו הִיא עֲבוֹדָה הַמְּסוּרָה לַלְוִיִּם בַּמִּדְבָּר – לָשֵׂאת וּלְהוֹרִיד וּלְהָקִים, אִישׁ אִישׁ לְמַשָּׂאוֹ הַמְפֻקָּד עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמוּר בְּפִ' נָשֹׂא:

ביד איתמר. הוּא הָיָה פָּקִיד עֲלֵיהֶם לִמְסֹר לְכָל בֵּית אָב עֲבוֹדָה שֶׁעָלָיו:

פסוק כב

ובצלאל בן אורי וגו' עשה את כל אשר צוה ה' את משה. אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה אֵין כְּתִיב כָּאן, אֶלָּא כָּל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה, אֲפִלּוּ דְּבָרִים שֶׁלֹּא אָמַר לוֹ רַבּוֹ, הִסְכִּימָה דַּעְתּוֹ לְמַה שֶׁנֶּאֱמַר לְמֹשֶׁה בְּסִינַי, כִּי מֹשֶׁה צִוָּה לְבְצַלְאֵל לַעֲשׂוֹת תְּחִלָּה כֵּלִים וְאַחַר כָּךְ מִשְׁכָּן, אָמַר לוֹ בְּצַלְאֵל מִנְהָג עוֹלָם לַעֲשׂוֹת תְּחִלָּה בַּיִת וְאַחַר כָּךְ מֵשִׂים כֵּלִים בְּתוֹכוֹ. אָמַר לוֹ כָּךְ שָׁמַעְתִּי מִפִּי הקב"ה. אָמַר לוֹ מֹשֶׁה בְּצֵל אֵל הָיִיתָ, כִּי בְּוַדַּאי כָּךְ צִוָּה לִי הקב"ה, וְכֵן עָשָׂה הַמִּשְׁכָּן תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ עָשָׂה הַכֵּלִים:

פסוק כד

ככר. שִׁשִּׁים מָנֶה, וּמָנֶה שֶׁל קֹדֶשׁ כָּפוּל הָיָה, הֲרֵי הַכִּכָּר ק"כ מָנֶה, וְהַמָּנֶה כ"ה סְלָעִים, הֲרֵי כִּכָּר שֶׁל קֹדֶשׁ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים שְׁקָלִים, לְפִיכָךְ מָנָה בִּפְרוֹטְרוֹט כָּל הַשְּׁקָלִים שֶׁפְּחוּתִין בְּמִנְיָנָם מִג' אֲלָפִים, שֶׁאֵין מַגִּיעִין לְכִכָּר:

פסוק כו

בקע. הוּא שֵׁם מִשְׁקָל שֶׁל מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל:

לשש מאות אלף וגו'. כָּךְ הָיוּ יִשְׂרָאֵל, וְכָךְ עָלָה מִנְיָנָם אַחַר שֶׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן בְּסֵפֶר וַיְדַבֵּר, וְאַף עַתָּה בְּנִדְבַת הַמִּשְׁכָּן כָּךְ הָיוּ, וּמִנְיַן חֲצָאֵי הַשְּׁקָלִים שֶׁל שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף עוֹלֶה מְאַת כִּכָּר, כָּל אֶחָד שֶׁל שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים שְׁקָלִים, כֵּיצַד? שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף חֲצָאִין הֲרֵי הֵן שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף שְׁלֵמִים, הֲרֵי מְאַת כִּכָּר, וְהַשְּׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וְה' מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים חֲצָאִים עוֹלִים אֶלֶף וְז' מֵאוֹת וְע"ה שְׁקָלִים:

פסוק כז

לצקת. כְּתַרְגּוּמוֹ לְאַתָּכָא:

את אדני הקדש. שֶׁל קַרְשֵׁי הַמִּשְׁכָּן, שֶׁהֵם מ"ח קְרָשִׁים וְלָהֶן צ"ו אֲדָנִים, וְאַדְנֵי הַפָּרֹכֶת אַרְבָּעָה, הֲרֵי מֵאָה, וְכָל שְׁאָר הָאֲדָנִים נְחֹשֶׁת כָּתוּב בָּהֶם:

פסוק כח

וצפה ראשיהם. שֶׁל עַמּוּדִים מֵהֶן, שֶׁבְּכֻלָּן כְּתִיב וְצִפּוּי רָאשֵׁיהֶם וַחֲשָׁקֵיהֶם כֶּסֶף:

פרק לט

פסוק א

ומן התכלת והארגמן וגו'. שֵׁשׁ לֹא נֶאֱמַר כָּאן, וּמִכָּאן אֲנִי אוֹמֵר שֶׁאֵין בִּגְדֵי שְׂרָד הַלְּלוּ בִּגְדֵי כְהֻנָּה, שֶׁבִּבְגְדֵי כְהֻנָּה הָיָה שֵׁשׁ, אֶלָּא הֵם בְּגָדִים שֶׁמְּכַסִּים בָּהֶם כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ בִּשְׁעַת סִלּוּק מַסָּעוֹת, שֶׁלֹּא הָיָה בָהֶם שֵׁשׁ:

פסוק ג

וירקעו. כְּמוֹ לְרַקַּע הָאָרֶץ (תהילים קל"ו), כְּתַרְגּוּמוֹ וּרְדִידוּ, טַסִּין הָיוּ מְרַדְּדִין מִן הַזָּהָב, אשטנ"דרא בְּלַעַז, טַסִּין דַּקּוֹת. כָּאן הוּא מְלַמֶּדְךָ הֵיאַךְ הָיוּ טוֹוִין אֶת הַזָּהָב עִם הַחוּטִין, מְרַדְּדִים טַסִּין דַּקִּין, וְקוֹצְצִין מֵהֶן פְּתִילִים לְאֹרֶךְ הַטַּס – לַעֲשׂוֹת אוֹתָן פְּתִילִים תַּעֲרֹבֶת עִם כָּל מִין וָמִין בַּחֹשֶׁן וְאֵפוֹד שְׁנֵּי בָּהֶן זָהָב, חוּט אֶחָד שֶׁל זָהָב עִם ו' חוּטִין שֶׁל תְּכֵלֶת, וְכֵן עִם כָּל מִין וָמִין, שֶׁכָּל הַמִּינִים חוּטָן כָּפוּל ו', וְהַזָּהָב חוּט שְׁבִיעִי עִם כָּל אֶחָד וְאֶחָד:

פסוק כח

ואת פארי המגבעת. תִּפְאֶרֶת הַמִּגְבָּעוֹת – הַמִּגְבָּעוֹת הַמְפֹאָרוֹת:

פסוק לא

לתת על המצנפת מלמעלה. וְעַיְּ הַפְּתִילִים הָיָה מוֹשִׁיבוֹ עַל הַמִּצְנֶפֶת כְּמִין כֶּתֶר; וְאֶלּוֹמֵר הַצִּיץ עַל הַמִּצְנֶפֶת, שֶׁהֲרֵי בִּשְׁחִיטַת קָדָשִׁים שָׁנִינוּ שְׁעָרוֹ הָיָה נִרְאֶה בֵּין צִיץ לַמִּצְנֶפֶת שֶׁשָּׁם מֻנַּחַ תְּפִלִּין, וְהַצִּיץ הָיָה נָתוּן עַל הַמֶּצַח, הֲרֵי הַמִּצְנֶפֶת לְמַעְלָה וְהַצִּיץ לְמַטָּה, וּמַהוּ עַל הַמִּצְנֶפֶת מִלְמַעְלָה? וְעוֹד הִקְשֵׁיתִי בָהּ – כָּאן הוּא אוֹמֵר וַיִּתְּנוּ עָלָיו פְּתִיל תְּכֵלֶת,

וּבְעִנְיַן הַצַּוָּאָה הוּא אוֹמֵר וְשַׂמְתָּ אוֹתוֹ עַל פְּתִיל תְּכֵלֶת? וְאוֹמֵר אֲנִי, פְּתִיל תְּכֵלֶת זֶה חוּטִין הֵן, לְקָשְׁרוֹ בָּהֶן בַּמִּצְנֶפֶת – לְפִי שֶׁהַצִּיץ אֵינוֹ אֶלָּא מֵאָזֶן לְאָזֶן וּבַמֶּה יִקָּשֵׁרְנוּ בְּמִצְחוֹ? – וְהָיוּ קְבוּעִין בּוֹ חוּטֵי תְּכֵלֶת לִשְׁנֵי רָאשָׁיו וּבְאֶמְצָעִיתוֹ, שֶׁבָּהֶן קוֹשְׁרוֹ וְתוֹלֶהוּ בַּמִּצְנֶפֶת כְּשֶׁהוּא בְּרֹאשׁוֹ, וּשְׁנֵי חוּטִין הָיוּ בְּכָל קָצֶה וְקָצֶה, אֶחָד מִמַּעַל וְאֶחָד מִתַּחַת לְצַד מִצְחוֹ, וְכֵן בְּאֶמְצָעוֹ, שֶׁכָּךְ הוּא נוֹחַ לִקָּשֵׁר, וְאֵין דֶּרֶךְ קְשִׁירָה בְּפָחוֹת מִשְּׁנֵי חוּטִין, לְכָךְ נֶאֱמַר עַל פְּתִיל תְּכֵלֶת, וְעָלָיו פְּתִיל תְּכֵלֶת, וְקוֹשֵׁר רֹאשֵׁיהֶם הַשְּׁנַיִם כָּלָן יַחַד מֵאֲחוֹרָיו לְמוּל עָרְפּוֹ, וּמוֹשִׁיבוֹ עַל הַמִּצְנֶפֶת; וְאַל תִּתְמַהּ שֶׁלֹּא נֶאֱמַר פְּתִילֵי תְּכֵלֶת הוֹאִיל וּמְרֻבִּין הֵן, שֶׁהֲרֵי מָצִינוּ בְּחֹשֶׁן וְאֵפוֹד וַיִּרְכְּסוּ אֶת הַחֹשֶׁן ... בִּפְתִיל תְּכֵלֶת, וְעַל כָּרְחָךְ פָּחוֹת מִשְּׁנַיִם לֹא הָיוּ שֶׁהֲרֵי בִּשְׁנֵי קְצוֹת הַחֹשֶׁן הָיוּ ב' טַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן, וּבִשְׁתֵּי כְתֵפוֹת הָאֵפוֹד הָיוּ ב' טַבָּעוֹת הָאֵפוֹד, שֶׁכְּנֶגְדָּן, וּלְפִי דֶּרֶךְ קְשִׁירָה ד' חוּטִין הָיוּ וּמִכָּל מָקוֹם פָּחוֹת מִשְּׁנַיִם אִ"א:

פסוק לב

ויעשו בני ישראל. אֶת הַמְּלָאכָה **ככל אשר צוה ה' וגו'**:

פסוק לג

ויביאו את המשכן וגו'. שֶׁלֹּא הָיוּ יְכוֹלִין לַהֲקִימוֹ; וּלְפִי שֶׁלֹּא עָשָׂה מֹשֶׁה שׁוּם מְלָאכָה בַּמִּשְׁכָּן, הִנִּיחַ לוֹ הַקָּבָ"ה הֲקָמָתוֹ, שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לַהֲקִימוֹ שׁוּם אָדָם מֵחֲמַת כֹּבֶד הַקְּרָשִׁים, שֶׁאֵין כֹּחַ בָּאָדָם לְזָקְפָן, וּמֹשֶׁה הֶעֱמִידוֹ; אָמַר מֹשֶׁה לִפְנֵי הַקָּבָ"ה אֵיךְ אֶפְשָׁר הֲקָמָתוֹ עַ"יְ אָדָם? אָמַר לוֹ עֲסֹק אַתָּה בְּיָדְךָ, וְנִרְאֶה כִּמְקִימוֹ וְהוּא נִזְקָף וְקָם מֵאֵלָיו, וְזֶהוּ שֶׁנֶּ' הוּקַם הַמִּשְׁכָּן (שמות מ') – הוּקַם מֵאֵלָיו; מִדְרַשׁ רַ' תַּנְחוּמָא:

פסוק מג

ויברך אתם משה. אָמַר לָהֶם יְהִי רָצוֹן שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָה בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם, וִיהִי נֹעַם ה' אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וְגוֹ', וְהוּא אֶחָד מִי"א מִזְמוֹרִים שֶׁבִּתְפִלָּה לְמֹשֶׁה (ספרא):

פרק מ

פסוק ג

וסכת על הארן. לְשׁוֹן הַגָּנָה, שֶׁהֲרֵי מְחִצָּה הָיְתָה:

פסוק ד

וערכת את ערכו. שְׁתַּיִם מַעֲרָכוֹת שֶׁל לֶחֶם הַפָּנִים:

פסוק יט

ויפרש את האהל. הֵן יְרִיעוֹת הָעִזִּים:

פסוק כ

את העדת. הַלּוּחוֹת:

פסוק כב

על ירך המשכן צפנה. בַּחֵצִי הַצָּפוֹנִי שֶׁל רֹחַב הַבַּיִת:

ירך. כְּתַרְגּוּמוֹ, צִדָּא, כַּיָּרֵךְ הַזֶּה שֶׁהוּא בְּצִדּוֹ שֶׁל אָדָם:

פסוק כז

ויקטר עליו קטרת. שַׁחֲרִית וְעַרְבִית, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר בְּהֵיטִיבוֹ אֶת הַנֵּרוֹת וְגוֹמֵר (שמות ל'):

פסוק כט

ויעל עליו וגו'. אַף בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי לַמִּלּוּאִים, שֶׁהוּא יוֹם הַקָּמַת הַמִּשְׁכָּן, שִׁמֵּשׁ מֹשֶׁה וְהִקְרִיב קָרְבְּנוֹת צִבּוּר, חוּץ מֵאוֹתָן שֶׁנִּצְטַוּוּ בוֹ בַּיּוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר קְרַב אֶל הַמִּזְבֵּחַ וְגוֹמֵר (ויקרא ט'):

את העלה. עוֹלַת הַתָּמִיד:

ואת המנחה. מִנְחַת נְסָכִים שֶׁל תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וְעִשָּׂרן סֹלֶת בָּלוּל בְּשֶׁמֶן וְגוֹמֵר (שמות כ"ט):

פסוק לא

ורחצו ממנו משה ואהרן. יוֹם שְׁמִינִי לַמִּלּוּאִים הֻשְׁווּ כֻּלָּם לִכְהֻנָּה, וְתַרְגּוּמוֹ וּמְקַדְּשִׁין מִנֵּהּ, בּוֹ בַּיּוֹם קִדֵּשׁ מֹשֶׁה עִמָּהֶם:

פסוק לב

ובקרבתם. כְּמוֹ וּבְקָרְבָם – כְּשֶׁיִּקְרְבוּ:

פסוק לה

ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד. וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר וּבְבֹא מֹשֶׁה אֶל אֹהֶל מוֹעֵד (במדבר ז')? בָּא הַכָּתוּב הַשְּׁלִישִׁי וְהִכְרִיעַ בֵּינֵיהֶם – כִּי שָׁכַן עָלָיו הֶעָנָן, אָמַר מַעֲתָּה כָּל זְמַן שֶׁהָיָה עָלָיו הֶעָנָן לֹא הָיָה יָכוֹל לָבֹא, נִסְתַּלֵּק הֶעָנָן נִכְנָס וּמְדַבֵּר עִמּוֹ (ספרא):

פסוק לח

לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם. בְּכָל מַסָּע שֶׁהָיוּ נוֹסְעִים, הָיָה הֶעָנָן שׁוֹכֵן בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יַחֲנוּ שָׁם; מְקוֹם חֲנָיָתָן אַף הוּא קָרוּי מַסָּע, וְכֵן וַיִּלֶךְ לְמַסָּעָיו (בראשית י"ג), וְכֵן אֵלֶּה מַסְעֵי (במדבר ל"ג), לְפִי שֶׁמִּמְּקוֹם הַחֲנִיָּה חָזְרוּ וְנָסְעוּ, לְכָךְ נִקְרְאוּ כֻּלָּן מַסָּעוֹת: